

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 18.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE **18**

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2018

A szerkesztőbizottság tagjai

Bán Attila, Jakusch Gabriella, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (elnök), Sallay Gergely Pál,
Soós Péter, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya (titkár), Závodi Szilvia

Szerkesztette
Závodi Szilvia

Az angol fordítás Bognár Katalin és Sallayné Miskolczy Zsuzsanna,
a német fordítás Forgács Márton munkája

A fotókat Szikits Péter készítette

A kötet támogatója:
Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését támogatta:
Hadimúzeum Alapítvány

A borítón Horthy-kori táncrendek láthatók.

Felelős kiadó: dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi
Nyomtatta a Kurrens Print Kft.

ISSN 0238-4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK	9
NAGYBACZONI MOLNÁR FERENC: A székely 85. honvédszászlóalj zászlajának története a legújabb adatok tükrében	11
TAKÁCS BÁLINT: Kozeschnik János élete olasz hadifogságban a levelezése tükrében	37
SALLAY GERGELY PÁL: A Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztje a rendi láncsal	67
VARGA IMRE: A magyar királyi honvéd Gépkocsi szertár története	83
VERES MIHÁLY: A légvédelmi tüzérség jelentősebb tevékenységei az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt	105
KÖZLEMÉNYEK	141
FRÖHLICH DÁVID: A Magyar Népköztársaság hadseregének sereglovassága, 1918–1919	143
BACZONI TAMÁS: A sosemvolt ruhatár. A Magyar Néphadsereg elvetélt ruházati fejlesztése 1985-ben	157
GYŰJTEMÉNYI MUNKA	185
GONDOS LÁSZLÓ: Rendszeresített francia elöltöltő lovassági pisztolyok a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében	187
ZÁVODI SZILVIA: Válogatás a Hadtörténeti Múzeum első világháborús hadifogoly-émlékeiből	205
SZOLECZKY EMESE: Tallózás gyűjteményünk Horthy-kori táncrendjei között	221
MŰZEUUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL	239
MAKAI ÁGNES: Az Országos Hadtörténeti Múzeum emlékplakettje és jelvénye	241
POLGÁR BALÁZS – SOÓS ZOLTÁN: A segesvári ütközet régészeti kutatása (2018)	251
KREUTZER ANDREA – SZOLECZKY EMESE: Beszámoló „A dicsőség babérkoszorúja helyett a Kálvária rögös útján” – Konferencia az első világháborús hadifogságról című tudományos rendezvényről	267
RÁKÓCZI KATALIN: Pongó János (1919–1998)	279
TÓTH ORSOLYA: Nádas Egon (1945–2018)	283
B. KALAVSZKY GYÖRGYI – LUKÁCS FANNI – SZIKITS PÉTER: 100 év munka, ünneplés, szórakozás – Életképek 1918–2018	287
RESTAURÁLÁS	315
KONTUR KATA: A „Tábori életkép a XVIII. század közepén” című festmény restaurálása	317
PÁLLNÉ GYULAI ORSOLYA: Jancsi, a Nagy Háború közkatonaája	325
FEHRENTHEIL HENRIETTE: „Te! sötétben bujkáló, rémhírterjesztő ellenforradalmár, reszkecs!” A Tanácsköztársaság idejéből származó tíz plakát restaurálása	337
ISMERTETŐ	359
SALLAY GERGELY PÁL – ZÁVODI SZILVIA: <i>Az első világháború tárgyi emlékei magyarországi múzeumok gyűjteményeiben</i> című online gyűjtemény bemutatása	361
A KÖTET SZERZŐI	365
KÉPMELLÉKLET	369

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES	9
FERENC NAGYBACZONI MOLNÁR: The History of the Colour of the Hungarian 85th Szekler Infantry Battalion Based on Recent Research Results	11
BÁLINT TAKÁCS: The Life of János Kozeschnik in Italian Captivity as Reflected by His Correspondence	37
GERGELY PÁL SALLAY: The Collar Chain of the Hungarian Order of Merit	67
IMRE VARGA: The History of the Royal Hungarian Military Garage	83
MIHÁLY VERES: The Noteworthy Activities of the Anti-Aircraft Artillery during the 1956 Revolution and War of Independence	105
PUBLICATIONS	141
DÁVID FRÖHLICH: The Division Cavalry of the Army of the Hungarian People's Republic in 1918–1919	143
TAMÁS BACZONI: The Wardrobe that Never Existed. The Failed 1985 Development of the Uniform System of the Hungarian People's Army	157
COLLECTIONS	185
LÁSZLÓ GONDOS: French Regulation Muzzle-Loading Cavalry Pistols in the Collection of the Hungarian Military History Museum	187
SZILVIA ZÁVODI: A Selection of First World War POW Artefacts in the Hungarian Military History Museum	205
EMESE SZOLECZKY: Browsing Through the Horthy-era Dance Cards in the Collection of the Hungarian Military History Museum	221
FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM	239
ÁGNES MAKAI: The Commemorative Plaque and Badge of the Hungarian National Military History Museum	241
BALÁZS POLGÁR – ZOLTÁN SOÓS: The Archaeological Research of the Site of the Battle of Segesvár in 2018	251
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: A Report on the Conference on First World War Captivity Titled <i>The Stony Path of the Calvary, instead of the Laurel Wreath of Glory</i>	267
KATALIN RÁKÓCZI: János Pongó (1919–1998)	279
ORSOLYA TÓTH: Egon Nádas (1945–2018)	283
GYÖRGYI B. KALAVSZKY – FANNI LUKÁCS – PÉTER SZIKITS: 100 Years of Work, Celebration and Entertainment – Anecdotes, 1918–2018	287
RESTORATION	315
KATA KONTR: The Restoration of the Painting Titled <i>Life in a Military Camp in the Mid-18th Century</i>	317
ORSOLYA PÁLL GYULAI: Johnny, the Great War Private	325
HENRIETTE FEHRENTHEIL: <i>You Counter Revolutionist, Hiding in the Dark and Mongering Rumours – Tremble!</i> – The Restoration of Ten Posters from the Era of the Hungarian Soviet Republic	337
REVIEWS	359
GERGELY PÁL SALLAY – SZILVIA ZÁVODI: The Online Catalogue Titled <i>The Artefacts of the First World War in the Collections of Hungarian Museums</i>	361
AUTHORS OF THE VOLUME	365
PLATES	369

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN	9
FERENC MOLNÁR VON NAGYBACZON: Die Geschichte der Fahne des Szekler 85. Honvéd-Bataillons im Spiegel der neuesten Daten	11
BÁLINT TAKÁCS: Das Leben von János Kozeschnik in italienischer Kriegsgefangenschaft im Spiegel seines Briefwechsels	37
GERGELY PÁL SALLAY: Das Großkreuz des Ungarischen Verdienstordens mit der Heiligen Krone an der Ordenskette	67
IMRE VARGA: Die Geschichte des königlich-ungarischen Honvéd- Kraftfahrzeug-Depots	85
MIHÁLY VERES: Die bedeutenderen Tätigkeiten der Flugabwehrartillerie während der Revolution und des Freiheitskampfes 1956	105
MITTEILUNGEN	141
DÁVID FRÖHLICH: Die Armeekavallerie der Streitkräfte der Ungarischen Volksrepublik, 1918–1919	143
TAMÁS BACZONI: Die nie dagewesene Garderobe. Die verworfene Bekleidungs- Entwicklung der Ungarischen Volksarmee in 1985	157
SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT	185
LÁSZLÓ GONDOS: Eingeführte französische Kavallerie-Vorderladerpistolen in der Sammlung des Museums für Militärgeschichte	187
SZILVIA ZÁVODI: Auswahl aus den Kriegsgefangenen-Andenken des Ersten Weltkrieges im Museum für Militärgeschichte	205
EMESE SZOLECZKY: Eine Auswahl von Tanzkarten unserer Sammlung aus der Horthy-Zeit	221
AUS DEM LEBEN UND DER GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS	239
ÁGNES MAKAI: Die Gedenkplakette und das Abzeichen des Landesweiten Museums für Militärgeschichte	241
BALÁZS POLGÁR – ZOLTÁN SOÓS: Die archäologische Erforschung des Gefechtes bei Segesvár (2018)	251
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: Bericht über die wissenschaftliche Veranstaltung mit dem Titel: „Statt Lorbeerkranz auf dem dornenvollen Leidensweg“ – Konferenz über die Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg	267
KATALIN RÁKÓCZI: János Pongó (1919–1998)	279
ORSOLYA TÓTH: Egon Nádas (1945–2018)	283
GYÖRGYI B. KALAVSZKY – FANNI LUKÁCS – PÉTER SZIKITS: 100 Jahre Arbeit, Feier, Vergnügen – Genrebilder 1918–2018	287
RESTAURATION	315
KATA KONTUR: Die Restaurierung des Gemäldes mit dem Titel <i>Feldlager- Genrebild in der Mitte des 18. Jahrhunderts</i>	317
ORSOLYA PÁLL GYULAI: Jancsi, der gemeine Soldat des Großen Krieges	325
HENRIETTE FEHRENTHEIL: „Du! dich im Dunkeln verbergender, Schreckensmeldungen verbreitender Konterrevolutionär, zittere!“ Die Restaurierung von zehn Plakaten aus der Zeit der Räterepublik	337
REZENSIONEN	359
GERGELY PÁL SALLAY – SZILVIA ZÁVODI: Vorstellung der Online-Sammlung mit dem Titel <i>Objektandenken des Ersten Weltkrieges in den Sammlungen der Museen Ungarns</i>	361
DIE AUTOREN DES BANDES	365
BILDBEILAGE	369

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Nagybaczoni Molnár Ferenc

A SZÉKELY 85. HONVÉDZÁSZLÓALJ ZÁSZLÁJÁNAK TÖRTÉNETE
A LEGÚJABB ADATOK TÜKRÉBEN

A Déli- és Keleti-Kárpátok választóvonalát képező és hadászatiilag kiemelt fontosságú Tömösi-szoros, az 1848–49. évi szabadságharc alatt kétszer volt sorsdöntő hadiesemények terepe. Az 1849. március 21-i első tömösi csatát követően, a szoros védelmére brassói állomáshellyel készenlétben tartott, előbb 2. majd átnevezés után 3. végül 85. számot viselő forradalmi székely honvéd-zászlóalj, ellentétben az ugyanezen feladattal ténylegesen a szorosba vezényelt 86. zászlóaljjal, 1849 májusáig nem rendelkezett megfelelő hadi jelképpel. Ekkor viszont a hiányosság mielőbbi megszüntetésére olyan elhatározás született, hogy a zászlóaljat, forradalmi helyzethez illően, az áprilisi trónfosztást is érzékeltető zászlóval szerelik fel. Majd az elkészített zászló június 1-jén felavatásra került. Az eset összefügghet a zászlóalj élén végbement parancsnokváltással, és az alakulatnak ez idő tájt Brassóból közvetlen a szorosba vezénylésével, merthogy Mara Gábor százados¹ május végén vette át Szabó Ferdinánd alezredestől² – akinek vélhetően ottani helyettese volt – az egység teljes irányítását.

Egy, az utóbbi évtizedekben többnyire fenntartás nélkül, ritkábban a valószínűsítés mentén elfogadott történet szerint, a jelzett zászlót Benkő Rafaelné Dálnoki Lázár Rozália³ hímezte és adományozta a 85. zászlóaljnak, valamint a szokásokkal egyezően, avatásnál a zászlóanya tisztét is betöltötte.

Dálnoki Lázár Rozália, férjezett Benkő Rafaelné, a császárhoz hű Lázár Dávid⁴ második (vagy negyedik) leánygyermeké, gyászjelentésében, és az egyidejű

- 1 Felsőzálláspataki Mara Gábor (1828–1849). Határőrtiszt, 1848-ban al-, majd főhadnagy, 1849. február 3-tól százados, június 15-től őrnagy. Május végétől a 85. zászlóalj parancsnoka. Mara Gábor június 15-e előtt is, mint pl. június 4-én, már őrnagynak címezte magát. (Lásd még: *Bona* 1998).
- 2 Márkosfalvi Szabó Ferdinánd (1820–1853). Határőrtiszt, 1846-ban alhadnagy, 1848. október 16-tól főhadnagy, november 15-től százados, 1849. február 3-tól őrnagy, március 23-tól alezredest. 1849. áprilistól a Tömösi-, Bodzai-, Ósánci-szorosokat őrző dandár parancsnoka, emellett május végéig a 85. zászlóaljat is közvetlenül vezette. 1849 februárjától (augusztusig), keresztnevének magyaros „Nándor” változatát kezdte használni. (Életútját lásd: *Nagybaczoni Molnár* 2016. és 2018.).
- 3 Arkosi Benkő Rafaelné Dálnoki Lázár Rozália (1808/~1816–1896) Benkő Rafael sepsizoltáni földbirtokossal 1833-ban kötött házasságot.
- 4 Dálnoki Lázár Dávid (~1775–185?). Negyven (vagy 42) éven át (1848-ig) kézdiszéki alkirálybíró. Mint – leánya érdekében – a császárhoz intézett amnesztia-kérelmeiben önmagáról írta: „Azért, mert őfelségének hív szolgája volt, és hogy fia (Lázár Mihály) Bécsben a Kancellárián szolgált, a magyarok 1848-ban öt spionnak tartván, a királybíróiságból elmozdították”. Utána (hűségére ilyetén rámutatva) még Háromszék bizotmányi ülésén sem jelent meg. Lásd: Magyar Nemzeti

A Tömösi-szoros bejárata Hétfalu felől

anyakönyvi bejegyzéskor megadott évek száma alapján 1808 körül, míg az 1854-ben kelt haditörvényszéki ítéletéből előtűnt életkorból számolva, 1815–16 táján született.⁵ Férje 1847 decemberében halt meg, ami után egyedül vezette, később bérbeadással hasznosította a rámaradt sepsizoltáni, valamint más községekben fekvő birtokrészeket. Következő évben a forradalmi változások, és az új magyar haderő kötelékében tisztként továbbszolgáló rokonai – elsősorban Szabó Ferdinánd – elkötelezettsége, a császárt addig híven támogató Lázárok némelyikét – tetteleg vagy rokonszenvezés szintjén – a szabadságharc mellé állították.⁶ (Szabó Ferdinánd 1848 februárjában lett Benkőné sógora).

Benkőné Lázár Rozália 1848–49. évi tevőleges szerepéről nem szólnak a korabeli leírások. Évtizedekkel későbbi visszaemlékezések, Háromszék önvédelmi harcával kapcsolatosan dicsérőleg említik, konkrétumok nélkül.⁷ Más jellegű, 1849 júniusára negyven év távlatából hátratekintő Vasárnapi Ujság-béli híradásban⁸, pedig Szabó Ferdinánd majd Mara Gábor őrnagy vezette 85. zászlóalj

Levéltár Országos Levéltára: P 1610 Lázár (dálnoki) család levéltára (a továbbiakban: Lázár cs. lt.): 2. cs. 29/a tétel, 52–53. sz. és 29/b tétel, 27. sz.

5 Lázár Rozália születési idejét igazoló anyakönyvi bejegyzés, ez ideig nem volt fellelhető, de házassági dátumából (1833) kiindulva nagyobb esélyt adhatunk az 1808-hoz közeli időpontra, miközben ezt is némileg gyengíti, hogy egyik nővére – szintén életkorból visszszámolva – 1807 körül látta meg a napvilágot.

6 Benkőné Lázár Rozália ezirányú rokonsági viszonyairól bővebben: *Nagybaczoni Molnár* 2016b. Pótmelléklet és Segédletek, valamint *Nagybaczoni Molnár* 2018b. VII. fejezet és Segédletek.

7 Például: *Nagy Sándor*, 1896. 39. o.

8 *Vasárnapi Ujság*, 1889. december 29. 36. évf. 52. sz. 867–868. o.

lobogójának ekkorra datált előállításánál merült fel neve, zászlóanyagként. Mint egy évszázadra rá, 1990 után kezdett széleskörűen elterjedni, miként fentebb említve volt, hogy zászlóanyai tisztét meghaladóan, a jelzett zászlót is Benkőné Lázár Rozália hímezte és adományozta a 85. zászlóaljnak.⁹

Viszont az újabban megismert adatok ezt a közreműködést részben kizárhatóvá illetve kétségessé, egyebekben pedig – mint például az eredet kérdése – a korábbiaktól merőben eltérő értelmezésűvé változtatják.

Az imént hivatkozott, egyúttal a zászlóról írt első tudósítás, a „48-as” emlékek – Rikán belőli Honvédegylet küldöttsége révén –, a Magyar Nemzeti Múzeumban való elhelyezéséről tájékoztató.¹⁰ Ebben Benkőné Lázár Rozáliának csupán (1849. június 1-jére tehető) zászlóanyai feladatteljesítéséről van szó, személyhez köthető hímezésről, adományozásról, nem tesznek említést. Igaz, ezt úgy is felfoghatjuk, hogy az ismertetést szerkesztők számára egyértelmű lehetett, miszerint a zászlókészítést gyakran maguk a zászlóanyag végezték. Ezenkívül az írás kiter arra, hogy a zászlót a szabadságharc után egy bizonyos „*árkosfalvi*”¹¹ volt székegy honvéd, Kocsis Gábor rejtegette, és mivel az ereklye hollétét a hatóságoknak nem árulta el, tömlőbe vetették. Majd az újabb alkotmányos időkben, vagyis a Kizárás után, az ereklye Kocsistól a Honvédegylethez került.

Ugyanitt jegyezték le a zászlóról, hogy anyaga „*nehéz fehérselyem, szegélyzete köröskörül le van szakítva, valószínűleg azért, hogy kisebb tért foglaljon el, így könnyebben elrejtethető legyen; középen áll a vörös selyemből való címerpajzs, mint Magyarország koronátlan (Kossuth – szerző megj.) címere, a melyből már csak a zöld selyembímezésű hármashegy van meg; a kettős keresztet (alatta a kisebb koronával), a választékot (osztóvonalat, hasítást), és a négy folyót (hét vágás, Árpád-sávok) már csak az öltések (öltésnyomok) jelzik; ezek alkalmasint ezüst bímezésűek voltak. A címer alatt áll a ..84..; (hiányos szám) a kipontozott helyen az öltések (nyomok) világosan kiüntetik az 1 és 9 számot; a kiírt szám arany bímezésű s így az egész évszám 1849; (kicsinyítés folytán a képen 1848-nak néznénk), alatta vörös selyembímezéssel kivarrrva a minden betű köriraja finom aranysegélylyel díszítve: Junius 1 Napján.*

A címet és dátumot – folytatódik a leírás – egy igazán remek koszorú keríti be, melynek jobboldali fele szőlő, a bal búza, a rajz és kivitel szerint nagyon szép. A szőlő levélzete finom és árnyékolt zöld selyembímezés; gerezdjé, fénytelen, vastag, sodrott arany fonállal varrott; A búza levélzete zöld selyembímezés, a kalász aranybímezésű, még pedig felváltva egyik kalász fényes, a másik fénytelen; a fényes kalászokon az egyes búzaszemek finom aranylemezből vannak verve. A koszorú fölött vörös selyemmel és arannyal szegett

9 Benkő Rafaelné zászlókészítő-adományozó szerepéhez igazodó híradások az 1990. évi változásokat követően az évtized végétől kezdtek elterjedni. Azóta szinte minden ezzel összefüggő kiadvány szerzője – és egyéb megnyilvánulók –, ezen elméletet magukévá tették, gyakran a lentebb még kifogásolt, hibás alakzatú „Árokfalva” megnevezéssel együtt.

10 Lásd a 8. sz. jegyzetet.

11 Írásunkban többször is előhozott falunév körüli anomáliák részleges helyesbítésül elmondható, hogy az illető honvéd nem árkosfalvi, hanem márkosfalvi lakhelyű Kocsis Gábor, állítólag 1849 júniusában hadnagyi kinevezésre felterjesztett zászlótartó őrmester volt, akiről nem lehet biztosan tudni, hogy a „Márkosfalvi” nemesi előnevű Kocsis családhoz tartozott-e. (Nemesi előneveknél, dolgozatunkban a nagy kezdőbetűs formát alkalmazzuk). Árkosfalva mibenlétére lásd a 38. sz. jegyzetet.

A Vasárnapi Ujságban közölt 1889. évi zászlókép

hímzéssel írva: 85 Honvéd Zászlóally; a koszorú alatt: Éljen a. Független Magyarhon Szabadsága.” (Az „a” betű utáni pont, nemcsak minden képen, de a valóságban is a szöveghez tartozik, értelmét nem sikerült megfejteni, ugyanakkor a „85”-ös szám után az 1889. évi képen, akárcsak a hozzá tartozó leírásban, nem látható pont – szerző megj.).

„A dátum a felirat és a koronátlan címer mindent megmagyaráz, s az ember az elsőre való tekintetből szinte elbámul, hogy hol találták meg az időt ily gondos hímzések befejezésére” – zárja mondandóját a H. O. monogramú újságíró.

Mindezen túlmenőleg a zászló egykori rejtegetője, Kocsis Gábor, a címer és az évszám megrövidített voltának hátterét azzal világította meg, hogy valamely „hűtelen” cseléd a zászlóhoz férvén, lopni kezdte az ezüst és arany fonalakat.

A korabeli zászlót az újság híradásában – egy-egy címertani szakkifejezés helytelenségét leszámítva – jól mutatták be, amit a szövegek közti fekete-fehér fényképmelléklet is alátámaszt, ellenben a hozzáfűzött történeti előzmények alapos kétségeket vetnek fel. Így megkérdőjelezhetőek a rejtegetés körülményeiről előadottak, mert amennyiben a hatóságok sorozatos előkerítő próbálkozásai sem jártak sikerrel, okkal vetődhet fel, hogy az állítólagos cseléd miképpen juthatott a felfedezhetetlen hadijelvény közelébe, észrevétlenül arany- és ezüstoffalat fejtegetni? Továbbá nem ellenőrizhető a zászlót őrző Kocsis Gábor akkortájt fennálló anyagi viszonyai, lehetett-e környezetében olyan belső személyzet, akinek nyílt alkalmá egyáltalán ilyesmire.¹² Közelebbi ismeretek hiányában, ugyanígy nem tűnik meggyőzőnek azon újságírói feltételezés, hogy a szegélyzet leszakítása a könnyebb elrejtetőség miatt vált szükségessé, mivel az így megvalósítható térfogatcsökkenés aligha indokolhatta a lobogó efféle megrongálását. Megeshetett ugyan, miként más zászlókkal is, hogy a fegyverletételt követően, az eltépkedett zászló foszlányait az illető alakulat katonái maguknál tartották, de Kocsis Gábor az eltávolított szélek további sorsáról, ugyanúgy, mint a zászló másik lapjának hollétéről, nem beszélt.

Ha nem harctéri felszabdálás ment végbe, minden egyéb magyarázatnál életszerűbbnek tartható azon feltevés, mely szerint inkább a családtagok (meglehet cselédi segítséggel) hasznosították más célra, mind az arany- és ezüstoffalat, mind az értékes selyemanyagot – mármint a zászló teljes baloldalát, és jobboldalának egy részét –, ezért hiányozhatnak az utókorra hagyott töredékről. A címerpajzs is arany keretelésű lehetett, ezért, szintén a fonalat gyűjtők martalékvá vált.

Érthető megfontolásból, a zászló emelkedett múltjával össze nem egyeztethető mozzanatok, a korabeli adatközlők nem oszthatták meg a nyilvánossággal.

A zászlóhímzés újságban megcsodált időigényes kidolgozása, azonban nemcsak hogy Benkőné Lázár Rozáliát nélkülözte, de úgy fest, más magyar asszony keze munkáját sem nagyon dicséri. Ennek igazolásául, az 1849 után vele szemben zajló anyagi és egyéb természetű hatósági eljárások idején, Benkőné által

12 Kocsis Gábor az 1870-es évektől földbirtokosként szerepelt, de nem tudható, saját öröklött, esetleg később – akár feleségével közösen – szerzett, vagy annak hozományul kapott birtokán gazdálkodott-e, merthogy 1863-ban nősült, tehát a zászló-eltitkolás feltételezett ideje alatt (ismeretlen vagyoni állapotok mellett), még biztosan nőtlen volt.

A honvédegyleti küldöttség, közepén Kocsis Gábor, 1889

benyújtott, a zászlókészítést is érintő önnön folyamodványai tekinthetők egyetlen hiteles, bár néhol bizonytalanságot ébresztő forrásnak.

Benkőné Lázár Rozália sepsizoltáni házában és birtokán, 1849 végétől számos alkalommal tartottak házkutatást,¹³ mikor is testvérenek, Lázár Mihálynak

13 Lázár cs. lt.: 2. cs. 29/a tétel. 9, 11, 13, 14, 15, 43, 54. sz.

kapcsán, az első tömösi csatában a szászoktól zsákmányolt vagyontárgyakat ke-resték.¹⁴

Ezen eljárások ellen 1850. február 5-én Heydte alezredes, Udvarhely vidéki főparancsnok, valamint 8-án Kovács István kapitány, háromszéki kerületi biztos felé tett panaszában, Benkőné kitért arra, miszerint a Kerületi Biztosság részéről olyan vád is felmerült vele kapcsolatosan, hogy Mara Gábor őrnagy (85.) zászlóalja részére egy zászlót készíttetett.¹⁵

Jelzett beadványaiban az asszony ezt rágalomnak minősítvén, határozottan tagadta, hogy bármi köze lett volna a zászló kivitelezéséhez, ugyanakkor mondan-dójával azt is nyilvánvalóvá tette, tudott annak körülményeiről. Saját védelmében adta elő, miszerint neki módjában sem állt magát ilyen költségbe verni, de nem is érdekelte ennek (a zászlókészítésnek) célja. Valamint, hogy a zászlót, Mara őrnagy (akkor még százados) tulajdon költségén saját zászlóaljának készítette, csak az ő nevét – Benkőné Lázár Rozáliáét – kívánta használni, mert szégyellte volna, hogy parancsnokként önmagának állíttatja elő.

Bizonyágul hozta fel, hogy mindennek megmondhatója Székely Dénes (főhadnagy),¹⁶ Mara Gábor segédtsíztje, valamint egy Fizoler nevű brassói szabó, kinél Mara őrnagy a zászló árát kialkudta majd megfizette, és az a leány, aki a zászló varrásával foglalkozott – nevét nem ismeri, de a szabótól azt is megtudhatják. Mara Gábor ez irányú működésére, az özvegy valamely közelebről meg nem jelölt dokumentumot is csatolt. A dokumentum azonos lehet a Fizoler szabómestertől származó abbéli irattal, minek nyomán a hatóságok ejtették Benkőné Lázár Rozáliával szemben a zászlókészítés vádját, és amelyről az apa, Lázár Dávid, egyik levelében található említés.¹⁷

Benkőné Lázár Rozália sorai ugyan egy szorult helyzetbe jutott asszony, védekezésre beállt mechanizmusának jegyeit hordozzák, viszont az eddigiekhez viszonyítva új irányba mutatnak, és a ténymegállapításokon túl, belőlük néhány következtetés is levonható.

Igy a Mara őrnagyról írtakat hihetőnek lehet tekinteni azon okból, hogy a tanúként megnevezett személyekkel való összejátszást, talán Székely Dénest leszámítva, kizártnak jelenthetjük ki. Az akkor elhatalmasodó politikai légkörben a szász nemzetiségű szabómester és a varróleány, nem kockáztathatta személyes szabadságát egy ilyen veszélyes ügy, hamistanúzással véghezvitt támogatásáért. Székely főhadnagy kihallgatására pedig nem is került sor.

14 Az első tömösi csata (1849. március 21.) alatt, az orosz-osztrák csapatok nyomában a szoroson keresztül Havasalföldre menekülő szász polgárságtól – a lefagyott út miatt – visszahagyott 200 szekérszék ingóságáról van szó, amire először a legénység tette rá a kezét. Majd tőlük visszavéve, Lázár Mihályra bízta az áruvezetés végett, azonban ez a folyamat nem volt mentes a visszaélésektől. Lásd: *Orbán* 1873. 189–190. o. valamint: *Deák* 1943. 330. o. (Lázár Mihály haditörvényszéki ítéletét közli *Ugron* 1872. valamint *Nagybacsoni Molnár* 2016b. Pótmelléklet 13. o. és *Nagybacsoni Molnár* 2018b. 131–132. o.

15 Lázár cs. lt.: 2. cs. 29/a tétel. 9, 14, 54. sz..

16 Rétyi *Székely* Dénes (1829–1908). Honvédtiszt, 1849. februártól hadnagy, 1849. június 15-től főhadnagy, Mara Gábor őrnagynak, a 85. zászlóalj parancsnokának segédtsíztje.

17 Lázár cs. lt.: 2. cs. 29/a tétel. 52. sz.

*Lázár Mihály arcképe, 1845.
(Forrás: Nemzeti Portrétár)*

Továbbá, nevének Mara Gábor általi felhasználhatósága azt jelenti, a zászló-anyaságot Benkőné Lázár Rozália minden valószínűséggel elvállalta, és ez megmaradt a köztudatban, miként látható volt az 1889-es múzeumi adományozást ismertető írásnál is. Hogy aztán az évek előrehaladtával, a képzelőerő meg a valóságot maga alá gyűrő mítoszépítés, már a zászlóvarrás-hímzés munkálatait is az ő saját kezűleg véghezvitt hazafias tevékenysége javára írja, mely elméletet már egyes történészek is magukévá tettek, illetve mások kezdenek magukévá tenni. A zászlókészítés vádja egyébiránt valamilyen feljelentésen alapulhatott, csakúgy mint a többi, köztük a márciusban Tömösnél zsákmányul ejtett brassói szász vagyontömegeből származó tárgyak rejtegetése miatti gyanúba keverés.

Ellenben Benkő Rafaelnének azon kijelentését, hogy nem érdekelte a 85. zászlóalj zászlajának ügye, és pénze sem lett volna rá, nehéz lenne komolyan venni. Az 1849. május-júniusi feszült, de reménnyel telített hangulatban, a Tömösi-szorost őrző dandárnál szolgáló családtagjai – öccse Mihály, és húgának férje, a dandárparancsnok Szabó Ferdinánd – helyzete nem arra sarkallhatták, hogy teljes közönyt tanúsítson a jelképellítés iránt. Legfeljebb kevésbé önfeledten állt az esemény mellé, mint a látens valódi adományozó, a zászlóaljparancsnok Mara őrnagy, illetve ekkor még százados. Annyi pénzt pedig, több helységben fekvő birtokaiból elő tudott volna teremteni, hogy a még csak nem is újonnan legyártásra kerülő, hanem – amint látható lesz – átalakított zászlónak árát kiegyenlíthesse.

A zászlóügy hátteréhez további eshetőségként annyi még hozzágondolható, hogy a zászlót, netán Benkőné rokona, a 85. zászlóaljat május végéig közvetlenül is vezető Szabó Ferdinánd alezredes készítette, de a lebonyolítással, ottani

helyettesét – majd a zászlóalj parancsnokságát is átvevő – Mara Gábort bízta meg. Ez esetben Benkőné Lázár Rozália, vizsgálati fogságban lévő sógorának érdekét szem előtt tartva hivatkozhatott kizárólag Marára, aki belehalt a második kökösi csatában kapott sebesülésébe,¹⁸ így nem volt felelősségre vonható.

Benkőné Lázár Rozáliának a zászló miatt nem esett különösebb bántódása, annál inkább a két évvel ezután bekövetkező Várady-ügyből¹⁹ kifolyólag. Az események zajlása, ezekben véghezvitt tevékenysége, valamint az őt érintő vádak pontos mibenléte nagy vonalakban ismert.²⁰ Apja, Lázár Dávid, utóbb a hatóságokhoz és pártfogókhoz írt mentegető feljegyzéseiben, a már fogvatartott leányával kapcsolatosan felségsértésről, gyanús személy nála járásáról, más helyütt politikai agitátor (értsd: Várady József) részére, szállásadásról tesz említést, amit az özvegyre kimondott ítélet is tartalmaz. A perbe fogott asszony szolgájának, Bálint Áronnak, aki Várady mellé szegődött, évtizedekkel későbbi, a mozgalom némely szakaszait elbeszélő – utóbbi években felértékelte és kritika nélkül forrásként használt – közléseiből pedig nem vehető ki, vajon azok miben állnak közel a ténylegesen történetekhez.²¹

A sok ellentmondást hordozó és az időrendet sajátosan kezelő visszaemlékezésből egy-két momentumot példaként kiemelve megemlíthetjük, hogy a sepsizoltáni kúria egyik ajtótokjának takarásában jobb- és baloldalt egyaránt falba vésett – mint írják-mondják, nemrégén félig-meddig feltárt²² –, továbbá a padló alá mélyesztett harmadik búvóhely kialakítása, vagy azok használata, úgy, miként Bálint előadásából kitetszik, erősen kétségbe vonható.²³ Hasonló kételyt ébreszt, Benkőné Lázár Rozáliának a szüleinél Dálnokon, vagy onnan jöttében megejtett letartóztatása. Mégpedig úgy, hogy a hatósági közegek az asszony ekkori távolléte alatt, közvetlenül a sepsizoltáni kúriában lefolytatott házkutatás végeztével lettek utána küldve. Amely házkutatásnál, Bálint Áron szerint, ő maga Váradyval az ajtótok két oldala mögött rejtőzködött.

18 Mara Gábor őrnagy, az 1849. július 2-án lezajlott második kökösi csatában sebesült meg, és másodnapra rá életét vesztette. Ugyanezen csata során esett el Gábor Áron tüzér őrnagy.

19 „Várady-ügy”, a Makk-féle összeesküvés Török-Gálfy névvel fémjelzett székelyföldi leágazásának kudarcba fulladásával, végső lehetőségként újraindított felkelési próbálkozás volt, vezéréről, Várady Józsefről elnevezve.

20 Részletesen lásd: *Nagybacsoni Molnár* 2016a. 22–23. o. Pótmelléklet, és *Nagybacsoni Molnár* 2018a. 33–36., 39–41. o.

21 Bálint Áron visszaemlékezései közölve: *Kás* 1985. 591–601. o.

22 *Székely Hírmondó*, 2016. március 8. Itteni írásában Benkő Mihály, képet mellékelve tett említést az egyik oldalon megtalált rejtkehelyről. Továbbá jelen tanulmány szerzője, erről telefonon értekezett a más lakhelyű mostani tulajdonosokkal. A másik oldalon viszont nem bukkantak ilyesmire, ami szintén nehezíti a tisztánlátást.

23 Az ajtótok mögött fellelt (egyik) mélyedés láthatóan gondos megformálása, szabályos téglaburkolata, nem a meglévő falból sebtében kivágott búvóhely képét mutatja. Inkább a kúria építésével (1832) egyidejű kialakítását lehet valószínűsíteni. Ugyanez vonatkozik a harmadik rejtkehelyre, amely valószínűsíthetően nem a padló alatti rekesz – mint Bálint Áron érzékelteti –, hanem egy ajtóval ellátott pincébe levezető nyílás volt. Egyébiránt Bálint összességében két rejtkehelyről szólt, de olyanformán, hogy az ajtótok két oldalán lévőket egynek vette. Viszont könnyen megeshetett, hogy ezt is helytelenül mutatta be, és csupán az ajtónyílás egyik felénél lett ilyen tér kifarazva. Bálint visszaemlékezésében található főbb ellentmondásokra nézve lásd még: *Nagybacsoni Molnár* 2016a. Pótmelléklet, és *Nagybacsoni Molnár* 2018a. 35–36. o.

Ugyanis Várady 1853 augusztusában tette át székhelyét a sepsizoltáni Benkő kúriából Erdővidékre, ahonnan a katonaság rajtaütése miatt október elején távozott. Ezért az ominózus házkutatásnak augusztusban, vagy – mint Bálintot olvasva erre is juthatunk – nem sokkal október 6-át (azaz Erdővidék elhagyását) követően kellett lezajlani, amikor bujkálásra kényszerülve ismét betértek az otthon nem tartózkodó – éppen Dálnokra ment – Benkőné házához. Az özvegy letartóztatása azonban nem ekkor, októberben, hanem később, november közepe tájt foganatosult, de közel sem biztos, hogy Dálnokon. Továbbá, noha Várady, és vele együtt Bálint elfogásának ideje pontosan ismert (1854. február 12.), Bálint elmondásából levezethetően ennek meg kellett volna előznie Benkőné őrizetbe vételét, azaz hozzávetőleg 1853. november közepét.

Következésképp, a valóság e ponton is csekély egyezést mutat az utólagos adatközlő (Bálint Aron) által felhozottakkal. Nem utolsósorban azért, merthogy nyilvánvalóan régebbi időszakra tehető eseményeket – függetlenül attól, hogy igaznak tarthatók vagy sem – jövőbelinek állít be, és fordítva, későbbiek a múltba helyez.

Bálint Áron meglehetősen hevenyészett elbeszélésében olyan kronológiai és eseményfonódási zűrzavart idézett elő, ami emlékeit, melyek valóságátartalma esetleges, jórészt hiteltelenné teszi. Történeteivel mit kezdeni azért sem nagyon lehet, mert Várady erdővidéki tevékenységét, mondandójából szinte teljes mértékben kihagyta. (Bálint Áron múltba révedő kalandozását, Benkőné és társai, valamint Várady haditörvényszéki ítéletén kívül, Várady működésének-elfogásának hatósági leírása segít némileg rendbe szedni).²⁴

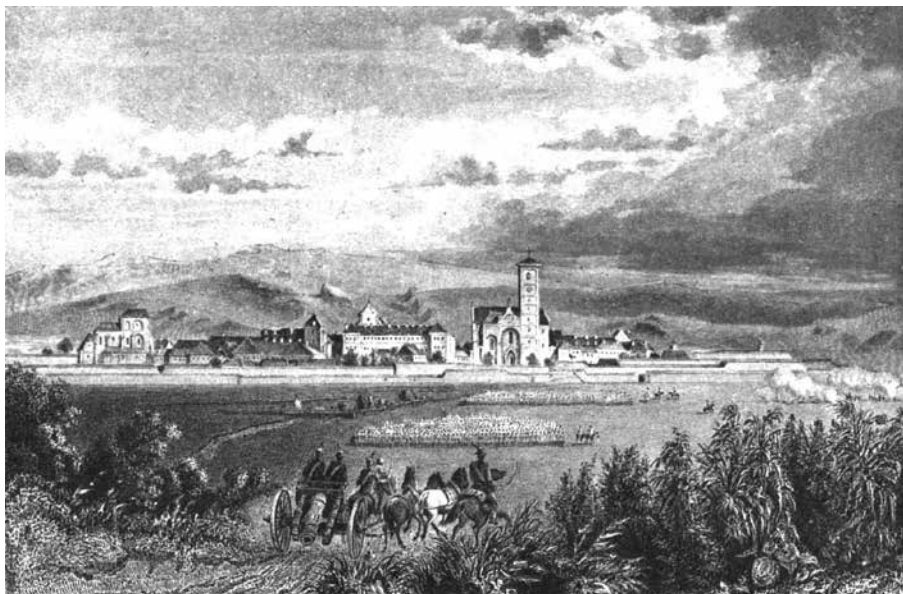
A korábban elfogott felkelők vallomására is tekintettel, Benkőné Lázár Rozália 1853 novemberétől kézdivásárhelyi őrizetbe került. November 4-én még otthonában tartózkodott, de ugyanezen hónap 29-én, apja, Lázár Dávid, az ekkor már letartóztatott leányának, falujában tanúsított azelőtti magatartására nézve, a hatóságok felé benyújtandó igazolást kért a sepsizoltáni előjáróságtól.²⁵ A kiállított bizonyítvány kedvező színben tüntette fel a megvádolt asszonyt, hangsúlyozván, hogy a felséges fejedelem (I. Ferenc József) és a kormányzati előjárók leghívebb szolgáncja. Lázár Dávid, a leánya elleni vádak eredőjét, férje – rá hagyott vagyonára pályázó – rokonainak mesterkedéseiben vélte felfedezni, ám ennél nyilvánvalóan többről volt szó. Lázár Rozália büntető-eljárásának részleteiről nincsenek feljegyzések, csak annyi tudható, hogy az 1854. évben, és a Nagyszebeni Haditörvényszéken folyt le. Ítéletét 1854. augusztusban hozták meg és szeptember 4-én hirdették ki, ebben 9 év várfogság lett rá kiszabva.²⁶ Egy 1854. szeptember 2-án írt okirat keltezése arra utal, hogy az ítélet kihirdetésekor Gyulafehérváron volt őrizetben,²⁷ és itt kezdte büntetésének letöltését is, egyben a végleges fogsági hely kijelölésére várakozott. Melyet aztán Temesvárra állapítottak meg.

24 A haditörvényszéki ítéleteteket lásd: Uo. 22–25. és 33. o. (Várady működésének és elfogásának hatósági leírása, másolatban a szerzőnél, amely a „Remény Hősei” című könyv negyedik kiadásban lesz közölve.)

25 Lázár cs. lt.: 2. cs. 29/b tétel. 7. sz.

26 Uo. 27. sz. valamint lásd a 20. sz. jegyzetet.

27 Lázár cs. lt.: 2. cs.: 29/tétel. 8. sz.

A gyulafehérvári vár

Következő esztendő közepén már Temesvárott volt ugyan fogvatartva, de nem közvetlenül más rabokkal együtt, hanem a börtönkórházban. Ott is némileg kivételesen, mivel engedélyezték, hogy birtokainak jövedelméből fedezendő havi 60 forint térítés fejében, amit apja, egyben vagyonának gondnoka, Lázár Dávid volt köteles befizetni, hogy – szükségei pótlása mellett – az előírt élelmezésnél jobbat kaphasson.²⁸ Egy ideig szolgálóleány is segítette. A 60 forint viszont nem érkezett mindig időben, utána már a minimálisan szükséges 30 forint is akadozott.²⁹

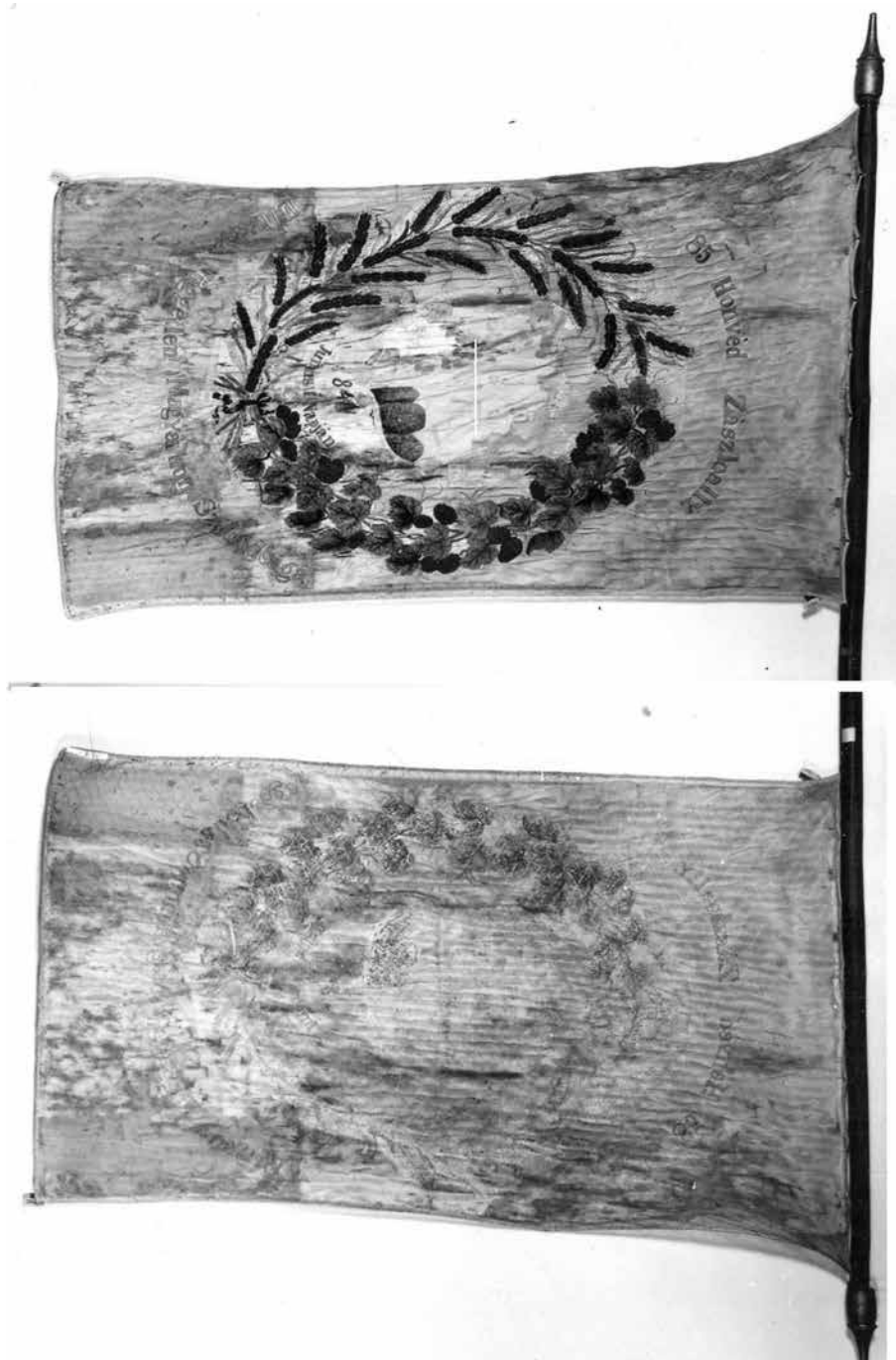
Fogságából 1857. május 9-én, általános császári amnesztiával szabadult. Ebből megállapítható, hogy körülbelül három és fél évet töltött szabadságától megfosztva, de nem túl messze otthonától, Háromszéktől, és a többi fogolyhoz képest nem elviselhetetlen körülmények között. Könnyített büntetés-letöltését igen, de időkedvezményes mentesítését – akárcsak Aradon raboskodó testvérénél, Mihálynál –, az ügyükben folytonosan kérelmező-közbenjáró apja és egy némely befolyásos pártfogók, nem tudták elérni.

A zászlót az 1889. évi adományozástól a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték, és 1936-ban adták át az 1918-ban létesített Hadtörténeti Múzeumnak.³⁰ Innen 1944 őszével menekítették a Veszprém megyei Dobára (Erdődy kastély), ahol 1945-ben orosz csapatok találták rá, és csakúgy mint a többi honvédszászló, hadizsákmányként a Szovjetunióba lett szállítva, ahol a moszkvai Forradalmi

²⁸ Uo. 13, 36. sz.

²⁹ Lázár cs. lt.: 2. cs. 24. tétel. 16. sz. és 29/b. tétel. 29. sz.

³⁰ Cs. Kottra 1999. 72. o.

A zászló törzslapján lévő fényképek, 1949-55?

Múzeumban raktározták el.³¹ Három év múlva 1948. március 15-én, pártközi megegyezés folytán, a forradalom centenáriuma rendezett Magyar Nemzeti Múzeum-i kiállításon a zászlókat nagy nyilvánosság előtt mutatták be, majd viszszaosztották a Hadtörténeti Múzeumnak, illetőleg az intézmény akkori nevében, Honvéd Levéltár és Múzeumnak.³² Ezután a 85. zászlóalj zászlaja látható volt a sorra következő évek díszszemléin, úgymint 1949-ben és 1951-ben a május 1-jei, 1950-, 1952-, 1953-, valamint 1955. évek folyamán pedig az április 4-i ünnepeken.³³ Mindezek előtt, 1949 februárjában, Dr. Sárkány Lóránt³⁴ javítást végzett rajta, ennek mibenléte azonban nem világos, meglehet, a díszszemlének való igénybevételhez készítette elő, és talán mindkét oldalára helyezett merevítő tüllhálóval is ekkor látták el.

Ideiglenes szovjet-orosz felügyelet alóli hazatértekor kitöltött múzeumi törzslapján, vélhetőleg a díszszemlék egyikének idejéből való fénykép tanújele szerint, a zászló állaga, nyilván a háborús viszontagságok miatt is, az 1889. évihez képest alaposan megváltozott. Az alapszövet gyűrötté, hiányossá vált, az alsó felirat alig látható, de ami a legszembetűnőbb, az applikált (egykor vörös), de már 1889-ben is hímzészhiányos és csak oldalain levarrt pajzsot, az onnan számított hat évtized alatt valamikor, ismeretlen indíttatásból – a hármashalom kivételével – lefejtették majd ismét a szélein, laza öltésekkel visszatűzték. Azonban a hamarjában leszegett selyem pajzs körvonala nem egészen az eredeti reneszánsz formához igazodik, hanem oldalt nagyjából egyenes vonalakban jön le a pajzstalpig, már-már elvesztvén korábbi jellegét.

Ugyanezen fénykép tanúbizonysága szerint, a megkopott pajzsfelületen még ott mutatkozik (miként az 1889-es képen és az 1998. évin szintűgy megfigyelhető) a kettőskereszt elmosódott alakzata, viszont a korábban részint megvolt jobboldali hasításoké már nem. A pajzs anyagának bal (heraldikailag jobb) alsó sarkából pedig tenyérnyi darab ki lett tépve, vagy az más módon megsemmisült. Így már az 1940–50-es évek felvételén is kivehető az ennek takarásában rejtett néhány betű lenyomata. Hogy miért bontották ki, vagy tépték le, erre számtalan, de csak feltételes magyarázatot lehetne adni. Megeshetett, hogy az 1944–45. évi menekítés vagy külföldre szállítás közben, magyar vagy orosz katonák, értékkeresés végett a címerszövetet felszaggatták, és hozzá nem értők, elnagyoltan állították helyre.

Furcsállható, hogy miközben – a képet nézve is – a felszakadt pajzsszövet alól német feliratozás két sorának eleje volt kivehető, ez senkinek nem tűnt fel, illetve ha feltűnt, nem tartották említésre méltónak (Dr. Sárkánynak látnia kellett).³⁵

A zászlót 1997–98-ban, az 1848-as forradalom 150. évfordulójára, nem utolsósorban – a Hadtörténeti Múzeum akkor nyíló emlékkiállításán –, nagyközönség

31 *Neogrady* 1999. 34–35. o.

32 Uo. (A zászlót jelenleg a Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Zászlógyűjteményében őrzik 0039/ZI leltári számon.)

33 HTM: A zászló törzslapja (0039/ZI).

34 Uo. (Dr. Sárkány Lóránt kilétére nem sikerült fényt deríteni.)

35 Uo. Zászlófénykép.

A zászló restaurálás előtt

előtti bemutatathóság céljából, restaurálták.³⁶ Addigra az 1950-es évek körüli állapotából is jócskán vészett, újabb anyaghiányok keletkeztek rajta, és a címer alatti évszám is láthatatlanná vált.

Ezen javítási és felújítási munkálatok során az alapszövetre applikált selyem címerpajzs részleges lefejtésre került. A címer hármashalma a pajzs anyagával együtt volt a zászlóanyaghoz hímezve, ezért nem tudták attól elválasztani. Ellenben az már nem állapítható meg, hogy egykoron, a kettőskereszt és a kiskorona kivételével, melyeknek öltésvonala az alapszöveten is látszik, a többi címerkép és mesteralak (osztóvonal/hasítás, sávozás/vágás), a pajzs anyagával közösen, ugyanígy a zászlólappal össze volt-e öltve. Ha igen, az arany-ezüst szálakat ilyen állapotban tulajdonították el belőle, ezért a megfakult vörös selyempajzs, utána középen már nem kapott rögzítést, minek folytán a felületes szemlélő számára, akár egy bizonytalan rendeltetésű selyemanyagnak is tűnhetett.

A hármashalom viszont azért maradhatott fenn teljes épségében, mivelhogy rövid selyemfonalakkal volt kivarrva, így nem volt kelendő a hosszabb nemesfém szálakra áhítózők szemében.

Vagyis nem egészen helytálló a restaurátor vélelmzése, mely szerint a hármashalom – a címer többi összetevőjéhez képest – utólag lett felhímezve, azon okból sem, merthogy az 1889-es képen levővel maximális egyezést mutat, előzőleg pedig értelmetlen lett volna egy effajta átalakítás. Ugyanakkor azt a módozatot sem érdemes elvetni, hogy a fémszálás hímzés közvetlenül a pajzs-applikáció anyagára került, és csupán a hármashalom és a kereszt lett – utolsó műveletként – mindkét anyaggal egybefogottan kivarrva. A másik restaurátori vélelem, miszerint a címer a zászlóanyagra volt hímezve – éppen a fentiek miatt – szintén nem fogadható el, amit alátámaszt még azon korántsem elhanyagolható tényező, hogy a restaurálás fotóin, a címerképeken kívül, a vörös szövet oldalsó peremének középrészén halványan észlelhetők a pajzsszövet reneszánsz kontúrjának öltésnyomai.³⁷

A lefejtett pajzs alatt pedig, meglepetésre a következő német szöveg bukkant elő, a zászlószöveten maradt valamikori öltések nyomainak rajzolata szerint:³⁸

Fahne
der
Ehrsamen
Cronstädter
Veisbä . . .

xxx. . . <- (olvashatatlan öltésnyom részletek)

A kipontozott hely a rátűzött hármashalom alatti fedésben maradt, ezért nem volt olvasható. Az írás értelmezésénél az utolsó – egy vagy két – sor jelentett gondot, de azokból csak az első adott lehetőséget, kétharmadnyi olvashatósága

36 A restaurálást Marton Klára, a kaposvári Rippl-Rónai Megyei Hatáskörű Városi Múzeum munkatársa végezte, amit e Múzeum Állományvédelmi csoportjának adattárában lévő, a „85 Honvéd zászlóalj” lobogójának restaurálása című, egyéb jelölés nélküli dokumentációban fektetett le. (továbbiakban: Restaurálási dokumentáció).

37 Restaurálási dokumentáció: 3. és számozatlan 8. o.

38 Uo. 3. o. (Az itt feltüntetett német szavak, a Restaurálási dokumentációban az eredetihez képest néhány betű eltéréssel vannak lejegyezve.)

*A címerpajzs lefejtés
előtt*

révén, a célzott következtetésre. Legkézenfekvőbbnek a „veisbäcker” (fehérpékek, zsemlesütők) mutatkozott, így a feloldás „a tiszteletreméltó/tisztességes brassói fehérpékek (vagy csak pékek) zászlója” lenne. Szóba jöhetne még a „veisbänden” is, azonban ez nem illeszthető a brassói szász környezetbe igazán. A legalsó olvashatatlan jeltöredék-csoport, ha csakugyan betűsor, logikusan az „egylet” vagy „céh”, illetve más rokon értelmű szónak, német megfelelőjét adhatná ki. A fehérpékek, búzaliszt alapú finom pékáruk – fehér kenyér, zsemle, stb. – előállítására szakosodott, zsemlesütőknek is nevezett sütőiparosok voltak.

Tehát a sérült szöveg teljes bizonyosságot szolgáltat annyiban, hogy a 85. zászlóalj hadilobogóját, eredetileg mindenképpen egy brassói szász társaság, egyesület, stb. zászlajának kell tekinteni, és a szinte kétségtelen feloldásnak az előbbi „fehérpékek” tartható. A német feliratot – és az utóbb rátett címet – körbevevő igényesen kidolgozott búza-és szőlőkoszorú, a korábbi zászló tartozéka volt,

*A címerpajzs
alatti német
szövegsorok lefejtés
után*

amely, megtámogatva a fehérpék-zsemlesütői irányultságot, búza-bor, kenyérszövő szimbólumpárosítást vetíti felénk.

A 150. évfordulóra rendezett emlékkiállítás múzeumi ismertetőjében írják, hogy a búza-szőlőkoszorúra figyelemmel, a zászló eredetileg valamiféle mezőgazdasággal kapcsolatos egyleté lehetett.³⁹ Ahogy most tisztázódott, csakugyan egylet/céhé volt, a mezőgazdasági kapcsolat, legalábbis a feldolgozóiparon keresztüli többes közvetettséggel, részben szintúgy fennáll. A kiadvány több megállapítása, úgymint a barokk kiscímer (reneszánsz helyett), a zászló átalakítását végző személy (bár kérdőjeles) kiléte, Árokfalva⁴⁰ mint a zászlót elrejtő

39 Cs. Kottra 1999. 72. o.

40 Az 1889. évi adományozáskor a hírlap-tudósításban Árkosfalva látható, ez a háromszéki „Árkos” falu névváltozata is lehetne, de az újságíró félrehallhatta, mert valójában a szintén háromszéki Márkosfalváról van szó. (Árokfalva egy Szeben megyei román település, ami 1913-ban kapta ezt a nevet. Addig románból átvett „Vale vagy Válya”, németül pedig Grabendorf névvel jelölték). Lásd még: 11. sz. jegyzet.

székelynek (Kocsis Gábor) lakhelye, ezenkívül a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozás évszáma, azonban téves.⁴¹

Hogyan jutott az ellenséges érületű szász lakosság szakmai csoportosulásának zászlója a magyar sereghez? Erre teljesen egyértelmű válasz nem adható, és a magyar ellenőrzés alatti Brassóban ez különféleképpen megeshetett, hiszen ahogy már korábban leírtuk, a 85. zászlóalj 1849 májusának végéig a városban állomásozott. Noha, legvalószínűbbnek látszik, hogy az elsődleges zászló, a márciusban lezajlott (első) tömösi csatában a brassói szászoktól szerzett hadizsákmány részét képezte.⁴² Ez pedig arra engedne következtetni, hogy Lázár Rozália fivérének, a tömösi zsákmány körül forgoló Lázár Mihálynak, a zászló megújulásához esetleg szintén köze volt, bár ahhoz, ha a többi szerzeménnyel együtt árverésre került, akárki hozzáférhetett.

A zászló kinézetének véglegessé tételét, a fentebb írt Fizoler nevű szabó, és a varrársra igénybe vett leány munkája biztosította.⁴³ Hogy a „varrás” egy meglévő zászlónál mit jelentett, legfeljebb nagyjából következtethető ki. Nem ismert az első változat mérete, szegélyének anyaga, színezete, és így tovább. Kérdéses a hiányzó másik zászlóoldal díszítése is, amely előző állapotában szintúgy a szász társulat arculatához igazodhatott. Ezt alapul véve, a szabónak és kiegészítőjének munkavégzése a zászló esetleges megnövelésére, valamint szegélyének „magyarítására”, azaz vélhetőleg nemzeti színű farkasfogakkal való ékítésre, a korona nélküli címer és a magyar felirat hímzésére, ezenkívül a német mivolta utaló jelek eltüntetésére irányult. Értelemszerűen, az újra hasznosítható összes eredeti alapanyag és kellék (arany-ezüst, vagy más cérna, egyes díszítőelemek) megtartása, illetve beépítése mellett.

A címer alatti dátumozásból az évszám (1849) első három karaktere, mivel típusában elüt az utólagos felső magyar betűsor (85) számától, minden bizonnyal a szász zászlószöveg részét alkotta, amit a melléírt 9-es számmal aktualizáltak. És ezt mi sem igazolhatja jobban, mint hogy az összes feliratozásból mindössze ez volt arannyal felvarrva, a többi, még az időpont hónapja és napja is – utólagos rátételként –, piros színben mutatkozik. Mindez sejteti, hogy a zászló az 1840-es években vált Brassóban szász társulati jelképpé.

Ha 1849-es méretének rekonstruálását a korabeli honvédzászlókat mintául elfogadva kíséreljük meg, a jelenlegi 124 cm-es magasságból és 74 cm szélességből kell kiindulni. A korabeli gyalogsági zászlók általában négyzethez közeli vagy enyhén téglalap alakot vettek fel, kiterjedésük az előbbieknél 110–150×110–150 cm, utóbbiaknál 120–140×150–180 cm tájékán mozog. Erre figyelemmel a tárgyalt hadijelkép 140×140–150 illetve 140×150–170 cm körülire becsülhető. Vagyis ha ez közelítene a valósághoz, a nagyobbfajta ismert 1848–49-es katonai zászlók körébe tartozhatott.⁴⁴

Az 1950-es évek díszszemléin felvonultatott zászlót, mostani nagyságával, hosszában fektetve, oldalra fordult címerpajzzsal rögzítették a zászlórúdhoz.

41 Cs. Kottra 1999. 72. o.

42 Lásd a 14. sz. jegyzetet.

43 Lásd a 15. sz. jegyzetet.

44 A „48-as” zászlók áttekintő leírását lásd: Cs. Kottra 1999. 69–79. o.

A címer alatti félkörfeliratok restaurálás előtt

Ekképpen szemlélve az összeállítást, kevés ésszerűséggel, de előfordulhatott, hogy a zászló szász eredetije, vagy akár majdani honvéd verziója, a szegélyzet hozzászámításával, ilyen elhelyezést nyert.

Nem mehetünk el, éppen a nem szokványos eredet okán, azon lehetőség mellett sem, hogy mind a szász, mind a honvédségivé vált zászló – oldalain kissé több szegélyszáv hozzáadásával –, mai formátumában, tehát álló téglalapként (a Bécsi Légión zászlajához hasonlóan)⁴⁵ lett használatba véve, mintegy 140–150×110–120 cm-es felülettel.

Az 1997–98. évi restaurálás kezdetekor szerkesztett állapotleírás⁴⁶ szerint, a zászló alapszövege drapp (valamikor fehér – szerző megjegyzése) színű selyem-ripsz. Elejének lapja két darabból van középen összevarrva, alul és fölül, 5-5 mm-es visszahajtott részben zárul. Megmentése érdekében két (tüll) háló közé lett öltve, úgy, hogy a címet és a koszorút az elején kihagyták. Hátoldalát a háló teljesen fedi. A zászló alapszövege igen hiányos, foszlott, szakadt. A megmaradt részek selyemanyaga több helyen teljesen el van öregedve. A koszorúdíszítés hímzése jó állapotú, azonban baloldalt a búzakalászsor apró szemeit lefogó cérna nagyon sok helyen fellazult.

A címet övező búzakalász-szőlőlevél/fürt koszorút alul kék-fehér hímzett masni fogja össze. A szőlődíszítés árnyékoltan zöld, sárga, és barna, a leveleket

⁴⁵ Uo. A Bécsi Légión zászlója. 73. o.

⁴⁶ Restaurálási dokumentáció: 1–3. o. Lásd még a 36. sz. jegyzetet.

A restaurált zászló

összekötő száraz pedig sötét és világosbarna selyemszállal vannak hímezve. A levelek között elszórtan, sodrott fémszálból készült levelek vannak. Baloldalon a 24 darab búzakalászból 8 darab, különféle mintázatú apró, préselt, aranyozott ezüstlemezkékből van lencérnával felvarrva. Közöttük 16 darab más formájú búzakalász látható, melyek sárga selyem bélfonalra csavart ezüstdrót szállal készültek. A kalászdíszítések között, elszórtan sárgaszínű keskeny hosszú levelek vannak hímezve – sorolja tovább a restaurátori beszámoló.

A lefejtett címerpajzs restauráláskor fennálló jellemzői már ismertetve lettek.⁴⁷ Ez bizonyult a zászló legrongáltabb díszítőelemének, jóllehet az egyedüli akkor épségben meglévő egyik címerkép, a hármashalom, amely alulról felfelé, zöldből kiindulva világosbarna selyemszállal tűfestésszerű hímzéssel volt kialakítva, semminemű javítást nem igényelt.

Maga a restaurálás a fémrészek-fémszálak üvegkefével végbemenő oxidmentesítésével indult, és kétszeri (Prewocell hozzáadású) desztillált vizes tisztítással folytatódott. A második tisztítás előtt a zászló ki lett bontva a régi merevítő tüllhálóból. A mosások befejeztével, üveglapon rendezték el az anyag szálait, ezután hasonló szerkezetű selyemanyagból új erősítőszövetet dolgoztak alá, amit a varráshoz használt selyemfonallal együtt megfelelő árnyalatúra színezték. Először a restaurálókeretre feszített támasztószövet, laza férceléssel egybe lett fogva a meglévő roncsolt zászlóanyaggal, majd végleges tűzésüket a koszorúnál kezdték meg. Itt a búzaszemeket lefogó cérna több helyen meglazult, sok szem leesett, ezért mindegyiket vissza kellett öltögetni.⁴⁸

A következők során, a mállott, szakadt zászlót és az alábélelő anyagot, a további szakadások megelőzésére sűrű öltésekkel fűzték a támasztószövethez. Ezenkívül, piros selyemszállal az ívelt feliratok is rögzítésre kerültek.

Kiegészült még a zászló, egy – addig hiányzó – hátlappal is. Ezt ugyanúgy drappra színezték, majd összevarrták a támasztószövettel.

A töredékeiben létező címer rekonstrukciója, a még látható nyomokból a többi kikövetkeztetve, műhímző segítségével valósult meg, akképpen, hogy a meghagyott régi hármashalmot egybedolgozták a vörös és ezüstsziürke selyemcérnából újonnan elkészített részekkel. Ezután az ismét reneszánsz típusúra formálódott címert – ugyanúgy applikálva mint annak idején –, a tisztításnál nagymértékben elhalványult német felirat takarásával, a restaurátor visszavarrta helyére.

Észrevételként e szépen kivitelezett gondos munkához annyi fűzhető, hogy az 1849-ben a zászlóra tett címer valószínűleg arannyal volt keretelve, az osztóvonal is arany lehetett, míg a visszaállított címernél ezeket szürkével (ezüst imitációként) helyettesítették, valamint, eredetileg a pajzs vörös színét is adó applikációs anyag felhasználása helyett, a vörös szín, ráhímzéssel lett visszaállítva. Továbbá a címer alatti 1849-es évszámot hajdan arannyal varrták fel, de az 1998. évi pótolta változata már piros színt kapott. Így, efelől csorbulhatott az eredetiség. Megjegyzendő még, hogy az alsó körívelt felirat elején, az „É” betűre nem került

47 Uo. 2–3. o.

48 Uo.

fel, az 1889-ben, és a restaurálás kezdetekor is ott látható ékezet.⁴⁹ Ezenkívül a restaurálási dokumentációban, akárcsak a „Kiállítási ismertetőnél”, tévesen lett megjelölve a zászlót 1849 után elrejtő személy lakhelyeként, a már sokszor idézett „Árokfalva” település.⁵⁰

Végezetül szót kell ejteni a zászló tartozékaként nyilvántartott zászlórúdról is.⁵¹ Az 1889. évi adományozásnál nincs említve, emiatt akkori megléte csak feltételezhető. De akár ekkor, akár utána került a Nemzeti Múzeum birtokába, annyi jószerevel biztosnak látszik, hogy az 1840-es évek zászlókellékeként számításba nemigen jöhet. A felfelé keskenyedve néhány szakaszán enyhe hajlattal ívelő, kéreghántással durván megmunkált, közönséges vékony póznára emlékeztető farúd, nemigen szolgálhatott a pedáns szász társulat jelképének hordozójául. De ugyanúgy nem lehetett volna tetszetős a külsőségekre sokat adó magyar honvédtiszteknek, az előkelő Mara Gábornak, vagy a magas beosztású Szabó Ferdinándnak sem. Valamint elüt az összes meglévő korabeli zászlórúdtól is, amelyek végig azonos vastagságú, egyenletes felületűvé formált kiegészítő darabjai a hajdan rájuk szegelt zászlóknak.

Ez a rendhagyó komponens úgy lenne az immár kirajzolódott képbe leginkább helyezhető, ha a zászlórudat az adományozó személy, Kocsis Gábor, vagy környezetének egy tagja a megcsonkított zászlóhoz utólag faragta, esetleg a honvédegyleti tároláskor illesztették hozzá. Hiszen aligha gondolhatjuk, hogy a százszok vagy a magyar tisztek nem igényelték a zászlóhoz és az emelkedett szellemiséghez méltó, esztétikusabb küllemű esztergált kivitel. Bajosan képzelhető el, hogy, a 85. zászlóalj zászlaja ezzel a tartórúddal lobogott a Tömösi-szoros erődítményének ormán, valamint az ottani heroikus küzdelem után jövő hetek sorsfordító csatáinak színterén.

Dolgozatunk a zászló történetének, és egyedi körülményeinek lehetőség szerinti tisztázása érdekében fogalmazódott. És bármennyire is az eddigieket felülíró különös adatok kerültek előtérbe, a tárgyalt jelkép mégiscsak egy 1848-as (49-es) zászló, amelynek rövid háborús útját néhány nem kisebb hadiesemény szegélyezi, mint a tömösi, kökösí, továbbá a sepsiszentgyörgyi/szemerjai ütközetek.⁵²

Irodalomjegyzék

Bona 1998.

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. Budapest, 1998.

49 Lásd a 10. sz. jegyzetet. Valamint Restaurálási dokumentáció: számozatlan 1–2. és 9–10. o.

50 Uo. 1. o. Lásd még a 40. sz. jegyzetet.

51 A zászlórúd a zászlóval megegyező számon (0039/ZI), ugyanazon helyiségben, de elkülönítetten, más zászlórudakkal együtt van tárolva.

52 A vesztes második tömösi és kökösí, valamint a vesztes első, és győztes második sepsiszentgyörgyi/szemerjai csaták (1849. június 18–20., július 2., július 5. és július 23.).

Deák 1943.

1848. A szabadságharc története levelekben (ahogy a kortársak látták). Szerk. *Deák István*. Budapest, 1943.

Cs. Kottra 1999.

„Fényesebb a láncnál a kard...” Az 1848–49 évi forradalom és szabadságharc évfordulójára rendezett emlékkiállítás ismertetője. Szerk. *Cs. Kottra Györgyi*. Budapest, 1999.

Kós 1985.

Kós Ferenc: Egy nagy sereg asszony keservesen könnyezett. In. A föld megőszült. Szerk. *Tóth Gyula*. Budapest, 1985.

Nagy Sándor 1896.

Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.

Nagybacsoni Molnár 2016a.

Nagybacsoni Molnár Ferenc: A remény Hősei. 2. javított és bővített kiadás. Budapest, 2016.

Nagybacsoni Molnár Ferenc 2016b.

Nagybacsoni Molnár Ferenc: „Számítson a Haza teljes bizalommal ránk” (Az 1848–49-es honvéd törzstiszt Márkosfalvi Szabó testvérek élete és hadi működése). Budapest, 2016.

Nagybacsoni Molnár 2018a.

Nagybacsoni Molnár Ferenc: A remény Hősei. 3. javított bővített kiadás, 2018.

Nagybacsoni Molnár 2018b.

Nagybacsoni Molnár Ferenc: „Számítson a Haza teljes bizalommal ránk” (Az 1848–49-es honvéd törzstiszt Márkosfalvi Szabó testvérek élete és hadi működése). 2. javított és bővített kiadás. Budapest, 2018.

Neogrády 1999.

Neogrády László: Az 1848–1849. évi szabadságharc honvéd zászlainak első és második hazatérése. *Magyar Honvéd*, X. évf. 1999. február 5. 34–35. o.

Orbán Balázs 1873.

Orbán Balázs: Székelyföld leírása. VI. kötet. Budapest, 1873.

Ugron 1872.

Ugron Gábor: Levél Lázár Mihály urrol. *Magyar Polgár*, 1872. december 9.

THE HISTORY OF THE COLOUR OF THE HUNGARIAN 85TH SZEKLER INFANTRY BATTALION
BASED ON RECENT RESEARCH RESULTS

Tömös Pass (today Predeal Pass, Romania) was an important Transylvanian theatre of the 1848–1849 Hungarian Revolution and War of Independence. Various misconceptions are related to the colour of one of the units in defence of the pass, the Hungarian 85th Szekler Infantry Battalion, which was inaugurated on 1 June 1849. However, research analysing old and new sources have shed a different light on the dilemma. One of the results of the research concerns the role of the putative manufacturer of the flag, Mrs. Rafael Benkő, née Rozália Lázár, and also the origins of the flag has been proved inconsistent with formerly held beliefs.

Mrs. Rafael Benkő, who did accept the title of mother of the flag at the time of its inauguration, could hardly take any more part in the works related to the flag. It was either Battalion Commander, Major Gábor Mara who had the flag manufactured or rather re-shaped, or the commander of the brigade defending Tömös Pass, Lieutenant Colonel Ferdinánd Szabó. However, even if it was the latter, he acted in cooperation with Major Mara.

Research has revealed another surprising fact. With the help of formerly unpublished restoration documents it has been proven that the flag, which had taken part in crucial battles, originally belonged to a Saxon (German) bakers' association or guild of Brassó (today Braşov, Romania). It probably was among the personalty left behind by Saxon inhabitants of Brassó fleeing through the Pass on wagons during the first Battle of Tömös on 21 March 1849, and confiscated by Hungarian soldiers, then obtained by the 85th Battalion, whose possession it became after the necessary transformations had been done to it. The present flagpole is not an original accessory; it must have been attached to the flag after the War of Independence.

It was former private soldier Gábor Kocsis who hid the flag after the war, and later it was acquired by a local Hungarian Veteran's Association that donated it to the Hungarian National Museum. It has been possessed by the Hungarian Military History Museum since 1936. In 1945, at the end of the Second World War, it was transported to the Moscow Museum of Revolution along with other military flags. On 15 March 1948, it was brought back to Budapest due to an agreement between parties, and was displayed at an exhibition organised for the centenary of the Revolution at the National Museum. Later it was returned to the Military History Museum. During the following years, it could be seen at military parades on 1 May 1949 and 1951, and on 4 April 1950, 1952, 1953 and 1955. Previous to all that, in 1949, Dr. Lőránt Sárkány carried out a documented repair on the flag, possibly that was when stiffening tulle nets were attached to both sides, which later were removed in the course of the 1998 restoration.

At the time of the 1998 restoration, after cleaning, the flag, having become disintegrated during the years, was worked on new fabric, which was followed by the strengthening of the still unharmed wheat and grape wreaths and the arched inscriptions. Finally, the coat-of-arms and year were restored, which had been almost unrecognisable before.

The flag has survived as a fragment. Most probably, it used to be rectangular, but only its central part bearing the coat-of-arms has been preserved, and not being a regulation flag, its original shape may have been rather different as well. It is also

difficult to define the original size of the flag, as it was not a standardly manufactured colour but a reshaped association flag. Therefore, its original size is hard to be specified.

Its irregularity and only later “regulation” did not affect the value of the flag in an unfavourable manner. It witnessed fights such as the lost second Battle of Tömös, the Battle of Kőkös (today Chichiş, Romania), the lost first Battle of Sepsiszentgyörgy (today Sfântu Gheorghe, Romania), and the winning second Battle of Sepsiszentgyörgy.

DIE GESCHICHTE DER FAHNE DES SZEKLER 85. HONVÉD-BATAILLONS IM SPIEGEL DER NEUESTEN DATEN

Ein wichtiger Teil der siebenbürgischen Kriegsschauplätze der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49 war der Tömöser Pass. Mit der am 1. Juni 1849 eingeweihten Fahne des zum Schutz des Passes beorderten Szekler 85. Honvéd-Bataillons verknüpften sich in den letzten Jahrzehnten verschiedene falsche Vorstellungen. In der nahen Vergangenheit durchgeführte Forschungen, Analysen neuer Quellen und die Überprüfung der früheren brachten ein Ergebnis, welches die Frage in ein völlig anderes Licht rückte. In erster Linie erwies sich die Rolle der bisher als Verfertigerin der Fahne gehaltenen Rafaelné Benkő, geb. Rozália Lázár, und somit der Ursprung der Fahne dem bisher Akzeptierten als Gegenüberstehend.

Rafaelné Benkő, die bei der Fahnenweihe zwar die Rolle der Fahnenmutter annahm, hatte in anderer Hinsicht wohl kaum einen Anteil an den Arbeiten des Regimentsabzeichens, da die Fahne aller Wahrscheinlichkeit nach Bataillonskommandant Major Gábor Mara oder – mit kleinerer Wahrscheinlichkeit, aber auch in diesem Fall in Zusammenarbeit mit Mara – Oberstleutnant Ferdinand Szabó, der Kommandant der Brigade verfertigen, oder eher umgestalten ließ.

Die Auswertung brachte auch eine andere Überraschung mit sich. Mit der Verwendung bisher nicht publizierter Dokumente wurde festgestellt, dass die Fahne, die an schicksalswendenden Schlachten teilnahm, ursprünglich die eines Kronstädter sächsischen (deutschen) Bäckervereins oder einer Zunft war. Wahrscheinlich wurde sie von der fliehenden Kronstädter sächsischen Bevölkerung während der ersten Schlacht bei Tömös am 21. März 1849 mit anderen Habseligkeiten auf Pferdewagen zurückgelassen, von den ungarischen Streitkräften beschlagnahmt, gelangte so zum 85. Bataillon, und wurde nach der nötigen Umgestaltung dessen Fahne. Die jetzige Fahnenstange ist kein Originalbestandteil, sie wurde wohl nach dem Freiheitskampf der Fahne hinzugefügt.

Die Fahne wurde nach dem Freiheitskampf vom einstigen Honvéd-Soldaten Gábor Kocsis verborgen, von ihm gelangte sie zum „Honvéd-Verein innerhalb der Rika“, die übergab sie 1889 dem Ungarischen Nationalmuseum, und ab 1936 gehörte sie zur Sammlung des Museums für Militärgeschichte (damalige Benennung: Militärmuseum). Bei Kriegsende 1945 wurde sie zusammen mit den anderen Militärfahnen in das Moskauer Revolutionsmuseum transportiert. Am 15. März 1948 wurde sie als Ergebnis einer interparteiischen Einigung nach Budapest gebracht, im Ungarischen Nationalmuseum auf der Ausstellung anlässlich des Zentenariums des Freiheitskampfes präsentiert, und anschließend dem Militärmuseum – damals: Honvéd-Museum – zurückerstattet. Danach war sie bei den Truppenparaden der nächsten Jahre zu sehen, 1949 und 1951

auf den Feiern zum 1. Mai, 1950, 1952, 1953 und 1955 am 4. April. Zuvor hatte 1949 Dr. Lóránt Sárkány undokumentierte Instandsetzungsarbeiten an der Fahne vorgenommen; möglich, dass sie bei dieser Gelegenheit mit dem beidseitigen Tüllnetz zur Versteifung versehen wurde, die bis zur Restaurierung 1998 erhalten blieb.

Bei den Restaurierungsarbeiten in 1998 wurde nach der Reinigung das mit der Zeit zerbröckelte Fahnenblatt auf einen neuen Haltestoff fixiert, und dann der erhalten gebliebene Weizen-Traubenkranz sowie die gebogenen Aufschriften verstärkt. Schließlich wurden das fast unkenntlich gewordene Wappen und die Jahreszahl instandgesetzt.

Die Fahne ist ein Fragment. Wahrscheinlich befand sich der erhalten gebliebene Mittelteil mit dem Wappen als stehendes Rechteck auf einem liegenden Rechteck, wegen der unüblichen Entstehung kann aber auch eine andere Form nicht ausgeschlossen werden. Schwierig ist auch die Bestimmung der einstigen Maße der Fahne, vor allem deshalb, weil man nicht über ein Normfabrikat, sondern eine umkonstruierte Vereinsfahne einen Standpunkt entwickeln müsste. So bewegen sich die möglichen Maße zwischen ziemlich weiten Grenzen.

Die Unregelmäßigkeit und späte Einführung in die „Schlachtordnung“ hatten keine ungünstigen Auswirkungen auf ihren Wert. Sie wurde Zeuge von Gefechten wie der verlorenen zweiten Tömöser und Kököser, der verlorenen ersten Sepsiszentygyörgyer und der siegreichen zweiten Sepsiszentygyörgyer/Szemerjaer Schlacht.

Takács Bálint

KOZESCHNIK JÁNOS ÉLETE OLASZ HADIFOGSÁGBAN
A LEVELEZÉSE TÜKRÉBEN

A Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteménye őrzi Kozeschnik János, a budapesti 1. honvéd gyalogezred őrzetetőjének harctéri, hadikórházi és hadifogság alatt keletkezett levelezőlapjait és táviratait.¹ Ritka, hogy egy olasz fogságot megjárt magyar katona levelezése ilyen jó állapotban és nagy terjedelemben megmarad az utókornak.² Különösen szerencsés, hogy a Kozeschnik, valamint családja részéről írt levelezésből is maradtak meg dokumentumok: összesen 120 darab levelezőlapját őrzi a gyűjtemény.³ Egyet közülük már megismerhetett a szélesebb közönség a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által szervezett *A Nagy Háború írásban és képből* című vándorkiállítás részeként. Szoleczky Emese pedig több levelezőlapot is felhasznált *A világháború első hónapjai a Hadimúzeum levelezőlapjainak tükrében* című tanulmányához.⁴

Kozeschnik János négy levelezőlapot postázott, mielőtt a Nyíregyháza-Sóstói hadikórházba került; mindegyiket a feleségének címezte.⁵ A kórházból hármat küldött, ezeket is a feleségének címezte.⁶ Ugyanakkor ő is kapott három levelezőlapot: az édesanyjától, a bátyjától és a sógorától.⁷ Miután felépült, már az olasz frontra került, ahonnan négy levelezőlapot küldött,⁸ egyet pedig ő kapott.⁹ A hadifogsága idejére datált lapok közül 82 maradt meg, amit ő adott fel, és 21, ami ő neki érkezett. Több üzenet is utal arra, hogy nem csak ennyi levelezőlapot küldött és kapott, úgy a harctéren, mint a hadifogságban és

1 Ezúton köszönöm Dr. Szoleczky Emese osztályvezető-helyettesnek és Forgács Márton gyűjteménykezelőnek, hogy lehetővé tették a forrásanyag feldolgozását és publikálását.

2 Az Olaszországból hazatérő hadifoglyoktól ugyanis alapesetben minden papírt elvettek a határon, úgy a hivatalos dokumentumokat, mint a kapott leveleket vagy éppen a fogságban írt naplókat. Vö. *Keglovich* 2016. 94. o.

3 Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: HTM KE) 15.464/ Emlékanyag (a továbbiakban: Em)–15.550/Em, 15.552/Em–15.559/Em, 15.561/Em–15.574/Em, 15.576/Em–15.584/Em. Van továbbá két levelezőlap, amely a téma szempontjából nem releváns: a 15.551/Em és 15.560/Em leltári számú levelezőlapok ugyan szintén Kozeschnik Jánoshoz tartoznak, de nincs közülük a világháborúhoz, mivel mindkettőt 1909-ben adták fel.

4 *Szoleczky* 2015. Konkrétan Kozeschnik János levelezőlapjait ld. Uo. 815–816. és 818. o.

5 HTM KE 15.498/Em, 15.576/Em, 15.501/Em, 15.497/Em.

6 HTM KE 15.549/Em, 15.550/Em, 15.578/Em.

7 HTM KE 15.548/Em, 15.574/Em, 15.577/Em.

8 HTM KE 15.479/Em, 15.482/Em, 15.478/Em, 15.480/Em.

9 HTM KE 15.489/Em.

a kórházban.¹⁰ A vizsgálat értelemszerűen csak a megmaradt lapokra terjedhetett ki, valamint néhány egyéb forrásra: a Hadifoglyokat Gyámolóító és Tudósító Hivatal értesítőjére Kozeschnik János fogságba eséséről,¹¹ felesége táviratára, amelyet az olasz fogságba küldött,¹² a felesége részére címzett táviratra, amelyet az albániai olasz fogságból küldött,¹³ és a csóti leszerelőtáborban kiállított Bemutató lapjára és Leszerelési igazolványára.¹⁴

A levelezés mint forrás

A konkrét vizsgálati eredmények ismertetése előtt fontos tisztázni, milyen jellegű a vizsgált forrásanyag és milyen szempontokat kell figyelembe venni a felhasználása során.

A levelezés az autobiografikus források közé tartozik, mivel a levél írója önmagáról beszél, szubjektív történelmet alkot.¹⁵ E forrástípus másik elnevezése: ego-dokumentumok. A leggyakoribb műfajok, amelyek szintén ebbe tartoznak: a napló, a visszaemlékezés/memoár, és az *oral history*. Fontos kihangsúlyozni, hogy ezeket a forrásokat is kritikával kell kezelni. Több érv is szól amellett, hogy nem lehet őket vizsgálat nélkül hitelesnek nyilvánítani. A szerzők, illetve interjúalanyok szándékosan vagy „véletlenül” információkat hallgathatnak vagy torzíthatnak el. A szándékos elhallgatás leggyakoribb oka az elfogultság, a szégyen, interjú esetén az irányítottság, hadifogoly-levelezés esetében a cenzúra; míg az esetlegességből fakadó ferdtítés vagy hiátus alatt az emlékezés problémáit kell érteni. Sokat elárul, hogy az epizodikus emlékezettel és a mentális időutazással a pszichológia kognitív ága foglalkozik.¹⁶ Az egyéni észlelési attitűd befolyásolja ugyanis, hogy az ember mit jegyez meg abból, ami vele történik.¹⁷ Így fordulhat elő az a jelenség, amikor ugyanarra az eseményre két ember „eltérően” emlékszik. Azt is figyelembe kell venni, hogy a pszichológusok véleménye szerint „*az emlékezés sokkal inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztá reprodukció.*”¹⁸

Az ego dokumentumok közös tulajdonsága a személyesség, ami – ahogy Gyáni fogalmaz – „*egyszerre erénye és korlátja e forrásoknak*”.¹⁹ „*Csupa triviális dolgot közölnék fontos emberekről és fontos dolgokat tudatnak velünk triviális emberekről.*”²⁰ Nem használhatók a makrotörténelem, a politikatörténelem vagy éppen a gazdasági folyamatok vizsgálatára. Ehelyett azt lehet általuk megismerni, hogy szerzőjük hogyan élte meg az adott történelmi eseményt. Ezek a közlések nézőpontot ad-

10 Például HTM KE 15.474/Em, 15.529/Em, 15.574/Em.

11 HTM KE 15.589/Em.

12 HTM KE 15.590/Em.

13 HTM KE 15.590/Em mellékletei.

14 HTM KE 15.588/Em.

15 Vö. Gyáni 2000. 137–138. o.

16 Ld. például Kónya 2013.

17 Gyáni 2000. 131. o.

18 Bartlett 1985. 296. o. Idézi Gyáni 2000. 130. o.

19 Gyáni 2000. 138. o.

20 Gyáni 2000. 138. o.

nak a múlthoz.²¹ Természetesen eltérések is vannak e műfajok között. „*A visszaemlékezés, a levél és a napló (...) egymástól eltérő emlékezési mechanizmusok termékei.*”²² Az eltérő igeidő is segít felismerni, melyik műfajjal van dolga a kutatónak: a naplót általában jelen időben, a visszaemlékezéseket múlt időben írják szerzőik.

Az autobiografikus forrásokat a pszichobiográfia is előszeretettel használja a történelmi személyek pszichéjének, illetve pszichés motivációinak kutatásában. A jelen munkának azonban nem célja ilyen fajta vizsgálat.²³

Kozeschnik János levelezőlapjai bizonyos szempontból olyanok, mint egy-egy naplóbejegyzés, annak köszönhetően, hogy rendszeresen – például a fogság első két évében minden héten – írt. Üzeneteiből, amelyeket jelen időben fogalmazott, megtudhatjuk, hogyan érezte magát, mire volt szüksége, milyen gondolatok foglalkoztatták. Mint alább látható lesz, igazak rá Gyáni megállapításai: „*Szokásos történelmi ismereteinket kiegészíti azzal, hogy mit ettek, miféle társasági kapcsolatokat ápoltak eleink. Minőségi többlettudásról van szó, hiszen általa arra derülhet fény, hogy mit jelentett a valamikori világ az egykori szereplők vagy átélők számára.*”²⁴

A „főhős” családja, származása

Kozeschnik János 1881-ben született Budapesten.²⁵ Levelezőlapjai alapján könnyen feltérképezhető a hozzá közel álló személyek köre. Alig van ugyanis olyan lap, amelyen ne üdvözlőné családját és barátait, és/vagy ne érdeklődne felőlük név szerint.

Pusztán a levelezőlapokból a „főhős” és családja származását nem lehet egyértelműen megállapítani. Családi neve sejteti, hogy nem magyar származású. E gyanút több tény is megerősíti. Két levelezőlapot német nyelven írt a felesége részére, még 1909-ben,²⁶ miközben a háború alatt – egy kivétellel²⁷ – mindig magyarul levelezett vele. Grammatikai problémái alig vannak.²⁸ Felesége is mindig magyar nyelven írt neki, ám üzenetei nehezen olvashatóak a sok helyesírási hiba miatt. Feltételezhető tehát, hogy felesége németajkú családból származott; emellett szól az is, hogy Kozeschnik az apósának – „*Tek. Fischer Ignác úr*” – németül írt,²⁹ és hogy a felesége egyik üzenetében azt írta, hogy legkisebb gyermekük,

21 Gyáni 2000. 149. o.

22 Gyáni 2000. 140. o.

23 Gordon W. Allport kategorizálta azokat a pszichológiai eszközöket, amelyeket a kutatók a személyiség vizsgálatára felhasználhatnak. Az egyik csoport a „személyes dokumentumok és esettanulmányok” címet viseli, amelybe tartoznak a naplók, a visszaemlékezések és a levelezések, vö. *Köváry* 2011. 74. o.

24 Gyáni 2000. 152. o.

25 HTM KE 15.588/Em.

26 HTM KE 15.551/Em és 15.560/Em.

27 HTM KE 15.530/Em.

28 Németre például a „*viel*” szót van, amikor helyesen írja, ld. HTM KE 15.551/Em, míg máskor „*fil*”-t ír, ld. HTM KE 15.560/Em. Magyarra például „*Vigyáz a gyerekekre ne had őket az utcára, amint olvasuk az újsákba, nagy össze visszaság van Pesten.*” ld. HTM KE 15.505/Em.

29 HTM KE 15.480/Em.

„az Ilike az már nagy lány csak magyarul beszél petik én csak németül beszélek vele”.³⁰ A sógorától, Horváth Istvántól ugyanakkor magyarul kapott üzenetet.³¹ Ezen kívül a saját édesanyjának, Kozeschnik (máshol Lang) Teréz „úrnőnek” – is németül írt,³² miközben az anyja szintén németül, a bátyja – József, akit németesen becézve Pepinek szólított – viszont magyarul válaszolt neki.³³ A családtagokon kívül egyik barátjával is levelezett: Nuszbaum Jánosnak magyarul üzentte meg, hogy hadifogságba esett; míg „a Nussi” legalább kétszer is írt neki az olasz fogságba, mindkét alkalommal németül.³⁴ Feltehetően a Kozeschnik-család ismeretlen időpontban eredetileg német nyelvterületről költözött a magyar fővárosba, s János generációja – bár hozzá hasonló nyelvi közegeből nőtt – igyekezett a nyelvhasználat területén is asszimilálódni.

Kozeschnik János foglalkozásáról nem tudunk semmit, de ő volt a családfenntartó, aki az övéi számára biztos egzisztenciát teremtett. Bevonulása bizonyára nehéz helyzetbe hozta a családot, amely jogosult volt az állam által biztosított hadisegélyre – a rendszeresen folyósított összeg azonban csekély volt a hátországban egyre emelkedő árak mellett a megélhetésre.

Felesége keresztneme nem szerepel egy levelezőlapon sem, Kozeschnik mindig a „Kedves feleségem!”, illetve „Liebe Frau!” és „Liebes Weibi” megszólítást alkalmazta. Három gyermekük született: Károly, Éva és Ilona, illetve, ahogy Kozeschnik szólította őket: „Karsci, Eczi, Illike”. Egyéb beazonosíthatatlan személyek, feltehetően rokonok, akiket a feleségén keresztül rendszeresen üdvözöl: „Jani, Naczi, Lajos, Gittinger”. A család és a rokonság legjava Budapesten a mai-nál jóval nagyobb területet magába foglaló I. kerületben lakott. Kivételt képez egy V. kerületi lakás, a Vadász utca 6., ahonnan az öccse írt neki 1914-ben és 1915-ben. Az 1904-es³⁵ és az 1908-as³⁶ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* szerint ezen a címen egy Kozeschnik János lakott, aki zenész volt. Ő feltételezhetően a „főhősünk” édesapja lehetett, figyelembe véve, hogy Kozeschnik 1909-ben két postai levelezőlapot is küldött feleségének,³⁷ mindkettőt az I. ker. Tabán, Gyula u. 5. címre. Ő maga is játszott valamely hangszeren, mert a padulai hadifogolytáborban – mint erről még bővebben írunk – szerepelt a tábori zenekarban. Az édesapjáról nincs szó egyik üzenetben sem, valószínű tehát, hogy a háború idején már nem élt. Ez megmagyarázza, hogy az édesanya sem a Vadász utcai címen, hanem a VI. ker. Dessewffy u. 7. szám alatt lakott.³⁸

30 HTM KE 15.570/Em.

31 HTM KE 15.577/Em. Horváth István tehát nem a felesége ágáról sógora.

32 HTM KE 15.532/Em. A bátyját is megszólítja benne.

33 Az édesanyja levelezőlapja: HTM KE 15.489/Em. Érdekessége, hogy Lang Terézként nevezi meg magát, miközben a fia a neki küldött lapot *Kozeschnik Teréznek* címezte, ld. HTM KE 15.532/Em. A bátyja levelezőlapjai: HTM KE 15.574/Em és 15.548/Em.

34 HTM KE 15.580/Em, illetve 15.568/Em és 15.581/Em. Nuszbaum üzeneteinek érdekessége, hogy a legtöbb szót láthatóan úgy írta le, ahogy azokat kiejtik, például „vir”, „fon”, „verden”, „filma”, „vider sehn” stb.

35 *Franklin* 1904–1905. 1314. o.

36 *Franklin* 1908. 1443. o.

37 HTM KE 15.551/Em. és 15.560/Em

38 HTM KE 15.489/Em. és 15.532/Em

Az alakulat

A m. kir. 1. honvéd gyalogezred, amelyben Kozeschnik János szolgált, három budapesti zászlóaljából állt, parancsnoka Bartha Lajos ezredes volt. Az 1914. július 27-én kezdődő mozgósítást követően az ünnepélyes eskümegújításra két héttel később, augusztus 9-én került sor. Az ezred – a 39. és a 89. honvéd dandárokkal együtt – a nagyváradi 20. honvéd hadosztályba került és abban is maradt a háború végéig.³⁹

Kozeschnik János bevonulásának pontos napját nem ismerjük. Valószínűleg rövid kiképzés után indíthatták el a frontra. Neve alatt az Érdről és a jarosławi 2. számú *Reservespitalból*⁴⁰ küldött levelezőlapokon a „13. menetezred, 1. század, 4. szakasz” szerepel;⁴¹ a keleti frontról küldött levelezőlapon pedig: „1. honv. gy. ezr. 302. menet, 1. zlj, 2. szd., 4. szksz.”⁴² Az olasz frontról, illetve a frontra történő utazás közben küldött levelezőlapokat már a 16. menetzászlóalj 2. század törzstávirói osztagának örvezetőjeként adta fel.⁴³ Mivel a legutolsó levelezőlapot 1915. november 27-én postázta, feltételezhető, hogy ugyanezen alakulat kötelékében esett hadifogságba, amelyre bő egy héttel később került sor, december 8-án. Értelemszerűen, a hadifogságból küldött levelezőlapokon az egykori alakulata helyett a mindenkori tartózkodási helyéül szolgáló hadifogolytábor nevét tüntette fel. Bajtársai neveit nem ismerjük meg a levelezőlapjaiból; viszont voltak olyan ismerősei és rokonai, akikről közölte, hogy melyik hadifogolytáborban vannak.

Levelezőlapok az orosz frontról, a Nyíregyháza-Sóstói kórházból
és az olasz frontról

1914. augusztus második felében az 1. honvéd gyalogezredet Kelet-Galíciába irányították. A hónap 28. napján az ezred megközelítette Rohatynt, ahol másnap megütköztek az ellenséggel. A tábori ezred által felállított 13. menetezred 1. század 4. szakaszának közlegényeként Kozeschnik augusztus 28-án még a hátorszámban, Érden állomásozott, onnan küldte első levelezőlapját feleségének a tábori postával.⁴⁴ Szeptember 2-án, szerdán még úton volt.⁴⁵ Ekkor azt írta, hogy három napja indultak és nem tudja, hová mennek, épp ezért ne is írjanak neki. Legalább annyira magát, mint a családot igyekezett megnyugtatni azzal, hogy

39 Ld. *Dereánó* 1939. 38–40. o.

40 Tartalék kórház. Háború esetén az egészségügyi intézmények – hasonlóan a háborús cselekményekhez – három dimenzióban mozogtak: a hadművelleti területen, az ellátási körzetben és a hátorszámban. Az állandó tartalékkórházakat elsősorban a hátorszámban a békebeli helyőrségi kórházak állították fel, vö. *Kiss* 2014. 764. o. Jarosław régi magyar neve Iroszló. Ma Lengyelország délkeleti részén, a Kárpátaljai Vajdaságban található.

41 HTM KE 15.498/Em, 15.576/Em, 15.501/Em.

42 HTM KE 15.497/Em.

43 HTM KE 15.479/Em, 15.482/Em, 15.478/Em, 15.480/Em. Vö. *Szoleczky* 2015. 818. o.

44 HTM KE 15.498/Em. Találkozóra hívta a feleségét és többféle ruhát kért tőle. Az ezredalbum megjegyzi, hogy az ezred létszáma nem volt teljes, ld. *Dereánó* 1939. 44–45. o.

45 HTM KE 15.576/Em. Vö. *Szoleczky* 2015. 815–816. o.

„*Ne hit*⁴⁶ olyan messze megyünk csak minden Állomáson sokat kell várni.”⁴⁷ A szeptember 10-iki üzenetében már arról tájékoztatta feleségét, hogy két ütközetben vett részt, ezért nem tudott írni korábban, és hogy a lába kihűlt, mert egy mocsárban kellett feküdnie egy héten keresztül – ekkor került a jaroslaw-i kórházba.⁴⁸ November végén írt újra, ismét a harcterről: 29-én a feleségének,⁴⁹ 30-án a bátyjának. Utóbbi levelezőlapja azonban nem maradt meg, Pepi bátyja december 9-iki levelezőlapjából tudunk róla, aki már a Nyíregyháza-Sóstói hadikórházba címezte üzenetét és arról érdeklődött, hogy Budapesten fogják-e kezelni.⁵⁰ November 29-én azonban még nem írja, hogy megsebesült volna, sőt, úgy fogalmazott: „*Egyelőre jól megy nekünk.*”⁵¹

December 12-én azt írta a feleségének, hogy megkapta a „*kártyáját*”,⁵² a felesége levelezőlapja azonban nem maradt meg. December 30-án a sógora, Horváth István küldte neki jókívánságait.⁵³ Másnap a feleségének írt.⁵⁴ Ismét azt, hogy megkapta a kártyáját, panaszkodott az enivalóra, pénzt kért, közölte, hogy sokat dohányzik, és remélte, hogy január közepén haza fog tudni menni. 1915 első hónapjából azonban nem maradt fenn üzenetváltás; februárból is csak két levelezőlapunk van: az egyiket az édesanyja, a másikat a bátyja írta neki.⁵⁵ Nem tudni, hogy válaszolt-e nekik, mert a következő levelezőlapját – továbbra is a kórházból – már március 16-án írta, ismét a feleségének.⁵⁶ Ebben megüzente, hogy aznap – hosszú idő után újra – kapott egy levelezőlapot tőle. Nem értette, miért írta azt a felesége, hogy ő sem kapott tőle régebb óta levelet, miközben ő „*minden másnap pontosan*” írt neki. Ez arra enged következtetni, hogy fennakadások voltak a levelezőlapok továbbításában.⁵⁷ Ugyanakkor ugyanebből az üzenetből tudjuk, hogy Kozeschnik fényképet is küldött magáról haza „*a papának*” (így hívta felesége édesapját), akinek megköszönte az általa küldött pénzt és szalámit.

A következő fennmaradt levelezőlap több mint hét hónappal későbbre, 1915. november 1-jére datált, amelyet immár az olasz frontról küldött a táviró törzsszotagban szolgáló Kozeschnik János a feleségének.⁵⁸ Várta, hogy írjon neki és küld-

46 Recte: hidd.

47 15576/Em – 1914. szeptember 2.

48 HTM KE 15.501/Em. Vö. *Szoleczky* 2015. 818. o.

49 HTM KE 15.497/Em.

50 HTM KE 15.574/Em.

51 HTM KE 15.497/Em. Panaszodik a hidegre, ami olyannyira hatással van rá, hogy megkéri a feleségét, vigyázzon, nehogy kihűljenek a gyerekek.

52 HTM KE 15.549/Em.

53 HTM KE 15.577/Em.

54 HTM KE 15.550/Em.

55 HTM KE 15.489/Em, illetve 15.548/Em.

56 HTM KE 15.578/Em.

57 A tábori levelezés és a hadifogoly-levelezés egyik fő témája az otthonról kapott, illetve odaérkező posta. A világháború első hónapjaiban a hazaiakkal való kapcsolattartásban általános fennakadást okozott az alakulatok és a katonák folyamatos mozgása, a háborús postaszolgálat újdonsága, a tábori postaszám használata, de az is, hogy minden család a lehető legtöbb üzenetet próbálta küldeni a behívottaknak, azok is mindenhonnan életjelt adtak magukról és a postaszolgálat ezt a mennyiségű küldeményt már nem tudta kezelni: a fennakadások mellett gyakori volt az is, hogy a küldemények végleg elkallódtak, soha nem érkeztek meg a címzetthez.

58 HTM KE 15.479/Em. Vö. *Szoleczky* 2015. 818. o.

jön különféle élelmiszereket (fűszereket, cukrot, „Dianát”,⁵⁹ pálinkát, dohányt stb.) és tábori levelezőlapot, mert elfogytak. Több jel is arra utal, hogy ebben az időszakban került át az olasz frontra. Négy nappal később ugyanis a „harci helyzetről” írt feleségének: úton vannak, nem tudja, hová, a „tengermelléken” járnak. Levelezőlapján „Dobruvlye” városának⁶⁰ neve olvasható, a neve alatt pedig a 16. menetászlóalj szerepel. József Ágost főherceg, vezérezredes, aki a 20. honvéd hadosztályt is magába foglaló VII. hadtestet irányította,⁶¹ 1915. október 25-én, a 3. isonzói csata 10. napján jegyezte fel naplójába: „A XVI. menetalakzatoknak idebozatalára a november 20-iki terminus előtt nem számíthatnak.”⁶² Négy nap elteltével Kozeschnik megint írt a feleségének, feltehetően ugyanonnan.⁶³ „Tudósította”, hogy még nem volt „tüzben, de már lehet ballani éjjel nappal az ágju dörgest.” A következő fennmaradt levelezőlapot már mint hadifogoly írta, majdnem pontosan egy hónappal később.

A fogságba esés

A 4. isonzói csata ugyan véget ért december 4-én, ám a „mérsékelt csatározás”, ahogyan József főherceg fogalmazott,⁶⁴ tovább folytatódott. December 8-án reggel 8 órakor az olaszok berontottak az osztrák–magyar állásokba a Monte San Michele északi lejtőjén. 9 órakor kezdődött az ellentámadás, majd délután fél kettőre sikerült visszaszerezni az elvesztett állásokat. Bár délután 4 órakor ismét támadtak az olaszok, áttörésüket megállították és az ejtett foglyokat kiszabadították,⁶⁵ így feltételezhető, hogy Kozeschnik János a délelőtti művelet során esett fogságba.

Ezt az a tény is megerősítheti, hogy aznap három levelezőlapot is feladott. Kettőt a feleségének,⁶⁶ egyet a barátjának, Nuszbaum Jánosnak címezett,⁶⁷ biztos akart lenni abban, hogy üzenete célba ér, s családja nem fog miatta a kellenél jobban aggódni. Ekkor még nem német–olasz kétnyelvű hadifogoly-levelezőlapra, hanem német nyelvű tábori postai levelezőlapokra írt, amelyeken négy pecsét szerepel: az Olasz Vöröskereszté,⁶⁸ két olasz cenzúráé,⁶⁹

59 Sósbornesz. Bővebben ld. https://mult-kor.hu/20080916_sokatmondo_szemelvenyek_a_magyar_kereskedelem_regmultjabol (Megtekintés: 2018. szeptember 28.)

60 A város körülbelül 25–30 km-re fekszik az Isonzó folyótól.

61 Balla 2015. 120–131. o.

62 József fbg. 1928. 521. o.

63 HTM KE 15.478/Em. A levelezőlapon „Dulovlje” szerepel. Nyilván ugyanarról a városról van szó, mint az előző levelezőlapon; az eltérésre az a magyarázat, hogy Kozeschnik úgy tudta leírni, ahogy hallotta. Az olasz városok esetében is megfigyelhetünk ortográfiai hibákat, ld. lentebb.

64 József fbg. 1928. 764. o.

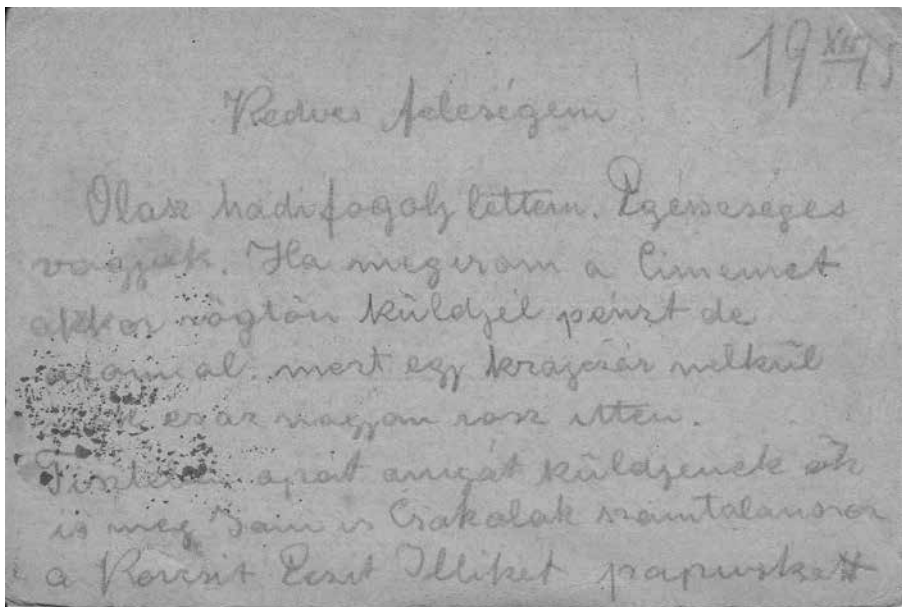
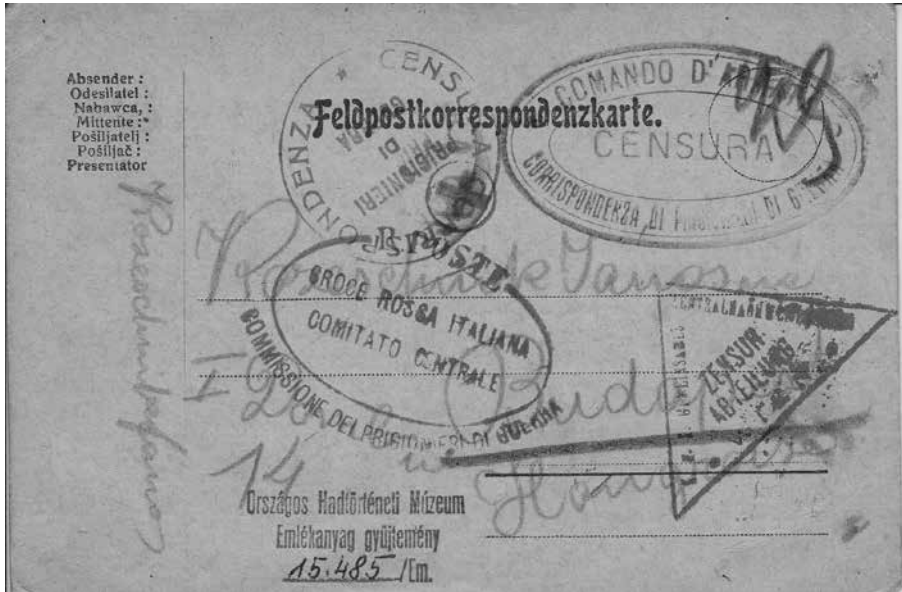
65 József fbg. 1928. 765–766. o., Dereánó 1939. 90. o. Vö. Szoleczky 2015. 818. o.

66 HTM KE 15.485/Em és 15.491/Em.

67 HTM KE 15.580/Em.

68 „[R]eparto] Poste, Croce Rossa Italiana Comitato Centrale, Commissione dei Prigionieri di Guerra” (Olasz Vöröskereszt Központi Tanács, Hadifogolyügyi Bizottság, Posta Osztály).

69 Az egyik az elfogó hadsereg cenzúrája: „Censura Comando d’Armata Corrispondenza di Prigionieri di Guerra” (Cenzúra, Hadseregparancsnokság, Hadifoglyok kapcsolattartása); a másik egy általános

A hadifogságba esésről a feleségének küldött értesítés elő- és hátlapja (15.485/Em)

pecsét, amelyet minden hadifogoly-levéltre rányomtak: „Censura Corrispondenza Prigionieri di Guerra” (Cenzúra, Hadifoglyok kapcsolattartása), ld. Spingardi 1915, Corrispondenza (Levelezés) című fejezet és Disposizioni 1916, 66–73. pontjai.

és a Monarchia cenzúrájáié németül.⁷⁰ A tábori postai levelezéssel ellentétben ezeken már nincs postai bélyegző, hiszen a posta nem vett részt a folyamatban: a hadifoglyoktól az elküldeni kívánt levelezőlapokat a gyűjtőtáborokban az elfogó hadsereg-, az internálótáborokban az őket felügyelő hadtestparancsnokság gyűjtötte be, azok továbbították ugyanis őket a központi cenzúra felé. A jóváhagyott üzeneteket átadták az Olasz Vöröskeresztnek, ez a szervezet vitte azokat a célországba.⁷¹ Kozeschnik a barátjával egy mondatban tudatta, hogy egészséges állapotban olasz hadifogságba esett. Feleségének előbb szintén csak ugyanezt a mondatot írta, majd egy másik üzenetben – miután a mondatot ismét leírta – közölte, hogy majd meg fogja írni a címét, amelyre sürgősen pénzt vár tőle, mert már nincs egy krajcárja sem. Üdvözölte a szüleit és kérte, hogy ők is küldjenek pénzt. Az üzenet végére azt a formulát írta, amellyel innentől kezdve az összes üzenetét zárja: „*Csokolak számtalanszor, a Karcsit, Eczit, Illikét Papuskát.*” A *Papuska* alatt saját magát értette; a felesége is így szólította őt üzeneteiben – megszokott volt ez a korban még gyermektelen házásoknál is.

Hadifogságba eséséről a Hadifoglyokat Gyámoló és Tudósító Hivatal révén formálisan is értesült a család.⁷² Az értesítőt nem keltezték, de feltüntették rajta Kozeschnik János alakulatát, születési évét (1881), továbbá azt, hogy 1915. december 7-én esett olasz fogságba és hogy Civita Castellánában internálták. A fogságba esés napját feltehetően tévesen adták meg.⁷³ A feltüntetett fogolytábor nevéből következően az értesítő 1916. május 29. előtt keletkezhetett, azon a napon ugyanis Kozeschnik már egy másik táborból adott fel levelezőlapot.

Az Olasz Hadsereg-főparancsnokságon belül működő Statisztikai és Hadműveleti Iroda⁷⁴ által vezetett adatok szerint 1915. december 5. és 11. között a 3. olasz hadsereg⁷⁵ 238 hadifoglyot ejtett.⁷⁶ Ugyanakkor, a front mögötti gyűjtőtáborokban jóval többen várakoztak az internálásra, tekintve, hogy az előző, azaz a 4. isonzói csatában az ellenség 18.771 hadifoglyot ejtett.

70 *Zensur Abteilung Wien, K. u. K. Gemeinsames Zentralnachweisebüro* (Cenzúra részleg, Bécs, K. u. K. Közös Központi Iroda).

71 Ráadásul az 1907-es Hágai Egyezmény értelmében a levelezés ingyenes volt a hadifoglyok számára. 9400 sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. március 22. Tárgya: *Corrispondenza prigionieri di guerra* (Hadifoglyok levelezése). AUSSME F-11, 114/3. Spingardi 1915, *Corrispondenza* (Levelezés) című fejezet. *Disposizioni* 1916, 66–73. pontjai. Vö. *Hadifogly magyarok I.* 1930, 232–233. o.

72 HTM KE 15.589/Em.

73 Szoleczky Emese is úgy véli, hogy a fogságba esés napja 8-a volt, ld. *Szoleczky* 2015. 818. o. Hasonlóan december 7-e és nem 8-a szerepel Kozeschnik Hazatért hadifoglyok bemutató lapján.

74 Eredeti nevén: *Regio Esercito Italiano, Comando Supremo: Ufficio Situazioni ed Operazioni di guerra.*

75 Ez a hadsereg harcolt akkor a Monte San Michelén, vö. *Balla* 2015. 121–122. o.

76 *Prospetto dei prigionieri di guerra catturati* (Az ejtett hadifoglyokról készített kimutatás). AUSSME F-11, 112/5 d.

Élet az olasz hadifogságban

Kozeschnik János három évet és kilenc hónapot töltött hadifogságban. Ennek szakaszait az alábbi táblázatban foglaltam össze:

	Internálótáborok	A legkorábbi és a legkésőbbi levelezőlap kelte	A levelezőlapok leltári számai (HTM KE)
0.	Vesztegzár	1915. december 8. – 16.	15.491/Em, 15.490/Em
1.	Civita Castellana	1915. december 27. – 1916. május 18.	15.528/Em 15.535/Em
2.	Santa Maria Capua Vetere	1916. május 29. – 1917. január 7.	15.525/Em, 15.477/Em
3.	Padula	1917. január 14. – 1917. június 10.	15.495/Em, 15.539/Em
4.	Vittoria	1917. június 27. – 1917. november 14.	15.553/Em, 15.552/Em
5.	Albánia	1918. február 22. ⁷⁷ – 1918. június 23.	15.469/Em, 15.467/Em
6.	Altamurai katonai kórház	1918. november 25.	15.509/Em
7.	Cassino	1918. december 19. – 1919. szeptember 9.	15.561/Em, 15.475/Em

A levelezőlapokat felhasználva főként életmódtörténeti kérdésekre kerestem a választ: Milyen ellátásban részesült (étkezés, ruházkodás, fűtés), mire volt szüksége? Mivel töltötte az időt, voltak-e nyelvtanulási, sportolási, hitéleti és szórakozási lehetőségei? Dolgoztatták-e? Milyen következtetéseket lehet levonni a hadifoglyok levelezéséről (például mennyire volt gyors és sűrű)? Mit lehet megtudni magáról a hadifogolytáborról (elhelyezkedése, felépítése, őrsége stb.)? A vizsgálat hipotézisét – hogy Kozeschnik János a körülményekhez képest jó és emberséges ellátásban részesült az itáliai hadifogolytáborokban – a levelezőlapok kirívóan nagy számának függvényében állítottam fel. Feltételezhető ugyanis, hogy ha a levelezést mint szolgáltatást ilyen sűrűn biztosították, a többi területen (élelmezés, időtöltés stb.) is hasonlóan jó lehetett az ellátás színvonala.

A vestegzárban

Az 1915. december 8-i hadifogságba esést követően Kozeschnik Jánost legalább nyolc napig a front mögött vestegzárban tartották. Onnan a fentebb ismertett három levelezőlapon kívül, amelyeket még 8-án írt, újabb hármad adott

⁷⁷ A feladás dátuma nem szerepel a levelezőlapon, de a felesége ráírta a kézhezvétel dátumát, a táblázatban ez szerepel. Kozeschnikét még 1917. november második felében Albániába vitték, de három és fél hónapig nem volt szabad írnia, ld. HTM KE 15.465/Em.

fel,⁷⁸ mindegyiket a feleségének – rendszeresen, háromnaponta írt egyet. Ekkor nem kézbesítettek levelezőlapot a számára. A december 27-i levelezőlapot már az első hadifogolytáborból, Civita Castellánából⁷⁹ küldte. Üzeneteiből nem derül ki, hogy pontosan hány napot töltött a vesztegzárban és hogy átszállították-e egy ideiglenes gyűjtőtáborba, még mielőtt ide vitték.

A levelezőlapok tanúsága szerint egészséges volt. A címét nem írhatta meg; a jelek szerint tisztában volt azzal, hogy nem ez lesz – ahogy fogalmazott – a „*rendelvedesi helje*”. Többször is kérte feleségét, hogy majd miután megadja a címét, küldjön neki pénzt. Csomagot ugyanakkor nem kért, így nem lehet tudni, miben szenvedett hiányt a gyűjtőtáborban. Javasolta, hogy a rokonok adják össze a neki szánt pénzt és azt váltsák aranyra a bankban, mert ez így kisebb („*egy pár krajczár*”) ráfizetéssel jár. Ha ugyanis idegen pénznemben küldik, akkor nagyobb a ráfizetés, illetve minél nagyobb értékben küldenek, annál kevesebbet „*vonnak le*”. Lehetséges, hogy Kozeschnik erről az olaszoktól kapott tájékoztatást, hiszen úgy közölte a feleségével, mint valami új, fontos információt. December 16-ai levelezőlapján már karácsonyi jókívánságait fogalmazta meg. Ugyanitt indokolja, hogy miért kellett „vesztegelnie” napokon át: „*megfigyelés alatt álunk a kolera végett*”.⁸⁰

A front mögött kialakított vesztegzárra azért volt szükség, hogy megakadályozzák, hogy a hadifoglyok valamilyen fertőző betegséget vigyenek be az országra.⁸¹ Ez a megfigyelés Zupelli hadügyminiszter rendelete szerint csupán 5-6 napig tartott,⁸² ezért gyanítható, hogy Kozeschniket a fronttól már némileg beljebb, egy gyűjtőtáborban (Cervignanóban vagy Palmanovában) is elhelyezték még Civita Castellana előtt.

1. Civita Castellana

Kozeschnik az 1915. december 27-i levelezőlapot már Civita Castellánából küldte a feleségének. Ez a város Rómától körülbelül 60 km-re, északra fekszik. Innen hetente egyszer – mindig csütörtökön – írt az asszonynak. Többször is hivatkozott olyan levelezőlapokra, amelyeket elküldött, azok viszont nem maradtak fenn. Mindenesetre, az innen elküldött levelezőlapok közül tizennyolccal rendelkezik a Múzeum.⁸³

78 HTM KE 15.488/Em, 15.508/Em, 15.490/Em.

79 A levelezőlapokon a helyőrségparancsnokság pecsétjében egybeírták a város nevét. Kozeschnik is egybeírta. A 14 évvel később készült *Hadifogoly magyarok történetében* viszont már különírva találjuk, ld. *Hadifogoly magyarok I.* 1930. 223. o.

80 HTM KE 15.490/Em.

81 *Hadifogoly magyarok I.* 1930. 217. o.

82 14339. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1915. júl. 28. Tárgya: Misure profilattiche per i prigionieri di guerra (Megelőző intézkedések a hadifoglyokra vonatkozóan). AUSSME F-11, 114/3.

83 Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.528/Em, 15.512/Em, 15.532/Em, 15.474/Em, 15.556/Em, 15.520/Em, 15.529/Em, 15.523/Em, 15.554/Em, 15.522/Em, 15.510/Em, 15.511/Em, 15.500/Em, 15.555/Em, 15.521/Em, 15.536/Em, 15.513/Em, 15.535/Em.

A január 20-i levelezőlapja szerint december 23-án – karácsony előtt egy nappal – került erre a helyre és még aznap írt a feleségének. Az a levelezőlap azonban nem maradt fenn. Bár úgy tudja, – írta – egy hónapig is eltart, mire kézbesítik a leveleket, türelmetlenül várja felesége válaszát. Arra is gondol, hogy a felesége megbetegedett, azért nem ír. Aggódása azonban felesleges volt. Ebből az időszakból maradt fenn az a levelezőlap is, amelyet németül írt az édesanyjának. Ebben Kozeschnik már utalt rá, hogy kapott levelezőlapokat a feleségétől, ám azok nem maradtak fenn: feltehetően elkobozták tőle a hazaút során.⁸⁴ Kapott viszont egy táviratot, amely megmaradt.⁸⁵ Ebben a felesége azt közölte vele, hogy márciustól házmesterként dolgozik és új címe van.⁸⁶ Kozeschnik nem egyszer leírja, hogy semmi dolga nincs. Érthető tehát, hogy ez a szűkszávú hír nagyon foglalkoztatta: mi azt a következtetést vonhatjuk le a hírből, hogy az asszony a három gyerekkel és az anyóssal kénytelen volt munkát vállalni, főleg úgy, hogy hadifogoly férje is tőlük várt anyagi segítséget. A hadifogoly persze több levelezőlapon szerette volna megtudni a változás okát és részleteit. A táviratra mindenesetre nem kellett sokat várnia, azt hamar kézbesítették neki: március 28-án adták fel és Kozeschnik a március 30-i levelezőlapját már a felesége új címére írta.

A tisztí és a legénységi hadifoglyok eltérő ellátásban részesültek. Ami az élemezést illeti, Kozeschnik a legénységi ellátásnak megfelelően az olasz közkatonáknak békeidőben járó fejadagot kapta.⁸⁷ Hogy ez Civita Castellában konkrétan mit milyen mennyiségben tartalmazott, sajnos nem jegyezte le. Ugyanakkor számos üzenetében kér élelmiszereket feleségétől: kockacukrot és szalámit. Eleinte pálinkát és rumot is kér, de később ezeket többször ismételve visszamondta – feltehetően a tudomására jutott, hogy a tömény szeszitalok fogyasztását tiltották. Ezen kívül kéthetente szeretne kapni 100 gramm dohányt. Elsőre úgy tűnik, kielégítő volt az étkeztetés, mivel alapvető élelmiszerekre nincs szüksége, nem kér például burgonyát, lisztet, rizst stb. Ugyanakkor ehhez hozzá kell tenni, hogy az olasz hadifogolytáborokban kantinokat is működtettek, ahol a hadifoglyok pénzért vásárolhattak „extra” élelmiszereket, például teát, sört, bort stb. Kávét is lehetett kapni, de az nem számított extrának, mivel általában minden hadifogolynak biztosítottak, még hozzá napi szinten.⁸⁸ Gyanítható, hogy a Civita Castellana-i táborban is volt kátrin, amelyet Kozeschnik gyakran látogathatott, mert – bár közvetlen információt erről nem közöl –, szinte az összes üzenetében kér pénzt (50, 80–100 koronát). Egy márciusi üzenetében azt is kimondja, hogy

84 Vö. 2. jegyzet.

85 HTM KE 15.590/Em. Nem tudni, hogy Kozeschnik kapott-e máskor is táviratot, utalás mindenesetre nincs erre vonatkozóan.

86 A család az I. kerületben maradt; a Domb utca 14-ről a Várba, az Úri utca 4. szám alá költözött a felesége a gyerekekkel és „a mamával”.

87 *Hadifogoly magyarok I.* 1930. 226–227. o.

88 Spingardi altábornagy, az Olasz Hadügyminisztériumon belül működő Hadifogolyügyi Bizottság elnöke utasításba adta, hogy a kávé-fejadagot minden hadifogolytáborban egyformán biztosítani kell. L. 4036. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1917. febr. 2. Tárgya: Distribuzione di caffè e zucchero (Kávé- és cukorosztás). AUSSME F-11, 114/3. Ugyanakkor nem tudni, hogy Kozeschnik kávézott-e.

„Eszet a koszt nem izlik”.⁸⁹ Ugyanebben a hónapban kapott először pénzt otthonról, de azt nem találta elegendőnek. Ruhát kifejezetten nem kér, ami megerősíti azt, hogy az olaszok átfogó ruhakészletet biztosítottak a legénységi hadifoglyok számára.⁹⁰ Szüksége van ugyanakkor bajszkötőre, szappanra és fogkrémre (Kalodont⁹¹); és „játászo kártyát” is kér. Áprilisban, húsvét táján kap csomagot, amelyben benne vannak a kért dolgok, de nem a várt mennyiségben. Májusban már úgy érzi, túl van a megpróbáltatások felén – nem tudhatta, hogy hadifogságának ez még csak az eleje. Az analomtól, a család hiányától és a rossz olasz ízekről eltekintve idilli állapotok lehettek ebben a táborban.⁹²

Mivel sűrűbben ír, mint ahányszor levelet kap és nem tud vagy a cenzúra miatt nem akar újságot mondani, üzenetei egy négy pontból álló sémára épülnek (Civita Castellana után is): 1. panaszkodik, hogy nem kap semmit a feleségétől (levelezőlapot, csomagot, pénzt); 2. leírja, hogy miket kér, sürgősen; 3. kijelenti, hogy egészséges és 4. csókol, illetve tiszteltet mindenkit.

Kozeschnik tisztában volt azzal, hogy a cenzúra ellenőrzi a levelezőlapokat. Meg is kérte a feleségét, szokjon le arról, hogy kis karikákat („ringliket”) rajzol a levelezőlapra. Attól tartott ugyanis, hogy emiatt a cenzúra elveti a küldeményeket és ezért hall olyan ritkán róla. Az otthoniak írását – hozzá hasonlóan – a szeretteik hiánya és az analom miatt nagyon várták a hadifoglyok.⁹³

Nyilván a cenzorálás elkerülése az oka annak is, hogy a táborról nem ír. Levéltári forrásokból ugyanakkor tudni lehet, hogy a Civita Castellana-i hadifoglytábor egy 15. századi vár (*la Rocca*) épületében működött. Egyike volt azoknak az objektumoknak, amelyek első körben kerültek szóba internálótáborként: 1915 júliusában 550 hadifogoly elhelyezését tervezték ide.⁹⁴ A táborban 1916. április 7-én 85 hadifogoly (köztük 25 tiszt) számára volt még szabad hely. Kizárólag a 3. olasz hadsereg által elfogott hadifoglyok kerültek ide; felügyeletüket a VIII. hadtest végezte.⁹⁵ Az 1917. január 1-jére vonatkozó összeírás⁹⁶

89 HTM KE 15.523/Em.

90 A hadifogoly-ellátásra vonatkozó szabálygyűjteményben pontosan felsorolták a biztosítandó ruhadarabokat: egy gyapjú melegítő, három vászon ing, két vászon alsónemű, két pár zokni, két pár cipő, két vászon nyakkendő és két darab ruhazsebkendő. A kabáttal nem rendelkezőknek egy szürkészöld színű köpönyeget is adtak. Ld. Disposizioni 1916. 57–63. pontjai.

91 Bécsi eredetű fogpaszta, általában is használták a szót a fogpaszta megnevezésére.

92 „A civita-castellana-i táborból sem érkezett panasz a spanyol követséghez.” *Hadifogly magyarok I.* 1930. 220. o.

93 Deák István, az 1. honvéd gyalogezred egykori táboriposta-kezelőjének gondolatai kiválóan tükrözik azokat az érzéseket, amelyekről Kozeschnik levelezőlapjai is tanúságot tesznek: „*Volt-e mindnyájunk részére magasabb pillanat, mint a posta kézbevétele? Hiszen azon a kis sárgult papírlapon keresztül beszélgethattünk szeretteinkkel, amely részünkre az elszenvedett poklon keresztül oly sok örömet jelentett, amely ha néha bánat is volt, – mert szomorúságról hozott hírt –, mégis egy kis vigasztalás, egy kis remény, ami nélkül a bosszú, nagy barckokat el se tudtuk volna viselni! [...] Csak a posta volt mindnyájunk vágya!*” Ld. *Dereánó* 1939. 292. o.

94 2082. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. júl. 6. Tárgya: Prigionieri e disertori (Hadifoglyok és dezertőrök). AUSSME F-11, 114/2.

95 13600. sz. vezérkari jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárgya: Locali per internamento prigionieri (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

96 212. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1917. jan. 3. Tárgya: Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917 („A” csatolmány:

az Olaszországban elhelyezett hadifoglyokról már nem tartalmazza Civita Castellánát. Lehetséges, hogy éppen akkor – vagy nem sokkal azután – számolták fel a hadifogolytáborot valamilyen okból, amikor Kozeschniket átszállították onnan egy másik táborba.

A legutolsó levelezőlap, amelyet Kozeschnik innen küldött, 1916. május 18-i keltezésű. Ekkor már tudja, hogy elszállítják innen: „*A jövő kártyát már máshonnan fogod kapni de csak talán, azért míg nem kapsz más helyről kártyát csak írd ide.*”⁹⁷

2. Santa Maria Capua Vetere

A Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytáborból küldött levelezőlapok közül 14 maradt meg.⁹⁸ A legkorábbi 1916. május 29-ére datált. Ebben Kozeschnik azt tudatja feleségével, hogy új helyen van. Az üzenetben is leírja az új címét, amely az előlapon eleve megtalálható. Úgy tudja, innen már nem fogják átvinni más táborba. Pénzt kér és csomagot, amelyben szappant, cukrot és tésztát, azaz édes vagy sós süteményt vár; külön kéri, hogy pálinkát és „*Dianát*” ne küldjenek neki. Erre a küldeményre nagyon sokat kellett várnia – otthon már bevezették a jegyrendszert, az élelmiszerárak egyre magasabbak lettek, így amikor végre útba indították, feltehetőleg több ízben is rákérdeztek, hogy célba jutott-e? Kozeschnik az 1916. december 4-i üzenetben is nyugtázta: „*Hogy a csomagot megkaptam már megírtam.*” Nagyon örült neki, úgy vélte, nem hiányzik belőle semmi. A küldött élelem és dohány három hétig volt elég: a hó végi üzenetben a hadifogoly már újabb csomagot kért, hozzátéve, hogy legyen benne a sok dohány és cukor mellett most már tea is (egy pakli). Száraz kolbászt viszont nem kért, mert „*elég penészes lesz, mire ideér.*”

Innen is hetente egyszer írhatott, de nem biztos, hogy minden héten élt e lehetőséggel. Például júliusból és októberből csak egy-egy levelezőlap maradt fenn, szeptemberből egy sem, és ritkán utalt rá, hogy írt volna ezekben a hiányos időszakokban. Egy levelezőlapról lehet tudni, hogy elküldte, de nem maradt fenn: az 1916. november 22-i üzenetben írta a feleségének, hogy végre kapott tőle levelezőlapot, de a csomagot még mindig várja. November 29-re datált levelezőlap nem maradt fenn, ám a fentebb idézett mondat szerint akkor is írt.

Pénzt is nagyon szeretett volna kapni otthonról,⁹⁹ de ide nem kapott, mivel a december 26-ai üzenetben is azt várta. Levelezőlapokat ugyanakkor többször is kapott, de azok nem maradtak fenn. Kozeschnik utalásából – amelynek visszatérő „*formulája*”: „*kártyádat megkaptam*” – három levelezőlapról lehet tudni, amit

Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6.

97 HTM KE 15.535/Em.

98 Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.525/Em, 15.526/Em, 15.546/Em, 15.573/Em, 15.584/Em, 15.545/Em, 15.530/Em, 15.524/Em, 15.572/Em, 15.531/Em, 15.547/Em, 15.544/Em, 15.538/Em, 15.477/Em.

99 Az 1916. jún. 11-i levelezőlapon írja: „*A Pénzt meg ad fel a fogoly irodába (Üllői ut 1 szám Calvin tér) ott mindig csak 20 koronát lehet feladni, pár hétik adj fel, mert már igazán nem tudom mit gondoljak, már sok az adóságom.*” HTM KE 15.546/Em.

a felesége küldött neki (júliusban, augusztusban és novemberben). Valószínűleg ennél nem kapott sokkal többet, mivel többször is leírja, hogy nem érti, miért nem ír neki a felesége. Augusztusban támadt az az ötlete, hogy megkéri a feleségét, írjon egy összesítést arról, hogy mikor írt neki, illetve mikor és mennyi pénzt küldött neki – nem tudjuk, az asszony vállalkozott-e erre, de a fogoly ez idő tájt juthatott arra a gondolatra, hogy az általa kapott levelezőlapokat – mások is így jártak el – sorszámozza, kézhez vételi dátummal látja el. Az 1916. október 25-i levelezőlapot németül írta, ami arra enged következtetni, hogy Kozeschnik úgy gondolta, ezzel megkönnyíti a cenzúra dolgát és felgyorsítja a levelezést. (Nem közölt olyan információt ebben az üzenetben, ami a magyarul írtakban ne szerepelne.)

Majdnem minden levelezőlapján leírta, hogy egészséges. Arról is írt, hogy nagyon unatkozik, nem tud semmit újságolni. Ezért van az, hogy már a november 22-i levelezőlapon is jobb híján kénytelen boldog karácsonyi ünnepeket kívánni. Szembetűnő, hogy annak ellenére, hogy legénységi hadifogoly, nem fogták munkára. Nyilván tudna mit mesélni a hadifogságról, de (joggal) tart a cenzúrától. Megemlíti ugyanakkor néhány ismerőst: „*A Svoboda is ide jött. A Lajos is itt van, de más táborban egész biztos, mond a mamának.*”¹⁰⁰ Kárhoztatja azokat, akik – úgy érzi – nem törődnek az ő nyomorúságos helyzetével: „*Pista miért nem ír, meg a Gittinger. Nem értem nincs dolguk és még egy rongyos kártyát sem akarnak írni. Nuszinak meg Szabonak is irtam azok sem válaszolnak.*”¹⁰¹

Az 1916-os karácsony már sorban a harmadik, amit a családja nélkül kell eltöltenie. Ez alkalmából a szokásos hadifogoly-levelezőlaptól eltérően különleges karácsonyi levelezőlapot szerzett – nem derül ki, hogy kitől kapta vagy hol vásárolta. Ez a levelezőlap¹⁰² svájci (Genf) kiadású, német-olasz kétnyelvű. Feltételezhető tehát, hogy az olaszországi németajkú hadifoglyok számára gyártották; a hátlapra ugyanis német nyelvű Biblia-idézeteket nyomtattak. Ezt december 16-án küldte el. A december 26-ai levelezőlap sajátossága, hogy előlapjának nyelve a szokásos német-olasz helyett francia-német-orosz.¹⁰³ (Ez az egyetlen ilyen rendkívüli háromnyelvű hadifogoly-levelezőlap, amely megmaradt tőle.)

A Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytábor egy nagyobb kapacitású internálótábor volt Nápoly mellett. 1917. január 1-jén 4983 hadifoglyot tartottak itt, kizárólag legénységeket.¹⁰⁴

1917. január 7-i üzenetében Kozeschnik arról tájékoztatja feleségét, hogy a következő „*kártyát*” már máshonnan fogja küldeni neki. Úgy tudja, 9-én fogják elszállítani; a „*költözés*” okát ugyanakkor nem ismeri vagy nem kívánja közölni. Szerinte lehetséges, hogy hamarosan már hazatér. Elszállítása nyilvánvalóan

100 HTM KE 15.545/Em.

101 HTM KE 15.547/Em.

102 HTM KE 15.544/Em.

103 HTM KE 15.538/Em.

104 212. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1917. január 3. Tárgya: Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917 („A” csatolmány: Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. január 1-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. A statisztika szerint itt ekkor nem volt hely újabb hadifoglyok számára. Feltételezhető tehát, hogy a tábor kapacitása 5000 fő volt.

A Keresztény Ifjak Világszövetségének karácsonyi levelezőlapja, hadifogoly-segély (15.544/Em)

összefüggésben áll az olasz vezérkar azon döntésével, hogy 1917 tavaszától ebbe a táborba kívánták koncentrálni a cseh és szlovák hadifoglyokat.¹⁰⁵

3. Padula

1917. január 14-én már a szintén campaniai Padulából ír. Itt is öt hónapot töltött, mint Civita Castellában. Első üzenetében csak az új címét közli. Az innen küldött levelezőlapjai közül 13 maradt fenn. Fennmaradt továbbá négy olyan levelezőlap, amelyet ő kapott Padulában.¹⁰⁶ Innen már csak tíznaponta írhatott, amit ki is használt; májusból viszont csak egy üzenete maradt fenn.

Sikerült egészségét itt is megőriznie és már nem unatkozott annyira, mint korábban: Padulában ugyanis működött egy tábori színház, amelyben ő is részt vett vasárnaponként és a tábori zenekarban is hegedült. Nem derül ki ugyanakkor, hogy a színházban néző volt vagy szereplő, illetve, hogy kinek a hegedűjén

¹⁰⁵ 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. április 13. Tárgya: Locali per internamento prigionieri. (A hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b. 1. fasc. 3.

¹⁰⁶ Kronologikus sorrendben Kozeschnik levelezőlapjai: HTM KE 15.495/Em, 15.537/Em, 15.472/Em, 15.540/Em, 15.527/Em, 15.534/Em, 15.515/Em, 15.533/Em, 15.514/Em, 15.542/Em, 15.543/Em, 15.541/Em, 15.539/Em. Felesége levelezőlapjai: 15.558/Em, 15.518/Em, 15.557/Em. Barátja, Nuszbaum János levelezőlapja: 15.568/Em.

játszott. Emellett itt volt vele egyik barátja, „a Riczner Franzi”, aki alá is írta az egyik levelezőlapot és üdvözlétét küldte Kozeschnik feleségének.¹⁰⁷

Az asszony a decemberben kért csomagot csak április 26-án tudta feladni és azt Kozeschnik 1917. május 23-án kapta meg. A „pakk” így sem okozott maradéktalan örömet, mert megsérült: a férj következő üzenetében kérte, hogy legközelebb erősebb ládát csináljanak, mert a mostani széttört, a cukor és a lekvár is szétfolyt. Hiányolta belőle a bajuszkötőt, amelyre nagy szüksége volt. Küldtek neki pénzt is, de az még később, júniusban érkezett meg.

Kozeschnik az újabb táborban sem lett kevésbé depressziós, februárban és márciusban panaszkodott a hidegre és az esőre.

Megígérte, hogy fog fényképet küldeni magáról, de csak később, mert „*na-gyon sok dolga van a fényképésznek*”. Abból kiindulva, hogy a városba történő kijárási tiszti hadifoglyok privilégiuma volt, illetve Kozeschnik nem említi, hogy kijárt volna a táborból, a fényképész valószínűleg a hadifoglytáborban dolgozott. Jól fizető vállalkozás lehetett, hiszen nem Kozeschnik volt az egyetlen, aki magáról fényképet készíttetett a hadifogságban.¹⁰⁸ A következő üzenetben azonban már azt írta, hogy elkészültek a fényképek, de nem küldi el őket, hanem személyesen viszi haza – ami szerint továbbra is abban bízott, hogy a hadifogság hamarosan véget ér, hiszen a háború alatt csak a rokkant hadifoglyoknak volt esélyük a hazatérésre.

A felesége januárban is küldött egy levelezőlapot, amelyet Kozeschnik februárban kapott kézhez, de nem maradt ránk. Április 27-én is azt írja, megkapta a felesége levelezőlapját – az sem lelhető fel.

A hadifogoly férfi sokat gondolt a családjára, otthoni barátaira; gyakran álmodott róluk. Foglalkoztatták és felzaklatták a feleségétől kapott hírek: hogy a felesége ismét új helyre költözött; hogy bátyja, „a Pepi” szintén elköltözött otthonról és valamilyen baleset érte az utcán, fáj a szeme, nem tud dolgozni; hogy barátjuk, „a Valter Guszti” meghalt. Szerette volna elérni, hogy a felesége visszaköltözzön a szüleihez, – az asszony próbálta megnyugtatni: „*Jégy nyugot mink jo helyen vagyunk ha vége lesz a háborunak. akkor megін vissza megyünk*.”¹⁰⁹ Felesége emlékeztette április 8-ai üzenetében – amelyet Kozeschnik május 18-án kapott meg –, hogy március 21-én volt kilenc éve, hogy összeházasodtak. Azt is elmesélte férjének, hogy a tőle kapott levelezőlapokat mindig felolvassa a gyerekeknek, akik alig várják, hogy „a papa” hazatérjen.

Az 1917. március 24-ei levelezőlapon a cenzúra egy teljes és két fél sort kitörölt. A levelezőlap másik érdekessége, hogy az olasz cenzúra pecsétje rajta van, a császári és királyi cenzúrájáé viszont lemaradt róla. Így válik érthetővé, hogy a hadifogoly-levelezés miért vett ilyen hosszú időt igénybe: nemcsak kézbesítés, hanem a kettős ellenőrzés idejét is bele kellett számítani.

107 HTM KE 15.472/Em. A Lakcímbjegyzékben szerepel egy Riczner Károly nevű zenész, Budapest I. Szarvas utca 4. címen, vö. *Franklin* 1900–1901. 1386. o. Mivel ugyanabban a városrészben lakott, mint Kozeschnik 1909-ben és ő is zenész volt, feltételezhető, hogy rokona volt Riczner Ferencnek és Kozeschnik rajta keresztül ismerte Ferencet.

108 Ezt megerősíti például Fábri Miksa csoportképe bajtársaival, amely szintén a padulai hadifoglytáborban készült, ld. HL Fábri.

109 HTM KE 15.517/Em. Új címe: II. kerület, Ápolda utca 10. „*Találtam egy szép szoba konyhát az Anna én velem van*” A költözést azzal indokolja, hogy itt talált munkát, amiről csak annyit árul el, hogy megrendelésre dolgozik, a megrendelők házhoz mennek hozzá.

A feleség eredetileg Padulába irányított, Vittoriába a hadifogoly után küldött levelezőlapja (15.516/Em)

Júniusban megerősödött a remény, hogy hazatérhet: „Itt azt lehet ballani hogy a 18 hónapos foglyakat kicserélik tehát ha úgy van akkor nemsokára otthon leszek.” A következő üzenetben ezt megismétli és hozzáteszi: „Tegnap előtt ép 18 hónapja hogy itt vagyok Lehet hogy 1-2 hónap múlva már is odabaza leszek.”¹¹⁰ Nem tudni, hogy ennek mi volt az oka; hazatérés helyett ugyanis egy másik táborba vitték.

4. Vittoria

Kozeschnik János a szicíliai Vittoria táborában töltötte a legrövidebb időt, négy és fél hónapot. Az innen küldött levelezőlapjai közül csupán négy maradt ránk, míg felesége ide kézbesített levelezőlapjai közül kilenc is megvan.¹¹¹ Utóbbiak közül vannak olyanok, amelyeket felesége még Padulába címzett. Kozeschnik ugyanis az új címét az 1917. június 27-i levelezőlapon írta meg, amelyet felesége valamikor július 23. és augusztus 27. között kapott meg, mivel az előbbi napon még Padulába írt, az utóbbin viszont már Vittoriába. Ha Kozeschnik helyesen írta rá a kézhezvétel dátumát felesége levelezőlapjaira, akkor egy másik kézbesítési anomáliát is megállapíthatunk: Kozeschnik a június 4-én feladott levelezőlapot

¹¹⁰ Az idézetek helyei: HTM KE 15.541/Em és 15.539/Em.

¹¹¹ Kronologikus sorrendben Kozeschnik levelezőlapjai: HTM KE 15.553/Em, 15.476/Em, 15.506/Em, 15.552/Em. Felesége levelezőlapjai: 15.517/Em, 15.516/Em, 15.583/Em, 15.571/Em, 15.519/Em, 15.564/Em, 15.566/Em, 15.567/Em, 15.569/Em.

később (július 29.) kapta meg, mint a június 11-én feladottat (július 27.).¹¹² Egy másik hasonló eset: az 1917. szeptember 19-én feladott levelezőlapot csak majd 1918. január 2-án kapta meg, míg a másnap, szeptember 20-án postázottat „még” 1917-ben, november 9-én.¹¹³ A november 9-i dátum viszont valószínűleg téves, mivel november 14-én azt írja a feleségének, hogy „*Már régen nem kaptam hazulról lapot, talán csak nem vagy beteg.*”¹¹⁴ Az olasz kézbesítők dolgát pedig nehezítette, hogy Kozeschniket Vittorián belül áthelyezték egy másik barakkba: 1917. szeptember 13-án még a 12. számúban, október 18-án már a 16.-ban volt. Ennek okáról és körülményeiről nem írt.

Legkorábbi megmaradt üzenetében, amelyet innen küldött (június 27.),¹¹⁵ egyes érzelmekkel ír a táborról: „*Ez a nagyon jó tábor csak kissé meleg van.*” Lentebb: „*A mamámat meg a Pepit üdvözlöm mond meg nekik hogy ne agodjanak miattam mert egészben türihető a sorom.*” Egy másik mondat viszont így hangzik: „*Már nagyon vagyodok haza már szeretnék benneteket látni.*” Ugyanez a kettősség jelen van a július 4-i üzenetben is.

Kozeschnik kevés levelezőlapját az magyarázza, hogy Vittoriából havonta csak kétszer volt szabad írnia. Így fordulhatott elő, hogy immár nemcsak ő kérte számon a feleségén az üzenetek elmaradását, hanem az asszony is aggódva érdeklődött, hogy miért nem ír neki. Október 18-án feltehetően arra kérte feleségét, ne írjon neki újból erre a címre, mert úgy tudja, innen is el fog kerülni máshova. A felesége azonban 22-én mégis írt neki, – tehát az információ nem jutott el hozzá időben – így a levelezőlap előlapján a kézbesítő lehúzta Vittoriát és mellé írta, hogy „*Albania*”, Kozeschnik 1918. január 2-án kapta meg. E levelezőlap előlapjának másik érdekessége, hogy egy kissé értelmetlen üzenetet is tartalmaz: „*Én már egészséges vagyok.*” és: „*Üdvözlí a beteg.*”¹¹⁶ Látszólag ugyanis a felesége írta mindkét mondatot, ám nem derül ki, hogy mely beteg rokonnak vagy ismerősnek az üdvözlét továbbítja, és a korábbi üzenetváltásokban nincs utalás az asszony betegségére. A hátoldal viszont sűrűn teleírva egy nagy jajkiáltás: nagyon várják haza, a gyerekek aranyosak, nagyot nőttek már, két éve nem látták egymást, ez a negyedik karácsony, amit külön töltenek – mikor lesz már ennek vége? A férj november 14-én válaszolt Vittoriából. Szerinte már nem tart soká és hamarosan újra együtt lehet családjával és kéri a feleségét, hogy küldjön neki csomagot. Meglepő módon nincs szó az elszállításról vagy a cím megváltozásáról. Ez a legkésőbbi megmaradt üzenete innen.

Milyen hírek foglalkoztatták Kozeschniket vittorai fogsága idején? Felesége elújságolta, hogy a testvére már jobban van – ezek szerint a kissé furán odavetett félmondat erre utal. Apósa a szegedi szalámigyárban dolgozik, ami megmagyarázza, hogy korábban miért mindig tőle kért szalámit a veje. Az édesanyja sajnos egyre gyengébbnek érzi magát. Felesége együtt lakik „*az Annával*”, ő fizeti a „*bászber*” felét. Nemcsak a munkalehetőségek miatt nem akar visszaköltözni a várba, hanem azért sem, mert ott sorra lebontják a házakat. A gyerekek is nőnek: „*az Ilíke az már*

112 HTM KE 15.517/Em és 15.516/Em.

113 HTM KE 15.567/Em és 15.569/Em.

114 HTM KE 15.552/Em.

115 HTM KE 15.553/Em.

116 HTM KE 15.570/Em.

nagy lány csak magyarul beszél petik én csak németül beszélek vele” – érdekes lenne tudni, vajon kétnyelvűsége nevelték-e a gyerekeket.¹¹⁷ Valamint: „te megeszet ezt a három gyereket. olyan szépek”.¹¹⁸ A fia szépen tanul: „a Karcsi ma kapta ki az iskolai bizonyítványt csupa 1.-2.-3 kapot elék jo tanul most jön a másotikba ugy örül ö monta hogy irjak neket mintjart”¹¹⁹ és: „azt kértezet hogy vizsgázot a Karcsi fiat elék jo”.¹²⁰ Nagyobbik lányuk is iskolás lett: „szepember 10én menek iskolába az Étzi is megy már az elsőbe. együtt lesz a Karcsival. olyan aranyos az Étzi. nagy betyár. az Ilike ovodába megy mint a három a várba megy. a Bécsi kapu felé lakunk.”¹²¹ Felesége arra is emlékezteti, hogy „november 3án lesz két éve hogy láttuk egymást”.¹²² Vélhetően a háborúnak és a hadifogságnak az emberi kapcsolatokra és személyiségre fejtett hatását érhetjük tetten Kozeschnik feleségének egyik mondatában: „nics semi baj itthon csak légy nyugot Papuskám ne izgast magat egész nyugot lebesz. mért irot azt hogy egész más életet fogunk keszdeni. bisz mink mintik boldogok voltunk nem?”¹²³ Kettejük kapcsolatáról máshol is ír felesége: „azt irot hogy kíváncsi vagy a gyermekekre és rám nem vagy kíváncsi. én petik alik várom azt a perczet hogy viszonzásalak” és „mért irot azt hogy vigyázak magamra és a gyerekekre Papuskám légy nyugot te egész jól tudott én neket esküttem”.¹²⁴

A szicíliai hadifogolytáborokról, beleértve Vittoriát is már születtek tanulmányok.¹²⁵ 1917. január 1-jén 100 hadifoglyot tartottak ott, mindannyian közkatonának voltak.¹²⁶ Újabb hadifoglyok internálására ekkor nem volt hely.¹²⁷ Tavasszal azonban kibővítették, több ezer fős kapacitásúra.¹²⁸

5. Albánia

Albánia olaszok által ellenőrzött déli részére azért vittek hadifoglyokat, mert szükség volt munkaerőre a különféle infrastrukturális munkálatokban – ezt

117 HTM KE 15.569/Em.

118 HTM KE 15.566/Em.

119 HTM KE 15.519/Em.

120 HTM KE 15.583/Em.

121 Uo.

122 HTM KE 15.567/Em. Nyilván kettő helyett három évet akart írni, hiszen 1915. november 3-án Kozeschnik már úton volt az olasz harctérre; november 1-én Dobravlyéből írt feleségének, vö. 54. jegyzet.

123 HTM KE 15.566/Em.

124 HTM KE 15.564/Em.

125 *Keglovich* 2005. és *La Ferla – La Ferla* 1999. Utóbbi tartalmazza például az ott elhunyt magyar hadifoglyok névsorát, amelyet a halotti anyakönyvek alapján állítottak össze.

126 212. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1917. január 3. Tárgya: Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917 („A” csatolmány: Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. január 1-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6.

127 212. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1917. január 3. Tárgya: Allegato B: Specchio numerico indicante i posti disponibili per internamento di prigionieri di guerra nei vari Corpi d’Armata alla data del 3 Gennaio 1917 („B” csatolmány: Az egyes hadtestekben a hadifoglyok internálása céljából elérhető helyek statisztikája, 1917. január 3-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6.

128 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. április 13. Tárgya: Locali per internamento prigionieri. (A hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b. I. fasc. 3.

Kozeschnik utalásai is megerősítik. Olyan hadifogolytáborokról, amelyek Itália-szerte működtek, itt nem beszélhetünk, mivel ez hadműveleti terület volt, amint a levelezőlapok előlapján a feladóhoz írt rövidítés is jelzi: *Z. G. A. M.*, azaz: *Zona di Guerra Albania Meridionale* (Háborús övezet – Dél-Albánia). Itt úgy éltek a hadifoglyok, mint Itáliában is, valahányszor kivitték őket a táborból mezőgazdasági, ipari vagy infrastrukturális (például útépités, hídépítés stb.) munkavégzésre: a munkahely mellett felállított barakkokban vagy sátrakban laktak, szigorú felügyelet mellett, ám itt egy percig sem unatkoztak és sokáig üzenni sem volt szabad.

Kozeschnik János még 1917 novemberében Albániába került. Három hónapi munka után, 1918. március 6-ra datált a legkorábbi innen küldött levelezőlapja, amely fennmaradt. Ugyanakkor felesége 1917. október 22-én küldött üzenetét itt kapta meg 1918. január 2-án. Levelezőlapjai hátlapján feltüntette, hogy pontosan honnan küldi őket, de azt a cenzúra láthatóan kitörölte. Innen küldött levelezőlapjai közül kilenc maradt meg.¹²⁹ Egy táviratot is küldött haza,¹³⁰ így annak bizonylatának köszönhetően mégsem marad titok, hogy hol tartották: a bélyegzőn Vlonë városának neve szerepel. Felesége fentebb említett levelezőlapján kívül még egyet kapott itt.¹³¹

Első üzeneteiben tájékoztatja feleségét, hogy Albániába vitték és ott dolgoztatják három és fél hónapja. Nem adhatja meg a címét, de tudja, hogy hamarosan újra egy hadifogolytáborba fog kerülni és oda feltétlenül csomagot vár tőle: *„Ha az címemet megkapod úgy azonnal írd, és csomagot küldj de okvetlen mert még olj szükségem még nem volt ra mint most. Felenleg munkán vagyunk de már bemegyünk a táborban három és fél hónapik voltunk”*.¹³² Három héttel később ugyanezeket az információkat megismétli, hozzátéve: *„Többet nem írhatok most, majd a táborból. Munkán vagyok most. Egészséges vagyok. A következő levélben majd bővebbet.”*¹³³

Am a várt visszatérés egy itáliai táborba még áprilisban sem következett be: *„Felenleg még mindig itt vagyok de mindennap várjuk az elmenetelést. Csak légy türelem’el, mibelyst valamely táborba jutunk, azonnal tudositlak vagy táviratozok. Egészséges vagyok az a földolok, amit tőled és a gyerekekről is remélek. Most kint vagyok munkán mert kiirtak arra, de már letelt a mi időnk és minden órában várjuk a parancsot a meneteléshez, Majd többet írok a táborból, itt nem lehet. Már 4 hónapja hogy idehoztak, gondolhatott, a Karácsonyt, meg a busvétii ünnepeket.”*¹³⁴ Így a csomagra sem tud tovább várni. Április végi üzenetében kéri, hogy *„okvetlen”* küldje el és *„legyen benne bajuszkötő, kaladon,*¹³⁵ *zsirt tőpörttyüvel, valami fazekben ami le lebet zárni vagy*

129 Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.469/Em, 15.465/Em, 15.579/Em, 15.464/Em, 15.471/Em, 15.470/Em, 15.473/Em, 15.468/Em, 15.467/Em.

130 HTM KE 15.590/Em mellékletek. Vlonë egy tengerparti város, nevét az egyik albán tájnyelven, geg nyelven írják így, a standard albánban Vlorë alakban szerepel, míg a közismert neve (az olaszból eredően): Valona, vö. https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=170003&fid=288&c=albania (Megtekintés: 2018. szeptember 28.)

131 HTM KE 15.570/Em és 15.466/Em.

132 HTM KE 15.465/Em.

133 HTM KE 15.579/Em.

134 HTM KE 15.464/Em.

135 Azaz Kalodon fogkrém.

más valamibe. teát, csukrot, paprikát Dianát. Persze hogy dohányt is. De ha most nem küldsz igazán megbaragszom. Már több mint egy éve, hogy nem kaptam hogy mi az oka, azt majd odahaza megmondot. En már nem tudom hogy mit gondoljak. En egészséges vagyok most állami munkán vagyunk utépitésen. Már December 4 ota. Ha Táborba megyünk, táviratozni fogok”.¹³⁶ A távirat nem maradt el: 1918. május 7-én adta fel, ez látható a fentebb említett bizonylaton és a következő levelezőlapon is megemlíti. A távirat maga nem maradt meg. Nem tudni miért, de a távirat elküldésére csak majd május 31-én került sor, felesége pedig a bizonylatra kézzel ráírt dátum szerint június 2-án kapta meg. Felesége – a többi háborús feleséghez hasonlóan – immár a levelezőlapokra is ráírta a kézhezvétel dátumát, amire a feladáshoz képest márciusban még két, áprilistól kezdve egy hónappal később került sor, egy júniusi levelezőlapot kivéve, amely három hónap után érkezett meg.

Májusban Kozeschnik úgy tudta, hogy már nem fog visszatérni Itáliába. Legfontosabb tudatnivalója minden hazairt lapján, hogy egészséges. Ugyanakkor minden jel szerint Albániában kevesebb ételmelet kapott és a kimerítő fizikai munka is megviselte. „[...] küldj csomagot mert nagy az étvagyam.”¹³⁷ Kért továbbá „sót, paprikát, fabéjat egész-tört szegfűszeg varrotút eczetessencz lekvár cigarettapapir zsirt tőpörtyüvel együtt blébbádokban pergamenttel lekötvé. Tik nem panaszkodhatok ha mindennap krumplilevest esztek.”¹³⁸ Hetente vagy kéthetente kér kiflit vagy más süteményt vagy piritós kenyeret. „Küldhetsz örölt mákot, csukorral dobozban pergamenttel lekotvó. Valami tesztát például ha mást nem kukoriczalisztből, kemény tesztát csukorral zsirral de minden hétén. [...] Száraz leves tesztát is.”¹³⁹ A fenti idézet világosan mutatja, hogy mint minden hadifogoly, a hírzárlat miatt ő sem volt tisztában az otthoni állapotokkal; nem sejtette, hogy az élelmiszerek már csak igen korlátozottan érhetőek el, nem úgy, mint amikor még otthon volt, 1914-ben. Azt a levelezőlapot, amelyből az utóbbi idézet származik, május 18-án adta fel. Érdekessége, hogy aznap még két levelezőlapot postázott. Mindkettőnek ugyanaz a szövege, ám az írásképe eltérő: olyan, mintha piszkozatot készített volna, ám a „piszkozatot” is és a „tisztázatot” is feladta – valószínűleg ugyanazért, amiért a hadifogságba esését is több példányban írta meg, biztos akart lenni abban, hogy üzenete célba ér. Felesége június 22-én kapta meg az egyiket, majd másnap a másikat.

Kozeschnik június eleji üzenetében ismét megemlítette a táviratot: „Sürgöny elment 31én mult hónapban”.¹⁴⁰ Tudatta, hogy egészséges és ismét felsorolta, miket kér, hátha nem kapta meg a felesége a korábbi üzeneteit. Feltételezhető tehát, hogy a táviratban nem írta le, mire van szüksége. A felesége mindenesetre ekkorra már megkapta az összes korábbi üzenetet, de az Albánián belüli pontos címét továbbra sem tudta, hacsak nem a táviratból. Kozeschnik pénz is kér: „Pénzt küldj az nagyon kell daczára hogy munkán vagyok majd megfogot tudni hogy miért

136 HTM KE 15.471/Em.

137 Uo.

138 HTM KE 15.470/Em.

139 Uo.

140 HTM KE 15.468/Em.

most nem irhatom. Légy nyugot és ne aggodj felölem".¹⁴¹ A következő levelezőlapon megmagyarázza: „*Pénzt is küldbets mert itt nem futja a keresetből*".¹⁴² Arra kéri feleségét, hogy mindent az előző, vittoriai címére küldjön és onnan majd továbbítják a levelezőlapjait és a csomagot, mint ahogy tették az októberi és márciusi levelezőlapjával. Az elképzelés bevált.

Júliusi, augusztusi, szeptemberi és októberi levelezőlapok nem maradtak fenn. 1918. november 25-i levelezőlapján, amelyet már ismét Itáliából, az altamurai katonai kórházból küldött, fontos híreket közölt. Azt állította, összesen tizenegy hónapig volt Albániában, tehát október végén vagy november elején kerülhetett Altamurába. Malária miatt került kórházba, de nem derül ki, mikor betegedett meg, ám felgyógyulás-közeli állapotban üzent haza. Felesége csomagja még október 2-án eljutott hozzá Albániába; nagyon örült neki. Egészségesnek írta magát és úgy gondolta, karácsonykor vagy újévkor haza fog térni. Lehetséges, hogy azért számított erre, mert eljutott hozzá a fegyverszünet híre; mindenesetre nem sejtette, hogy a repatriáció lebonyolítása még majdnem egy évig el fog tartani.

6. Cassino

Kozeschnik János a Rómától körülbelül 140 km-re, délre fekvő Cassino város hadifogolytáborából várta a hazatérést. Az innen küldött levelezőlapjai közül 17 darab maradt meg,¹⁴³ a legkorábbi 1918. december 19-re datált. Az itt kapott és fennmaradt hat levelezőlap közül ötöt a felesége, egyet a barátja Nuszbaum János küldött.¹⁴⁴

Decembri levelezőlapján – némileg ellentmondva a novemberi, altamurai üzenetének – azt állítja, egy évig dolgozott Albániában, illetve a hazatérését már inkább februárra jósolja. Egészségesnek mondja magát, viszont rendkívül hiányoznak a szerettei; az ötödik karácsonyt kell nélkülük eltöltenie. Ide is kér csomagot, bajuszkötővel, zsírral, paprikával és lekvárral. Fogkrémet nem kér, mert még van; „*ellenben minden héten valamit tésztát vagy reszelni valo kiflit vagy zsem-lét*".¹⁴⁵ Valószínűleg nem voltak számára elég változatosak az ételek. Januárban így fogalmazott: „*En nem valami jó helyzetben vagyok, kevés az étel*.”¹⁴⁶ Emlékezteti feleségét, hogy utoljára október 3-án – az altamurai levelezőlapnak ismét kissé

141 Uo.

142 HTM KE 15.467/Em. A tiszti hadifoglyokat nem dolgoztathatták, de illetményben részesültek. A munkára fogott hadifoglyok részére bért kellett fizetni. Spingardi 1915, Lavori (Munkavégzés) című fejezet. Disposizioni 1916, 82–83. pontjai. Vö. *Hadifogoly magyarok I.* 1930, 239–241. o. Kozeschnik János üzenetei tanúsítják, hogy az mennyire jelentéktelen összeg volt, még akkor is, ha ő személy szerint nagy étvágyú volt.

143 Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.561/Em, 15.562/Em, 15.563/Em, 15.499/Em, 15.582/Em, 15.493/Em, 15.503/Em, 15.505/Em, 15.484/Em, 15.496/Em, 15.504/Em, 15.483/Em, 15.481/Em, 15.494/Em, 15.486/Em, 15.487/Em, 15.475/Em.

144 HTM KE 15.507/Em, 15.565/Em, 15.492/Em, 15.502/Em és 15.559/Em. Nuszbaum: 15.581/Em.

145 HTM KE 15.561/Em.

146 HTM KE 15.563/Em.

Cassino. 19^x18
26
 Redves feleségem! Képz 1919 12/3
 Már az előző lapom megírtam, hogy a csomagot meg-
 kaptam, de kártyát vagy lapot már hónapok óta nem.
 Példj csomagot vagy pénzt most nagyon és nagyon is
 irásként van reá. A csomagban egy kis pénz ha lehet
 Én egészséges vagyok amit találsz is remélek, már nem
 tart sokáig és kártyák lesznek, amire már előre is ma-
 gyan írtalak. Mama van Károcsány második ünnepre
 gondolhatat milyen számomra, ez már az ötödik ama-
 lyen nem vagyok otthon. Csakallak ma utoljára Károcsányt Jókai
 p. q. r. s.

Kozeschnik János 1918. karácsonykor írt lapja, a bizaérkezés dátumával –
 a levelezőlap másfél hónapot „utazott” (15.526Em)

ellentmondva – kapott utoljára csomagot. Csomag helyett pénz is megfelelné,
 tehát vagy működött a helyszínen egy kátrin, ahol vásárolhatott extra ennivalót,
 vagy kijárhatott a városba vásárolni.

A kijárára azért nyílhatott lehetősége, mert az bár a tiszt hadifoglyok privilégiuma volt,¹⁴⁷ Cassino elsődlegesen tiszt hadifoglytábor volt. Erre Kozeschnik is utalt februárban: „Most jelenleg a tisztitáborban mint pincér vagyok alkalmazva tehát az eddigi fogságom alatt most vagyok a legjobb helyzetben.”¹⁴⁸ A tiszt hadifoglyok ugyanis nem fejadagot kaptak, mint a legénységiek, hanem minden élelemért fizetniük kellett és a kiszolgálást legénységi hadifoglyok végezték. Azt ugyanakkor nem árulja el Kozeschnik, hogyan lett belőle „pincér”.

Ugyanebben a hónapban felmerülhetett a hazatérés ügye, mert így fogalmazott: „Most már tényleg közeledig azon pillanat amelyben visszont látjuk egymást. Ne írj többé mert ugysem kapnám meg nemsokára elmegyek innen és biztosan egyik táborból a másikba küldenek míg otthon leszek.”¹⁴⁹

A levelezőlapok kézbesítése a fegyverszünetet követően egyre lassabbá vált, amelyen csak nehezített a Monarchia szétesése, a magyarországi politikai események sora, a vasúti közlekedést akadályozó szénhiány – hiszen a postavonatok is ezzel a fűtőanyaggal közlekedtek. Kozeschnik üzenetei a korábbi egy hónap helyett legalább kettő, de inkább három hónap után érkeznek meg, felesége

147 Spingardi 1915, Libertà d'uscita (Kijárási engedély) c. fejezet. Disposizioni 1916, 55–56. pontjai.
 Vö. *Hadifogly magyarok I.* 1930, 237–238. o.

148 HTM KE 15.493/Em.

149 Uo.

levelezőlapjait pedig még ennél is nagyobb késéssel kapja meg – a február 27-i üzenet például július 9-én jutott el hozzá. Március 28-án a hadifogoly kissé épésen írta: „*En már nem tudom mit irjak neked már több, mint 8 hónapja hogy nem kaptam tőled kártyát, úgy látszik hoy már egészen elfelejtettél. Vagy talán megbalt az egész család. Most jól megy nekem a tisztí táborban vagyok mint pinczér alkalmazva, ne küld sem'it.*”¹⁵⁰ A „csomagrendelést” ezzel gyakorlatilag visszamondta. Az étel a pénznél is fontosabbnak bizonyult: „*Pinczér vagyok a tisztítáborban, kereset ugyan kéves de a koszt az jó ami a legfőbb*”.¹⁵¹

Áprilisi üzeneteiből két fontos új információt kapunk. Az egyik, hogy lehetősége volt újságot olvasni: „*Vigyáz a gyerekekre ne bad őket az utcára, amint olvasuk az ujsákba, nagy össze viisszaság van Pesten.*”¹⁵² Nem tudni, milyen nyelvű volt az újság, vagy hogy melyik lapról van szó. Ha abból indulunk ki, hogy politikai lapokat nem adtak a hadifoglyoknak¹⁵³ és a csomagokat is ellenőrizték, nehogy azon keresztül politikai (röp)lapokhoz jussanak,¹⁵⁴ feltételezhető, hogy valamely olasz vagy német napilapot illetőleg folyóiratot biztosítottak a hadifoglyoknak a hadifogolytáborban, vagy a tiszték a kijárás alatt vásárlás útján jutottak hozzá.¹⁵⁵ Júliusban is ír az újságolvasásról: „*Ujsák jött a kezembe mely leirja az ellenforradalmat Pesten. Csak vigyázz magadra és a gyerekekre ne menjetek sokat az utcán*”.¹⁵⁶ A másik újdonság, hogy egy ismeretlentől kapott üzenetet: „*Egy Horváth nevü asszonytól kaptam egy kártyát amelyben tudakozodig a fia felöl. Érdekes hogy idegentöl kapok kártyát tőled meg nem. Ugybiszem hogy nem drága a kártya. Irjál minden héten kettőt. Az illető fiára nem emlékszem majd tudakozodok felöle.*”¹⁵⁷

Albániára időnként vissza-visszaütal, például „*11 hónapik Albaniában voltam munkán, ahol irto sanyaru volt az életem de már elmúlt, és most annál jobban megy sorom. A többitt majd szóval otthon.*”¹⁵⁸ 1919 júliusában írja: „*már több mint 9 hónapja hogy a pokoltol Albaniától megszabadultam. A tizedrésze nem jön onnan tobbe baza. Majd többet otthon fogsz bámulni.*”¹⁵⁹ Ekkor sokadjára is úgy érzi, a következő hónapban már otthon lesz. Nagyon vágyott a családjára, az asszony ölelésére: „*Bizony több mint 11 éve hogy egymásé vagyunk és jobban szeretlek mint valaha. Már ugy kívankozom utánatok hogy azt leirni nem lehet.*”¹⁶⁰ A hazatérés azonban mind jobban elhúzódtott: „*Igazán, már nem tudom mit irjak. Itt egyik nap mint a másik.*”

150 HTM KE 15.503/Em.

151 HTM KE 15.504/Em.

152 HTM KE 15.505/Em.

153 Spingardi 1915, Cure religiose ed intellettuale (A vallási és szellemi életre vonatkozó szolgáltatások) c. fejezet.

154 Disposizioni 1916, 79–81. pontjai.

155 Például a Szamár-szigeten raboskodott, hódmezővásárhelyi származású Kiss Antal azt írja naplójában és leveleiben, hogy lehetősége volt olvasni számos olasz napilapot, például *Il Tempo*, *Giornale d'Italia* stb. vö. Kiss 2009. 7–8. o.

156 HTM KE 15.481/Em.

157 HTM KE 15.484/Em. Valószínű tehát, hogy a szóban forgó Horváthnének nincs köze a sógorához, Horváth Istvánhoz.

158 HTM KE 15.496/Em.

159 HTM KE 15.483/Em.

160 Uo.

*A négy fal közt nem jövünk ki. A tábor elég nagy de mint mindenütt itt is körül vagyunk véve fállal.*¹⁶¹

Augusztus 1-jei üzenetéből tudjuk, hogy addigra az osztrák hadifoglyokat már elvitték Cassinóból. Ezúttal a melege panaszkodott, újra és újra elkapva a maláriát. Azt írta, eszik és iszik rendesen. A levelezés szabályain enyhítettek az olaszok, mert két nappal később újra lehetősége lett levelezőlapot küldeni. Tudatta, hogy a magyarok szeptemberben indulnak haza, így legkésőbb október elején otthon lesz. Már „*nagyon nyugtalan*”. Olyannyira, hogy négy nappal később, amikor ismét üzenhetett (egy hét alatt harmadjára!), azt javasolta feleségének, hogy a sógora, „*A Pista menyén, az illető hatóságos vagy urakhoz ő már tudni fogja hogy hová, és kérje meg őket hogy reklamáljanak engemet.*”¹⁶²

A nyári hónapokban a levelezőlapok kézbesítése jelentősen felgyorsult. Mindkét irányban igaz, hogy 3–4 héten belül megérkeztek. Kozeschnik május végén vagy június elején kapott először üzenetet feleségétől Cassinóban, egyszerre kettőt is, ám ezek egyike sem maradt fenn. Felesége mindig megnyugtatta, hogy otthon mindenki jól van és csak azt kérte, hogy ő vigyázzon magára. Rövid híreket is közölt, amelyekre Kozeschnik reagált is, például „*Rizner fia mekbalt*” – „*Szegény Riczner Franci, nagyon sajnálom. Mikor balt meg?*”¹⁶³ Augusztus 5-én kap egy fényképet a családjáról, amelyre 7-én reagál: „*A fényképet 5-én megkaptam aminek nagyon de nagyon megörültem. Te nagyon jól nezzel ki a Karcsi milyen nagy lett. Az Etzi is szép nagy lett. Az Illike gyönyörű szép lány.*”¹⁶⁴ Nuszbaumról is érdeklődik a feleségétől, de ő maga is ír neki és kap is választ.¹⁶⁵

A hazatérés

Az utolsó megmaradt üzenetét 1919. szeptember 9-én adta fel Cassinóból. Teljes szövege: „*Kedves feleségem! Minden órában várjuk a parancsot az elmenetelésnek. Ne írj többet. Biztos hogy ebben a hónapban haza szállitanak. Gondolhatott mily nagy az öröm négy év után. A képet megkaptam melynek nagyon megörültem. Nagyon jól nézzel ki és mily szép nagyok a gyerekek egész kisasszony lett az Illike Csokollak számtalanszor Karcsit Eczit Illikét papus*”¹⁶⁶ Felesége erre is ráírta a kézhezvétel dátumát: 1919. október 1. Azt is hozzátette: „*haza jöt a férjém*”.

Bonhardt Attila *Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban* című cikkében írja, hogy a magyar állam fogadóbizottságokat, missziókat küldött a hadifoglyok ellátására és hazatérésének lebonyolítására,

161 HTM KE 15.481/Em.

162 HTM KE 15.487/Em.

163 HTM KE 15.559/Em és 15.504/Em. Vö. 107. jegyzet.

164 HTM KE 15.487/Em.

165 „*A Nussi mit csinál, van üzletze?*” (HTM KE 15.504/Em.) Nuszbaum levelezőlapja: HTM KE 15.581/Em. Érdekessége, hogy Nuszbaum az 1919. július 31-ei dátumot írta rá, a budapesti postai bélyegzőn augusztus 1-je szerepel, majd augusztus 3-án Kozeschnik már azt írja feleségének: „*Nusztól kaptam egy kártyát.*” (HTM KE 15.486/Em.) Nem valószínű, hogy négy nap alatt megérkezett volna; valószínűbb, hogy több levelezőlapot kapott tőle, de azok nem maradtak fenn.

166 HTM KE 15.475/Em.

azonban az Olaszországból érkezőkkel foglalkozó trieszti kirendeltség iratai elvesztek.¹⁶⁷ Az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltára¹⁶⁸ értékes statisztikákat őriz a hazatérő hadifoglyokról. Ezeket használta fel Keglovich Rita, aki szerint a magyarok hazatérése 1919. szeptember elején kezdődött, az utolsó magyar katona pedig 1922-ben került haza.¹⁶⁹ Kozeschnik János tehát szerencsés volt, hogy már az elején, az elsők között térhetett haza.

Leszerelési igazolványa¹⁷⁰ szerint szeptember 29-én érkezett a csóti leszerelőtáborba, ahol 12 koronát kapott; a táborból másnap indult tovább hazafelé.

Összegzés

Kozeschnik János a hat itáliai hadifoglyótáborban viszonylag jó körülmények között élhetett. Az 1918 nyarán elkapott maláriától eltekintve mindvégig egészséges maradt. A feleségétől kapott csomagokba ritkán kért alapvető élelmiszereket, leggyakrabban – a hadifogoly-helyzetet figyelembe véve – „luxuscikkek” (dohányt, kockacukrot, pálinkát, fűszereket, tepertőt, péksüteményeket stb.). Lehetősége volt játszani a tábori zenekarban és színházban. Olvashatott újságot és kártyázhatott.

A jó és emberséges ellátásra vonatkozó hipotézis azonban csak részben igazolódott be. Rendszeresen panaszkodott ugyanis az élelem mennyiségére, eladósodásra, felesége levelezőlapjainak késésére, az unalomra, és ami a legfontosabb, szerettei hiányára. Nem tudni továbbá, hogy a cenzúrától tartva milyen egyéb panaszt hallgatott el, például a felügyelő olasz tisztekre vonatkozóan. Különösen zord volt a helyzete 1917 decembere és 1918 októbere között, amikor kényszermunkára vitték Albániába. Nem kaptunk választ arra kérdésre sem, hogy voltak-e hitéleti, nyelvtanulási és sportolási lehetőségei. Bár a hazatérésre nagyon sokat kellett várnia, az mégis szerencsésen alakult, mivel az első¹⁷¹ magyarok között érkezhett haza.

Források

AUSSME F-11

Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito Italiano, Roma (Az Olasz Hadsereg Vezérkari Levéltára, Róma). Fondo F-11: Vario riguardante i prigionieri di guerra della prima guerra mondiale (Az első világháborús hadifoglyokkal kapcsolatos iratok fondja).

167 *Bonhardt* 1982. 295. o.

168 Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari esteri.

169 *Keglovich* 2016. 95–96. o.

170 HTM KE 15.588/Em.

171 Hadirokkant hadifoglyokat – az úgynevezett csererokkantakat – már a háború alatt is hazaengedtek.

Disposizioni 1916.

Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico, giugno 1916 (Állandó jellegű rendelkezések gyűjteménye a hadifoglyokra és az ellenség dezertőreire vonatkozóan, 1916. június). AUSSME B-3, b1/3.

HL Fábri

Hadtörténelmi Levéltár, Personalia-gyűjtemény, 26. jelzet: Fábri (Fridmann) Miksa, a padulai olasz hadifogolytábor lakójának néhány irata

Spingardi 1915.

1392. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1915. augusztus 29. Tárgya: Norme pel trattamento dei prigionieri di guerra (A hadifoglyokkal való bánásmód szabályai). AUSSME F-11, 114/3.

Irodalomjegyzék

Balla 2015.

Balla Tibor: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege az isonzói csatákban, 1915–1917. *Honvédségi Szemle*, 2015. 5. sz. 120–131. o.

Bartlett 1985.

Bartlett, Frederic C.: Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, 1985.

Bonhardt 1982.

Bonhardt Attila: Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 1982. 2–3. sz. 291–298. o.

Dereánó 1939.

Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Szerk. *Dereánó Ödön*. Budapest, 1939.

Franklin 1900–1901.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest, Franklin-Társulat, 1900–1901. XII. évf.

Franklin 1904–1905.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest, Franklin-Társulat, 1904–1905. XVI. évf.

Franklin 1908.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest, Franklin-Társulat, 1908. XX. évf.

Gyáni 2000.

Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000.

Hadifogoly magyarok I. 1930.

Hadifogoly magyarok története. Szerk. Baja Benedek et al. I. köt. Budapest, 1930.

József fbg. 1928.

József főherceg: A világháború amilyenek én láttam. II. köt. Budapest, 1928.

Keglovich 2005.

Keglovich Rita: Prigionieri di guerra ungheresi in Sicilia dopo la prima guerra mondiale. *Verbum*, 2005. 293–301. o.

Keglovich 2016.

Keglovich Rita: Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale. *Rivista di Studi Ungheresi Nuova Serie*, 2016. 15. évf. 88–100. o.

Kiss 2009.

Kiss Antal: Adalékok a magyar bolsevizmus történetéhez. Összegyűjtve az asinári olasz fogságban olasz és francia lapok híradásai nyomán. Budapest, 2009.

Kiss 2014.

Kiss Gábor: Az osztrák–magyar tábori egészségügy az első világháború kezdeti szakaszában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 127. évf. 3. sz. 763–777. o.

Kónya 2013.

Kónya Anikó: Az emlékezetkutatás ismerős, de megoldatlan kérdései: Az epizodikus emlékezet és a mentális időutazás. *Pszichológia*, 2013. 33. évf. 3. szám, 159–168. o.

Kőváry 2011.

Kőváry Zoltán: A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 2011. 4. sz. 65–92. o.

La Ferla – La Ferla 1999.

La Ferla, Vincenzo – La Ferla, Fabio: L'ex campo di concentramento di Vittoria. *Studi Storico-Militari*, 1999. 419–558. o.

Szoleczky 2015.

Szoleczky Emese: A világháború első hónapjai a Hadimúzeum levelezőlapjainak tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 128. évf. 3. sz. 801–829. o.

THE LIFE OF JÁNOS KOZESCHNIK IN ITALIAN CAPTIVITY AS REFLECTED
BY HIS CORRESPONDENCE

János Kozeschnik from Budapest fought at the Italian front of the First World War as private first class of the Royal Hungarian 1st Infantry Regiment, when on 7 December 1915, aged 35, he became a prisoner of war and by the time he returned home on 29 September 1919, via the discharge camp of Csót, he had been to several POW camps. The study shows how János Kozeschnik lived through captivity in the camps of Civita Castellana, Santa Maria Capua Vetere, Padula, Vittoria, Albania and Cassino. The study focuses on how he was provided for (meals, clothes, heating) and what he was in need of. Also, what he passed his time with, whether or not he had any opportunity to learn foreign languages, do any sports, practice his religion or have any entertainment. Was he made to work? What kind of deductions can be made through the studying of POW correspondence (and how quick and frequent it was)? What can we learn about POW camps (situation, construction, guards, etc.)? The focus is on the postcards and telegrams Kozeschnik sent to his wife, relatives and friends from his captivity. Also, a number of cards and a telegram sent to him by his family and friends have been preserved, along with the copy of his POW records. The author also presents 16 postcards that were written during his pre-captivity years on the battlefield and in a military hospital.

DAS LEBEN VON JÁNOS KOZESCHNIK IN ITALIENISCHER KRIEGSGEFANGENSCHAFT
IM SPIEGEL SEINES BRIEFWECHSELS

Der aus Budapest stammende János Kozeschnik kämpfte als Gefreiter des k. ung. Honvéd-Infanterieregiments Nr. 1. an der italienischen Front, als er am 7. Dezember 1915 – mit 34 Jahren – in Kriegsgefangenschaft geriet, und sich in mehreren Kriegsgefangenenlagern aufhielt, bis er am 29. September 1919 durch das Demobilisierungslager in Csót nach Hause zurückkehren konnte. Der Aufsatz stellt vor, wie János Kozeschnik die Gefangenschaft in den Kriegsgefangenenlagern in Civita Castellana, Santa Maria Capua Vetere, Padula, Vittoria, Albanien und Cassino erlebte, entlang den folgenden Fragen: wie wurde er versorgt (Essen, Bekleidung, Heizung), was benötigte er? Womit verbrachte er seine Zeit, hatte er die Möglichkeit Sprachen zu lernen, Sport zu treiben, Religion zu praktizieren, sich zu vergnügen? Musste er arbeiten? Welche Schlüsse können über den Briefverkehr der Kriegsgefangenen gezogen werden (wie schnell, wie häufig war er zum Beispiel)? Was kann über die Kriegsgefangenenlager selbst in Erfahrung gebracht werden (Lage, Aufbau, Wachpersonal usw.)? Hauptgegenstände der Untersuchung sind die Postkarten und Telegramme von János Kozeschnik, die er seiner Frau und anderen Verwandten aus der Kriegsgefangenschaft schickte. Es blieben auch zahlreiche Postkarten und Telegramme erhalten, die er während seiner Gefangenschaft von seiner Familie und seinen Freunden bekam; des Weiteren steht auch die Kopie seines Kriegsgefangenen-Vorzeigeblattes zur Verfügung. Die Untersuchung zog auch die 16 Feldpostkarten mit ein, die noch vor der Kriegsgefangenschaft, an der Front, beziehungsweise in einem Kriegsspital entstanden.

Sallay Gergely Pál

A MAGYAR ÉRDEMREND SZENT KORONÁVAL ÉKESÍTETT NAGYKERESZTJE
A RENDI LÁNCCAL

A magyar kitüntetés-történet egyik legexkluzívabb, legritkábban adományozott és az utókorra is igen alacsony példányszámban maradt kitüntetése a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjének láncsal adományozott változata.¹ Mivel ez a különleges fokozat magyarországi közgyűjteményben nem fellelhető, mind a szakma, mind a gyűjtői társadalom érdeklődésére számot tarthat két, külföldi múzeumokban őrzött, személyhez köthető, komplett példány első ízben történő bemutatása.

A Magyar Érdemrend rendi láncának alapítása, külalakja

A Szent Koronával ékesített nagykereszt fokozat a Magyar Érdemrend 1939. május 13-án, Budapesten kelt alapszabályai értelmében az érdemrend addigi legmagasabb fokozata, a nagykereszt helyébe lépett. Az alapszabályok szövege szerint a Szent Koronával ékesített nagykereszthez Magyarország kormányzójának „*az adományozáskor történő ily irányú rendelkezése esetében a Magyar Érdemrend láncja is hozzátartozik.*”² A rendi lánc adományozásakor tehát az adományozott egyidejűleg vehette át a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét (mint vállszalagon viselt kitüntetést és annak csillagát) és a rendi láncot. A Szent Koronával ékesített nagykereszt fokozat hadiszalagon, kardokkal történő odaítélése esetén a rendi láncra függő jelvény hadidíszítménnyel, kardokkal ékesítve kerülhetett átadásra.

A lánc leírását az 1939-ben kiadott alapszabályok 3. pontja már tartalmazza. Eszerint a lánc aranyozott ezüstből készült, 990 mm hosszú és 30 szemből áll. A 30 szemből 28 váltakozva ábrázolja a magyar Szent Korona 17×28 mm-es³ mását, illetve egy 32×28 mm-es ovális babérszorút, amelyben koronás hármashalomból kinövő kettőskereszt látható. A 29. (záró) szem a magyar Szent Korona 17×28 mm-es mása, amely azonban a többi 14, hasonló méretű koronát formázó szemtől eltérően 90 fokkal elforgatva, fekvő pozícióban helyezkedik

1 A témáról korábban megjelent: *Horváth – Orincsay* 2014.

2 *Alapszabályok* 1939. 4. o.

3 A magasságra vonatkozó méretadat feltételezhetően a Szent Korona felső részén elhelyezkedő kereszt nélkül értendő.

A Magyar Érdemrend rendi láncának és kétféle rendjelvényének ábrázolása a Magyar lovagrendek, a Magyar Érdemrend és díszjelvények című korabeli kiadványban, 1941

el. A lánc középső, 30. eleme a másik 14 szemhez hasonló ovális babérkoszorú, benne koronás hármashalomból kinövő kettőskereszttel, azonban ennek mérete azoknál nagyobb, 48×38 mm. A lánc egyes szemeit a leírás szerint „két láncocska” kapcsolja egymáshoz. A lánc középső eleméről a magyar Szent Korona 20×35 mm-es⁴ mása, arról pedig a Magyar Érdemrend középkeresztjével megegyező méretű (tehát az alapszabály szerint 52 mm széles) rendjelvény függ.⁵

A lánc középső részét és az azon függő kétféle keresztet (a láncon bemutatva a hadidíszítmény nélküli rendjelvényt, külön pedig a hadidíszítményes, kardos

4 A magasságra vonatkozó méretadat feltételezhetően a Szent Korona felső részén elhelyezkedő kereszt, illetve a rendjelvényt tartó „V” alakú elem nélkül értendő.

5 *Alapszabályok* 1939. 4–5. o.

rendjelvényt) a Bérczy Róbert összeállításában és a m. kir. Miniszterelnökség, illetve a m. kir. Külügyminisztérium kiadásában megjelent, Magyar lovagrendek, a Magyar Érdemrend és díszjelvények című, korabeli illusztrált kiadvány második kiadása, azaz kiegészítő füzeté,⁶ illetve a „Felszeghy-féle” kitüntetéstörténeti munka is ábrázolja.⁷ (Előbbi színes változatban.)

A Magyar Érdemrend rendi láncainak kitüntetettjei

Jelen ismereteink szerint 1939 és 1944 között Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó összesen öt esetben döntött úgy, hogy az érdemrend legmagasabb fokozatát rendi láncon adományozza, ő maga pedig szintén tulajdonosa volt a rendi láncnak. Tekintsük át ezeket az adományozásokat időrendi sorrendben.

Elsőként III. Borisz (1894–1943) bolgár király vehette át a rangos elismerést nem sokkal annak létrehozása után, 1939. június 22-én. A kitüntetést vitéz Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, a kormányzó főhadsegéde és katonai irodájának főnöke nyújtotta át a bolgár uralkodónak Szófiában, a királyi palotában. A korabeli sajtóhír így számolt be erről: *„Vitéz Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, a kormányzó főhadsegéde és katonai irodájának főnöke Szófiába érkezett. A pályaudvaron fogadására megjelentek gróf Woracziczky Olivér szófiai magyar követ, Hoffmann Sándor követségi tanácsos, vitéz Bakay Szilárd vezérkari ezredes, katonai attasé, továbbá Jecsev ezredes, a bolgár király hadsegéde, Belinov szertartásfőnök és Sismanov követségi titkár. Az előkelő vendéget a király nevében Jecsev ezredes, a miniszterelnök nevében pedig Belinov szertartásfőnök üdvözölte. Keresztes-Fischer Lajos altábornagy a magyar követségen szállt meg. Kevéssel megérkezése után feliratkozott a királyi palotában. A mai nap folyamán átnyújtja a királynak a Magyar Érdemrendnek a Szent Koronával ékesített nagykeresztjét a láncsal, amelyet Horthy Miklós kormányzó adományozott a bolgár uralkodónak.”*⁸

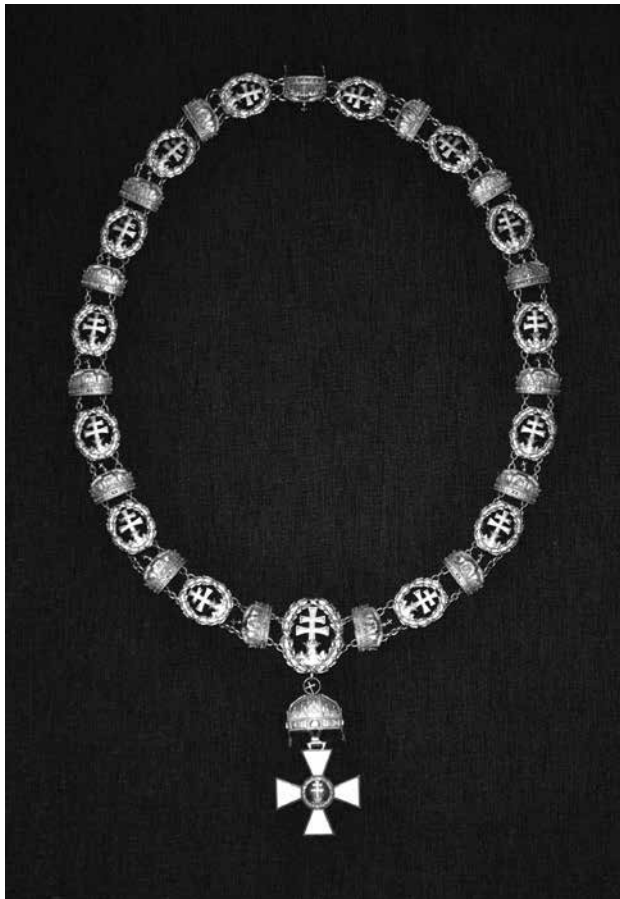
A bolgár uralkodónak adományozott láncról Jungerth-Arnóthy Mihály (1939. szeptember 1. és 1944 tavasza között szófiai magyar követ) is ír naplójában a királynál tett, 1939. szeptember 7-i bemutatkozó látogatásáról készített feljegyzéseiben: *„Elöttem a nagyterem[ben] ült a király és baloldalon Kioszeivanov miniszterelnök[,] külügyminiszter. Amint beléptem, felállott a király, ki fehér generálisi uniformist viselt[,] a magyar érdemkereszt nagykeresztjének szallagja [sic!] és lánc díszítette mellett. [...] A kalpag mellett balkezemben tartottam a megbízó levelet és a beszédemet. Ez utóbbit elővettem és felolvastam [...] A beszéd után felém jött[,] kezet fogott és kért, hogy foglaljak helyet. [...] Megemlítette a magyar érdemkereszt adományozását és felhívta figyelmemet rá, hogy ma az én tiszteletemre vette fel. Keresztes[-]Fischer Lajosról, ki az ordót néhány hete elhozta neki, néhány dicsérő szót mondott.”*⁹

6 Bérczy 1941. 8. o.

7 Felszeghy 1943. 46. képes tábla.

8 MTI „könyvomas” Hírek, Napi hírek, Napi tudósítások, 1939. június 22. 10. o.

9 Politikatörténeti Levéltár 972. fond 6. őrzési egység. Jungerth-Arnóthy Mihály magánfeljegyzései, Szófia, 1939–1940. 24–26. lap.

*A Magyar Érdemrend
rendi lánc III.
Borisz bolgár király
bagyatekából
(Bolgár Nemzeti
Katonai Múzeum,
fotó: Valeria Bineva)*

A bolgár uralkodó kitüntetése (a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztje, a hozzá tartozó csillag és a rendi lánc) ma a bolgár Nemzeti Katonai Múzeum gyűjteményében található a király többi kitüntetésével együtt.¹⁰ Tekintettel arra, hogy ennek a különleges tárgyegyüttesnek a tanulmányozására személyesen nyílt lehetőségünk, az alábbiakban közöljük a lánc és a jelvények részletes leírását.

Borisz király rendi láncának külalakja megfelel az alapszabályokban leírtaknak, azonban a láncot alkotó szemek mérete, illetve a lánc teljes hossza – az alábbiak szerint – eltér azoktól. A magyar Szent Korona tizennégszer (a középső elemtől jobbra, illetve balra hétszer-hétszer) ismétlődő mása valójában 24,3×29,2 mm-es, míg a tizennégszer (mindkét oldalon hétszer) ismétlődő ovális, kettőskeresztes elem 34×29,1 mm-es. A magyar Szent Koronának a lánc zárószemét alkotó – a többi koronához képest 90 fokkal elforgatva, fekvő pozícióban elhelyezkedő –

¹⁰ Bolgár Nemzeti Katonai Múzeum, leltári szám: VII-A-1689⁵⁰ (nagykereszt és csillag) és VII-A-1689⁵¹ (rendi lánc).

*A Magyar Érdemrend
Szent Koronával
ékesített nagykeresztje
III. Borisz bolgár király
hagyatékából
(Bolgár Nemzeti
Katonai Múzeum,
fotó: Valeria Bineva)*

mása e darab esetében 26,3×29 mm-es. A lánc középső, ovális, kettőskeresztes eleme 47,4×39,5 mm-es (a rendjelvényt tartó akasztóhorog együtt mérve 51,7×39,5 mm). A lánc egyes szemeit a leírásnak megfelelően két-két láncocskára kapcsolja egymáshoz, ezek a láncocskák a külső íven öt, a belső íven három szemből állnak. A lánc teljes hossza megközelítőleg 950 mm, tehát az alapszabályban közölnél mintegy 40 mm-rel rövidebb. A lánc középső eleméről a magyar Szent Korona 35,5×39,9 mm-es (a keresztet tartó „V” alakú elem nélkül 31,4×39,9 mm-es), 10,2 mm vastag, aranyból készült mása függ, arról pedig a Magyar Érdemrend 56,2×51,6 mm-es (fül nélkül 51,8×51,6 mm-es) rendjelvénye. (A korszakban az állami kitüntetések gyártó Magyar Királyi Állami Pénzverő – ahol minden valószínűség szerint a rendi lánc példányai is készültek – jellemzően nem látta el fémjelekkel az általa előállított rendjelvényeket, így a bemutatott tárgyakon sem található az alapanyagra, annak finomságára vagy a gyártás helyére utaló jelzés. Az itt közölt anyagmeghatározások tehát a szerző tapasztalati úton tett megállapításai.) A kereszt szárának szélessége 19,9 mm, a középmedalion átmérője 21 mm.

*A Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjének csillaga
III. Borisz bolgár király hagyatékából
(Bolgár Nemzeti Katonai Múzeum,
fotó: Valeria Bineva)*

A szetthez tartozó Szent Koronával ékesített nagykereszt anyaga arany, magassága 66,5 mm (fül nélkül: 61,6 mm), szélessége 61,2 mm. A keresztoszárak szélessége 23,3 mm, a középmedalion átmérője 26,9 mm. A magyar Szent Koronát formázó függesztő elem magassága 39,9 mm (a keresztet tartó „V” alakú elem nélkül 30,8 mm), szélessége 35,8 mm, vastagsága 9,3 mm. A nagykeresztthez tartozó csillag 92,3×92,4 mm-es, a csillagtest anyaga ezüst. A csillag rátét keresztjének szárszélessége 19,9 mm, a középmedalion átmérője 21 mm. A középmedalionon nyugvó magyar Szent Korona 11,2×13,4 mm-es.

A bolgár múzeum mind a nagykeresztnek és csillagának, mind a rendi láncnak őrzi az eredeti, arannyal felülnyomott, bordó bőrborítású, selyemmel és bársonnyal bélelt tokját. Az előbbi 64 mm magas, 124 mm széles és 292 mm hosszú. Az utóbbi 44 mm magas, 258 mm széles és 418 mm hosszú. A kitüntetéshez adományozási okmány nem áll rendelkezésre.

*A magyar Szent Korona, illetve a Magyar Érdemrend jelvényének középmedalionját díszítő hármashalom és kettőskereszt ábrázolása a Magyar Érdemrend rendi lánc tokjának fedelén
(Bolgár Nemzeti Katonai Múzeum,
a szerző felvétele)*

Az ezred két legfiatalabb hadnagya átadja a Kormányzó Úrnak a kitüntéseket

A Kormányzó Úr történelmi beszédében elfogadja a honvédség által felajánlott legmagasabb magyar hadikitiüntetést

Horthy Miklós kormányzó átveszi a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét hadiszalagon, kardokkal és a láncsal. Szeged, 1939. augusztus 6. (Magyar Katonaújság, 1939. augusztus 13. II. évf. 33. sz. 5. o.)

A második „adományozott” maga Horthy Miklós volt, aki – a Magyar Érdemrend alapszabályainak 24. pontja értelmében – magyar államfóként élete végéig tulajdonosa volt a Szent Koronával ékesített nagykeresztnek és a láncnak.¹¹ Hogy mégis „adományozottként” említjük, annak az az oka, hogy a kitüntetés – különleges és ünnepélyes keretek között – ténylegesen átadásra került részére. 1939. augusztus 6-án, az 1919-es magyarországi ellenforradalom kirobbanásának huszadik évfordulója alkalmából Szegeden rendezett ünnepségsorozat részeként, a kormányzó tulajdonában lévő m. kir. 9. honvéd gyalogezred laktanyájában tett látogatás során Bartha Károly altábornagy, honvédelmi miniszter felkérte a kormányzót, hogy fogadja el és viselje a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét hadiszalagon, kardokkal és a láncsal.¹²

Bartha ez alkalomból tartott beszédében így vezette fel a kitüntetés átadását: „[A] honvédség – legfelsőbb Hadurától – ez év márciusában parancsot kapott az ezeréves Magyarország jogtalanul letépett területe egyik alkotó elemének – Kárpátaljának – visszafoglalására. A parancsot Főméltóságod megalégedésére végrehajtottuk. Ez volt az új – a trianoni béklyótól felszabadult honvédségnek első fegyverténye.

Főméltóságod a vezetés és a csapatok kimagasló fegyvertényeinek jutalmazására hadikitiüntetést alapított.¹³ Az 1848-as szabadságharc idejétől eltekintve, évszázadok óta

11 Alapszabályok 1939. 13. o.

12 Pandula 2004.

13 Horthy 1939. április 14-én kelt legfelsőbb elhatározásával hozzájárult, hogy a háború idején szerzett érdemek jutalmazásául a Magyar Érdemrend egyes fokozatait, a Magyar Koronás Nagy Aranyérem, a Magyar Koronás Ezüst- és Bronzérem, a Magyar Arany-, Ezüst- és Bronz Érdemkereszt, valamint a Magyar Ezüst- és Bronz Érdemérem hadikitiüntetésként kerüljön adományozásra. A hadiszalagon vagy hadidísztménnyel adományozott, illetve kardokkal ékesített

*Horthy Miklós kormányzó
a Magyar Érdemrend rendi
láncával
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár, Magyar
eseménytörténeti gyűjtemény
I/B. 2015.18.1)*

ez az első tisztán magyar hadikitüntetés, melyet büszkén visel minden azzal feldíszített honvéd egyén.

A kitüntetett honvéd egyének, valamint az egész honvédség büszkeségét és a hadikitüntetés belső erkölcsi értékét nagyban növelné, – és a kitüntetett személyek öröme csak akkor lenne teljes – ha a legfelsőbb Hadúr, aki ezeknek a hadműveleteknek lehetőségét megteremtette, azokat a legfelsőbb fokon irányította, akinek acélos akarata azokat teljes sikerré érlelte és akinek a vállára az erkölcsi és történelmi felelősség teljes súllyal nehezedett – tehát a hadikitüntetést legelső sorban kiérdemelte – saját magán is viselné azt.

Ezért úgy magam, mint az egész honvédség nevében alázatosan kérem a Főméltóságú Kormányzó Urat, kegyeskedjék megengedni, hogy a Szent Koronával ékesített Magyar Érdemrend nagykeresztjének hadiékítményes és kardos jelvényeit hódolattal átnyújthassuk és kérjem a Magyarok Istenét, hogy azokat Főméltóságú Kormányzó Úr az emberi kor legvégső határáig jó egészségben viselhesse – a baza javára és mindannyiunk örömére.¹⁴

A kitüntetés jelvényeit a m. kir. 9. honvéd gyalogezred két legfiatalabb hadnagya, Benyovszki Győző (1914–?) és vitéz Tornynos Ödön (1917–?) adták

hadikitüntetések a rangsorban az azonos fokozatú „békekitüntetések” elé soroltak. Vö. *Pandula* 2007. és *Sallay* 2018. A fenti idézetben a „hadikitüntetés” szó egyszerre utal általánosságban az 1939 tavaszán alapított magyar hadikitüntetésekre és konkrétan a Horthy által ez alkalomból átvett Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjére hadiszalagon, kardokkal.

14 *Esti Újság*, 1939. augusztus 8. IV. évf. 179. sz. 5–6. o. Idézi: *Pandula* 2004. 16., 18. o.

*A Magyar Érdemrend
rendi láncának rendjelvénye
hadidíszítménnyel, kardokkal
(Magángyűjtemény,
fotó: Gottl Egon)*

át a kormányzónak.¹⁵ Horthy a rendi láncot számos alkalommal viselte, többek között egyes közszereplései során. Nagy valószínűséggel a kormányzó rendi láncán viselt hadidíszítményes, kardos rendjelvény példány található magángyűjteményben, a Szent Koronával ékesített nagykereszthez tartozó hadidíszítményes, kardos csillag pedig a nyíregyházi Jósa András Múzeum Kállay Gyűjteményében.¹⁶

A következő adományozott Pál jugoszláv régensherceg (Pavle Karagyorgyevics, 1893–1976), a II. Péter király kiskorúsága idejére kinevezett koronatanács feje volt, akinek báró Bakách-Besseney György belgrádi magyar követ nyújtotta át a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét és hozzá a rendi láncot. Az adományozásra a régensherceg születésnapja alkalmából került sor Belgrádban, 1940. április 28-án. Az MTI így írt az eseményről: „*Bakach-Besseney György báró belgrádi magyar követ április 28-án kiballgatáson jelent meg Pál jugoszláv régenshercegnél. A magyar követ a kiballgatáson a kormányzó szerencsekívánatait*

¹⁵ *Esti Újság*, 1939. augusztus 8. IV. évf. 179. sz. 6. o.; *Pesti Napló*, 1939. augusztus 8. XC. évf. 179. sz. 2–3. o. Idézi: *Pandula* 2004. 18. o.

¹⁶ *Vö. Zeidler* 2018.

tolmácsolta a régenshercegnek születésnapja alkalmából s átnyújtotta a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét a láncsal.”¹⁷

X. Keresztély dán király 1940. szeptember 24-én vált a Magyar Érdemrend láncának tulajdonosává, amikor Matuska Péter, a skandináv államokba delegált magyar követ Stockholmban átadta azt részére Horthy Miklós levele kíséretében, amelyben a kormányzó szerencsekívánatait fejezte ki a dán uralkodónak 70. születésnapja alkalmából. A sajtóhír szerint: „*Matuska Péter, Magyarország követe a skandináv államokban kedden magánkiballgatáson átnyújtotta X. Keresztély dán királynak a kormányzó úr őfőméltósága levelét, amelyben a dán uralkodónak szeptember 26-án bekövetkező 70. születésnapja alkalmából szerencsekívánatait fejezi ki. Matuska követ egyúttal átnyújtotta a dán királynak a kormányzó által adományozott Magyar Érdemrendnek a Szent Koronával ékesített nagykeresztjét és nyakláncát.*”¹⁸ A dán királynak tulajdonított példányról képeket és adatokat közöl a Katonaújság 2014. decemberi számában megjelent írás.¹⁹

A következő adományozás helyszíne a finn főváros volt, ahol Risto Ryti (1889–1956) köztársasági elnök részére szentmiklósi Szabó György helsinki magyar követ nyújtotta át a kitüntetést 1942. február 18-án. Az átadást Ryti a naplójába is feljegyezte: „*A magyar miniszter [ti. követ] hozott egy nagykeresztet.*”²⁰ Az adományozásról a finn sajtó másnap hírt adott,²¹ a finn köztársasági elnök pedig az adományozás nyomán az alábbi (az MTI által magyarul közölt) köszönőtáviratot intézte Horthy Miklóshoz:

„*A helsinki magyar királyi követ átnyújtotta a Magyar Érdemrend Szentkoronával [sic!] ékesített nagykeresztjét és a láncot, amelyet Főméltóságod nekem adományozni méltóztatott. Kérem Főméltóságodat, fogadja őszinte köszönetem nyilvánítását ezért a baráti megnyilatkozásért. Ebben az emberi civilizáció ellensége – a bolsevizmus – ellen válllvetve küzdő két testvérnemzet mély barátságának újabb értékes bizonyítékát látom. Köszönetemet megújítva egyben Főméltóságod személyes jólétére, Magyarország boldogulására irányuló, valamint a győzedelmes magyar hadseregnek szóló legszívélyesebb jókívánataimat [sic!] tolmácsolom.*”²² A február 17-én, tehát még a kitüntetés átadását megelőző (!) napon kelt távirat francia nyelvű eredetije a Finn Külügyminisztérium Levéltárában található.²³

Ryti rendi láncát a finnországi Huittisten Museo őrzi, eredeti, arannyal felülnyomott, bordó bőrborítású, selyemmel és bársonnyal bélelt tokjában (mérete 42×257×416 mm). A gyűjteményben lévő lánc hossza mintegy 1100 mm (mintegy 110 milliméterrel hosszabb az alapszabályokban szereplőnél), szélessége az előírásnak megfelelően 28 mm. A rendjelvény szélessége 52

17 MTI „könyomatos” Hírek, Napi hírek, Napi tudósítások, 1940. április 29. 9. o.

18 MTI „könyomatos” Hírek, Házi tájékoztató, 1940. szeptember 24. 18. o.

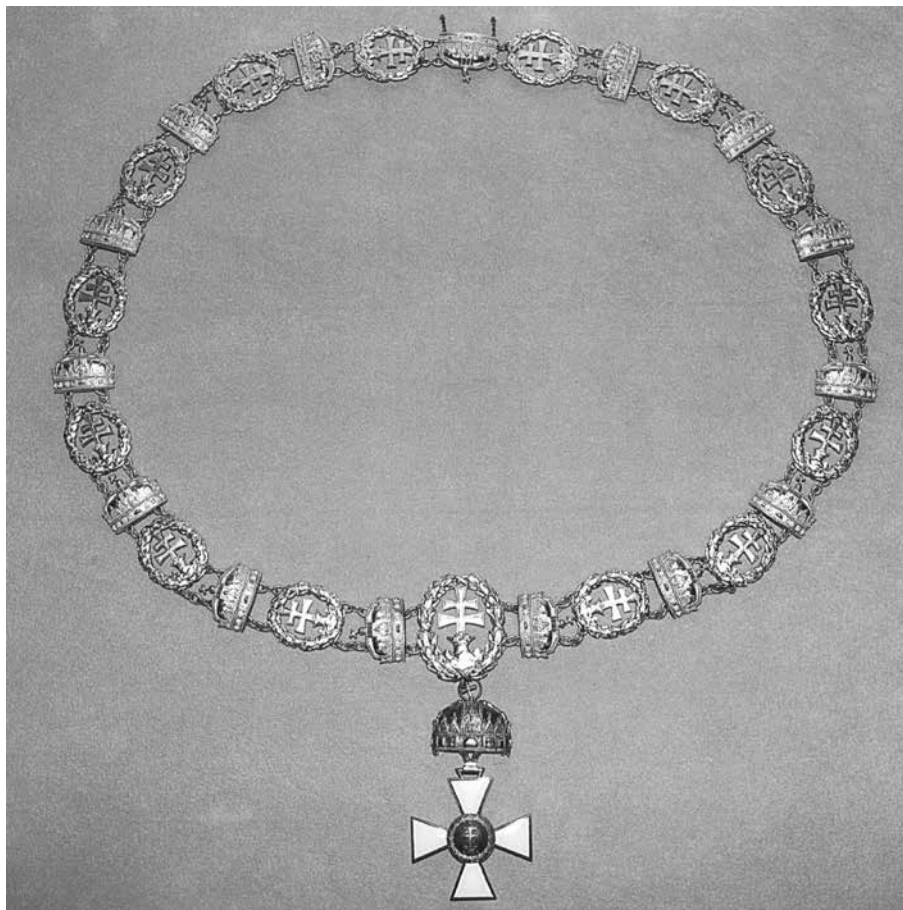
19 Horváth – Orinsay 2014.

20 Manninen – Rumpunen 2006. 174. o. Ezúton köszönöm meg Dr. Antti Matikkalának a kutatáshoz nyújtott szíves segítségét.

21 *Uusi Suomi*, 1942. február 19.

22 MTI „könyomatos” Hírek, Napi hírek, Napi tudósítások, 1942. február 20. 21. o.

23 Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Finland, 3L, Risto Ryti. 4/2321. sz.

A Magyar Érdemrend rendi lánc Risto Ryti finn köztársasági elnök hagyatékából (Huittisten Museo, Finnország)

mm, középmedalionjának átmérője 21 mm. Adományozási okmány ebben a gyűjteményben sem maradt fenn a kitüntetéshez.²⁴

Nem sokkal a helsinki átadás után került sor a rendi lánc (jelenleg ismert) utolsó adományozására. Francisco Franco Bahamonde (1892–1975) tábornok, spanyol államfő 1942. március 30-án vette át a rendi láncot adamóczi Ambró Ferenc madridi magyar követtől. Az erről szóló magyar sajtóhír így számolt be az eseményről: „*Franco tábornok spanyol államfő hétfőn kihallgatáson fogadta Ambro Ferenc madridi magyar követet, aki átnyújtotta az államfőnek a kormányzó Őfőméltósága által neki adományozott Magyar Érdemrend nagykeresztjét a Magyar Érdemrend láncával. Franco tábornok igen meleg szavakkal emlékezett meg a kormányzó*

24 Markku Teinonen, a Huittisten Museo igazgatója szíves közlése.

Francisco Franco tábornok, spanyol államfő a rendi lánc átvétele után, 1942. március 30. Jobbján adamóczi Ambró Ferenc madridi magyar követ áll. A madridi Cifra Műterem sajtófotója. (España. Ministerio de Defensa. Archivo General Militar de Ávila AGMAV, F. 169,35.)

*Őfőméltóságáról és Magyarországról.*²⁵ Az átadásról a madridi Cifra (!) Műterem által készített sajtófotón Franco mellén jól megfigyelhető a lánc (az államfő jobbján a magyar követ áll).²⁶

A Magyar Érdemrend rendi láncát tehát négy esetben az adott országba kinevezett magyar követ nyújtotta át a kitüntetettnek, egyedül az első adományozott, III. Borisz bolgár király vette át a kormányzó főhadsegéde és katonai irodájának főnöke kezeiből a kitüntetést. Jelenlegi ismereteink szerint a rendjelvényeket adományozási okmány nem kísérte, de legalábbis nem maradt fenn ilyen dokumentum.

Érdekes megvizsgálni, hogy Horthy Miklós mely országok államfőitől kapott rendi láncot és hogy ez mely esetekben került viszonzásra a Magyar Érdemrend rendi láncának odaítélése formájában. Az 1944. évi magyar tisztí cím- és névtár szerint a kormányzó az alábbi nagykereszték rendi láncainak volt tulajdonosa: a spanyol III. Károly Rend nagykeresztje, az egyiptomi Muhammad Ali Rend nagy válszalagja, az észti Fehér Csillag Rend nagykeresztje, a lett Három Csillag

25 MTI „könyvomas” Hírek, Házi tájékoztató, 1942. március 31. 2. o.

26 España. Ministerio de Defensa. Archivo General Militar de Ávila AGMAV, F. 169,35.

Rend nagykeresztje, a Norvég Királyi Szent Olaf Rend nagykeresztje.²⁷ A felsorolásban nem rendi láncon szerepel ugyan a Finn Fehér Rózsa Rend nagykeresztje, de ezt Horthy még 1931-ben megkapta.²⁸ Ami tehát a rendi láncok adományozása terén megnyilvánuló viszonyosságot illeti, az – jelen ismereteink szerint – csak finn és spanyol viszonylatban érvényesült. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy Egyiptom, Észtország és Norvégia államfőinek kitüntetésére az adott időszak bizonyos történelmi fordulópontjait követően – kézenfekvő okokból – már nem is kerülhetett sor.

Ugyancsak érdemes megvizsgálni, hogy – szintén az 1944. évi magyar tisztí cím- és névtár adatai szerint – 1939 és 1944 között (tehát a rendi lánc létezése idején) a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjével kitüntetett államfők közül kik (nem) kapták meg a Rend legmagasabb fokozatához az exkluzív „kiegészítőt.” Félkövérrrel szedve a rendi lánc tulajdonosainak nevei olvashatók.

1939:

- **III. Borisz bolgár király**
- Kärllis Ulmanis lett köztársasági elnök

1940:

- **Pál jugoszláv régensherceg**
- Óscar Carmona portugál köztársasági elnök
- **X. Keresztély dán király**

1941:

- Pedro Aguirre Cerda chilei köztársasági elnök
- **Francisco Franco Bahamonde tábornok, spanyol államfő**

1942:

- **Risto Ryti finn államelnök**
- Ante Pavelić horvát államfő

Megjegyzendő még, hogy Horthy Miklós hagyatékában fennmaradt és a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került egy további rendi lánc: Chile Érdemrendje I. osztályának rendi lánc.²⁹ Adományozásának időpontja nem ismert, azonban Horthy a chilei köztársasági elnöknek 1941-ben adományozott magyar kitüntetés viszonzásaként kaphatta (feltételezések szerint már emigrációja idején).

Végezetül érdekességképpen megemlíthető, hogy a magyarországi közgyűjtemények közül egyedülként a Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy Magyar Érdemrend rendi láncára illő rendjelvényt,³⁰ azonban ez a kereszt – az eredetileg hozzá tartozó, Szent Koronát formázó függesztő elem nélkül³¹ – zöld vállszalagon függ, mivel (tévedésből?) a Magyar Érdemrend nagykeresztjeként kerülhetett adomá-

27 *Magyarország tisztí cím- és névtára az 1944. évre.* Budapest, 1944. 67. o.

28 *Tiainen* 2010. 79. o. Adományozási okiratának képét közli: *Makai* 2002. 102. o.

29 *Makai* 2002. 95. és 101. o.

30 Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, leltári szám: D.2010.1.1.1.

31 A függesztő elemnek csupán a „csonkja” látható a kereszt szögletes formájú fülén.

nyozásra, legalábbis ilyen formában maradt fenn személyi hagyatékban. (Nagy valószínűséggel bárcziházi Bárczy István (1882–1952) miniszterelnökségi államtitkár tulajdona volt, aki 1938-ban kapta meg a Magyar Érdemrend nagykeresztjét.³²) A kereszt mérete 57,9×53,7 mm, szérszélessége 21 mm, anyaga arany és aranyozott ezüst.

Irodalomjegyzék

Alapszabályok 1939.

A Magyar Érdemrend alapszabályai. Budapest, 1939.

Bérczy 1941.

Magyar lovagrendek, a Magyar Érdemrend és díszjelvények. Pótkiadmány (1937–1941). Összeáll. *Bérczy Róbert*. Budapest, [1941.]

Felszeghy 1943.

A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz elnöke *Felszeghy Ferenc*. Budapest, [1943.]

Horváth – Orincsay 2014.

Horváth László – Orincsay Péter: A Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztje láncon. *Katonaujság*, 2014/6. sz. 2014. december. 20–23. o.

Makai 2002.

Makai Ágnes: Horthy Miklós kitüntetései a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve*. XXIII/II. köt. Főszerk. *Kovács Tibor*. Szerk. *Kiss Erika*. Budapest, 2002. 87–103. o.

Manninen – Rumpunen 2006.

„Käymme omaa erillistä sotaamme”: Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944. Szerk. *Manninen, Obto –Rumpunen, Kauko*. Helsinki, 2006.

Pandula 2004.

Pandula Attila: A szegedi ellenforradalom 20. évfordulójának szegedi ünnepségei 1939. augusztus 6-án. *Éremtani Lapok*, 86. sz. 2004. augusztus. 15–20. o.

Pandula 2007.

Pandula Attila: Magyar hadikitüntetések 1938–1945. In: *A numizmatika és a társudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26.* Szerk. *Torbágyi Melinda*. Székesfehérvár, 2007. 201–221. o.

32 Dr. Pallos Lajos (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár) szíves közlése.

Sallay 2018.

Sallay Gergely Pál: Magyar katonai kitüntetések (1920–2015). In: Magyarország hadtörténete IV.: 1919-től napjainkig. Szerk. *Horváth Miklós*. Budapest, 2018. 551–564. o.

Tiainen 2010.

Tiainen, Jani: Suomen kunniamerkit. The orders, decorations and medals of Finland. Tampere, 2010.

Zeidler 2018.

Zeidler Sándor: Adalékok a kormányzó kitüntetéseihez. *Éremtani Lapok*, 165. sz. 2018. február. 2–4. o.

THE COLLAR CHAIN OF THE HUNGARIAN ORDER OF MERIT

One of the most exclusive and rarely bestowed awards in Hungarian phaleristics is the highest grade of the Hungarian Order of Merit, i.e. the Grand Cross with the Holy Crown, conferred together with the Collar Chain. Consequently, a very limited number of its specimens have been preserved. According to the Statutes of the Hungarian Order of Merit dated 13 May 1939, the Grand Cross with the Holy Crown replaced the Grand Cross, which had previously been the highest grade of the Order. The updated Statutes also specified that as an addition to the Grand Cross with the Holy Crown the Collar Chain of the Order could also be conferred upon the decision of the Regent of Hungary.

On the strength of the available sources, Regent Miklós Horthy decided to bestow the highest grade of the Order with the Collar Chain on five occasions between 1939 and 1944. In a chronological order, King Boris III of Bulgaria received the Collar on 22 June 1939; Prince Regent Paul of Yugoslavia on 28 April 1940; King Christian X of Denmark on 26 September 1940; President of the Republic of Finland Risto Ryti on 20 February 1942; and Spanish Head of State General Francisco Franco Bahamonde on 30 March 1942.

Consistent with Article 24 of the Statutes of the Hungarian Order of Merit, the head of the Hungarian state too was entitled to wear the Grand Cross with the Holy Crown and the Collar Chain.

As this special grade of the Order is not available in any Hungarian public collection, the author presents two known specimens of the Collar Chain preserved in museums abroad. One of them is part of the estate of King Boris III preserved by the Bulgarian National Military Museum, the other can be found among the relics of President of the Republic Risto Ryti at the Huittisten Museo, Finland. The article includes all the available information related to the topic and several previously unpublished images.

DAS GROSSKREUZ DES UNGARISCHEN VERDIENSTORDENS MIT DER HEILIGEN KRONE AN
DER ORDENSKETTE

Eines der exklusivsten, am seltensten verliehenen und der Nachwelt in vergleichsweise geringer Stückzahl überlieferten ungarischen Auszeichnungen ist die Version des Großkreuzes des Ungarischen Verdienstordens mit der Heiligen Krone an der Ordenskette. Die Klasse des Großkreuzes mit der Heiligen Krone ist im Sinne der Statuten des Ungarischen Verdienstordens (13. Mai 1939, Budapest) an die Stelle der bis dahin höchsten Klasse des Verdienstordens, des Großkreuzes getreten. Nach dem Text der Statuten gehört zum Großkreuz mit der Heiligen Krone „im Falle diesbezüglicher Verfügung Seiner Durchlaucht des Reichsverwesers von Ungarn [...] auch die Kette des Ungarischen Verdienstordens“.

Aufgrund der bekannten Quellen traf Miklós Horthy zwischen 1939 und 1944 insgesamt in fünf Fällen die Entscheidung, die höchste Klasse des Verdienstordens an der Ordenskette zu verleihen: in chronologischer Reihenfolge durfte sie am 22. Juni 1939 der bulgarische König Boris III., am 28. April 1940 der jugoslawische Prinzregent Paul, am 26. September 1940 der dänische König Christian X., am 20. Februar 1942 der finnische Präsident Risto Ryti, am 30. März 1942 der spanische Staatschef General Franco entgegennehmen. Neben den obig genannten war – im Sinne von Punkt 24. der Statuten des Ungarischen Verdienstordens – auch das ungarische Staatsoberhaupt lebenslänglicher Inhaber des Großkreuzes des Ungarischen Verdienstordens mit der Heiligen Krone an der Ordenskette.

Da diese außergewöhnliche Klasse in den öffentlichen Sammlungen Ungarns nicht aufzufinden und so auch nicht zu untersuchen ist, kann die Vorstellung der zwei, in ausländischen Museen aufbewahrten, mit Personen in Verbindung stehenden, kompletten Exemplare sowohl an das Interesse des Faches, als auch das der Sammlergesellschaft appellieren. Eines davon – als Teil der Hinterlassenschaft von König Boris III. – wird vom bulgarischen Nationalen Militärmuseum aufbewahrt, das andere befindet sich unter den Reliquien von Präsident Risto Ryti im finnländischen Huittisten Museo. Der Aufsatz fasst das Wissensgut im Zusammenhang mit dem Thema zusammen, und publiziert zahlreiche, bis jetzt unveröffentlichte Bilder.

Varga Imre

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD GÉPKOCSI SZERTÁR TÖRTÉNETE

A magyar királyi honvéd Gépkocsi szertár¹ 1939-es megalakulásakor már régi hagyományokkal rendelkező alakulat volt. Eredete még az Osztrák–Magyar Monarchia idejére vezethető vissza. Az akkori császári és királyi Autópóttár Budapest elnevezésű alakulat jogfolytonosan működött tovább 1918 novemberétől, sőt, a Magyar Tanácsköztársaság idején és utána is. Átvészelte 1921-től a „rejtések” időszakát, amikor polgári álcával üzemelt, miközben ugyanolyan jól szervezett katonai intézményként működött, mint 1914-től. Az 1927 és 1938 közötti időszakban, az egyre nyíltabb fejlesztések időszakában bővültek feladatai és ezzel együtt létszáma is. Állományában mindvégig zömmel katonák dolgoztak, részben hivatásos tisztek és tiszthelyettesek, részben pedig nem hivatásos, sorozott tiszthelyettesek és honvédek, illetve szakmailag képzett polgári alkalmazottak.

Hosszú békés időszak, a „rejtések” időszaka

A m. kir. Honvédelmi Minisztérium autóüzeme, 1922 elejétől m. kir. liquidáló Honvédelmi Minisztérium Autóüzeme néven működött. A megnevezés a „rejtés” érdekében került megváltoztatásra. Hivatali jelleggel álcázták azt, amit egyes gyárok, elsősorban a repülés terén nem sikerült megtenni. Elrejtették a haderő gépkocsiszolgálatának háttérét jelentő intézményt, mintha az saját magát számolná fel. Természetesen ezt hosszú ideig nem lehetett megtenni, ezért a polgári álcát megtartva, 1923-tól m. kir. Állami Gépkocsiüzem Központi Telep Igazgatósága néven működött tovább az intézmény. Az állomány jó része polgári alkalmazottakból állt, vezetését azonban katonatisztek végezték. A valóságban az érintett autócsapatbeli, illetve egyéb csapatnemekhez beosztott tisztek nem kerültek leszerelésre.

Ez a rendszer 1923. és 1930. november közepe között maradt fenn. A „rejtés” ideje alatt minden szervezési tevékenység a m. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium VII.B. osztályának ügykörébe tartozott, ez látszólag az állomány munkáltatója is volt. A kiadott hadrendekben – már amikor készült, ugyanis 1932-ig nem volt minden évben módosítva, sokszor csak kiegészítették vagy módosították az előző évit – sokáig nem szerepelt.

1 A megnevezések minden esetben a korabeli írásmód szerint szerepelnek.

1929-től rendezték nyíltan újra a m. kir. Állami Gépkocsiüzem Telepének állományát. Ekkor a parancsnokság alárendeltségébe anyagraktár alosztály, központi műhely alosztály, kerékpáros alosztály, forgalmi alosztály, üzemi anyagraktár, a Pongrácz úti tároló, átvételi bizottság, anyaggazdálkodási bizottság és a kísérleti alosztály tartozott.²

1930. november 19-től az Állami Gépkocsiüzem Központi Telephely Igazgatóságot újra katonásították. A tiszti állomány megnevezésében is visszakapta rendfokozatát, az igazgatói helyet pedig a parancsnoki váltotta fel. Az állományt ezzel párhuzamosan bővítették és nyíltan legénységi állományt is rendszeresítettek.

Az 1932-es hadrenddel megtörtént az intézmény átállása teljes mértékben katonai alakulattá. Összevonták az addig külön működő vonatműhelyekkel, ezzel párhuzamosan pedig önállósították az addig alárendelt Központi gépkocsizó tanosztályt. Az addig a gépkocsiüzem kezelésében lévő gépkocsi anyagot Központi készletnek nevezték át. Az így tárolt gépjárműveket a jogutód szervezet mellett egyre többször külső telephelyeken kezdték tárolni. Az összevonással létrejött a m. kir. Központi javítóműhely. Elméletileg ez is rejtőnév volt, de a fedésben érintett Központi hadiszerszárad megnevezést nem alkalmazták. Az intézmény egy parancsnokságból és gazdasági hivatalból álló törzsszel, illetve négy szakasszal rendelkezett. Az 1. szakasz a tűzérési anyag, a 2. szakasz az egyéb fegyverzet, a 3. szakasz a fogatolt és gépkocsizó vonatanyag, a 4. szakasz pedig a villamos és fényszóró anyag javításával volt megbízva. A m. kir. Központi javítóműhely 3. szakaszának állományát tehát erősen lecsökkentették, saját gépkocsival pedig nem is rendelkeztek.³

Az 1932 és 1934 között ilyen csökkentett formában működő szervezet rendkívül nehéz időszakot örökölt meg. Ugyanis 1933 év végén kezdték meg az átállást az új nyilvántartási rendszerre, ahol minden katonai gépjármű új forgalmi rendszámot kapott. Ezzel párhuzamosan felülvizsgálták a teljes országos állományt. Igen nagy mértékű selejtezési hullám indult, ahol a leginkább elhasznált, illetve elavult technikát fokozatosan kivonták a hadrendből. Az Ezredes utcai fő telephely mellett az intézmény raktárakat tartott fenn a Pongrácz úti laktanyában, amely a Központi gépkocsizó tanosztály helyőrsége volt, továbbá fokozatosan átvette a Pongrácz út hátoldalában a Zách utcai objektumot. Ezeket túl pedig, mivel az Ezredes utca ehhez szűknek bizonyult, a selejtezési munkák egy részét kihelyezték a Magyar Általános Gépgyár Rt. bérleményként igénybevett mátyásföldi telephelyére. A területet a magyar királyi Honvédség kezdte használni 1933 februárjától, amikor a Magyar Általános Gépgyár Rt. felhagyott az ottani gyártással, üzemét pedig a Váci út 95. szám alatti ingatlanra helyezte át.⁴ Itt tárolták, illetve szerelték szét például az elavult világháborús Austro–Daimler tűzérési vonatok többségét 1933 októberében.⁵ A honvédségi anyagok mátyásföldi tárolása egyébként hosszú évekig problémát jelentett, mivel a tulajdonos nem vállalt

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 106400/el.n.1.oszt.-1929., 105. melléklet.

3 HL, HM 111000/el.n.1/a.oszt.-1932., 56. melléklet.

4 HL, HM 16684/el.n.3/b.oszt.-1933.

5 HL, HM 106871/el.n.3/b.oszt.-1933.

felelősséget az ott tárolt honvédségi javakért. Az anyagok kezelését, javítását, tárolását a Honvédség végezte, sok esetben a szabadban.

Az intézmény tőketերemtő sajátossága volt a selejtezett anyagok értékesítése, hiszen a még használhatóvá tehető gépkocsikat és egyéb (fém, fa, üveg és olaj) hulladékanyagot árveréseken magánszemélyek, illetve vállalatok vásárolhatták meg. Az így értékesített gépjárművek a polgári közlekedésben működtek tovább. A szakszerűen szétbontott, elavult eszközökből, illetve roncsokból, de sokszor az elhasználódott szerszámokból is olyan mennyiségű pénzt szerzett vissza a haderő, amelyből új szerszámok, szerszámgépek, esetenként gépkocsik voltak beszerezhetők. A bontott anyagokból az üveg, a fa és leginkább a fémek és gumihulladékok voltak a legértékesebbek. Teljes gépkocsik értékesítése 1940-ig folytatódott. Akkor betiltották, mivel egyre gyakrabban számoltak a polgári gépjármű állomány igénybevételével. Selejtezett honvédségi anyag újra-behívásával nem sokra jutott volna a mozgósított haderő, a korszerű technika volt az érdek, így a végleg kivont gépkocsikat minden esetben bontani kellett, vagy tanmetszetként kellett felhasználni. A nyersanyagok kinyerése azonban 1940 után is jövedelmező, igazi tőketերemtő üzletág volt, amely az intézmény sorsát is meghatározta a háború utáni években.

Előbb azonban hosszú utat járt még be a Központi javítóműhely. Az 1935/36-os szervezési évvel belátták, hogy a folyamatosan növekvő mennyiségű gépkocsi miatt szükség van az intézmény bővítésére. Az 1932-es összevonás kapcsán megfelelőbb névvel látták el, így jött létre az 1. egyesített javító műhely, amelynek 4. szakasza kizárólag a gépkocsianyaggal foglalkozott. Az új név tehát 1. egyesített javítóműhely 4. szakasza lett.⁶

Említésre érdemes, hogy 1935-ben a m. kir. Honvédség Főparancsnokának gépkocsi szemlélője a gépkocsizó csapat csapatemléknapját június 16-ában állapította meg. Ez fontos, bár kicsi lépés volt a katonai gépkocsizás önállóságának elismerésében.⁷ Ugyanakkor rövid életű helyzet volt ez, mert 1936-tól meg is szüntették. A páncéljárműves csapat önálló fegyvernemi helyzetét elutasították, a gépkocsizó és vonatcsapatokat pedig összevonva határozták meg, alárendelt szereppel rendelkező fegyvernemként.⁸

Az 1936/37-es szervezési évvel jelentős változások nem történtek, egyedüli részletként az 1. egyesített javítóműhely részére újonchányadot rendszeresítettek, ahová rendfokozat nélküli legénységet hívhattak be. A teljes intézménynél (tehát nem csak a 4. szakasznál) évente 75 újoncot, illetve 36 második évet szolgáló katonát lehetett behívni.⁹ Utóbbi rendszer lényege a későbbi fejlesztések, illetve esetleges alakulat-felállítások, mozgósítások létszámának biztosítása volt. A fokozatosan kiképzett, részben szabadságolt/leszerelt állományt bővítés vagy mozgósítás esetén, már szakmailag képzett állapotban lehetett behívni (tartalékosként vagy továbbszolgálóként). A javítóműhely esetében a kihelyezett műhelyek

6 HL, HM 110000/el.n.1/a.oszt.-1935., 71. melléklet.

7 HL, 6895/el.n.1.hdt.pság.-1935.

8 HL, HM 6616/el.n.elvi.8.oszt.-1936.

9 HL, HM 6000/el.n.1/a.oszt.-1936., 78. melléklet.

A mátyásföldi Gépkocsi szertár kisebbik csarnoka Steyr 150 terepjáró személyautóval, BMW oldalkocsis motorkerékpárral és Botond rajgépkocsikkal (FORTEPAN 72278, Lissák Tivadar)

felállítására, illetve az eredeti intézet megnövekedő feladatainak ellátására lehetett felhasználni az így kialakított létszámtöbbletet.

Az 1937/38-as szervezési évvel a létszám nem változott, ellenben az elvégzendő feladatok mennyisége a korszerűsödő haderő miatt bővült. Az 1938-as szervezési év újabb változásokat hozott. 1937 során hatványozottan megkezdődött a haderő korszerűsítése, bővítése, kifejezetten korszerű technikával kiegészítve.¹⁰ Tömeges beszerzések történtek olasz és német gyártók részéről, 1938-ban pedig ez a tendencia csak fokozódó jelleget mutatott, részben amerikai, részben továbbra is olasz és német forrásokból. Ezért szükség volt az 1. egyesített javítóműhely 4. szakaszának bővítésére. Ezt két lépcsőben hajtották végre, mivel 1938 októberében részleges mozgósítást rendeltek el a magyar királyi Honvédségben. Az átállást a visszacsatolt felvidéki területek megszállását követően, december 1-jétől lehetett végrehajtani. Az 1. javítóműhely 4. szakaszát (az „egyesített” szót törölték) is érintette a végrehajtás késleltetése.¹¹

10 HL, HM 10000/el.n.1/a.oszt.-1937., 78. melléklet.

11 HL, HM 18000/el.n.1/a.oszt.-1938. 78. és 60000/el.n.1/a.oszt.-1938. 71. mellékletei.

A mátyásföldi Gépkocsi szertár árkádos főépülete, kétoldalt a kormányzó által adományozott, illetve a szertár elbunyit polgári alkalmazottainak neveit megőrző emléktáblával (FORTEPAN 72443, Lissák Tivadar)

Háborús évek

A javítóműhelyek mindegyikében szemlét tartottak, megállapítva a haderő gépjármű-javítási helyzetét. Az eredmény lehangoló volt, erőteljes fejlesztéseket kellett betervezni. Az 1. javítóműhely 4. szakaszánál folyamatosan 80–100 gépkocsi állt valamilyen javítás alatt. Sok esetben több hónapig dolgoztak egy-egy sérült gépkocsin. Kevés ember és szerszám állt rendelkezésre, feladatukat nehezen és anyagiakban veszteségesen láthatták csak el. Számos alkalommal javításokat polgári műhelyeknek adtak ki. A tehermentesítés érdekében szükség volt a vegyesdandárok gépkocsizó vonatosztályainál beállított műhelyek kiegészítésére, hogy a javítóműhely 4. szakasza kisjavítások helyett csak a bonyolultabb, nagyobb szakértelmet és komolyabb szerszámszükségletet megkövetelő általános és nagyjavításokat végezze.¹²

1938 októberében az 1. javítóműhely 4. szakasza is mozgósításra került. Spa 38R ikerműhely gépkocsikból (és egyéb anyagból), illetve legénységet biztosítva mozgósított több mozgó műhelyt, például a II. gépkocsi szeroszlopot (2.

¹² HL, HM 35476/eln.III.csf.-1938.

vegyesdandár; állományt a Központi gépkocsizó tanosztály adott), a 2. gépkocsi szeroszlopot (2. gépkocsizó dandár), az I. gépkocsi szeroszlopot (1. vegyesdandár és 2. lovasdandár), a VII. gépkocsi szeroszlopot (7. vegyesdandár) és a VI. gépkocsi szeroszlopot (6. vegyesdandár és 1. lovasdandár).¹³

1939 januárjától megkezdték a javítóműhelyek átszervezését. A (már) nyolc hadtest, illetve a gyorscsapatok javítóműhelyei a kisjavításokat, az 1. javítóműhely 4. szakasza a közép- és nagyjavításokat, illetve az anyagtárolást és üzemyanyagok kezelését vette át.¹⁴ A budapesti Ezredes utcából tervbe vették a Mátyásföldre történő átköltözést.¹⁵ Csupán érdekességként megjegyezhető, hogy gépjárművek valamilyen szintű javításai az 1. javítóműhelynél az Ezredes utcában, a 2. javítóműhelynél Hajmáskéren, a 3. javítóműhelynél Cegléden, az I. gépkocsizó vonatosztálynál (I. hadtest) szintén az Ezredes utcában, a II. hadtestnél Komáromban a volt hadianyaggyárban, a III. hadtestnél Szombathelyen a lovassági laktanya lovardájában, a IV. hadtestnél Pécsen az Alsómalom utcában egy új épületben, az V. hadtestnél Szegeden a huszárlaktanyában, a VI. hadtestnél Debrecenben a Salétrom laktanyában, a VII. hadtestnél Miskolcon a Ferenc József lovassági laktanyában, a VIII. hadtestnél Kassán a Bem Apó laktanyában, az 1. gépkocsizó dandár javítóműhelyében a budapesti Lehel utca Ecclesia telepén (vonatlaktanya), illetve a 2. gépkocsizó dandár javítóműhelyében, Munkácson történtek.

Gépjárműves szempontból az I. javítóműhely¹⁶ 4. szakaszának kiválása, önálló sodása és jelentős kiegészítése fontos esemény volt az 1939. október 1-jei átállást tekintve. A többi csapatnemhez képest megkésve, megalakult a m. kir. honvéd Gépkocsi szertár. Hivatása szerint ennek a szervnek volt feladata a gépkocsianyag tekintetében a műszaki szolgálat, anyagtárolás és kezelés központi végrehajtó szervként, továbbá a hadtest gépkocsizó vonatosztályok műhely alosztályainak teljesítőképességét meghaladó javítások végrehajtása.

A hajmáskéri m. kir. III. javítóműhely 2. szakasza az átszervezéskor feladatait megtartotta. Ugyanakkor felvette a m. kir. honvéd Gépkocsi szertár kirendeltsége elnevezést.¹⁷

Még tartott az átállás-fejlesztés, amikor kitört a német–lengyel háború. A magyar királyi Honvédség részleges mozgósítását fenntartották. Ugyanakkor nem vettek részt semmilyen cselekményben. Sőt, igyekeztek a menekülő lengyel katonai és polgári tömegek segítésében részt venni. Az 1. javítóműhely 4. szakasza a menekülők által beérkező mintegy 3000 különböző gépjármű összegyűjtése, kezelése és javítása miatt felállította a 105. és 107. gépkocsi szeroszlopot. Előbbi Nyírbátorban működött¹⁸ a következő év első feléig, utóbbi pedig Szolnokon rendezett be gyűjtőállomást (a javítóműhely kirendeltségének telephelyén), ahol a legtöbb lengyel gépkocsit nyilvántartásba vették, majd átkerültek honvédségi

13 HL, Honvéd Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) 381010/hdm.vkf.oszt.-1938.

14 HL, VKF 3163/el.n.1.oszt.-1939.

15 HL, HM 51460/el.n.11.oszt.-1939.

16 Ettől a költségvetési évtől az arab számokat római számokra cserélték.

17 HL, HM 39000/el.n.1/a.oszt.-1939., 80. melléklet.

18 HL, HM 50527/el.n.III.csf.oszt.-1939.

A szépen berendezett parancsnoki iroda Szalay László ezredes parancsnokkal, 1943. július (FORTEPAN 72432, Lissák Tivadar)

kezelésbe (de nem tulajdonba). A 107. gépkocsi szeroszlopot csak 1941 nyarán szerelték le.

1940. február 7-én a kincstár tulajdonába vette a mátyásföldi Magyar Általános Gépgyár Rt. régi üzemi telephelyét, a Keresztúri út 1–3. szám alatt (ma Újszász utca), minden rajta lévő épülettel, tartozékkal, ingósággal. A honvédségi átvevő bizottság tagjai az alábbiak voltak: Szentgyedy István főhadbiztos a HM 11. (építési) osztályától, Müller Arthur főhadbiztos a HM 3/b. (gépjármű és vonatanyag) osztályától, Kaplony Béla alhadbiztos a HM közvetlen szervek hadbiztossága részéről, vitéz Monoszlay Gyula őrnagy és Mihajlovits Botond főhadnagy az I. hadtestparancsnokság részéről, Felkey Ignác szertári aligazgató, építészmérnök az Építési Igazgatóságtól, illetve Matolcsy Elemér alezredes, Gimessy Béla őrnagy és Bágyoni Lajos őrnagy a Gépkocsi szertár részéről. A MÁG Rt. képviselőjében Kertész Pál igazgató, Dr. Halász Elek cégvezető, Dr. Lederer Imre vállalati ügyész és Szigeti Béla gyárgondnok volt jelen.

A MÁG leltár nélkül adta át a területet, így először mindent fel kellett mérni és leltárba venni. A telephelyen több idegen katonai alakulat volt elhelyezve, amelyek miatt az átköltözés megkezdése is kérdésesnek tűnt. A többi szervezet azonnal ki kellett költöztetni, a szükséges fűtési, világítási és vízszolgáltatási berendezéseket, illetve az épületet általánosságban karbahelyezni, hogy a beköltözést megkezdhessék. A Mátyásföldi repülőtér gondnokság 658 m² területet használt a gondnokság gépkocsijai tárolására. 136 m²-t a német haderőhöz tartozó

gépjárművek foglaltak el. A „különleges időjelző állomás” fedőnéven működő alakulat valószínűleg mélységi felderítő és/vagy rádiófelderítő szervezet lehetett, gépjárműveik egy része magyar próbarendszámokat kapott és álcázva közlekedtek a magyar közigazgatási területen.¹⁹ Az alakulat legénységi elhelyezésre 1700 m²-t használt. A Híradó szertár kábelanyagok tárolására 405 m²-t foglalt el. Éppen február 7-én költözött Mátyásföldre a Légvédelmi tüzér iskola tanfolyamának 380 fős legénysége és egy légvédelmi szakasz löveganyaga is. A területen lévő, bérlőknek kiadott lakásokat 1940. május 1-jével mondták fel. A közületeknek fizetendő számlákat már a Gépkocsi szertár, a bérlők által befizetett díjakat a MÁG vette át. A szolgálati lakások közületi számláit a MÁG-nak és a korábbi bérlőknek a Gépkocsi szertár részére kellett megtéríteni.²⁰

Bár külön nem részletezték, az átvett ingatlanok nem csak a gyárépület telkét jelentették. Hozzá tartozott a főbejárattal szemben nyíló Fokker utca – Keresztúri út sarkán lévő terület is, ahol a MÁG tisztviselői épületei voltak. Három különböző épületről volt szó, amelyekből egy polgári villára hasonlított, kettő pedig – eltérő kivitelben – lakhatási célokat szolgáló típusépület volt.

Február 9-ével elsőként az utak, majd a telep épületeinek világítási berendezései és vízvezetékek hálózata átalakítására, illetve a gőzfűtéssel való ellátás kiépítésére kérték fel a HM 11. osztályát. A végrehajtandó munkálatok költségeit a HM 3/b. osztály hitelkeretéből finanszírozták. Ezt 1940. március 4-ével el is rendelték.²¹

A helyi érdekű vasúthálózattal (gödöllői HÉV) összekötött iparvágány használhatatlan állapotban volt. A felújítás eredeti összege olyan magas lett volna, hogy február 9-i felterjesztést követően a HM 7/k. osztálya vágányok átépítésére vonatkozó tervét június elején leegyszerűsítették, végül csak a meglévő hálózat rendbehozatalát rendelték el.²²

1940 márciusában véglegesítették a tervet, hogyan lehetne a Gépkocsi szertár részére a mátyásföldi telephelyet korszerűsíteni. Az eredeti elképzelés 1937-ből származott, ezt kellett aktualizálni. Bár született egy racionalizálási elképzelés, hogy az újonnan építendő szerelő tanműhelyt, a tanuló gépműhelyt, a rakodót a hozzá vezető úttal együtt, illetve az új kazán létesítését elvetik,²³ valójában ezek többsége ugyanúgy megépült a fényképek tanúsága szerint, mint az összes tervezett átalakítás. A régi kazánt nem bontották el, kijavítva és bekapcsolva a központi fűtés csőhálózatában tovább használták. A gépkocsi műhely állandó legénységét, illetve a gépkocsi szak-alaptanfolyam legénységét a volt tisztviselői lakásokban helyezték el. A vízvezetékek helyreállítását a fővezeték kijavítására korlátozták. A további hálózat korszerűsítést a Gépkocsi szertár házilag kívánta végrehajtani

19 Az alakulat 1939-ben érkezett Magyarországra, rejtett rendszámokkal hol ki-, hol belépett az országba néhány gépkocsi, melyeknek eredetileg német polgári rendszáma volt. 1940-ben, valószínűleg az erdélyi bevonulás idején elhagyták az országot. HL, HM 10525/el.n.3/b.oszt.-1939.

20 HL, HM 7887/el.n.3/b.oszt.-1940.

21 HL, HM 7884/el.n.3/b.oszt.-1940.

22 HL, HM 7886/el.n.3/b.oszt.-1940.

23 HL, HM 9497/el.n.11.oszt.-1940.

A mátyásföldi főépülettel szemben kapott helyett a villában berendezett parancsnokság. Föl látható a szertár jelvénye is, a stilizált ház kormánykerékkel és szárnyakkal (FORTEPAN 72494, Lissák Tivadar)

az előre biztosított berendezések beépítésével. Az utak javítását, illetve új utak építését csak a legszükségesebb helyeken kivitelezték. A homlokzat, a belső falak vakolata kijavítását, rossz padló kicserélését, beázott tetőrészek javítását, törött üvegtáblák pótlását, kisebb bádogos munkák végrehajtását viszont engedélyezték. Május végén a szertár saját rezi költségekre elszámolható házi munkálatait csak késleltetve engedélyezték, ezért az elhúzódó felújítási munkák befejeztét követően azonnali jelleggel kellett beköltözni. A munkák befejezte után legalább négy hét költözési idővel számoltak, mely folyamat közben az elkészülő részlegekkel azonnal meg kellett kezdeni a munkákat.²⁴

Az átköltözködés igen nagy költségekkel járt.²⁵ A teljes anyag átszállításához 643 háromtonnás tehergépkocsi-fuvar kalkuláltak, amelyhez katonai gépkocsikat kívántak igénybe venni. Az Ezredes utcai objektumból a parancsnokság, a műszaki osztály irattára (27 gépkocsi fuvar), a műhely osztály (150 gépkocsi), a műszaki, átvételi és szállítmányozási osztály (10 gépkocsi), az üzemanyag raktár (öt gépkocsi), a raktár osztály (400 gépkocsi), a selejtes anyagraktár (hat gépkocsi), a visszamaradó különítmény, a legénységi alosztály és tanfolyamok (15

24 HL, HM 24078/el.3/b.oszt.-1940.

25 HL, HM 13133/el.3/b.oszt.-1940.

gépkocsi), a gazdasági hivatal (15 gépkocsi), a számadásvezetőség (öt gépkocsi) és egyéb anyagok (tíz gépkocsi) került átköltöztetésre. Ehhez jött még a Pongrác úti telepről a gumiraktár (tíz vagon), a tömör abroncsraktár (egy vagon), az olajregeneráló és tartozékai (egy vagon), üzemanyag hordók (35 vagon) és egyéb felszerelés (egy vagon) vasúti átszállítása. Az üzemanyagok nem kerültek áttárolásra, azt szétszították a csapatok között, valószínűleg leginkább a Központi gépkocsizó tanosztálynak. A fentiek mellett a Zách utcában lévő három nagy tárolóban 180 gépkocsit tároltak, amelyeket helyhiány miatt nem lehetett áthelyezni.²⁶

A javítás alatt álló, üzemképtelen gépjárműveket vontatással szállították át, négy Pavesi tűzérési vontató segítségével. A mozgásképtelen gépkocsik egyelőre maradtak az Ezredes utcában mindaddig, amíg lábon át nem lehetett őket vontatni, vagy önerőből vezetni. Az Ezredes utcában felszerelt gépi berendezések, szerszámgépek zömét az eredeti elképzelésektől eltérően meghagyták eredeti helyükön az I. hadtest javító műhelyében az I. gépkocsizó vonatosztálynál. Emiatt a szerszámgépek zömét, továbbá a rajztermi, tantermi és irodai berendezések zömét újonnan kellett beszerezni.

Mátyásfüdön szükség volt házi tűzoltóság berendezésére, mivel a községnek csak csekély önkéntes tűzoltósága volt, amely a község számára is csak szükségből volt elegendő.

Ahhoz, hogy a Gépkocsi szertár részlegeit elhelyezhessék, szükség volt általánosságban a padlózat, a tetőzet, csöcsatornák, falak és ablakok karbahelyezése. Az összes meglévő aknát, csatornát fel kellett tölteni, a falakban lévő horgokat le kellett szerelni. Az üvegtéglával épített válaszfalakat, különálló helyiségeket mindenütt el kellett bontani. Az épületeket kívül-belül újra kellett festeni, a központi fűtést pedig átépíteni.

1940. július 22-én a Gépkocsi szertárnál is, mint a magyar királyi Honvédség minden alakulatánál, mozgósítást rendeltek el. A szertár akkor – állománytáblán kívül – 471 fő polgári munkást alkalmazott. Polgári hadiüzemekhez hasonlóan közülük 237 főnyi hadköteles munkást nem hívtak be katonai szolgálatra. A szertár maga dönthetett a meghagyásokról, ugyanakkor mozgósítás alatt mindenkire a katonai büntető törvények vonatkoztak, fizetésüket pedig az adott állapotnak megfelelő szinthez igazították.

Az erdélyi bevonulás miatti mozgósítás azt eredményezte, hogy a szertár teljes átköltözése csak 1940. október 5-ével fejeződött be. A beüzemelt távbeszélő számai 29-73-20, 29-73-28 és 29-73-29 voltak.²⁷ Ezek a m. kir. Lipót távbeszélő központ által július 16-án és 20-án felszerelt 497-508 és 497-513 távbeszélő állomások segítségével voltak használhatók.²⁸

1940. december 1-jén, az új hadrend bevezetésével a mátyásfüdöi Gépkocsi szertárt egy kerékpár műhely osztállyal egészítették ki, a többi alosztályt pedig kibővítették.²⁹ Az átállás több hónapos késéssel ment végbe, mert a nyár végi teljes mozgósításból az alakulatok 1940 decembere és 1941 márciusa között tértek

26 HL, HM 26747/el.n.3/b.oszt.-1940.

27 HL, HM 57769/el.n.3/b.oszt.-1940.

28 HL, HM 478944/ált.3/b.oszt.-1940.

29 HL, HM 40400/el.n.1/a.oszt.-1940., 94. melléklet.

haza, illetve új állomáshelyeikre. Az átállást tehát csak akkortól lehetett megkezdeni, amikor egy adott alakulat bevonult mozgósítási állomáshelyére.

A december hónap igen nehéznek bizonyult a szertár számára, mivel a kazán bővítési munkái elhúzódtak. A 36. számú épületvezetőség olyan kis létszámmal működött, hogy nem sikerült a tél beállta előtt biztosítani a helyiségek kifűtését. A rendkívül alacsony, 5-15 fokos középhőmérséklet munkára alkalmatlan helyzetet teremtett a szükségszerűen beállított kályhákkal együtt is.³⁰

Az átköltözködést követően, részben az iratanyagok, részben fényképek segítségével meg lehet határozni, hogyan rendezkedett be a Gépkocsi szertár az új telephelyen. Szerencsére az épületek többsége mind a mai napig megtekinthető. A főkaputól vizsgálva, a Fokker utca (ma Jókai Mór utca) széles kövezett útja vezetett egyenesen a telephely végéig. Az úttól balra vezetett a gödöllői HÉV vonalából induló iparvágány, amely a terület közepén két váltóval ellátott kiállással fejállomásban végződött. A főkapu bal oldalán helyezték el az újonnan épített őrházat, az iparvágány mellett pedig a házi tűzoltóság kocsiszínét és az őrség fogdait egy meglévő épületben (I. számú épület). A főkapu jobb oldalán, ugyancsak meglévő épületben (II. számú épület) kapott helyet az őrség. III. és IV. számú épületnek nevezték a főbejárattal szembeni árkádos, kétemeletes főépületet. Az árkádos résztől balra a burkolatlan (földes) Keresztúri úttal párhuzamosan a főépület földszintes, III. számú épületnek elkeresztelt csarnoka állt. Az árkád felől a földszinten lépcsőház, kisebb raktárhelyiségek, a munkások öltözője és mosdója, az emeleten a szertárnál elhelyezett tanfolyamok lakrészei voltak. Az első világháborús emlékmű (bemutatóját lásd lentebb) mögött továbbhaladva a kerítés mentén a szertár saját üzemanyagtöltő állomása volt elhelyezve egy kis üzemi épülettel, betonlapos parkolóval. Az épület mögött már a szertár határa volt, onnantól minden épület a mátyásföldi repülőtérhez tartozott. A bal szárny mögött, földszintes csarnokban (a régi repülő végszerelde)tanműhely, motorszerelő műhely, anyagraktár, fényezőműhely, asztalosműhely, tanmetszetek műhelye, mellékhelyiségek, illetve a nyitott vasúti rakodótól befelé különálló kazánépület volt. Az árkádtól jobbra a földszinten kisebb raktárhelyiségek, konyhák és irodák, az emeleten a tanfolyamok szállásai voltak. A jobboldali másik, valamivel nagyobb csarnokban volt a gépkocsi javítóműhely, a szerszámgépműhely, motorüzem próbateremmel és a kovácsműhely. Ennek a csarnoknak a vasúti rakodóját lefalazták, így a vágányt csak áttárolásra használták. Az árkád felett az első emeleten lakrészeket, a második emeleten a tanfolyamok részére tantermeket alakítottak ki. A lépcsőház felett toronyban elhelyezett víztartály volt. A légoltalmi óvóhelyet valószínűleg a két pince valamelyikében alakították ki, amelyek az út két oldalán, baloldalt a csarnok kazánház felőli sarka alatt, vele szemben az egyik gépterem alatt volt. A főúton hátrafelé továbbhaladva baloldalt a kazánház előtt és mellett, illetve a telephely végében földbe süllyesztett és bombabiztos fűdémmel ellátott öt tartály lett elhelyezve, amelyekben benzint (motoralkoholt), nyári és téli gépkocsi olajat, fűadót olajat, illetve regenerált olajat tároltak. Egy hatodik, nagy térfogatú tartályt a Pongrác útról helyeztek át, az udvar bal oldalára. E felett

30 HL, HM 532925/ált.3/b.oszt.-1940.

Csavartároló szekrény, a szerelvények egyedi kódjaival a fiókokon, illetve egy rekeszes nagy fiók az asztalon, amelybe az egyes javítandó gépkocsikhoz szükséges kisebb alkatrészeket gyűjtötték össze egy előre meghatározott lista szerint (FORTEPAN 72505, Lissák Tivadar)

egy – a tervektől eltérő, egyszerűbb – faraktárat, illetve széntárolót alakítottak ki. Ezek mögött szabad ég alatt tárolták az üres üzemanyag hordókat hatalmas gúlákba rakva. A jobboldali csarnok és annak tároló vágánya mellett egy félig nyitott kocsiszín, illetve egy nagy szabad tér állt, ahol a javítandó gépjárműveket tárolták, részben a szabad ég alatt. A telephely legvégében a kerítés mentén egy hosszú kocsiszín volt, amelyben eredetileg üzemanyagot tároltak volna, de a sérült és javítandó gépjárművek nagy mennyisége miatt azok tárolására és kisjavítások műhelyévé alakították át. A kocsiszín elé kanyarodott be az iparvágány vége, ahol egy vasúti hídmérleg és mérlegház volt.

A főkaputól nézve jobbra, a Keresztúri út mentén haladva egy kisebb épület (a XII. számú, valószínűleg vízmű), mellette vadászház galambdúccal, a kerítésnél pedig a munkások kerékpártárolója volt. A kerékpártároló hátoldalában épült volna egy nagy kocsiszín, „O” alakban, egyetlen bejárattal, közepén pedig két párhuzamos, egyenes kocsiszínnel. Ebből költségcsökkentés miatt csak több kisebb gyorsépítésű téglacél kocsiszín épült meg: egy a kerékpártároló hátfalán, egy arra merőlegesen a Keresztúri út mentén, egy az üres terület másik, város felőli végén, illetve egy a repülőtér felől a meglévő szín „testvéreként.” Ezekben helyezték el a Központi készletben tárolt, Központi Átvételi Bizottság által átvett,

Az ácsműhely profilfa raktára a számtalan méretre vágott, szögletes és kerek profillal rendelkező lécekkel és rudakkal (FORTEPAN 72508, Lissák Tivadar)

csapatoknak még ki nem osztott gépkocsikat. (Ugyanilyen célból vették igénybe a városligeti Iparcsarnok épületét is.) A közepén lévő nagy füves-homokos területen végezték a javított gépjárművek próbaútjait, illetve az egyik, mátyásföldi telkek felé eső végében tárolták a selejtezett, vagy selejtezendő gépkocsikat, roncsokat.

Közvetlenül a kocsiszínek mellett, a selejttelep mögött, valószínűleg a mátyásföldi telkek határában (nyugatra, a város felé) volt a légierők időjárás jelző és mérő állomása. Valószínűleg az állomás hamarabb lett odatelepítve, mint a szertár raktárai, a méréseket esetenként zavarták is az ott tárolt és javított, illetve próba alatt álló gépkocsik által keltett rezgések. A biztonságos üzemeltetés érdekében 1942-től alapvetően csak olyan rádióval ellátott gépkocsikat (híradó gépkocsik, páncélosok stb.) engedtek közel az állomáshoz, amelyek valamilyen árnyékolással, azaz szigeteléssel voltak ellátva. Sőt, olykor a nehezebb összetömegű technika által keltett zajhatások is problémát okozhattak. Ennek elkerülése érdekében a motorok tartós járatását is tiltották.

Külön az emlékművekről: a főkapuval majdnem szemben a főépület falán, az árkádtól balra Horthy Miklós kormányzó által adományozott emléktábla állt (tartalmáról sajnos nem rendelkezünk jelenleg megfelelő tudással), jobbra pedig az autójavító műhely korábbi, elhunyt tagjainak emléket állító tábla volt

*A kárpitos műhely
a szerelés alatt álló
párnázatokkal és
a munkához szükséges
alapanyagokkal
(FORTEPAN 72513,
Lissák Tivadar)*

kihelyezve. A két emléktábla 1945 után eltávolításra került.³¹ A főkaputól balra egy kisebb dombon épült meg a katonai gépkocsizók oroszlánt ábrázoló első világháborús emlékműve. Az oroszlánszobor ma is látható a Cházár András utca 5. szám alatti ingatlan udvarán. Jobbra a főkaputól egy kis dísztavat alakítottak ki, amelynek közepén Szent Kristóf, az utazók, a páncélosok, és nem utolsósorban a katonai gépkocsizók szentjének szobra kapott helyett. Ez a szobor is létezik napjainkban, a Műcsarnok mellett, a Műjégpálya bejáratával szemben látható.

A főkapuval szemben a Fokker utcában az „A” és „B” épületekben a gazdasági hivatal irodáit és raktárait, illetve a legénységi szállásokat helyezték el. Szintén a főkapuval szemben, a sarkon volt a díszesebb „C” épület, ahová a Gépkocsi szertár parancsnoksága, illetve az átvonuló tisztek³² szobái, társalgó, tisztí étkezdé és konyha, továbbá a szertár könyvtára kerültek.

A szertár személyzetét, mivel a HÉV állomás messze volt, buszokkal szállították. Erre egy Polski-Chevrolet Bulldog, két városi Polski-Chevrolet közepes autóbust, illetve egy panorámatetős Leyland autóbust használtak, amelyek

31 Közeli felvételtől csak a volt munkatársak táblája olvasható, a kormányzó által adományozott tábla szövege ismeretlen.

32 Az átvonuló tisztek szállására akkor volt szükség, amikor például gépkocsik átvételére vidékről érkező tiszteket időlegesen el kellett helyezni. Itt rendes tisztí ellátásban részesültek, amelyhez megfelelő személyzet állt rendelkezésre.

A típusonként tárolt (ebben az esetben 38/aM Ford tehergépkocsikhoz tartozó) bengerfejek és nagyjavított motorblokkok az alkatrészraktárban (FORTEPAN 72500, Lissák Tivadar)

menetrendszerűen közlekedtek az állomás és a főbejárat között. A buszokat a már említett lengyel anyagból vették át, azokat az eredeti lengyel festést megtartva, magyar katonai rendszámmal, a lengyel társaság nevét m. kir. honvéd Gépkocsi szertárra cserélve használták.

A egyes eredményekkel végződött délvidéki hadműveletet követően, a részleges mozgósítást megtartva a magyar királyi Honvédség 1941. május 1-jén meglepő módon az 1940. december 1-jével bevezetett hadrendhez képest gépjármű-többséggel rendelkezett. A szárazföldi haderő összesen 282 szervezeti egységének volt valamilyen gépkocsi előírva, ezekből a Gépkocsi szertárnál az előírt 28 helyett 56, a hajmáskéri kirendeltségnél az előírt öt helyett tíz gépkocsi állt rendelkezésre. Feltételezhető, hogy a hadiállományra emelés miatt volt megkettőzve mindkét szervezet. Az adatok emellett azért is érdekesek, mivel békehadrendileg 28 gépkocsival sem rendelkezett a szertár. Tehát itt a lengyel anyagból, illetve állománytáblán felül beosztott gépkocsikról lehetett szó.³³

1941 nyár végétől a magyar királyi Honvédség részese lett az általános európai háborúnak. A galíciai hadműveletben számos alakulat vett részt, amelyek

33 HL, HM 76063/el.n.3/b.oszt.-1941.

döntő többsége, elsősorban a gépkocsival ellátott alakulatok az ukrajnai támadásban is szerepet kaptak az ősz során. A nagy mennyiségű gépjármű, illetve a nagy megterhelés miatt szükség volt egy kihelyezett gyűjtő- és javítóműhelyre. Így került Dnyepropetrovszkba a Gépkocsi szertár fővezérség-közvetlen szertári kirendeltsége. Ez végezte a sérült gépkocsik szisztematikus gyűjtését, vasúton vagy „lábon” történő hazaszállítását, illetve helyben kisjavítások biztosítását.

Az 1941/42-es szervezési évvel jelentősen fejlesztették a Gépkocsi szertárt. Törzsenél a visszamaradó különítmény fogalmát törölték, helyébe került a pótkeret, amely az alakulat személyi utánpótlását volt hivatott biztosítani. Beállításra került a szertár alárendeltségébe vont üzemanyagraktár részleg az ócsai 1. és a tarnaszentmáriai 2. üzemanyag raktárral. A hajmáskéri kirendeltség az 1940 novembere óta folytatott egyeztetéseket követően önállósodott, nevét Központi gépkocsi javítóműhelyre változtatták, állományát pedig jelentősen kibővítették. Utóbbinak rendelték alá az üzemanyagraktár részleg móri 3., eplényi 4., sárvári 5. és türjei 6. üzemanyag raktárait.³⁴

1941 nyarától a Gépkocsi szertár kizárólag nagyjavításokat végzett, illetve az egyre tömegesebb megrendelések szállítmányait tárolta és járatta be, mielőtt azok kikerültek a csapatokhoz. Az egyes hadtestek és dandárok műhelyeit a szertár látta el a mozgó műhelyeket jelentő Spa ikerműhely gépkocsikkal (egy műhelykocsi a szerszámokkal és egy anyagkocsi a nyersanyagokkal, alkatrészekkel és a kezelésükbe utalt alakulatok gépjármű-könyveivel), a Központi gépkocsizó tanosztály pedig az ezeket támogató szállító és üzemanyag-ellátó részlegeket adta. Ezek a műhelyek a felvidéki és délvidéki hadműveletek alatt beváltak, de kapacitásuk túl kicsinek bizonyult. A gépkocsikkal gazdagon felszerelt két-két gépkocsizó és lovasdandár műhelyeire egyenként 1500 darab gépkocsi jutott, ami túlzott megterhelést jelentett. Az új elképzelések szerint átszervezésre került sor, hogy egy-egy mozgó műhelyre jutó mennyiség ne haladja meg a 300-at. (1941 nyár végére a honvédségi gépjárműállomány összességében túllépte a 15.000-es küszöböt!) Ezek a műhelyek csak mozgósításkor léteztek. Így addig az ezekhez szükséges technikai és személyi háttérrel elő kellett teremteni, ami a Gépkocsi szertár kiképzési hányadára jutott.

Az 1941 második felében lezajlott első szovjet elleni hadjárat, illetve a magyar 2. hadsereg mozgósításával, ezek tevékenységével összefüggésben jelentősen megnőtt a Gépkocsi szertár elvégzendő munkája. A magyar királyi Honvédség katonai és polgári gépjárművei közül több száz esett ki a hadrendből, ezeket az ország valamennyi műhelyében, kiemelten pedig a szertárban javították. Gyűjtésük, hazaszállításuk hónapokat vett igénybe, a javítási munkákat jelentős késésekkel végezték. 1941 novemberében váltásként mozgósították, majd hadműveleti területre küldték a 101. gépkocsi szeroszlopot, amelyet eleve a Megszálló Csoport támogatására küldtek ki. Ez az alakulat ezen a néven sosem szerelt le, jóval később átnevezték és a Gépkocsi szertár helyett új békehelyőrségének megfelelően működött és kapott ellátást. Az 1942. február 1-jei mozgósításkor a szertár kirendeltsége ismét hadműveleti területre vonult. Ez az intézet azok közé tartozott,

34 HL, HM 41000/el.n.1/a.oszt.-1941., 96. melléklet.

amelyek nem tértek haza. Ehelyett a Megszálló Erők közvetlen alárendeltségébe lépett, 101. gépkocsizó nagy javítóműhely néven, amely még 1944 májusában is Galíciában működött. Ezzel szemben a 102. gépkocsi szeroszlop ismételt mozgósítását követően (miután alig egy hónappal előtte ért haza Dnyepropetrovszkból) részt vett a doni területen lezajlott harcokban az 1942-es év során. Ezt az alakulatot viszont az év végén leszerelték.

Az 1942/43-as szervezési évben a haditapasztalatok és a hadművelleti helyzet által megkövetelt okokból jelentős létszámkiegészítést írtak elő a Gépkocsi szertárnál. A szertár törzse osztályszintű szervezetté vált, parancsnoksággal, pótkerettel és törzsalosztállyal. Az új anyagi osztályhoz a parancsnoksága, műszaki és gazdasági hivatalai, átvevő és vizsgáló alosztálya, gépjármű-, műszaki anyag-, üzemanyag- és gumiabroncs- raktárai és a szállító osztag tartozott. A műhelyosztály parancsnokságból, műszaki és gazdasági hivatalokból, tanfolyam és átvételi alosztályokból, 1. és 2. műhelyből és raktárból állt. A kerékpáros osztály külön működött, műhely- és raktár alosztályokkal.³⁵

Az 1943/44-es szervezési évvel nem változtattak a Gépkocsi szertár hadrendjén.³⁶ Sőt, mivel az 1944/45-ös szervezési elképzeléseket 1944 első felében el is halasztották a háború befejeztéig, nem is lett már módosítva. Ugyanakkor sokkal több és hangsúlyosabb feladata akadt, mint előtte. Az 1941-es délvidéki, illetve szovjet elleni nyári-téli hadműveletek javítási munkáival még nem végeztek, amikor a korszerűsítési hullám kapcsán meghatványozódott állomány átvételével együtt a doni hadműveletekből visszatérő gépkocsik százaival kellett megbirkózni. A közhiedelemmel ellentétben ezen hadműveletek nem jártak végzetes technikai veszteségekkel gépjárműves szempontból. Az igénybe vett polgári gépkocsik rossz műszaki állapota (főleg abroncs szempontból) miatt valóban nagy volt a veszteség. Azonban a honvédségi gépjárműves vagyron több mint fele visszatért 1943 nyaráig a hátszországba.³⁷ A maradék egy része, mivel a csapatok majdnem negyede kinn maradt hadművelési területen, a Megszálló Csoport parancsnokságának alárendeltségében tovább harcolt, a front helyett mögöttes területeken.

Az 1939-ben meghatározott és 1941-től megszilárdult feladatkör lényegében 1944-ig nem változott. Ennek részterületei jelennek meg a fortepan.hu-n közölt, Lissák Tivadar által készített fényképsorozatokon, amelyek a mátyásföldi Gépkocsi szertár legnagyobb kihasználtságának idején készültek. 1943 augusztusában, igen nagy túlterheltség mellett a legtöbb újonnan érkező gépkocsi került a rendszerbe; a legnagyobb selejtezésre váró anyagot kellett egyszerre kezelni az éppen nagyjavításon áteső páncélos és páncélozatlan technikával. A fényképeken láthatók továbbá a Zách utcai átvételek, a mátyásföldi műhely belső kialakítása, a gazdasági hivatal irodája, a roncsstemető melletti, bejáratásra használt lapos földutak, a különböző kocsiszínek.

35 HL, HM 42000/el.n.1/a.oszt.-1942., 109. melléklet.

36 HL, HM 43000/el.n.1/a.oszt.-1943., 122. melléklet.

37 A doni veszteségek zöme a nehéz tüzérség vontatónál és egyéb gépjárműveinél volt drasztikus, illetve a magyar királyi Honvédségben új német páncélos technikában, amelyet nem sikerült műszaki mentés hiányában visszavonni a harcmezőkről.

*50 és 200 literes üzemanyagbordók a mátyásföldi Gépkocsi szertár udvarán
(FORTEPAN 72474, Lissák Tivadar)*

A szertár személyi állományának nevesítéséhez további alapos kutatásokra van szükség. Igen sokan megfordultak hosszabb-rövidebb időre a Gépkocsi szertár szervezeti egységeinél. Ezernél több legénységi és polgári beosztottról, és a tisztirangúak esetében is 200-nál több személyről van szó.

A magyar királyi Honvédség gépkocsizó csapatnemének (majd gépkocsizó és vonat fegyvernemének) legfontosabb háttérszerve a m. kir. honvéd Gépkocsi szertár volt. Tulajdonképpen az idők során a haderő összes gépjárművével volt kapcsolata, hiszen a központi nyilvántartást ez a szerv vezette. Ha nem kapott honvédségi jelzéseket egy gépjármű, akkor is járt az Ezredes utcában vagy Mátyásföldön. A polgári gépjármű-állomány 1940–1941-től volt csak kivétel, amikor a tömeges mozgósítások miatt az egyes hadtestek komolyabb intézkedési jogkört kaptak és már nem kellett anyagkezelés szempontjából sem a Gépkocsi szertárra támaszkodniuk. A kutatások jelenlegi helyzete szerint 1919 és 1945 között mintegy 26000 katonai gépjárműről van szó, amit kiegészít ugyanennyi polgári tulajdonú gépjármű ügye, amelyek katonai alkalmazásuk során szintén megfordulhattak a különböző telephelyeken és ezáltal hadművelési területeken.

Az alakulat sorsa kettős. Augusztin Béla, az alakulat egyik számvivője szerint 1944 tavaszán, a hadihelyzet miatt a fontosabb telephelyeket részben kiürítették. Ez valószínűleg nem igaz, hiszen a tárolt anyag zöme (Központi készlet) eleve nem Budapest–Mátyásföldön volt, kezelése miatt rendszeresen ki kellett szállni

Két, Don mellől visszatért és nagyjavított Nimród páncélgépágyú, illetve két szovjet T-34 harckocsi hiányos motorblokkja a bósi emlékmű előtt az 1943. július 25-ei Szent Kristóf ünnepségre rendezett kiállításon (FORTEPAN 72120, Lissák Tivadar)

a külső telephelyekre, pl. Vácra, Győrbe, vagy Szombathelyre. Továbbá 1944 során több alakulatot állított fel a szertár, amelyeket Budapest–Mátyásföldről indítottak hadművelési területre. Az alakulatot magát minden bizonnyal 1944. november vége felé kezdték kitelepíteni. Nyugatra vonulva először Vashosszúfalun, majd Bucsu községben, végül Rainfeld an der Gölsen osztrák településen tartózkodtak. A szállításokban a 101. gépkocsizó tanezred egyik szállító részlegének tehergépkocsi oszlopa segídezhetett. Az alakulat utolsó parancsnoka (?), Szórádi ezredes parancsára egyedül a gazdasági hivatal anyagát vitték magukkal nyugati irányba, amely a fegyverletétel előtt elveszett. Itt hívnám fel a figyelmet, hogy van összehasonlítási alap, az alakulat iratanyagából mekkora mennyiséget vihettek el így. Az 1940-ben közölt adatok szerint a teljes irattár töredékét vitték el, nagyjából annyit, ami egy vagy két tehergépkocsi oszlopra (20–40 háromtonnás tehergépkocsi) felfért. A Gépkocsi szertár saját iratanyaga jelenleg nem fellelhető. Mivel 1945 tavaszától a szovjet haderő rendezkedett be a szertár épületeibe, továbbá a szovjet zsákmányszerző különítmények szisztematikus anyaggyűjtést végeztek, a visszahagyott irattárat valószínűleg elvitték, amely több tucat tehergépkocsira való fuvar is jelenthetett. A többi, Mátyásföldön tárolt, igen fontos és értékes gép- és szerszámanyagot a központi utasítás ellenére nem szerelték le a kiürítéskor, illetve nem robbanták le, sőt, tovább használták.

1945 nyarától a műhely tovább működött, először szovjet katonai ellenőrzéssel, később önálló magyar honvédségi alakulatként. Az új rendszerben feladata nem

változott, 1952-ig a Magyar Honvédség (majd Magyar Néphadsereg) szerves részeként végezte addigi munkáját. Elsősorban az átvételi és karbantartási feladatokat látta el, amely leírva egyszerű, ellenben addig nem látott mennyiségű és típusú gépkocsikkal való munkát jelentett. Érdekes módon 1950-ig oly mértékben megnőtt a kezelésbe vett honvédségi gépkocsik száma, hogy az utolsó ismert, 1944 nyári, mintegy 18.000-es aktív (!) darabszámot bőven meghaladta.

A Magyar Néphadsereg időszakában rájöttek, hogy a szertár anyagilag jövedelmező munkát tud végezni, elsősorban a selejtezéseknél és a javítások kapcsán, amikor a keletkező nagy mennyiségű, főként fémanyagot „tőkévé kovácsolja.” A Gépkocsi szertár neve elől először eltűnt a „honvéd” megnevezés, majd 1952–1953 során nemzeti vállalként kiszervezték a Magyar Néphadsereg kötelékéből. A feladatait persze, rejtett postafiókszám alatt folytatta, hiszen szemtanúk ismerték a legendás „dögtemető” és műhelycsarnokokat egyaránt. Emellett pedig megemlítendő, hogy a Zách utcai objektum teljesen, a mátyásfüldi telephely pedig részben ma is honvédségi terület és a katonai szállítás, részben járműjavítás aktív központja.

A fortepan.hu Lissák Tivadar-féle fényképsorozata és megmaradt levéltári dokumentumok tanúsága szerint létszámfelettiként üzemeltek a telephelyen egyéb, elsősorban vontatásra, illetve segélynyújtásra alkalmas gépjárművek is. A szertár egyik büszkesége volt továbbá az 1941 májusában a délvidéki hadjáratban zsákmányolt Henschel dízel-elektromos tolatószolgálatos mozdony. A képeket nézve felfedezhetünk számos érdekességet és sok olyan alapvető típust, amelyeket a magyar királyi Honvédség rendszeresített vagy legalábbis alkalmazott. Illetve maradtak fenn képek a mátyásfüldi repülőtér időjárási mérőállomásáról, a benzintárolóról, apró betekintést engedve a korabeli mindennapi munkába, életbe.

A történeti/hadtörténeti feldolgozás mellett fontos lehet a jövőben, hogy a megmaradt tárgyi emlékeket megfelelő tisztelettel és szorgalommal megőrizzük, a hagyományokat pedig, természetesen helyükön kezelve, ápoljuk.

A m. kir. honvéd Gépkocsi szertár és jogelődjeinek parancsnokai

Parancsnok neve	Megbízásának ideje
Branco Romanic százados ³⁸	1914. augusztus – 1916. január
Fellner Simon százados	1916. február – 1917. április
Branco Romanic százados	1917. május – 1918. március
Rittinger Béla százados	1918. április – 1919. március
Dömötör József őrnagy/alezredes/ezredes (autócsapat parancsnokság parancsnoka, majd HM autózemének igazgatója)	1918. november 11. – 1919. március 21. [1919. március 22. és 1919. augusztus vége között Szegeden a Fővezérletnél] 1919. augusztus vége – 1927. július 1.
Gludovác János százados	1919. március 22. – 1919. június 30.

38 Érdekeség, hogy az első, magyar szerkesztésűnek tekinthető páncélautó Romfell elnevezését Romanic és Fellner nevéből alakították ki.

Stoy Emil százárszázados	1919. július 1. – 1919. augusztus 1.
Máry Dezső százados	1919. augusztus 2. – augusztus vége? (ideiglenes)
Szentandrásy Jenő százados/őrnagy	1919. augusztus – 1920. december 31. (helyettes)
Péterffy Antal őrnagy	1921. január 1. – 1921. április 30.
Szentandrásy Jenő őrnagy, igazgató	1921. május 1. – 1923?
ismeretlen	1924 – 1927 nyara
Gludovác János őrnagy (ideiglenes)	1927. július 26. – 1928. december 15.
Szobovits Sándor alezredes, igazgató	1928. december 15. – 1930. november 19.
Szobovits Sándor alezredes, parancsnok	1930. november 19. – 1932. július 31.
ismeretlen	1932. augusztus 1. – 1933. december 31.
Sír László őrnagy	1934. január 1. – 1934. október 30.
Matolcsy Elemér őrnagy/alezredes	1934. november 1. – 1941. szeptember 30. (elhalasztva 1941. december 31-ig)
Szalay László III. alezredes/ezredes	1941. október 1. (elhalasztva 1942. január 1-ig) – 1944

A m. kir. honvéd Gépkocsi szertár jogelődjei és jogutóda

1918 novemberéig	cs. és kir. Autópóttár Budapest
1918. november – 1919. április	honvéd Autópóttár Hadügyminisztérium gépkocsiosztaga (központi javítóműhely, kocsi- és anyagraktár)
1919. április – 1919. augusztus 2.	Magyar Vörös Hadsereg Autópótraktára és Autócsapatkerete
1919. augusztus 2. – november 22.	Autópótraktár
1919. november 22. – 1921. április 30.	m. kir. honvéd Autópóttár
1921. május 1. – 1922	m. kir. Honvédelmi Minisztérium autózeme
1922	m. kir. liquidáló Honvédelmi Minisztérium autózeme
1923–1931	m. kir. Állami Gépkocsiüzem Központi Telep Igazgatósága
1932–1933	m. kir. Központi javító műhely 3. szakasza
1933 – 1938 őszi	m. kir. 1. Egyesített javítóműhely 4. szakasza
1938 őszi – 1939 őszi	m. kir. 1. Javítóműhely 4. szakasza
1939. október 1. – 1945. április vége	m. kir. honvéd Gépkocsi szertár
1945. május – 1946 nyár	Magyar Honvédelmi Minisztérium gépkocsi- és üzemanyag osztálya és szállító alosztálya
1946–1949	honvéd Gépkocsi szertár
1949–1952	Gépkocsi szertár

THE HISTORY OF THE ROYAL HUNGARIAN MILITARY GARAGE

The Royal Hungarian Military Garage had already been a unit of old traditions at its official establishment in 1939. Its origins go back to the time of the Austro-Hungarian Monarchy. The unit called Imperial and Royal Motorcar Garage, Budapest kept operating in legal continuity even after November 1918, also during and after the Hungarian Soviet Republic. It also survived the time of concealment of the army from 1921, when it operated in a civilian disguise while it was the same well-organised military institution as during the First World War. Between 1927 and 1938, its scope of duties became wider and the number of its staff increased. Its personnel mostly consisted of soldiers, partly commissioned and non-commissioned officers, partly drafted recruits and trained civilian employees.

The study presents the antecedents, formation, structure and personnel of the Garage in detail, as well as its activities during the Second World War.

DIE GESCHICHTE DES KÖNIGLICH-UNGARISCHEN HONVÉD-KRAFTFAHRZEUG-DEPOTS

Das königlich-ungarische Honvéd-Kraftfahrzeug-Depot war bei seiner Entstehung in 1939 eine Formation mit althergebrachten Traditionen. Ihr Ursprung reicht bis zur Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zurück. Die damalige Formation mit dem Namen „kaiserlich und königliches Auto-Ersatz-Depot Budapest“ funktionierte mit Rechtskontinuität ab dem November 1918 weiter, sogar während und auch nach der Ungarischen Räterepublik. Sie überstand ab 1921 die Epoche der Verbergung, als sie mit ziviler Tarnung ihren Betrieb fortsetzte, und dabei als genauso gut organisierte militärische Institution funktionierte, wie während des Ersten Weltkrieges. Zwischen 1927 und 1938, der Zeit der immer unverhöleneren Entwicklungen erweiterte sich ihr Aufgabenkreis und damit verbunden auch ihr Personalbestand. Diesen machten größtenteils Soldaten aus, sowohl Berufsoffiziere und ihre Stellvertreter, als auch rekrutierte Offizierstellvertreter und Honvéd-Soldaten, sowie fachgeschulte zivile Angestellte.

Der Aufsatz stellt detailreich die Vorgeschichte, die Etablierung, Struktur und den Bestand des Honvéd-Kraftfahrzeug-Depots, sowie ihre Situation während des Zweiten Weltkrieges vor.

Veres Mihály

A LÉGVÉDELMI TŰZÉRSÉG JELENTŐSEBB TEVÉKENYSÉGEI
AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ALATT

Az írással a szerző összefoglalót kíván nyújtani a magyar légvédelmi tüzeralakulatok 1956-os forradalom és szabadságharc alatti fontosabb tevékenységéről a kutatásai során megismert tényeken keresztül. Az általános (I.) rész után külön ír a fegyvernemek ellenállásának ismertebb helyszíneiről, eseményeiről (II.).

Az általános rész nem írja le az egyes alakulatoknál történeteket, csak különböző részletességű, a légvédelmi tüzérségnél is jellemző példákkal illusztrálja az eseményeket.

A tanulmány II. részében ezután részletezi, hogy a november 4-i szovjet támadás hatására a magyar légvédelmi tüzérség mely részlegei kapcsolódtak be a nemzeti függetlenségért fellángolt fegyveres harcokba, mi történt a jelentősebb helyszíneken. (A helyszínek, objektumok stb. korabeli elnevezésükön szerepelnek.)

I.

Előzmények

A szovjet csapatok magyarországi jelenléte, az egész társadalom erőszakos szovjetizálása mélységes elkeseredést és elégedetlenséget váltott ki a lakosság jelentős részében. Ugyanakkor a diktatórikus hatalom – a leggyűlöltebb fegyveres szervezetével, az AVH-val – kíméletlenül elfojtott minden ellenállást. Ezek a régóta érlelődő feszültségek 1956 őszén robbanásszerűen törtek a felszínre.

A nyilvános vitafórumokon ekkor már gyökeres változást kívánó követeléseket fogalmaztak meg. Rajk László és társainak újrateremtése pedig egyenértékű volt a Rákosi-diktatúra elleni néma tüntetéssel. Ezután már egyes pártszervek is a mélyreható politikai változás mellett foglaltak állást.

A közhangulat hatására a légvédelmi tüzércsapatok állománya is várta a gyökeres, demokratikus változást. Bár a joggal várt nagyobb erkölcsi és anyagi elismerés elmaradt, ennek ellenére a hivatásos állomány nap mint nap lelkiismeretesen ellátta szolgálati feladatait, vállalta az áldozatokat.

Ebben az időszakban a csapatok alapvető légvédelmi fegyverzetét a második világháborúban kipróbált, alacsony és közepes magasságon támadó repülőgépek megsemmisítésére alkalmas 37 mm-es (könnyű) és 85 mm-es (közepes) szovjet gyártmányú légvédelmi lövegek képezték. A közepes légvédelmi lövegeket

azonban fel lehetett használni páncélelhárításra is, ezt a feladatot a lövedék nagy kezdősebessége (közel 800 m/s) és így nagy átütőereje folytán kiválóan el tudta látni. A légvédelmi tüérek és a felkelők a szovjetek ellen több esetben éltek is ezzel a lehetőséggel.

A Magyar Néphadsereg (MN) is rendelkezett – a kulcsfontosságú létesítmények, objektumok védelmére – karhatalmi célú alkalmazási tervvel. A fővárosra kidolgozott terv a katonai akadémiák és a fegyvernemi tiszti iskolák csekély erejére épült. Ugyanakkor – a Honvédelmi Tanács döntése értelmében – a honi légvédelmi haderőnem állandó harckészültségben (készültségi szolgálatban) lévő légvédelmi alakulatait karhatalmi feladatra tervezni nem lehetett.¹

Összességében október 23-a előtt Budapesten kevés karhatalmi feladatra alkalmazható katonai erő tartózkodott, de pótlásukat a vezetés elvetette.

A magyar kormány augusztusban hozott döntést a hadsereg létszámának 15.000 fős csökkentéséről. Ezzel párhuzamosan folyt az MN őszi átszervezése, amely október 23-ig nem fejeződött be.

A szárazföldi haderőnemenél a szervezeti változás során a 8. lövészadosztály a Honvédelmi Minisztérium (HM) kötelékébe került, ugyanakkor létrehozták a 4. hadsereg-parancsnokságot. Alárendeltségébe került a 3. (Kecskemét) és a 6. (Székesfehérvár) lövészhadtest három-három lövész-, illetve gépesített-hadosztályal, a 38. kivonuló (csapat-) légvédelmi tüérhadosztály (két közepes: 52., 86. – Vác, Börgönd – és két könnyű: 27., 35. – Szolnok, Dunaföldvár – légvédelmi tüérezreddel) és más alakulatok. A lövészhadtest- és a hadosztály-parancsnokságok légvédelmi oltalmazására egy-egy légvédelmi tüérosztály állt rendelkezésre (osztályonként egy közepes és két könnyűüteggel, ütegenként négy-négy löveggel).

A honi légvédelmi haderőnemenél az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) alárendeltségébe négy honi légvédelmi tüérhadosztály tartozott, amelyek az 1955. május elsején történt, nagy vihart kavart sztálinvárosi berepülés után létrehozott légvédelmi tűzrendszerekben láttak el állandó harckészültséget.² Budapest térségében két ilyen hadosztály települt három-három ezreddel, amelyek körkörösén, egy többgyűrűs légvédelmi tűzrendszert alkotva, 45 ütegállásból, ütegenként 8 darab 85 mm-es ágyúkkal oltalmazták a főváros légtérét. Budapest északi légtérét a 46. honi légvédelmi tüérhadosztály alárendeltségébe tartozó 8., 33. és 93. közepes honi légvédelmi tüérezredek, déli légtérét pedig az 55. honi légvédelmi tüérhadosztály kötelékébe tartozó 73. könnyű, 77. és 135. közepes honi légvédelmi tüérezredek védték.³

Miskolc térségének légi oltalmazását az 58. honi légvédelmi tüérhadosztály (az 5. és 39. honi légvédelmi tüérezredekkel), Záhony térségét a 19. honi légvédelmi tüérosztály biztosította.⁴ A Veszprém térségében lévő ipartelepeket a 15. honi légvédelmi tüérhadosztályhoz tartozó 44. honi légvédelmi tüérezred, Sztálinváros (ma Dunaújváros) térségét a 142. honi légvédelmi tüérezred oltalmazta (a kecskeméti és a taszári repülőtereket védelmező 3. és 13. honi

1 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1956-os gyűjtemény –F–1/2. (doboz/sorszám) 7. o.

2 HL MN 1956/T–40.

3 Uo.; Veres 2002. 194. o.

4 Uo.; Veres 2002. 197. o.

légvédelmi tüzérszázadoknál felszámolás folyt).⁵ Az OLP alárendeltségébe tartozott még a szolnoki honi légvédelmi tüzér tiszthelyetteseket kiképző tanezred és a légvédelmi lőtér (Nagyoroszi) is.

Októberben még tartott több kijelölt alakulatnál, például 35. és 52. ezrednél, az egyetemi hallgatók részére szervezett tartalékos tiszti tanfolyam. A diákok – kapcsolatuk révén – az egyetemek forradalmi hangulatát sugározták az alakulat felé. A katonai tanintézetekben végzett fiatal tisztek egy része pedig még szabadságát töltötte. Ezek és más tényezők is csökkentették az MN harcképességét.

A katonai alakulatok és szervezetek parancsnoki állományát október 24-én 7.30-ra berendelték technikai bemutatóra és az ezt követő (25–26-ra) magasabbparancsnoki értekezletre. Így a csapatoknál 23-án többnyire a helyettesek, illetve a törzsfőnökök tartózkodtak.

A tények azt mutatják, hogy a népfelkelés a legfelső politikai, állami és katonai vezetést felkészületlenül érte. A vezetők egységes álláspontjának hiánya kapkodáshoz, bizonytalansághoz, zűrzavarhoz vezetett. A döntések az eseményeket követték és nem irányították. Gyakori volt a „*Cselekedjen saját belátása szerint!*”, sőt az egymásnak ellentmondó parancs is.⁶

A forradalom és szabadságharc alatt

Az egyre mélyülő társadalmi és politikai válság miatt az október 23-i forró hangulatú felvonulás népfelkeléssé szélesedett, majd fegyveres felkelésbe torkollott.

A HM-ben már az egyetemisták felvonulása előtt felmerült a Budapesthez közelebb lévő csapatok felrendelése, ám ezt akkor elvetették. De az óriási tüntetés miatt a 7. gépesített hadosztály (Esztergom) több alakulatának felhozatalát nem lehetett elkerülni. Sőt felérkezésük előtt a karhatalmi tervekben nem szereplő két budapesti híradóezredet is riasztották és gyalogsági (egyéni) fegyverrel, lőszer nélkül kirendelték a Rádió védelmére. Ekkor vonult oda kis létszámmal az OLP 20. önálló híradóezrede is.⁷ A hatalmas tömeg miatt a Rádió épülete szinte megközelíthetetlen volt. A parancsot megpróbálták végrehajtani, de a túlerő és a hiányos irányítás következtében ez lehetetlen volt (hasonlóan eredménytelen volt a 43. híradóezred tevékenysége is).⁸ 24-én hajnalban a Gerő által segítségül hívott szovjet csapatok is bekapcsolódtak a „rendcsinálásba.”

A szovjet beavatkozás növelte a fegyveres ellenállást. A vezetők nem számoltak ugyanis azzal, hogy a fegyveres szembenállás szabadságharcá válik. A fővárosban egyre több, spontán szerveződő fegyveres góc alakult ki. A felkelőcsoportok összetétele, létszáma változott, egységes irányításuk nem volt. Nagyrésztük személyes indíték hatására fogott fegyvert, elfogadva az egyetemisták legfontosabb követeléseit: a szovjet csapatoknak Magyarországról történő kivonását, az ÁVH

5 Uo.; Veres 2002. 195–196. o.

6 HL 1956-os gyűjtemény – F – 1/16. 196. o.

7 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/38. 471. o.

8 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/9. 109. o.

megszüntetését és a sztálinista vezetés leváltását. Ez az erősödő tömeghangulat a hadseregben is hatott.

A további bevetések részeként az esztergomi 7. gépesített hadosztály 51. légvédelmi tüzérosztálya 23-án 23 órakor kapta meg a riadóparancsot. A hadosztály 33. harckocsiezredével együtt, 150 fővel kezdte meg a menetet Budapestre (Óbudára), a Budai Nagy Antal laktanyába (légvédelmi fegyverek Esztergomban maradtak). A feladatot az osztályparancsnok menetközben kapta meg: az osztály állományát két részre osztva, harckocsideszantként kellett tevékenykedni a 33. harckocsiezred kötelékében, a Margit hídnál és a Sztálin hídnál (ma Árpád híd). A katonáknak kezdetben megtiltották a fegyverhasználatot. 24-én délután már négy, majd később több csoportra darabolták szét az állományt. Elsősorban a fontosnak ítélt párt- és állami objektumok, valamint gyárak védelmére osztották be őket. Ellátásuk, irányításuk szinte lehetetlen volt, ténykedésükről a parancsnokságuk alig tudott.⁹

A budapesti honi légvédelmi tüzérhadosztályok részére 23-án este, a vidéki hadosztályok részére pedig 24-én hajnalban rendelték el harci riadót az OLP-ről. A csapatok nagy részét tüzelőállásban, az eseményektől elszigetelten érte a riadó, amelyet fegyelmetlenül hajtottak végre és felkészültek a harcfeladatra. A Budapesten történekről az állomány szinte mindenütt csak a rádióból értesült.¹⁰ Az objektív tájékoztatás, a határozott irányítás később is hiányzott.

A riadó végrehajtása után a honi légvédelmi tüzérségnél megerősítették az objektumaik védelmét. Az ütegek az önvédelmet szolgáló tüztervet készítették, kiszámították a szomszéd ütegek, laktanyák, harcálláspontok szükséges löelemeit és felkészültek riasztó lövések leadására (förlövésre; a lövedéknek a tömeg térsége fölötti robbanásával), amellyel többnyire sikeresen szétoszlatták a fegyvert követelő tömeget. A vidéki alakulatok ütegei megerősített készségi szolgálatot láttak el és karhatalmi feladatokra is felkészültek.

A kivonuló (csapat-) légvédelmi tüzéralakulatok többségét az előljáró hadtest- és hadosztály-parancsnokságok 24-én hajnalban riadóztatták. A harci riadó végrehajtása után megerősítették a katonai objektumok védelmét, elkezdték a középületek és egyéb, a tervekben rögzített objektumok őrzését. Ennek során – fegyver- és lőszerszerzés céljából – többször érte őket támadás. Később a fontosabb útkereszteződéseknél ellenőrizték a helységekre érkező és onnan távozó járműveket, azok utasait és a szállítmányt. A rend fenntartása érdekében pedig a helyőrségükben járőrszolgálatot láttak el.

Az előljáró parancsnokságok illetéktelenek részére megtiltották a fegyver és lőszer kiadását (az első napokban kivételt képeztek a párt- állami- és üzemi szervek). Az MN-szintű objektumok és a parancsnokságok védelmére már a forradalom kezdetén csapaterőket rendelték be. Így Budapesten a Lehel úti Élelmiszerraktár védelmére a 38. légvédelmi tüzérhadosztály parancsnokság 50 főt biztosított.¹¹ Saját laktanyájának védelmére a váci 52. légvédelmi tüzérezredtől bevont 112 főt és 5 darab tehergépkocsit.¹² A börgöndi 86. légvédelmi tüzérezredtől két üteget

9 HL 1956-os gyűjtemény – F – 3/38. 469–470. o.

10 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/27. 341. o.

11 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/2. 17/b. o.

12 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 27. o.

a törökbalinti lőszerraktár védelmére kellett biztosítani, ezzel az ezred kettészakadt.¹³ A 3. lövész-hadtestparancsnokság védelmére az alárendeltségébe tartozó 88. légvédelmi tüzérosztály (Orgovány) ütegeit rendelték be Kecskemétre.¹⁴ A székesfehérvári hadtestparancsnokság védelmére pedig a 63. polgári osztály ütegeit jelölték ki.¹⁵ A lepsényi 27. légvédelmi tüzérosztály egyik ütegének viszont október 26-tól a balatonszabadi rádió-adóállomást kellett védelmezni.¹⁶

Október 24-én a záhonyi 19. honi légvédelmi tüzérosztály jelentéséből meg tudhatjuk, hogy a szovjet alakulatok megszakítás nélkül vonultak a frissen vert tiszai pontonhídon keresztül Magyarország belseje felé. A Budapest irányába tartó, Miskolcon átvonuló szovjet harcjármű oszlopokkal szemben a forradalmárok fenyegetően léptek fel. A későbbiekben, a szovjet parancsnoksággal egyetértésben, a városon kívüli utakra terelték őket. (Megjegyzendő, hogy a Miskolctól nyugatra lévő pingyomi szovjet tábor állományának ellátását az 58. hadosztályparancsnokság szervezte és biztosította.)¹⁷

A budapesti példa alapján hamarosan elkezdődtek a vidéki helységekben is a felvonulások, tüntetések. Eltávolították a diktatúra jelképeit, megrongálták a szovjet emlékműveket. A fegyveres szervezetektől fegyvert követeltek, azokat helyenként megtámadták, lefegyverezték. Ezek a légvédelmi tüzéség helyőrségeiben is gyakoriak voltak (főleg a centrumok közelében; például Miskolcon).

Az események megítélése a hadseregben is különböző volt. Egyesek a fegyveres felkelést ellenforradalomnak tartották és felléptek ellene, ezért 28-a után néhányan – a felelősségre vonástól tartva – a közeli szovjet alakulathoz menekültek. (Például a váci 52. légvédelmi tüzérezredtől a parancsnok vezetésével kilenc fő a rétsági szovjeteknél talált menedéket.¹⁸) Mások a forradalom mellé álltak, rokonszenveztek a felkelőkkel – főleg a sorállomány tagjai. Olyanok is akadtak, akik „beépültek” az új forradalmi szervezetbe (például a 15. hadosztályparancsnokságnál), de akadtak ingadozók is. A fentiek alapján, az események október 28-i átértékelése után, érzékelhető volt a tanácstalanság.

A hatalom megtartása érdekében az ország számos pontján leadott sortűz csak fokozta az ÁVH ellenes közhangulatot. Így nem véletlen, hogy október 28-a után megkezdődött az ávós tisztek előállítás, védőrizetbe vétele és elkezdődött a pártfunkcionáriusok zaklatása is. Biztonságuk érdekében a honvédelmi miniszter már 27-én úgy intézkedett, hogy „*ha szükséges, a laktanyában kell elhelyezni*” őket.¹⁹

Miskolcon a népitélet már 26-án, az ÁVH-sortűz napján megtörtént. Délután a BM Megyei Főosztály (ÁVH) épületéhez vonuló több tízezerre becsült tüntető tömeg behatolása előtt már nem lehetett akadály. Az ÁVH-s beosztottak igyekeztek menekülni. A közeli Bocskai laktanyában lévő 58. hadosztályparancsnokság pedig törekedett biztosítani az elfogottak személyi biztonságát, a lincselés

13 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/6. 64. o.

14 HL 1956-os gyűjtemény – F – 2/34. 427., 429. o.

15 HL 1956-os gyűjtemény – F – 3/4. 65. o.

16 HL 1956-os gyűjtemény – F – 3/27. 374. o., Horváth 1993. 27. o.

17 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/30. 390–394. o., 4/31. 407. o.

18 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 42. o.

19 HL 1956-os gyűjtemény – F – 2/25. 325. o.

megakadályozását, de a kiküldött 80 fős fegyveressel ezt nem tudta teljesíteni. (A megtorlás idején Zombori Sándor alezredes, hadosztályparancsnok elleni perben az egyik fő vád éppen az volt, hogy nem akadályozta meg a népitétletet.)²⁰

Az október 26-án és 27-én kiadott miniszteri parancs különleges lehetőséget biztosított a helyőrségparancsnokoknak. Különösen az a meghatározás, hogy „*A helyőrségben a katonai rendet minden eszközzel fenn kell tartani!*”, amellyel a helyőrségparancsnok a helyőrség valamennyi alakulata felé parancsadási jogkört kapott.²¹ Ennek szélsőséges megnyilvánulása a tiszakécskei vérengzés volt. A példák közül megemlíthető még, hogy a 86. börgöndi ezred laktanyában maradt részének egy 160 fős csoportját a 6. hadtestparancsnok különböző székesfehérvári objektumok, egy üteget pedig a székesfehérvári rádióállomás védelmére, illetve útelágazások ellenőrzésére rendelte. Az alakulat maradék állománya így csak a laktanya őrzésére volt képes, légvédelmi feladatra semmiképpen sem. Itt kell megemlékezni arról a tragikus eseményről, amely a pákozdi útelágazásnál történt október 27-én. Ezen a helyen az ellenőrzőállomás parancsnokát, a 86. ezred állományába tartozó Daróczi Sándor hadnagyot egy szovjet harcokosi halálra gázolta.²²

Október 28-án a forradalom további menetét meghatározó kormánydöntések születtek: azonnali tűzszünet kihirdetése, a szovjet csapatok kivonása Budapestről, az ÁVH megszüntetése, a nemzetőrség megalakítása (bázisát helyenként a honvédség jelentette), tárgyalások kezdeményezése a Szovjetunióval a haderők visszavonásáról stb. A normalizálódás jelének is tekinthető, hogy Vácon megszervezték Dr. Pétery József megyéspüspök kiszabadítását és hazaszállítását a Jejce-i fogságából. Ennek lebonyolításában az 52. légvédelmi tüzérezred tevékenyen vett részt (október 30. – november 1.).²³

A miniszteri parancs szerint a vezető szerveknél október végén, majd az alárendeltekénél is megalakult, és a helyi körülményektől függően átvette az irányítást a Forradalmi Katonai Tanács (FKT; kezdetben tagjainak többsége párttag volt). Ez az új szervezet a beosztottak, sőt a legénység radikálisabb követeléseinek is teret engedett.²⁴ Szerepét, feladatát nem egységesen értelmezték. Több helyen tagjaik közé választották a parancsnokokat vagy helyetteseiket. Ezzel szemben számosan úgy ítélték meg, hogy az FKT a parancsnok fölé van rendelve és leválthatja őt is (például a szolnoki kiképző tanezrednél). A politikai és személyügyi tiszteket a legtöbb alakulattól elküldték. Néhány esetben ennek enyhébb formáját, a „tartós” szabadságra küldést alkalmazták, vagy más beosztásba helyezték (például 18. nagykanizsai osztálynál).²⁵ Az elhárító tiszteket viszont védőőrizetbe vették (Miskolcon a felülvizsgálatukat is elkezdték).

A légvédelmi alakulatoknál is egyre jobban megbomlott a fegyelem (például a szolnoki tiszthelyetteseket kiképző tanezrednél már november 2-án éjszaka

20 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/30. 393. o.

21 HL 1956-os gyűjtemény – F – 2/25. 325. o.

22 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/6. 66. o.

23 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 36–38. o.

24 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 53. o.

25 HL 1956-os gyűjtemény – F – 3/15. 248. o.

a növények egy része megszökött)²⁶. Egyre nagyobb volt a „leszerelési láz”.²⁷ A másodévesek hazavágytak, az egyetemistákat pedig a forradalomban való részvétel fűtötte. A VK az akkori állapotokról megállapította, hogy „... a budapesti csapatok szét voltak aprózva, sőt ekkorra demoralizálódtak.” (Kiss Sándor alezredes, a 7. gépesített hadosztály törzsfőnöke is hasonlóan vélekedett.)²⁸

A kormány október 28-i döntése után a szovjet csapatok kivonása elhúzódott. Több gyár, intézmény bejelentette, hogy addig sztrájkolnak, amíg a szovjet csapatok nem vonulnak ki az országból. 30-án este az OLP is közzé tette négypon-
tos követelését, amelyben 12 órán belüli csapatkivonást sürgettek. Mecséri János ezredes, a forradalom mellé állt 7. gépesített hadosztályparancsnok röplapján a követelés határidejeként 31-én hat óra szerepelt (ellenkező esetben felveszik ellenük a harcot). 31-én reggel már azt jelenthette Maléter Pál ezredesnek, hogy a szovjet csapatok alapvetően elhagyták a fővárost. Hamarosan kiderült azonban, hogy nem a bázisaikra távoztak, hanem a város körül foglaltak várakozási állást, a megerősítésként ide érkező csapatokkal körülzárták Budapestet és farkasszemet néztek a magyar légvédelmi tüzérsggel.²⁹

Ennek hatására fokozódott a szovjetellenes gyűlölet, melyet jól mutat az OLP egyik korabeli jelentése: „... az alárendeltekől érkező jelentések azt bizonyították, hogy a peremvárosokban lévő szovjet gépesített csapatok és a polgári lakosság, valamint a tüzelőállásban lévő honi légvédelmi tüzerütegek között olyan feszült a hangulat, hogy bármelyik pillanatban fegyveres összeütközésre kerülhet sor.”³⁰

Amikor híre ment újabb szovjet csapatok beözönlésének, az FKT-k elkezdtek szervezni az ellenük való védelmet. Helyenként a légvédelmi lövegeket kihelyezték a várható szovjet támadási irányokba, de november 3-ig szinte mindenütt visszarendelték őket (például Dunaföldvár, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok).

A nyugati hatalmak rokonszenveztek a magyar forradalommal, a felénk irányuló segítség-szervezetek működését nem akadályozták, de tovább nem léptek. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került magyar-ügy kapcsán megelégedtek a szovjet csapatok Budapestről történő kivonásával. Valószínűleg megnyugtatta őket az október 30-i szovjet kormányközlemény. Pedig ezen a napon a szentkirályszabadjai repülőtéren földet értek a magyar területre átszállított szovjet légideszant-csapatok.³¹

30-án megszüntették az egypártrendszer-t. Az új kormányban elsőként egy szűkebb kabinetet hoztak létre a pártokból. (November 2-án Maléter Pál vezérőrnagy lett a honvédelmi miniszter.)

Október 31-én az esztergomi 51. légvédelmi tüzerosztályt Budapestről hazarendelték légvédelmi fegyvereikért (4 darab 85 mm-es és 8 darab 37 mm-es lövegért). November 1-jén az osztályparancsnokság – Szabó Pál őrnagy vezetésével – az Üllői úti Kiss János laktanyában helyezkedett el. Innen kellett irányítani

26 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/37. 463. o.

27 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 38. o., 2/25. 329. o.

28 HL 1956-os gyűjtemény – F – 1/2. 20. o., Budapesti Katonai Bíróság (a továbbiakban: BKB) – 031/1958. (Mecséri-per) 1390. o.

29 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/27. 350–353. o.

30 Uo. 350. o.

31 Mészáros 2016. 186. o.

az osztály kettéosztott harcoló részlegeit. Nekik légvédelmi fegyvereikkel páncél-elhárításra kellett berendezkedniük Kőbányán (Jászberényi úton) és Soroksáron (Jutadombnál).³²

November 1-jén a magyar kormány számára nyilvánvalóvá vált a szovjet csapatok beözönlése. Válaszul a kormányfő bejelentette, hogy Magyarország ki lép a Varsói Szerződésből és kinyilvánítja semlegességét. Ennek garantálásáért az ENSZ-hez fordult. Valószínű így kívánta az elkerülhetetlennek tűnő beavatkozást feltartóztatni.

November elsejével megindult a termelés, az élet. A konszolidáció így való reménynek látszott. (Pedig 31-én Moszkvában megszületett a végső döntés a fegyveres beavatkozásról.) Növelte a reményt, hogy november 3-án délelőtt a Parlamentben megkezdődött a tárgyalás a szovjet csapatkivonás technikai feltételeiről. Este Tökölön, a szovjet főhadiszálláson folytatódott a tanácskozás, eközben Szerov tábornok letartóztatta a magyar tárgyaló kormányküldöttséget. November 4-én hajnalban pedig a szovjet hadigépezet Magyarország több pontján megindította a támadást.

Még november 3-án délután a dunaföldvári 35. légvédelmi tüzérezred parancsnokát felkereste a laktanya környékén táborozó szovjet páncélos alakulat parancsnoka két beosztottjával. Azt javasolták, hogy a közeli útelágazáshoz állítsanak közös ellenőrzőállomást. (A valóságos cél nyilván felderítés lehetett.) Eközben ideérkezett Dunapenteléről a Nemzeti Bizottság három fős küldöttsége, akik szintén tárgyaltak a szovjetekkel. Ennek során kifejtették, hogy ha „*őket a szovjet csapatok részéről támadás érné, ők védekezni fognak az utolsó tőlényig.*”³³

4-én „... 3 óra körül jelentette a dunaföldvári ezred törzsfőnöke, hogy a laktanyát lövik a szovjet csapatok és harcokcsival benyomultak a laktanyába.”³⁴

A szolnoki légvédelmi tüzéralakulatok is hasonlókat jelentettek: éjjel a szovjet harcokcsik körülvették a laktanyát, hajnalban pedig behatoltak és ott szinte minden fényvillanásra és mozgásra tüzeltek, függetlenül annak okától és eredetétől. A páncélosok tüze megrongálta a 27. légvédelmi tüzérezred laktanyáját, állományából egy honvéd meghalt, kettő megsebesült, a tanezrednél pedig egy növendék meghalt és egy megsebesült.³⁵ Egyes alakulatoknál voltak ennél „békésebb” esetek is. Például az 52. (Vác) és a 86. (Börgönd) ezredek laktanya kapuihoz csak délelőtt érkezett néhány szovjet harcjármű. Mivel a magyarok az ellenállást elvetették, a szovjetek meghatározták a fegyverletétel rendjét.³⁶ De a 2. osztályhoz (Szentés) csak 7-én, a 97. osztályhoz (Baja) pedig 10-én érkeztek oda.³⁷

A szovjet erők november 4-én hajnalban elkezdődött támadásakor a budapesti honi légvédelmi tüzércsapatok először a következő parancsot kapták: „*A Budapestre bevezető utakat el kell zárni és a szovjet járműveket tűzzel kell megakadályozni abban, hogy a városba jussanak!*” De a vezetők egy része a tűzmegnyitást

32 HL 1956-os gyűjtemény – F – 3/38. 471. o., 3/31. 401–402. o.

33 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/4. 25. o.

34 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/2. 20/b. o.

35 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/2. 20/b. o., 4/3. 23. o., 4/37. 466. o., *Horváth* 2003. 436. o.

36 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/5. 41. o., 4/6. 78. o.

37 HL 1956-os gyűjtemény – F – 2/3. 28. o., 2/24. 305–306. o.

megtiltotta és elrendelte az ütőszegek kiszedését a lövegekből (a HM-ből Váradi Gyula vezérőrnagy, majd az OLP légvédelmi tüzérparancsnokságról ismeretlen személy). A hajnali és délelőtti órákban a szovjet csapatok a légvédelmi tüzérlaktanyák és objektumok többségét ellenőrzésük alá vették, a légvédelmi fegyvereket alkalmatlanná tették a tüzelésre, az állományt pedig lefegyverezték és hazaküldték (legtöbb helyen a hivatásos katonák egy része visszamaradt).

Két légvédelmi tüzéralakulat – a 142. ezred (Dunapentele) és az 51. osztály (Esztergom) jutadombi részlege – kivételével (ahol szervezett ellenállás volt) a fegyvernemi alakulatok többsége minden ellenállás nélkül lerakta a fegyvert. A budapesti tűzrendszer néhány lövege – vegyes állománnyal – viszont november elején Soroksáron, Csepelen, Kőbányán, az óbudai Schmidt-kastélynál és máshol szembeszállt a szovjet erőkkal.

A szovjet katonákkal szembeni ellenállás tanúsítása emberveszteséghez vezetett. Ilyen eset fordult elő a veszprémi objektumok és a laktanya elfoglalása közben, amikor többen megsebesültek és meghaltak. Később, napközben már a honi légvédelemnél is az volt a jellemző, hogy a magyar katonai objektumhoz érkező szovjet harcokcsik a bejárat előtt megálltak és az odarendelt parancsnoknak megszábták a fegyverletétel határidejét. Ugyanakkor a 19. honi légvédelmi tüzérosztály záhonyi laktanyájára, amelyet délelőtt páncélosok vettek körül, minden ok nélkül tüzeltek, miközben az állomány az épületek között fegyvertelenül gyülekezett. Az osztály állományából ekkor öt fő meghalt, nyolc pedig megsebesült. Az itt elfogott állományt (60 főt) november 6-ig a Szovjetunióban tartották őrizetben (a többiek elszöktek).³⁸ A Borsod megyei Munkástanács vezetőségét, köztük Zombori Sándor alezredes hadosztályparancsnokot, november 5-én a Szovjetunióba hurcolták, ahonnan 29-én térhetett vissza.³⁹

A megalázónak tartott lefegyverzéssel, az állomány hazaküldésével a légvédelmi tűzrendszerek harcképtelenné váltak. Az elhagyott objektumok egy része (például az ütegállások) a fosztogatók prédája lett.

A szovjet csapatok novemberben mindenütt megtörték a szabadságharcosok szervezett ellenállását, de tovább folytatták a felkelők letartóztatását és „ellenforradalmi cselekményeik” vizsgálatát.

Összességében elmondható, hogy a párt- és katonai vezetés a határozatlanságával és egymásnak ellentmondó intézkedéseivel megbénította a Magyar Néphadsereget.

A forradalom leverése után

A légvédelmi tüzércsapatok szervezetei felbomlottak, a szükséges fegyverzet-technikai eszközök nagy része nem állt rendelkezésre. Ezért november 4-e után az ország légterének oltalmazását a szovjet csapatok látták el.

38 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/31. 413. o.

39 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/30. 399., 402. o.

A légvédelem újjászervezéséhez első lépésként fel kellett mérni az erőket, helyre kellett állítani a csapatok szervezeti egységét és meg kellett teremteni a vezetés feltételeit. Mindezt az ország nem tehetette önállóan, azt a szovjet hatóságoktól kellett kérni.

A forradalom fegyveres leverése után a tisztii állomány mintegy 80–85%-a tovább akart szolgálni és aláírta a Tiszti nyilatkozatot. A nyilatkozatot aláírók többségét a karhatalmi alakulatokba osztották be. A tisztek forradalom alatti tevékenységét bizottság vizsgálta felül, amikor is bárki, bárki ellen be(fel)jelentést tehetett. (A hadsereg „megtisztításának” ezek is eszközei voltak.)

A konszolidáció után rövidesen megkezdődött a felelősségre vonás és a retorzió. A hatalom célja ezzel a társadalom megfélemlítése, megtörése volt. A Katonai Ügyészség/Bíróság évekig folytatta az eljárást különböző – a forradalomban résztvevő – katonaszemélyekkel szemben. A megtorlás idején az eljárás mindegyik szakaszában a politika által előírt kívánalom érvényesült. A bíróságok zárt tárgyalásokon, túl szigorúan ítéleztek. A perben érintettek az ügyről – a hallgatás kényszere (közlési tilalom) miatt – nem beszélhettek. A megtorlás során kivégzett 24 katona közül 13 fő (54%) légvédelmi tüzér volt. Ennek a leszámolásnak esett áldozatul: Szabó Pál őrnagy, Erdősi Ferenc hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kőrösi Sándor főhadnagy, Rémiás Pál hadnagy, Szántó Farkas Béla főhadnagy, Czédli István őrvezető, Kálmán Dezső őrvezető, Korsós József őrvezető, Léderer Jenő Tibor honvéd, Magyar János honvéd, Silye Sámuel tizedes és Somogyi Tibor tizedes.⁴⁰

Az ellenállás mindegyik helyszínén a harcok résztvevőinek többsége fiatal volt. A forradalom fegyveres leverése után az ellenálló hősök a megtorlás áldozatai lettek. Emléküket megőrizzzük!

A jelentősebb események helyszínei:

- Budapest peremkerületei;
- Dunakeszi;
- Kőbánya;
- Veszprém;
- Dunapentele.

II.

Légvédelmi tüzérek ellenállása Budapest peremkerületeiben

Budapest peremkerületeiben is kialakultak azok a göcök, ahol a spontán módon összeverődött fegyveres felkelők csoportjai harcoltak – élvezve a lakosság támogatását. Ez a folyamat már 1956. október 24-én elkezdődött – leginkább Dél-Pesten – mivel Cegléd–Kecskemét irányából a szovjet, majd Kecskemét térségéből a magyar „rendcsináló” katonai erők a XVIII. és a XX. kerületeken vonultak át.

⁴⁰ *Horváth – Tulipán* 2006. 162–169. o.

1955 őszétől Budapest légtérének délkeleti részét a 135. honi légvédelmi tüzezred kilenc ütegeinek tűzereje biztosította. Soroksár közelében, tőle délkeletre volt a 135. ezred 1. (soroksári; Csont-halom nevű ponton), míg tőle északkeletre a 3. (pesterzsébeti; temető közeli) ütegeinek tüzelőállása. Az 1. üteg parancsnoka Dani Ernő hadnagy, a 3. ütege pedig Turjászki Imre főhadnagy volt. Október 25-én a két üteg riasztó lövések leadásával segítette az „ellenforradalmárok” sikeres szétosztatásában, akik a nagytétényi lőszerraktárt biztosító löveget támadták.⁴¹

Október 30-a után, amikor a szovjet csapatok körülzárták a fővárost, Soroksár–Vecsés térségében is sok szovjet páncélos volt. A korabeli jelentések szerint november 3-án éjjel az ott lévő szovjet erők megduplázódtak.⁴² A szovjet harckocsik közelsége miatt a soroksári ütegnél két löveget földi célok (páncélosok) elleni védelemre készítettek elő.⁴³

Jutadombi ellenállás

Október 31-e után a katonai vezetés úgy döntött, hogy a szovjet csapatok Budapestre történő visszatérését meg kell akadályozni. A fővárosba vezető főutak lezárására november 1-jén Maléter Pál adott utasítást Mecséri János ezredesnek, az esztergomi 7. gépesített hadosztály parancsnokának. Mecséri a főváros körkörös földi védelmét a törzsével megtervezte és intézkedett a végrehajtására. Ilyen védelmi feladatot kapott az esztergomi 51. légvédelmi tüzezrostály és a 31. kiskunmajsai lövészezred is.⁴⁴

A szovjet csapatok visszatérésének megakadályozására az 51. légvédelmi tüzezrostály parancsnoka, Szabó Pál őrnagy november 2-án kijelölte a lövegek tüzelőállásait Pesterzsébeten, a Dózsa György (Helsinki, közbeszédben Soroksári) út melletti Jutadombon és Kőbányán, a külső Jászberényi útnál. A légvédelmi lövegeket itt helyezték tüzelőállásba.⁴⁵ Ennek megfelelően november 2-ától a Soroksár felől Budapest felé vezető út mentén két alakulat kirendelt erői voltak tüzelőállásban: Kliebert László százados, az osztály törzsfőnökének parancsnoksága alatt az esztergomi légvédelmi tüzezrostály közepes ütegeinek egyik tűzszakasza (két löveggel) és könnyűütege (négy löveggel), valamint a kiskunmajsai lövészezred egyik megerősített szakasza Kurai Károly hadnagy vezetésével. (Többen kevésnek tartották a kirendelt erőket.) A térségben természetesen ott voltak a soroksári és az erzsébeti fegyveres felkelők is, akik biztattak a szovjet csapatok ellen. A magyar katonai erők Pesterzsébet és Soroksár határánál lévő Jutadombon – a Dózsa György út vége felé, annak keleti oldalán, az akkori Papír- és Jéggyár közelében – foglaltak tüzelőállást. A 85 mm-es közepes lövegek parancsnoka Rémiás Pál hadnagy, a 37 mm-es könnyűek pedig Kicska János

41 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/29. 379., 381. o.

42 Uo. 383. o.

43 HL BKB 0092/1960. (Varga-per) 2–53. o.

44 HL BKB 031/1958. (Mecséri-per) 150–155. o., *Horváth* 1993. 47., 50. o.

45 Uo. 3316–3318. o., *Horváth* 1993. 53. o., *Kő – Nagy* 1992. 158–159., 177. o.

főhadnagy volt. A közepes ágyúkat Soroksár felé, az út pásztázására irányozták (fő lőiránnyal Budapestről kifelé; pásztázó lőtávolságuk 800 m). Tőlük Soroksár felé állították fel a könnyű üteg négy lövegét.⁴⁶ A tűzparancs úgy szólt, hogy ha a Budapestre tartó szovjet csapatok nem tesznek eleget a felszólításnak, és nem fordulnak vissza, nyissanak rájuk tüzet. Az volt a közös megállapodás, hogy először a közepes lövegek tüzelnek, a könnyűek csak ezt követően. Az esetleges menekülő katonákat pedig a lövészek elfogják, vagy megsemmisítik.⁴⁷

November 3-án a Soroksár felől érkező szovjet katonai oszlop a felszólításnak eleget téve, visszafordult.⁴⁸

A november 4-én hajnalban megindult hatalmas szovjet katonai gépezettel ez a maroknyi erő közvetlen kudarc nélkül – a tűzparancs ellenére – nem szállhatott szembe, a túlerőt elengedték. Számukra a későbbiek során átvonuló kisebb szovjet kötelékek már alkalmas célpontok voltak. A reggeli órákban a 135. honi légvédelmi tüzérezred Soroksár (1.), illetve Pesterzsébet térségében (3.) lévő ütegetől – a katonai erő megerősítésére – két-két löveget vontattak a Jutadombra és a Budapest felől várható harcjárművekre irányozták.⁴⁹

Délelőtt 9-10 óra körül Budapestről Soroksár felé több részre szakadt szovjet egyes katonai oszlop haladt. (Ebben az oszlopban szállították a november 3-án Tökölön tárgyaló és ott letartóztatott magyar kormányküldöttséget a „nyitott koporsó”-nak nevezett páncélozott járműben. A jutadombi tűzharc során ők nem sérültek meg.)⁵⁰

Az oszlop első részlegére – a soroksári és pesterzsébeti lövegek telepítése előtt – az esztergomi lövegek tüzeltek és kilóttek egy harckocsit, egy személykocsit (amely Piros László belügyminiszter szolgálati gépkocsija volt) és egy tehergépkocsit, amelyen államvédelmi tisztek utaztak. Közben egymásután tűzkész lett a soroksáriak egyik (Varga Miklós tizedes), és a pesterzsébetiek mindkét lövege és – mivel a zűrzavarban Budapest felől újabb szovjet harcjárművek tűntek fel – nyomban kapták a tűzparancsot. Ekkor a lövegekkel kilóttek egy harckocsit és egy lőszerzállító tehergépkocsit.⁵¹ Majd a lövegek tűzcsapásaival további harcjárműveket (személygépkocsit, tehergépkocsit, harckocsit, sorozatvetőt) semmisítettek meg. A kilótt járművekből kiugráló szovjet katonákat és a teherautók platójáról menekülő ÁVH-sokat a fegyveresek üldözőbe vették. A Soroksári út környéki tűzharcok során 11 szovjet katona és három ÁVH-s tiszt vesztette életét és többen megsebesültek. Két ÁVH-s tisztet elfogtak és kivégezték őket.⁵²

A délelőtti tűzharc után – mivel úgy ítélték meg, hogy felfedték hollétüket, illetve a nagyobb szovjet alakulatok közeledésének hírére – a helybeli ütegek lövegeit a Jutadombról elvontatták azzal, hogy az ütegállásukba visszaszállítják.⁵³

46 Uo. 983–984. o., *Kő – Nagy* 1992. 159–160. o.

47 Uo. 3695–3774. o., *Kő – Nagy* 1992. 159–160. o.

48 Uo. 3705. o., *Kő – Nagy* 1992. 160. o.

49 HL BKB 0092/1960. (Varga-per) 2–53. o., *Kő – Nagy* 1992. 160. o., *Marossy* 2017. 40–41. o.

50 *Marossy* 2006. 30–31., 34. o.; *Kő – Nagy* 1992. 31. o.

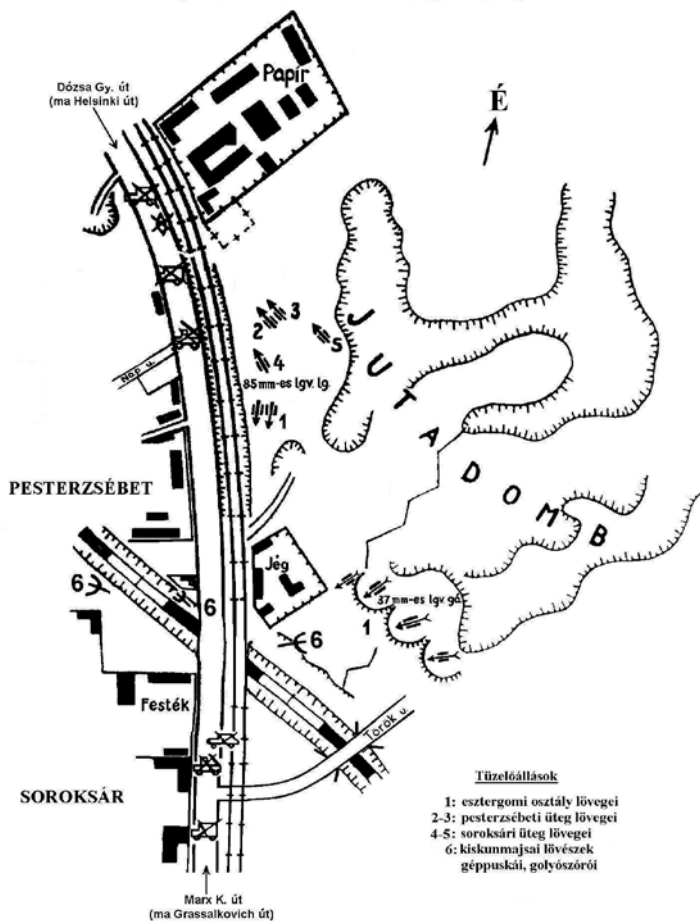
51 *Horváth – Tulipán* 2006. 79. o.; *Kő – Nagy* 1992. 165–166. o.

52 HL Katonai Felsőbíróóság (a továbbiakban: Katf.) – 0086/1960. (Varga-per) 23–31. o., BKB 031/1958. (Mecséri-per) 3695–3774. o.; *Kő – Nagy* 1992. 167–168., 170. o.; *Marossy* 2006. 34–35. o.

53 HL BKB 0092/1960. (Varga-per) 2–53. o., Katf. 0086/1960. (Varga-per) 23–31. o.

Tüzelőállások és megsemmisített szovjet harcjárművek

(1956. nov. 4-i valószínűsíthető helyzet vázlatja)

Vázlat a Jutadomb korabeli térségéről

A többi katonai szervezet is elhagyta a Jutadombot. Kurai hadnagy feloszlatta a szakaszát, az esztergomiak pedig átvonultak a Határ útra, majd Kispesztén és Kőbányán át hazafelé tartottak. Útközben, délután a könnyűlövegekkel a Határ út térségében még megtámadták a körzetben mozgó szovjet gépjárműveket, harcokocikat. Ez a tűzharc is több áldozattal járt.⁵⁴

November 5-e és 7-e között a térségben lévő nemzetőrök, fegyveresek még további támadásokat intéztek a Soroksáron átvonuló szovjet csapatok ellen, de ezek már nem hasonlíthatók a 4-ei jutadombi csatához.

A forradalom elfojtása után a jutadombi tűzharcot az állomány nagy része mások előtt elhallgatta. (Közülük volt, aki részt vett a karhatalomban, belépett

54 HL BKB 031/1958. (Mecséri-per) 3695–3774. o.; Marossy 2006. 39–40. o.; Kő – Nagy 1992. 170. o.; Szokolczai 2010. 96. o.

az MSZMP-be.) A csatával kapcsolatos első letartóztatások 1957 októberében kezdődtek. (Ekkor már Kliebert százados nem élt.)

A megtorlás folyamán a jutadombi- vagy Mecséri-per volt a legnagyobb katonai per, amelynek első „felvonása” idején (1958. július 22. – augusztus 14.) az esztergomiak közül 52 főt elítéltek, közülük 11 főt – Mecséri ezredessel az élen – halálra. (Az Elnöki Tanács három sorkatonának megkegyelmezett, Dobrosi Lajos, Paska Elemér és Puchert János halálos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta.) Tulajdonképpen mindenért felelőssé tették őket.⁵⁵ A per második „felvonása” során (Varga-per, 1960. augusztus 29 – szeptember 12.) vádolták meg a soroksári (öt fő) és a pesterzsébeti (hét fő) kiválasztott lövegkezelőket valamint a kiskunmajsai lövészek egy részét (13 főt). A konszolidáció után, az idő múlásával, figyelembe véve az enyhítő másodfokú ítéleteket is, ekkor már aránylag „enyhe” – 1-3 éves – ítéletek születtek (három 10-15 évi börtönbüntetést kivéve).⁵⁶

A jutadombi csata résztvevői közül a soroksári 1. üteg parancsnoka, Dani Ernő hadnagy, az esztergomi osztály katonái közül Molnár Géza őrzető időben külföldre távozott.

Ellenállás az Üllői út térségében

A XVIII. kerületben a honi légvédelmi tüzérségnek két laktanyája is volt: a Halomi út 61–63. szám alatt a Beloiannisz, a Vörös Hadsereg (ma Üllői) útja 501. szám alatt pedig a Srtomfeld laktanya. Az előbbiben az 55. hadosztály- és a 77. ezredparancsnokság, az utóbbiban pedig a 73. és a 135. ezredparancsnokság volt elhelyezve.

A laktanyákat és az ütegállásokat a térségben létrejött felkelőcsoportok már október 24-én kezdték támadni. Céljuk fegyver- és lőszerszerzés volt. A Beloiannisz laktanyából a beszakított kapun és a kerítésen keresztül behatolók már 24-én fegyverhez jutottak.⁵⁷

Az idő múlásával a város „forradalmi láza” a laktanyán belül is hatott. Döntő változás azonban november 4-én, a szovjet csapatok második inváziója után történt. (A szovjet katonák a Stomfeld laktanyát november 4-én 13 órakor, a Beloiannisz laktanyát pedig november 9-én foglalták el – ott addig szabad zsákmányolás folyt.⁵⁸) Akkor ugyanis a 135. ezrednél a rend teljesen felborult. Fokozta a zűrzavart az a híresztelés, hogy akit a szovjetek elfognak, azt Szibériába deportálják. A katonák nagy része elhagyta szolgálati helyét, az alakulat lényegében felbomlott.⁵⁹ A szétszéledő légvédelmi katonák egy része hazaindult, de sokan csatlakoztak az útba eső fegyveres csoportokhoz.

55 Uo. 3777–3791. o.; Horváth 2003. 447. o.

56 Uo. BKB 0092/1960. (Varga-per) 2–53. o., Katf. 0086/1960. (Varga-per) 23–31. o.

57 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/29. 380–382. o.

58 Uo. 384–385. o.

59 HL BKB 056/1958. (Szántó-per) 148–156. o.

A laktanyából, raktárakból nyíltan hordták a fegyvert és lőszer a fegyveres csoportok szovjet csapatok elleni harcához.⁶⁰ November 4. és 8. között a Vörös Hadsereg útja több pontján tüzelőállásokat hoztak létre, ahonnan légvédelmi lövegekkel több ízben tüzeltek szovjet harcjárművekre.⁶¹

Ezek irányításában néhány légvédelmi tüzértiszt tevékenyen vett részt. Ilyen volt Szántó Farkas Béla főhadnagy (a 73. ezredtől) és Forró András főhadnagy (a 77. ezredtől) is.

Szántó főhadnagy november 4-én délután a pestlőrinci Béke téren csatlakozott egy 15 főből álló fegyveres csoporthoz, elvállalta a parancsnoki teendőt. A térségben a laktanyából származó 2 darab közepes és 1 darab könnyű légvédelmi ágyú volt tüzelőállásban. Szántó a katonákból és civilekből álló vegyes csoportot felkészítette a tűzharcra, amelyet november 8-ig irányított.⁶² 5-én reggel a közepes löveggel már tüzet nyitottak egy szovjet harckocsira, de nem találták el. Ezt követően a gépágyúval egy szovjet repülőre tüzeltek. A déli órákban a szovjetek belőtték a magyar tüzelőállást, ezért az állomány azt elhagyta. (Ezen a napon csatlakozott a csoporthoz Forró András főhadnagy, aki november 8-ig a csoportnál parancsnok-helyettesként tevékenykedett.)⁶³

Ezt követően Szántó a régi temetőnél (a Sallai utca közelében) lévő két közepes löveggel szervezte meg a vegyes állomány harctevékenységet. Este már innen nyitottak tüzet egy szovjet harckocsira. Másnap, 6-án gépágyúval tüzeltek egy repülőgépre és egy helikopterre. 7-én a szovjetek belőtték ezt a tüzelőállást is, ezért az iparvasúthoz (Pozsony utca közelébe) települtek át. Ebből a tüzelőállásból 8-án reggel kilőttek egy Vecsés irányából közeledő szovjet tehergépkocsit.⁶⁴

Szántó ezután a Bókay utcai gimnáziumban lévő fegyveresek felkészítését szervezte, irányította, a lövegeknél pedig Forró András főhadnagy lett a parancsnok. A szovjetek belőtték ezt a tüzelőállást is. Ennek következtében két lövegkezelő meghalt, Forró főhadnagy pedig súlyosan megsérült, kórházba szállították. A fegyveres csoport feloszlott, tagjai elmenekültek.⁶⁵

November 8-a után a szovjet csapatok a térségben házról-házra haladva számolták fel a fegyveres ellenállást.

A XVIII. kerületi légvédelmi tüzér ellenállók letartóztatása 1958 márciusában kezdődött. Az elsőrendű vádlotról (Szántó) elnevezett pernek öt terheltje volt. „Ellenforradalmi” tevékenysége miatt Szántó Farkas Bélát halálra ítélték (a többi vádlottat „csak” börtönbüntetésre), amelyet a másodfokon eljáró bíróság is megerősített. Az ítéletet 1958. december 29-én végrehajtották.⁶⁶

60 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/29., 386. o.

61 Uo. BKB 056/1958. (Szántó-per) 154–155. o.

62 *Horváth – Tulipán* 2006. 80. o.

63 HL BKB 056/1958. (Szántó-per) 148–156. o.

64 Uo. 149–152. o.

65 Uo. 89–91. o.

66 Uo. 166–167. o., Katf. 058/1958. (Szántó-per) 207–208. o.

Csepeli ellenállás

Az intézkedések szerint Budapest légi oltalmazása délnyugati irányból a 77. honi légvédelmi tüzezred feladata volt. Az ezred harcálláspontja – ahonnan az ütegek harcát vezették – és a 6. ütege Csepel-Királyerdő (Budapest) területére esett.

November 4-én hajnalban a szovjet támadók az ezred ütegeit – a 6. kivételével – lefegyverezték. A zavaros hírek hallatán a királyerdői légvédelmi tüzezreknél is felborult a rend, a katonák egy része elhagyta a szolgálati helyét.⁶⁷

A szovjet támadás hírére a csepeli Nemzeti Bizottság úgy döntött, hogy ellenük nem veszik fel a harcot. Ezt a csepeli nemzetőrök nem fogadták el, parancsnokuk Buri István vezetésével megkezdték a kerület fegyveres védelmének szervezését.⁶⁸ Felhívásukra a királyerdői légvédelmi tüzezkatonák közül többen csatlakoztak hozzájuk, köztük Kőrösi Sándor főhadnagy, az ezred hadművelési tisztje. A katonák elfogadták parancsnokuknak, aki ezt vállalta.⁶⁹ A felkelők a katonák segítségével lövegeket szállítottak Királyerdőről a Szent Imre térre (a kerület központjába), az Ady Endre útra és a HÉV végállomásához, ahol Kőrösi főhadnagy irányításával harckész állapotba hozták őket. A lövegek hiányzó kezelőállományát nemzetőrökkel pótolták. A lövegrajokat többnyire a királyerdői objektumban szolgált, átállt katonák irányították.⁷⁰ Kőrösi főhadnagy gondoskodott beosztottjairól, a királyerdői objektumból ellátta őket minden szükséges eszközzel. Tevékenységével a felkelők körében tekintélyt szerzett magának.

A harchelyzetbe állított lövegek biztosították Csepel központjának védelmét, illetve lehetővé tették a Csepelen áthaladó szovjet csapatok megtámadását. Erre már 4-én délután sorkerült. Ekkor kilőttek egy tankot és egy páncélcocsit, egy tankot pedig megrongáltak (a tűzharcokban több szovjet katona vesztette életét).⁷¹ November 5-én viszont a pesterzsébeti felkelőktől kölcsön kapott sorozatvetővel – Kőrösi főhadnagy segítségével – tűz alá vették a szovjetek által használt tököli repülőteret.⁷² November 6-án felderítő és röpcédulát szóró repülőgépek jelentek meg Csepel légtérében, melyekre a légvédelmi lövegekkel tüzet nyitottak. 7-én le is lőttek egy röpcédulát szóró IL–28-as típusú szovjet repülőgépet.⁷³

November 7-e után egymásután csendesedtek el a főváros ellenállási központjai. A szovjetek így katonai erőiket Csepel és Pesterzsébet elfoglalására összpontosíthatták. A csepeli ellenállók 8-án lövegekkel még visszavertek egy páncélos támadást: egy harckocsit kilőttek, egyet pedig megrongáltak. De az egyenlőtlen

67 Uo., BKB 742/1957. (Kőrösi-per) 119. o.

68 *Bolla* 2005. 24. o.

69 Uo.

70 HL BKB 742/1957. (Kőrösi-per) 120. o., *Horváth – Tulipán* 2006. 79–80. o.

71 Uo.

72 Uo., *Szakolczai* 2010. 97. o.

73 Uo. 121., 173. o.

küzdelem a végéhez közeledett, ellenállásukat 10-én végleg beszüntették. Ezt követően a csepeli kerületet is megszállták a szovjet csapatok.⁷⁴

A forradalmat követő megtorlás a csepeli ellenállókat se kerülte el, rájuk súlyos büntetés várt: a Kőrösi-per nyolc vádlottja közül négyüket – köztük a légvédelmi tüzér Kőrösi Sándort – 1958. március 6-án kivégezték.⁷⁵

Légvédelmi tüzérek ellenállása a Schmidt-kastélynál

Az itt történt események leírása kapcsán emlékezem meg Erdősi Ferenc légvédelmi tüzér hadnagy forradalom alatti hősi helytállásáról.

Erdősit 1956. szeptember 5-én avatták légvédelmi tüzér hadnaggyá. Szabadsága után bevonult a Mátyás laktanyába, a 38. kivonuló (csapat-) légvédelmi tüzérhadosztály-parancsnoksághoz, ahol felderítő-szakaszparancsnok lett. Itt érte a forradalom.⁷⁶

November 4-én a hajnali támadás annyira felkorbácsolta a térség szovjetellenes hangulatát, hogy délután a tömeg betört a laktanyába fegyverért. Ott teljesen felborult a rend. Fokozta a zűrzavart a szibériai deportálással kapcsolatos híresztelés is. A katonák nagy része elhagyta szolgálati helyét, az alakulat lényegében felbomlott.⁷⁷

Másokhoz hasonlóan Erdősi is hazaindult. Az út egy részét alkalmi gépkocsin tette meg, amelyen civil fegyveresek és katonák is utaztak. Útközben kiderült, hogy az óbudai Schmidt-kastélyba (ma Kiscelli Múzeum) mennek.⁷⁸ Ott már sok katona és fegyveres gyülekezett (létszámuk néha több száz is volt) a szovjetek elleni harcra Pércsi Lajos őrnagy (november 6-tól Csiki Lajos hadnagy) parancsnoksága alatt. Erdősi is csatlakozott hozzájuk. Késő este már harcfeladatot is kapott Pércsítől: szervezzen egy csoportot és tegyék használhatatlanná a Hármashatár-hegyen lévő „zavaró” rádióállomást – a feladatot végrehajtották. Pércsi utasítására másnap a közeli posta épületében lévő fegyveresek között kellett a zűrzavart megszüntetnie és katonás rendet teremtenie.⁷⁹

A kastélyban létrehozott katonai „törzs” megszervezte a fegyveresek ellátását, önmaguk folyamatos őrzését. Felderítőik figyelemmel kísérték a szovjet csapatmozgásokat, és arra a következtetésre jutottak, hogy előbb-utóbb szovjet támadás várható, ezért saját védelmüket is erősítették. Ugyanakkor járőrözéssel biztosították a környék nyugalalmát. November 6-án – hogy növeljék ütőképességüket – a budapesti légvédelmi tűzrendszer Szentendre közelében lévő ütegállásából (amelyet a kezelők elhagytak) három 85 mm-es légvédelmi ágyút vontattak a kastélyhoz és a tüzkésszé tett ágyúkat a Bécsi úton haladó földi célokra irányozták. A tüzelés megszervezésében és irányításában Erdősi hadnagy tevékenyen vett részt. Másnap

74 Bolla 2005. 27–30. o.

75 HL Katf. 99/1958. (Kőrösi-per) 30–34. o.

76 HL BKB 789/1958. (Pércsi-per) 359. o.

77 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/2. 20–21. o.

78 HL BKB 789/1958. (Pércsi-per) 359. o.

79 HL BKB 789/1958. (Pércsi-per) 359–360. o.; Horváth – Tulipán 2006. 77–78. o.

délelőtt megtámadták az itt haladó szovjet gépjárműveket. Az egyik ágyúval két tehergépkocsit kilőttek. A tűzharcban hét szovjet katona veszítette életét.⁸⁰

November 7-én a szovjetek megkezdték a kastély körülrésztését. Döntő erőfölényük miatt Csiki hadnagy a további harcot kilátástalannak ítélte, ezért a fegyvereseket a kastély elhagyására szólította fel. Többségük ezt megfogadta, de néhányan csak 8-án távoztak.⁸¹ Erdősi hadnagy letartóztatásáig a karhatalomnál szolgált.

A Schmidt-kastély térségében folytatott „ellenforradalmi” tevékenységük miatt 1957 márciusa és szeptembere között hét főt vettek őrizetbe. A Budapesti Katonai Bíróság 1958. február 28-án a három tisztet – köztük a légvédelmi tüzér Erdősi Ferenc hadnagyot – halálra, négy főt pedig különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélte, amelyet másodfokon sem enyhítettek. A kivégzéseket 1958. május 10-én végrehajtották.⁸²

Az 1956-os forradalom drámai időszaka Dunakeszi térségében

1955-től Budapest légi oltalmazását ÉK-i irányból a 33. honi légvédelmi tüzérezred biztosította. Ezen belül az ezred 4. ütege Dunakeszitől 2-3 km-re É-ÉK-re, a környezetenél magasabban fekvő tüzelőállásban (TÁS-ban), mintegy 90 fős állományal látott el készütségi szolgálatot. Parancsnoka Kampf István hadnagy volt. Az üteg a harcfelelőtlát az ezred centralizált vezetésével látta el. Az üteg feladata – a fokozott készenlét mellett – kezdetben a helyi Vagonygyár védelme és a közúti ellenőrzés volt.⁸³

1956. október 24-én Dunakeszin is felvonulások kezdődtek, a tömeg lefegyverezte a rendőrséget és megalakították a helyi nemzetőrséget, a parancsnok Roncsek Sándor lett.⁸⁴ A tüntetők fegyvert és lőszer követeltek a Vagonygyártól és az ütegtől is.⁸⁵ A vezérükkel, Roncsek Sándorral Kampf hadnagy hajlandó volt tárgyalni, de a fegyver és lőszer kiadását megtagadta. Emiatt feszült viszony alakult ki közöttük.⁸⁶

Kampf hadnagy értesült a fegyveres civilek egyre élesebb fenyegetéséről, ezért arra az elhatározásra jutott, hogy felveszi velük a kapcsolatot, így talán elkerülheti a gyár és az üteg elleni támadást – vallotta a bírósági tárgyaláson.⁸⁷

28-án az ezredparancsnok visszarendelte a katonákat a gyár védelméről.⁸⁸

A helyi Nemzeti Bizottság küldöttsége Kampf hadnagyot arra kérte, hogy legyen segítségükre a rend helyreállításában. Kampf az ajánlatot elfogadta: a parancsnok továbbra is Roncsek marad, de Kampf hadnagy segít, hogy a nemzetőrség katonaviseltekből álljon. Három csoportot szerveztek, akik váltással látták el

80 HL BKB 789/1958. (Pércsi-per) 364–365. o.

81 Uo., *Horváth* 2003. 425. o.

82 HL Katf. Kt. 266/1958. (Pércsi-per) 443–445. o.

83 HL BKB 315/1958. (Kampf-per) 167–168., 179., 181–184., 328. o.

84 Uo. 159., 179–180., 183. o.

85 Uo. 167., 182–183. o.

86 Uo. 181., 183. o.

87 Uo. 167–168., 177., 180., 184., 186. o.

88 Uo. 181. o., *Gyurgyák* 1989. 131–134. o.

a járőrözést és a készenléteket, illetve pihentek.⁸⁹ Az ütegparancsnok ezután négy-öt katonát vezényelt a nemzetőrséghez. Ők főleg járőrparancsnoki feladatot láttak el.⁹⁰

30-án délután megérkezett az OLP felhívása, amely többek között követeli, hogy a „... *szovjet alakulatokat 12 órán belül Budapestről vonják ki. ... Amennyiben ez nem történik meg, a Néphadsereg légvédelme és légierje fegyveresen áll ki az egész magyar dolgozó nép követelése mellé.*”⁹¹ Az ütegparancsnok az állomány előtt megjegyzés nélkül kihirdette a felhívást,⁹² amelyet az ezredparancsnok később módosított „...*úgy, hogy nem szabad a szovjetekre löni.*”⁹³

A szovjet csapatok és a magyar légvédelmi tüzérség között fennálló feszült állapot miatt⁹⁴ távmondati parancsra az ütegnek két löveget le kellett szállítani Dunakeszi község közvetlen védelmére.

Az ütegparancsnok kijelölte a lövegeket. Az egyik löveg parancsnoka Herceg József szakaszvezető, a szakaszparancsnok pedig Murvai László hadnagy volt.⁹⁵

Az ütegparancsnok az ágyúk helyeit Dunakeszi északi részére, a Budapest–Vác közti út mellé, a temető térségébe jelölte ki. Az egyik ágyút a temető Budapest felé eső sarkához, az út keleti oldalához (1), a másikat Vác felé eső sarkához, az út nyugati oldalához (2) állította. A lövegek csöveit lebillentették földi célnak megfelelő állásba, csövel Vác irányába.⁹⁶

A két löveg felállításakor Kampf hadnagy nem mondta, de mindenki érezte, hogy a védelem a szovjetekkel szemben történik. Eléggé ismert volt, hogy Vác déli térségében lévő Máriaudvaron szovjet üzemanyagbázis van, ahonnan a szovjetek rendszeresen szállítottak utánpótlást a budapesti csapataik részére.⁹⁷ Az ütegparancsnok azt határozta meg, hogy tüzet nyitni csak tiszt parancsára lehet.⁹⁸

A továbbiakban csak a Budapest felé eső első lövegnél történetekre térek ki részletesebben. A másikonál nem volt említésre érdemes esemény, mivel a lövegparancsnok tiszt jelenléte és utasítása nélkül nem volt hajlandó tüzet nyitni.⁹⁹

Az első löveg fontosabb állománya:

Lövegparancsnok – Herceg József szakaszvezető;

1-es kezelő – Czédli István őrvezető, oldal-irányzó;

2-es kezelő – Korsós József őrvezető, töltő- és elsütő-kezelő.¹⁰⁰

31-én hajnalban 8-10 tankból álló szovjet harckocsiraj ment Budapest felé, velük szemben nem tettek semmit.¹⁰¹

89 HL BKB 315/1958. (Kampf-per) 167–168., 179–180. o.

90 HL Uo. 167–168., 177., 184. o.

91 HL 68/016/427/1964. HM Titk. 342. o., *Horváth* 1993. 105. o.

92 HL BKB 315/1958. (Kampf-per) 167., 169., 171. o.

93 HL Uo. 182. o.

94 HL 1956-os gyűjtemény – F– 4/27. 350–353. o.

95 HL BKB 315/1958. (Kampf-per) 168., 179–180., 185. o.

96 Uo. 168., 169., 171., 202–206. o.

97 Uo. 178–179., 181. o.

98 Uo. 169., 184., 312. o.

99 Uo. 174. o.

100 Uo. 169. o.

101 Uo. 178., 185. o.

9 óra felé 4 harcokcsi tűnt fel Vác irányából, Budapest felé tartottak. A kezelők harchoz álltak. Az egyik harcokcsin nemzeti zászlót vettek észre. Amikor közelebb értek a löveghez, a közepén haladó személygépkocsiból Mindszenty integetett (a rétságiak kísérték).¹⁰²

Később Vác felé elhaladt egy szovjet tartály- és egy biztosítóközi. A löveg köré sereglett tömeg „... *igyekezett a katonákat rábírní arra, hogy barcoljanak az oroszok ellen*” – vallotta tanúként a bírósági tárgyaláson Murvai hadnagy.¹⁰³

Eközben Roncsek fegyvereseket irányított a község északi bejáratához (a sportpályához) azzal a feladattal, hogy semmisítsék meg a visszatérő tartálykocsit.¹⁰⁴ A nemzetőrök tüzet nyitottak rá, de a kocsi tovább haladt, sőt felgyorsult.¹⁰⁵

A sportpálya után a lövegnél is feltűnt a két szovjet autó.¹⁰⁶ A nagy készülődés ellenére a tartálykocsi nagy sebességgel elhúzott a löveg mellett. A biztosító tehergépkocsi viszont lemaradt. A löveg állománya megirányozta.¹⁰⁷ A biztosító kocsi egyre közelebb ért és lassan megállt. A vezetőfülkéből egy szovjet százados szállt ki. Herceg szakaszvezető odament a szovjet tiszthez és igyekezett rávenni, hogy forduljon vissza. Ezután visszafordult a lövege felé.¹⁰⁸

Amikor a szovjet tiszt a tehergépkocsi felé indult, a löveg felől egy lövés dördült el, amely a tisztet eltalálta, aki térdre esett (a lövést több tanú szerint a löveg 1-es kezelője saját fegyverével adta le). Amikor Herceg szakaszvezető a löveg közelébe ért, a nagy hangzavarban többen a „*Tűz!*” vezényszót vélték hallani és erre az ágyú elkezdett tüzelni. (Korsós őrzető szerint a parancsot Herceg szakaszvezető adta, de a per során ez nem igazolódott. Herceg szakaszvezető védője szerint „*abban a káoszban nem lehetett kétséget kizáróan megállapítani, hogy ki vezényelt.*”) Ebben a pillanatban a túlerőben lévő fegyveres civilek minden irányból elkezdtek lőni a szovjet katonákra. Az első ágyúvédék a szovjet tehergépkocsi motorházát találta el. A kocsi lángba borult, végül teljesen kiégett.¹⁰⁹

Az első lövés elhangzásakor a szovjet katonák felvették a harcot. A túlerő miatt a szovjet katonákat – egy kivételével, aki megsebesült – agyonlőtték. A megsebesült katonát orvoshoz vitték, aki kórházba szállította (később felépült).¹¹⁰ Az üteg politikai tisztje és a szakaszparancsnok is a lövöldözés után érkezett a löveghez.¹¹¹

A tragikus esetet az ezredparancsnok kivizsgáltatta és az üteg két lövegét visszarendelte a tüzelőállásba.¹¹²

102 Uo. 170., 178., 185. o.

103 Uo. 168., 177., 178., 184., 271 o.

104 Uo. 174–178. o.

105 Uo. 328–329. o.

106 Uo. 170. o.

107 Uo. 183. o.

108 Uo. 170., 172. o.

109 Uo. 170–174., 182., 187. o.

110 Uo. 181., 183. o.

111 Uo. 184. o.

112 Uo. 182., 238. o.

*Korabeli
térképrészlet
Dunakeszi
környekéről*

November 4-én az üteg állománya eltávozott (a tisztek és néhány beosztott kivételével),¹¹³ a nemzetőrök Dunántúlra menekültek.¹¹⁴

A Dunakeszin történekről a jelentés végig futott egészen az OLP-ig.¹¹⁵

A bűnügyben először az OLP ügyészsége folytatott vizsgálatot, Herceg József szakaszvezetőt és Korsós József őrvezetőt katonai bíróság elé állította. A velük szemben 1957. május 10-én hozott ítéletet a katonai ügyész enyhének találta. Óvása miatt a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság új eljárást rendelt el, amelynek 11 vádlottja volt.

A Kampf hadnagy és társai ellen folyó per során hét fő katonát (ütegparancsnokot és az 1. löveg állományát – egy fő kivételével) és a sporttelep térségében lövöldöző nemzetőrök közül négy főt elítéltek. A legsúlyosabb ítéletet az elsőfokú

113 Uo. 180., 182. o.

114 Uo. 179., 329. o.

115 HL MN 1957/T-110/2; 1956-os gyűjtemény – F-4/27. 352. o.

bíróság hozta az elrendelt új eljárás során, 1958. június 13-án. Ekkor a 11 vádlott közül három főre halál, egy főre életfogytiglan, hét főre összesen 76 év börtönbüntetést szabott ki (a tanács elnöke ugyanaz a bíró volt – Dr. Mátyás Miklós hb. őrnagy –, aki a jutadombi vagy Mecséri-perben hozott drákói ítéletet). Ezt a másodfokon eljáró bíróság részben enyhítette: Herceg szakaszvezető halálos ítéletét életfogytiglanira, Kampf hadnagy életfogytiglani ítéletét 10 évi börtönbüntetésre változtatta meg, viszont két fő nemzetőrnél a nyolc évi börtönbüntetést 12 évre súlyosbította (Katf. 608/1958. 08. 05.). Korsós József és Czédli István őrvezetőket – akik az ítélet szerint a szovjetekre tüzet nyitottak – 1958. augusztus 9-én kivégezték. Az 1960-as évek amnesztiái során a börtönbüntetésre ítélték többsége kegyelemben részesült, de Herceg József csak 1970-ben szabadult.

Légvédelmi tüzérek ellenállása Kőbányán

November 4-én hajnalban Kőbányán is elhúzódo fegyveres ellenállás kezdődött. Ebben részt vettek az ott települt légvédelmi tüzérek is.

A 135. honi légvédelmi tüzérezred 4. ütege Kőbányán, a Kerámia Téglagyár mellett, az Óhegy utca végén lévő tüzelőállásban látta el légi oltalmazó feladatát. A közel 90 fős állomány parancsnoka Kovács Flórián hadnagy, az egyik szakaszparancsnok pedig Szabó Mihály hadnagy volt.

1956. november 4-ig az üteg élete alig változott. Végrehajtották az előjáró néhány intézkedését: 24-én Szabó Mihály hadnagy parancsnoksága alatt 20 fővel megerősítették a rákoskeresztúri lőszerraktár védelmét, október 30-án megválasztották a Forradalmi Katonai Tanácsot, november 3-án felkészültek a páncélosok elleni harcra.¹¹⁶

November 4-én hajnalban riadóra ébredtek. *„Az ezred harcálláspontról távbeszélőn értesültünk, hogy a szovjet csapatok megtámadták Budapestet. ... utasítottak bennünket az ellenállásra való felkészülésre, később azonban azt a parancsot kaptuk, hogy sem a szovjetekre, sem a civilekre nem tüzelhetünk, de fegyvereinket őrizzük meg.”* – vallotta a későbbi tárgyaláson Silye Sámuel tizedes, rádiós rajparancsnok.¹¹⁷

Ezzel összhangban volt Kovács hadnagy ütegaparancsnok vallomása is.¹¹⁸ Az ezred törzsfőnöke az ütegaparancsnoknak azt szabta meg, hogy saját belátása szerint cselekedjen. Kovács hadnagy ezután úgy határozott, hogy nem tüzel a szovjet csapatokra. Parancsát kihirdette az üteg állományának.¹¹⁹

A katonák egy része ezután elhagyta az ütegállást. A többség hazaindult, (de akadt olyan is, aki csatlakozott az útjába eső fegyveres csoportokhoz) így a lövegek-nél kezelőlétszám hiány lett, amit Kovács hadnagy jelentett az ezredhez. Válaszul azt a parancsot kapta, hogy a jelentkező civilekből egészítse ki a kezelőket, akiket katonaruhába kell öltöztetni és villámkiprésben kell részesíteni.¹²⁰

116 HL BKB 073/1959. (Silye-per) 10., 15., 17., 43–44., 49–51. o.

117 Uo. 13., 49–52. o.

118 Uo. 24., 56. o.

119 Uo. 24., 55–56., 60. o.

120 Uo. 11. o.

November 4-én 8 óra után felkelők érkeztek az üteghez fegyverért és lőszerért. A szolgálatvezető átadta az üteg kevés tartalékát.

12 óra felé teherautókkal már nagyobb fegyveres csoport (körülbelül 30 fő) érkezett. Ők már a légvédelmi lövegeket követelték lőszerrel. Miután Kovács hadnagy a lövegek kiadását megtagadta, vezetőjük fegyvert fogott rá. A kényszer hatására engedett, beletörődött a lövegek elvitelébe. A gépkocsikra lőszert is pakoltak, sőt a lövegek kezeléséhez a katonák egy részét is magukkal vitték. Közülük többen csatlakoztak a felkelő-szabadságharcosokhoz. Előfordult olyan eset is, mint Fábián György honvédé, aki az ütegtől hazafelé tartott, de útközben (Éles saroknál) beállt a felkelőkhöz lövegkezelőnek.¹²¹

A lövegeket a kerület fontos közlekedési csomópontjaiban – az Éles saroknál, a Zalka Máté és a Kápolna téren (ahol jelentős szovjet katonai mozgásra számítottak) – helyezték tüzelőállásba.

A Kápolna téren lévő lövegnél Újlaki Károly tizedes és Hagyó András tizedes tevékenykedett, a Zalka Máté téren pedig Szabó István honvéd kezelte a löveget.¹²²

Az Éles sarokhoz két löveg került. A civil fegyveresek parancsnoka az egyik löveghez Silye Sámuel tizedest, a másikhoz Kecze Sándor tizedest jelölte ki lövegparancsnoknak. Silye lövegéhez még beosztott három katonát (oldalirányzónak Zoványi József őrzetöt, töltő-elsütő kezelőnek Zabos Ádám honvédot, magasság irányzó kezelőnek Fábián György honvédot) – a lőszeradogatók civilek voltak. Kecze ütegéhez nem jutott katona. Az Éles sarok térségében ekkor tüzelőállásban körülbelül 30 felkelő helyezkedett el különböző gyalogsági fegyverrel. Létszámuk időnként változott.¹²³

Szürkület felé a Jászberényi úton – az Éles sarok irányába – négy harcokcsi közeledett, majd megállt. A fegyveres felkelők parancsnoka ekkor kiadta a tűzparancsot, a löveg tüzelni kezdett.¹²⁴ Viszonzásul a harcokcsi is több lövést adtak le a lövegek irányába. A tűzharc végén mind a négy harcokcsi ott maradt, közülük kettő (egyesek szerint három) kigyulladt.¹²⁵

A lövöldözés végén Zoványi József és Kecze Sándor visszatért az üteg tüzelőállásába, majd hazament.¹²⁶

Az Éles saroknál lévő lövegeknek nem volt se telefon, se rádiókapcsolatuk az ütegállással, vagy a többi löveggel. Az összeköttetés megteremtése ürügyén Silye tizedes visszament a szabadságharcosok Csajkovszkij parki parancsnokságára, majd az ütegállásba.¹²⁷

November 5-én hajnalban a fenti löveg tüzet nyitott a Maglódi úton közeledő szovjet harcokcsira, de az visszafordult és elment.¹²⁸

121 Uo. 11., 14–15., 17., 19., 48–57., 131., 155–156., 184., 253–255. o.

122 Uo. 11., 18., 20., 50–52., 185. o.

123 Uo. 11., 15., 18., 20., 49–53., 155., 185. o.

124 *Horvátb – Tulipán* 2006. 80. o.

125 HL BKB 073/1959. (Silye-per) 11., 14–15., 18., 26., 49–53., 157–158. o.

126 Uo. 12., 14., 18., 49–52. o.

127 Uo. 12., 14., 16. o.

128 Uo. 14., 52–53., 129. o.

8 óra körül egy leponyvázott páncélauto nagy sebességgel közeledett felénk – szintén a Maglódi úton – melyet egy harckocsi követett. Tüzet nyitottak rá, de a kocsit tovább haladt a Kőrösi Csoma úton. Ezt a páncélkocsit a Zalka Máté téren lévő egyik löveg kilőtte. (Ekkor 4-5 szovjet katona halt meg.)¹²⁹ A páncélautót követő harckocsira is leadtak egy lövést.¹³⁰ Légterükben 9-10 óra körül megjelent egy helikopter, melyre két lövést adtak le.¹³¹

Délelőtt a Zalka Máté téren lévő egyik löveget a szovjetek kilőtték. Ezért a harcképes másik löveget az Éles sarokhoz vontatták és tűzkésszé tették, de kezelői nem voltak. Ekkor érkezett oda négy idegen katona, akik beálltak kezelőkné.¹³²

Dél felé a Kőrösi Csoma úton egy szovjet harckocsi közeledett, erre is leadtak egy lövést.¹³³

Ezután az Éles sarokhoz érkezett az 51. esztergomi légvédelmi tüzérsztyálynak az a részlege, amely Pesterzsébet–Soroksár határában részt vett a „jutadombi csatában”. Kőbányán és Óbudán át akartak visszajutni Esztergomba. A felkelők azt akarták, hogy ők is az Éles saroknál foglaljanak tüzelőállást. Ők erre nem voltak hajlandók és elmentek a Rákosi-gyakorlótérre, ott éjszakáztak, másnap hajnalban elindultak haza.¹³⁴

Este 9 óra körül a Zalka Máté tér felől négy-öt harckocsi közeledett a Kőrösi Csoma úton. A lövegek a sötétség és a köd ellenére tüzet nyitottak rájuk, amit azok viszonztak és egyre jobban megközelítették a lövegeket. Végül a kezelők a Sörgyár pincéjében találtak menedéket. Reggel nem láttak kilőtt technikát a térségben.¹³⁵

November 6-án 9 óra körül a gyakorlótér (Fehér út) felől érkezett egy szovjet harckocsi, amely kilőtte azt a löveget, amelyikből az Éles saroknál a legtöbb lövést leadták. Ezután az épen maradt löveget a Sörgyár mellett helyezték tüzelőállásba.¹³⁶

November 7-én ezzel a löveggel már csak légi célra tüzeltek.¹³⁷

November 8-án reggel még egy szovjet helikopterre próbáltak tüzelni, amelylyel a szovjetek számára felfedték a löveg helyét. Ennek alapján kilőtték a magyarok utolsó harckész lövegét is. Ekkor a löveg kezelői visszahátráltak az ütegállásba, majd a téglagyár agyagbányáján át tovább menekültek a Maglódi úton lévő Bajcsy Zsilinszky Kórházba, ahol néhány napig sebesültszállításban segítettek, aztán hazamentek.¹³⁸

129 Uo. 14., 103., 130., 187–188. o.

130 Uo. 53., 103., 130. o.

131 Uo. 57., 104., 130. o.

132 Uo. 14., 57., 103., 130. o.

133 Uo. 104. o.

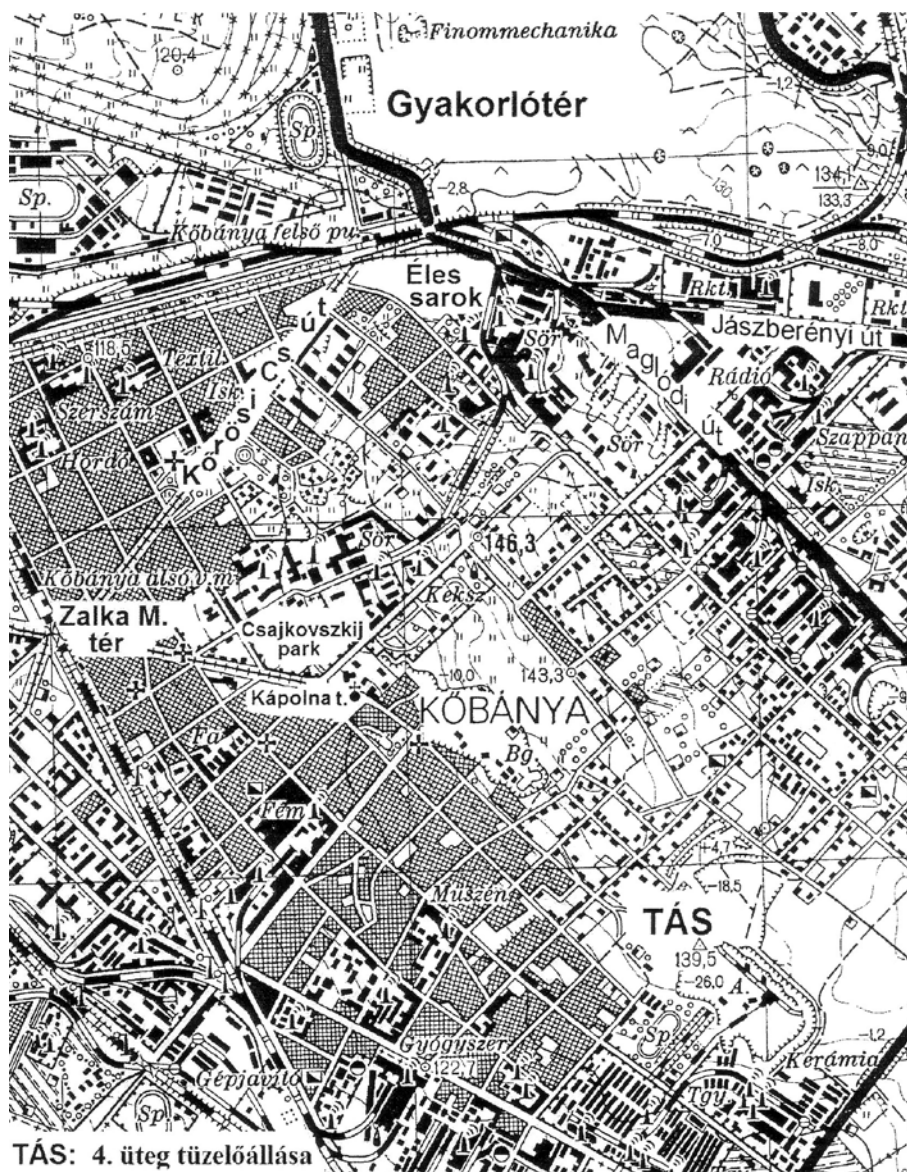
134 Uo. 103–105. o.

135 Uo. 14., 57., 104., 130. o.

136 Uo. 14., 105., 130–131. o.

137 Uo. 12., 14., 22., 105., 106. o.

138 Uo. 12., 14., 22., 56., 106., 131. o.

Korabeli térképrészlet Kőbánya környékéről

Az ellenállásban részt vett légvédelmi katonák ellen 1959 áprilisában letartóztatással kezdődött meg az eljárás. Az elsőrendű vádlottról Silye-pernek is nevezett eljárásnak 6 vádlottja volt, közülük négy főre 1959. szeptember 21-én az elsőfokon eljáró Budapesti Katonai Bíróság halálos ítéletet hozott. A bíróság az ítélet indoklásában megállapította, hogy az ellenforradalmi csoport „... az Éles

saroknál 4 szovjet harcocsit, a Zalka Máté téren egy szovjet harcocsit és egy szovjet páncélaútót kilőtt.” A harcok során a meghalt szovjet katonák száma 15 főre, a sebesültek száma 24 főre tehető.¹³⁹

Másodfokon (november 18-án) a halálos ítéletek számát eggyel mérsékeltek, ugyanakkor – mint kegyelmi tanács – megakadályozták Silye tizedes kegyelmi kérvényének az Elnöki Tanács elé terjesztését. Az V. rendű Kecze Sándor tizedes vádlott kivételével (őt három évi börtönbüntetésre ítélték) a többieket (Zabos Ádám, Zoványi József, Fábíán György, Szabó István) életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, illetve büntetésüket az Elnöki Tanács kegyelemből erre mérsékelte. Az elutasítás miatt Silye Sámuel tizedest 1959. november 21-én kivégezték.¹⁴⁰

Veszprémi események

A veszprémi eseményeket nagyban befolyásolták a helyi adottságok: a város Vegyipari Egyetemén nagyszámú diák tanult, a városban és környékén több magyar és szovjet alakulat állomásozott.

Az egyetemisták nagy része kollégiumban élt: a város centrumában, illetve a Várban.

A Néphadsereg mindkét haderőnemének több alakulata is itt tevékenykedett. A szovjeteknek két katonai bázisuk is volt: az egyik Hajmáskéren (harckocsi), a másik Szentkirályszabadja térségében (vadászrepülő).

A honi légvédelmi haderőnem négy légvédelemi tüzérhadosztálya közül a veszpréminek (15.) a parancsnoksága a Felszabadulás (Jutasi) úti Kossuth laktanyában – Sánta Károly alezredes parancsnoksága alatt (ő egyben helyőrségparancsnok is volt) – látta el feladatát. Alárendeltségébe tartozott a Danuviában (Veszprémtől mintegy 4 km-re, a Csopakra vezető 73-as számú út nyugati oldalán) állomásozó 44. honi légvédelmi vegyes tüzérezred, amelynek Kiss Gaál Imre százados volt a parancsnoka. (A veszprémi honi légvédelmi alakulatok harcálláspontja a veszprémi védett föld alatti bunkerben, a „Sziklá”-ban volt.)

A 44. ezred 6 üteges volt, amelyek az 1955-ben létrehozott tűzrendszer tüzelőállásaiban látták el oltalmazó feladatukat.¹⁴¹ A tűzrendszerhez tartozott a Veszprém–Szentkirályszabadja közút nyugati oldalán települt lokátorállomás (radarállomás) is.

A hadosztály másik ezrede – a 142. honi légvédelmi vegyes tüzérezred – Sztálinvárosban tevékenykedett. A hadosztályhoz tartozott még a 3. (Kecskemét) és a 13. (Kaposvár) honi légvédelmi tüzér vegyes osztály (felszámolásuk tartott), illetve még Veszprémben volt az átszervezés alatt lévő taszári 45. jelző ezred egy százada.

139 Uo. 25. o.

140 HL Katf. 089/1959. (Silye-per) 132., 150. o.

141 HL MN 1956/T-40., Veres 2002. 195. o.

A szárazföldi haderőnem 32. pápai lövészadosztályának alárendeltségébe tartozó 75. lövészezred és a 41. páncéltörő tüzérosztály is a Kossuth laktanyában volt elhelyezve.

A város centrumában működött a megyei és járási kiegészítő parancsnokság.

Politikai indokok és a térség ipartelepeinek védelme miatt a városban jelentős ÁVH erők voltak.

Október 23-án délután a Petőfi Színházban megkezdődött az egyetemisták nagygyűlése. Ekkor alakították meg Veszprémben a MEFESZ-t és 21 pontban összefoglalták követeléseiket. A nagygyűlésen részt vettek a párt-, állami, katonai és belügyi vezetők is.¹⁴²

A Budapesten történtek hatására itt is elkezdődött a tüntető csoportok gyülekezése, a szovjet emlékmű megrongálása, a diktatúra jelképeinek eltávolítása, később pedig a fegyverek követelése.

Október 24-én a riadó végrehajtása után az alakulatok megerősítették a szolgálatokat és a tervekben meghatározott objektumok védelmét, egyben felvették a kapcsolatot a párt-, állami, belügyi és katonai szervekkel. A környéken állomásozó szovjet alakulatokkal a 15. hadosztályparancsnokság és a megyei kiegészítő parancsnokság rendszeres kapcsolatot tartott.¹⁴³

Ezen a napon a 44. ezred tűzrendszerben lévő ütegeit az OLP utasítására bevonták a laktanyába. A 4. üteget – amelyet a szovjet harckocsik körbefogtak, hogy ne veszélyeztesse a repülőterüket – ekkor még nem vonhatták be. Ugyancsak aggodalmat jelentett az ezred lokátorállomása is, mert az is közel volt a repülőtérhez.¹⁴⁴

Október 26-án küldött közgyűlésen megalakították a Forradalmi Tanácsot (FT). A bizottságban a honvédség is képviselve volt (az egyik elnökhelyettes Brusznai Árpád lett). Követelésüket 6 pontban összegezték.¹⁴⁵ Tekintettel az erősödő ÁVH ellenes hangulatra, a gyűlésen már felvetődött lefegyverzésük szükségessége. Kiss Gaál Imre százados a hallottak alapján az ÁVH laktanyában a sorállomány részére légvédelmi tüzér egyenruhát ajánlott fel. (Az ÁVH vezetőit Kiss Gaál százados később a szovjet repülőbázisra szállította – kimentve őket Veszprémből.)¹⁴⁶

A város küldöttsége a szovjet parancsnoksággal október 27-én este megalapodott, hogy az élmezésüket a magyar alakulatok fogják biztosítani (mivel a polgári vállalatok megtagadták a szállítást). Megegyeztek a 4. üteg bevonásáról is, amely 28-án megtörtént.¹⁴⁷

Október 28-án délután a BM Veszprém megyei Főosztály vezetőjétől az FT képviselői átvették a magyar urániumra vonatkozó dokumentációt és a „Sziklában” lévő Nemzeti Bank őrizetére bízták.¹⁴⁸

142 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/34. 243–244. o.

143 Uo.

144 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/35. 442. o., *Mészáros* 2016. 97–98., 118. o.

145 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/34. 245. o.

146 Uo. 246. o., *Kabler* 1998. 201–202. o.

147 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/34. 246. o., *Mészáros* 2016. 119., 141. o.

148 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/34. 246–247. o.

Ezen a napon tették közzé, hogy a Kormány döntése szerint megszűnt az ÁVH. Hivatásos tagjait ezután folyamatosan védőőrizetbe vették, biztonságba helyezték őket a várbörtönbe. 29-én hajnalban az ÁVH sorállományát légvédelmi egyenruhába öltöztették.¹⁴⁹

A Budapestről megérkező Földeák János, az egyetem oktatója október 30-án az egyetem előtti tömeggyűlésen, majd az FT-nál – a budapesti eseményekre hivatkozva – radikálisabb követelésekkel lépett fel. Ezt csak tovább fokozta Sánta alezredes, amikor – előljárói utasításra utalva – kiállt a nemzetőrség megszervezése és felfegyverzése mellett (korábban a felfegyverzést ellenezte Veszprémben minden katonai és forradalmi szervezet). Ezután Sánta alezredes a helyszínen parancsot adott ennek megvalósítására: egy századot az egyetemistákból, egy századot pedig a Fémfeldolgozó (a későbbi Bakony Művek) dolgozóiból kell szervezni (31-én megtörtént). Ez utat engedett a fegyverek kiosztásának, amit pedig Brusznai ellenezett (ellene – mint a későbbi per I. rendű vádlottjára – a legsúlyosabb vádpont éppen az volt, hogy ő rendelte el a fegyverek kiadását).¹⁵⁰

Október 31-re összehívták az FT küldöttgyűlését. Ezen a Forradalmi Tanács kettévált: városi és megyei szervezetté. November 1-jétől Brusznai Árpád lett a megyei elnök.

A miniszteri parancs alapján október 31-én az alakulatok megválasztották a Forradalmi Katona Tanácsot. Az „FKT-ba küldött megbízható elvtársainkon keresztül igyekeztünk ellensúlyozni a mindjobban feltörekvő ellenforradalmi erőket és fegyverszerzési követelésüket” – jellemezte a helyzetet a 15. hadosztály jelentése. Sánta alezredes és köre megőrizte hatalmát. A 75. lövészezred megválasztott FKT-ja elégedetlen volt Sánta alezredes helyőrségparancsnoki tevékenységével, ezért az utcán letartóztatták és leváltották ezen tisztségéből (ezzel nőtt a légvédelmi tüzér és a lövés alakulatok közti ellentét). Ez nem maradt válasz nélkül: a hadosztálytörzs tisztjeinek egy csoportja átment a lövészezredhez és Sánta alezredest kiszabadította. Sánta alezredes javasolta, hogy a csapatok hozzák létre a Helyőrségi Katona Tanácsot. November 1-jén ez meg is történt, az új szervezet elnöke a Sánta köréhez tartozó Dormány László százados lett (a későbbi per III. rendű vádlottja).¹⁵¹

A megalakult új forradalmi szervezet – feljogosítva a helyőrségi tevékenységre – 1. számú parancsával felfegyverezte a nemzetőröket, üzemőröket. A Helyőrségi Katona Tanács 32 fős nemzetőr operatívcsoportot is létrehozott a rendezések megakadályozására a térségben.¹⁵²

A megye községei is fegyvert igényeltek, amely november 2-án elfogyott, csak az „M” készlet állt rendelkezésre, amelynek felhasználásához HM engedély kellett. Ezt Brusznai telefonon nem tudta elintézni, ezért délután Budapestre utazott, ahol a HM-ben Kána Lőrinc vezérőrnagynak tudta felvetni a veszprémi

149 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/34. 246. o., Kabler 1998. 265–266., 342–343 o.; Mészáros 2016. 143–144. o.

150 HL 1956-os gyűjtemény – F– 4/34. 247. o., Kabler 1998. 386–387. o.; Mészáros 2016. 171–172. o.

151 HL 1956-os gyűjtemény – F–4/34. 249–250. o., Kabler 1998. 205–206. o.

152 HL 1956-os gyűjtemény – F–4/34. 248. o., Mészáros 2016. 225–226., 229. o.; Kabler 1998. 209., 250–251. o.

problémákat. Kána vezérőrnagy közölte Brusznyaival – többek között –, hogy a nemzetőrség felfegyverzésére minisztériumi rendelet van, az „M” készletben lévő fegyverek kiosztására pedig ki fogják adni az utasítást.¹⁵³

November 3-ra virradóra a Helyőrségi Katonai Tanács leváltotta és letartóztatta Kiss Gaál Imre századost, a 44. légvédelmi tüzérezred parancsnokát (ő lett a későbbi per II. rendű vádlottja). A legfontosabb vád ellene az volt, hogy titokban a szovjetekhez menekítette az ÁVH volt vezetőit. November 4-én tervezték Budapestre szállítani és katonai bíróság elé állítani, ami meghiúsult.¹⁵⁴

November 3-án egész nap nehéz szállítógépek dübörögtek a szentkirályszabadjai repülőtéren, ezért a 44. ezred repülőtér közelében lévő lokátor-állomásának állománya (14 fő) nagy bizonytalanságban volt.

A nap délutánján egy szovjet főhadnagy két közkatonával meglátogatta a magyarokat, kulacsaikba vizet kértek, eközben felderítették a radarállomás térségét, az állomány fegyverzetét. A veszprémi nemzetőrök is végeztek célzott felderítést a szentkirályszabadjai repülőtér felé, de az egyik csoportjukat a szovjetek elfogták és az ungvári börtönbe hurcolták.¹⁵⁵

November 4-én hajnalban a szovjet csapatok megkezdték Veszprém ostromát. A két katonai bázisról egyszerre megindult támadásnak három iránya volt: az egyik a légvédelmi tüzerlaktanya (Danuvia; ez képviselte Veszprém térségében a legnagyobb magyar katonai erőt), a másik a Felszabadulás úti Kossuth laktanya, a harmadik pedig a város elfoglalása volt.¹⁵⁶

Az ejtőernyős gyalogsággal megerősített szovjet páncélosok támadása 3 óra körül Szentkirályszabadja térségében, a lokátorállomásnál indult meg. Itt Csányi Ferenc honvéd volt őrségben, aki elsőnek lőtt az állomást támadó szovjetekre, sajnos ő is áldozatul esett. A szovjetek minden irányból minden mozgásra lőttek, szerencsés volt, aki csak foglyul esett (de még közülük is agyonlőtték Francsics József honvédot), vagy el tudott menekülni (közülük a városban Szentgáli József őrzető lett vétlen áldozat). A támadásról a lokátorosok értesítették a harcálláspontjukat, a sebesültek miatt pedig kérték a katonai mentő kiküldését. A mentő ekkor vitte kórházba Szabó János őrzetőt, Braun Károly és Varga József honvédot. Braun Károly sajnos a műtőasztalon meghalt, a többiek rövidebb-hosszabb idő után felépültek. A hadosztályfelcser szerint a lokátorállomásnál még maradt sebesült, ezért a sebesültszállító gépkocsinak értük kellett menni. A kórházból kijövet, a Károly templom közelében (Bajcsy Zs. utca és Mártírok utca sarkán), az egymásra lövöldöző szovjetek páncélököllel kilőtték a mentőt. Ekkor Bojtor Ferenc tizedes, egészségügyi katona és Scherman Elek őrzető, gépkocsivezető áldozatul esett.¹⁵⁷

153 *Mészáros* 2016. 254–255. o.

154 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/34. 247., 251. o., 4/35. 444. o.

155 *Mészáros* 2016. 294–295. o.

156 *Horváth* 2003. 438. o.; *Mészáros* 2016. 305. o.

157 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/34. 252. o., 4/35. 444. o., *Mészáros* 2016. 306–308., 321–322. o.; *Horváth* 2003. 439. o.

Az elhagyott lokátorállomást a szovjet harckocsik körülfozták és ágyútüzet zúdítottak rá, amitől az teljesen kiégett. A szovjet támadás hírére a hadosztályparancsnok tűztilalmat rendelt el.¹⁵⁸

A szovjet csapatok egy része ezután a Danuviában lévő 44. légvédelmi tüzérezred laktanyáját támadta, másik része pedig a város ellen indult. A nagy kavardásban és az éjszakai sötétségben a szovjetek egymásra is lövöldöztek (itt is és a városban is), emiatt több halottjuk és sebesültjük lett.¹⁵⁹

Virradatra a gyalogsággal megerősített szovjet páncélosok elfoglalták az erdőben lévő légvédelmi laktanyát, az állományt pedig lefegyverezték. Ekkor kapott halálos lövést Sáhó János honvéd. (Mészáros Gyula szerint még lehetnek ismeretlen áldozatok.) A magyar katonák egy része a sötétben elmenekült, a többiek pedig a szovjetek a lövegészínbe zárták.¹⁶⁰

A Hajmáskér felől támadó szovjet páncélosok hasonlóan foglalták el a Felszabadulás úti Kossuth laktanyát (a lövészezrednél volt ellenállás), miközben 13 honvéd személy vesztette életét és mintegy ötvenen megsebesültek.¹⁶¹

A város harc kiterjedt légi és földi viszonylatra. A támadók igyekeztek a stratégiai pontokat elfoglalni (rendőrség, pártszékház, posta, a centrumban lévő kolégium, egyetem, megyeháza stb.). A keleti (Hajmáskér) és déli (Balatonfüred) irányból valamint a levegőből ejtőernyővel érkező szovjet csapatok egymásra is tüzeltek (valószínű nem egyeztettek egymással). A kórház melletti Károly templom környékén volt az összecsapások egyik gócpontja. Ebben valószínű szerepe lehetett annak is, hogy a templom tornyából lőttek rájuk. Ezt a tűzfészket 7 órára megsemmisítették, amikor a torony is áldozatul esett. Később a felkelők legfontosabb ellenállási színtere a jól védhető veszprémi Vár lett, ahová az egyetemisták felfegyverzett csoportjai fészkeltek be magukat.¹⁶²

A „Sziklában” lévő harcálláspont szolgálatban lévő állománya nem várta meg a szovjetek lefegyverzését, a Szikla-körzetből fegyvereikkel kivonultak a város nyugati szélén lévő a Gulya-dombra. Ott létszámuk más fegyveresekkel, nemzetőrökkel bővült, majd Szentgál felé tartva „lemorzsolódtak”.¹⁶³

A veszprémi magyar katonai alakulatok lefegyverzésével nem maradt olyan katonai erő, amelyik ellenállhatott volna a szovjeteknek. A város védelme szempontjából a forradalom egyetlen támasza az előző napokban fegyvert kapott nemzetőrök (zömében egyetemisták és munkások) voltak, akik két napig hősiessen, barikádokat emelve legtovább védték a Várban lévő állásaikat. Nagyrészüket letartóztatták és november 8-án ukrán börtönökbe hurcolták (mintegy 90 főt). Innen – a hazai és a nemzetközi tiltakozás hatására – 1956. november végétől–december közepétől folyamatosan hazaszállították őket Magyarországra.¹⁶⁴

158 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/34. 252. o., *Mészáros* 2016. 308–311. o.

159 *Mészáros* 2016. 309. o.

160 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/35. 444. o., *Mészáros* 2016. 310., 431. o.

161 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/34. 252. o., *Mészáros* 2016. 311–314. o.

162 *Mészáros* 2016. 309., 314–315., 319., 323. o., *dr. Horváth* 2016. 52. o.

163 *Mészáros* 2016. 332, 351–352., 366–367. o.; *Kabler* 1998. 209–210., 352. o.

164 *Mészáros* 2016. 399–410. o.

„November 6-án – amikor a szovjetek az állományt a fogságból kiengedték – teljes anarchia uralkodott a laktanyában, a raktárak feltörve, az irodák felforgatva stb.” – írták a vezérkar főnöknek szóló jelentésben a hadosztálytörzstől.¹⁶⁵

A veszprémi „ellenforradalmi események” miatt a politikai megtorlás idején perbe fogták Brusznjai Árpádot és 11 társát, köztük 6 honvédtisztet, így Kiss Gaál Imre és Dormány László századosokat. A Brusznjai-per ítéletének lényege – a katonai bíróság szerint –: 180 szovjet katona és 70 polgári lakos haláláért (akik az ellenforradalmárok fegyveres támadása, illetőleg ellenállása következtében haltak meg) – a fegyverek kiosztása okán – elsősorban Brusznjai és társai felelősek (a számadatok eltúlzottak, az ítélet érdekeit szolgálták). „Az ország egyetlen megyéjében sem ... volt annyi fegyveres összetűzés – Budapesten kívül –, mint Veszprém megyében” – szögezte le az ügyész.¹⁶⁶

Az 1957. október 10. és 19. között zajló perben a Győri Katonai Bíróság Brusznjai Árpádot életfogytiglan tartó, a többi vádlottat különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélte. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtonácsa – Pap Jánosnak, az MSZMP megyei titkárának „közbenjárására” – Brusznjai ítéletét halálbüntetésre súlyosbította, amelyet 1958. január 9-én végrehajtottak.

A dunapentelei események

Sztálinváros (Dunapentele) térségének légtérét a 142. honi légvédelmi tüzérezred biztosította, amely közepes és könnyű ütegekkel volt felszerelve.¹⁶⁷ Az ezred a pentelei városrész északi részén lévő laktanyában volt elhelyezve. Ebben az időszakban a közepes ütegek az 1955-ben létrehozott tüzelőállásukban készségi szolgálatot láttak el.

Az alakulatot október 25-én érték el a forradalom eseményei. Aznap délután a városból, több hullámban, egyre nagyobb tömeg indult az ezred laktanyájához. Követeléseiket az ezredparancsnok, Nagyéri Károly százados teljesítette, kivéve azokat, akik már fegyvert követeltek, hogy Budapestre induljanak harcolni.¹⁶⁸ A tömeget a parancsnok próbálta jobb belátásra bírni, de nem hallgattak rá, betörték a laktanya kapuját és behatoltak a fegyverekért. A védelemhez beosztott katonák riasztó lövést adtak le, de hiába. Ezután a sortűz a betódultakra irányult. (A VK-hoz felterjesztett jelentés szerint 2 halott és 16 sebesült maradt a helyszínen.) Ezért a városban a hangulat a laktanyában szolgálatot teljesítőkkal szemben ellenségessé vált.¹⁶⁹

Mivel a laktanyában lévő erő kevésnek bizonyult a parancsnok segítséget kért az előljáró parancsnokságtól, de nem kapott. Kérésükkel ezután a székesfehérvári

165 HL 1956-os gyűjtemény – F-4/34. 253. o.

166 HL Győri KB 013/1957. (Brusznjai-per) 261–275 o., Katf. 0163/1957. (Brusznjai-per) 74–78. o., Kahler 1998. 383–384. o.

167 HL MN 1956/T-40., Veres 2002. 195. o.

168 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/36. 447–448. o.

169 Uo. 450. o.

6. hadtestparancsnoksághoz fordultak, sikerrel: a sárbogárdi 2. gépkocsivezetőkiképző iskolától – a védelem megerősítésére – 16 tisztet és 85 harcost biztosítottak.¹⁷⁰

Fegyverszerzés céljából a tömeg a városban elhelyezett Kiegészítő parancsnokságot is megostromolta (ott is több halott maradt a helyszínen).¹⁷¹

Október 30-án az ezrednél is megválasztották az FKT-t, amelynek tagja lett Nagyéri százados is (a későbbi Pados-per II. rendű vádlottja).

A városi Nemzeti Bizottság (NB) október 31-én alakult meg, amelynek elnöke Pados István (technikumi tanár; a későbbi per I. rendű vádlottja), katonai főparancsnoka Izinger Gyula főhadnagy lett (a kiegészítő parancsnokságtól; a későbbi per III. rendű vádlottja, de ő november 4-én beteget jelentett). Az NB részéről a fegyveres szervek feletti felügyeletet – mint az NB első elnökhelyetese – (november 4-ig, amikor megbetegedett) Boros István főhadnagy, ezred hírfőnök gyakorolta.¹⁷²

Az NB már az első, november 1-jei ülésén egy sor döntést hozott. Ennek alapján azonnal megkezdték a volt ÁVH tisztjeinek a letartóztatását, délután pedig – elsősorban a véres sortűz miatt – Nagyéri századost vitték el az ezred harcállapontjáról. A letartóztatottakat a Vasmű pincéjében kialakított fogdába helyezték. Soron lévő feladatuk szabták a város védelemének megszervezését a szovjet csapatok ellen (város körüli tüzelőállásokkal) és a civilek felfegyverzését – felelőse Izinger főhadnagy volt.¹⁷³

Az NB november 2-án kihozatott a laktanyából egy R-40-es rádióadó-vevőt, amellyel kapcsolatot tartottak a nyugati adóállomásokkal, többek között a SZER-rel is. A rádiót „Rákóczi-adó”-nak nevezték, amely november 4-e után állandóan változtatta adási helyét, hogy ne tudják bemérni, megsemmisíteni. Segélykérésüket is ezen továbbították. (Az NB-i tevékenysége és a rádió „illegális” felhasználása miatt Boros főhadnagy a későbbi per IV. rendű vádlottja lett).¹⁷⁴

A november 4-én hajnalban kezdődött szovjet hadművelet hatására az NB felkérte Gabula János alezredest, a betegszabadságát töltő korábbi hadosztályparancsnokot, hogy vállalja el a város katonai főparancsnokának feladatkörét (Izinger főhadnagy helyett). Neki kellett volna megszervezni a város védelmét a szovjet csapatok ellen.¹⁷⁵

Pados István elnök, Gabula alezredes és két honvédtiszt kiment az ütegek tüzelőállásaiba és beszéltek a katonákkal. A tiszték figyelmeztették a lövegkezelőket, hogy a szovjetekre tilos tüzelni, Pados elnök az ellenkezőjére utasította őket. Ezt követően Gabula alezredes nem vállalta a felkínált tisztséget. Ekkor az NB úgy döntött, hogy Nagyéri századost felhozatja a Vasmű pincéjéből

170 Uo 449. o.

171 HL 1956-os gyűjtemény – F – 6/33. 193–196. o.

172 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/36. 451–452. o.

173 Uo.

174 HL BKB 029/ 1957. (Pados-per) 108. o.

175 HL 1956-os gyűjtemény – F – 4/36. 452. o.

és megbízza a főparancsnoki teendőikkel. Nagyéri – kényszerhelyzetben, szoros ellenőrzés alatt – vállalta a feladatot.¹⁷⁶

Az NB az ellenálló erőket mozgósítással, a civilek felfegyverzésével is növelte. Szovjet csapatok elleni felhívást is közzétettek. Tűzparancsot szerkesztettek az alárendelték felé, amely szerint minden felbukkanó szovjet járműre, repülőgépre tüzelni kell. Ezt Pados és Nagyéri százados aláírásukkal ellátva, írásban kiadták.¹⁷⁷

November 6-án a dunaföldvári 35. légvédelmi tüzérezred parancsnoka telefonon kérte az NB-t – valószínű szovjet „tanácsra” –, hogy tegyék le a fegyvert és a szovjet csapatokat engedjék be a városba. A dunapenteleiek az ajánlatot elutasították. Este két magyar tiszt kíséretében szovjet parlamenterek érkeztek az NB-hez, felszólítva a fegyverletételre. A tárgyalás nem hozott eredményt. Az NB közölte, hogy a városban nem fasiszták kezében van a fegyver, ha a várost megtámadják, védekezni fognak.¹⁷⁸

Másnap, november 7-én hajnalban a szovjet tüzérség tűzcsapást mért a tüzelőállásban lévő 4. ütegre. Az üteg állománya elhagyta az állást. Ekkor az 1. és 3. üteg állománya is hasonlóan járt el. Dél előtt MIG-17-es szovjet repülőgépek hajtottak végre felderítést a térségben. Délután megkezdődött a szovjetek általános támadása. 8 darab harci repülőgép támadta a város körül elhelyezett ütegeket. A repülőgépekre a lövegekből háromszor nyitottak tüzet, de találat nem történt. A harckocsikkal körülzárt városra pedig a szovjet tüzérség mért tűzcsapást. A csapás alig két óráig tartott, miközben a védelem összeomlott. Az állomány elhagyta a tüzelőállásokat, elmenekültek. A lövegeket (41 darab-ot) a szovjetek kilőtték, vagy a harckocsik összetörték. Megsemmisült az ezred harci technikájának nagy része, leégett a laktanya ruházati raktára. A városban épületkárok keletkeztek.¹⁷⁹ A fegyveres tevékenységnek november 1-jétől 8 halott és 35 sebesült magyar áldozata volt.¹⁸⁰

A szovjet csapatok nem ütköztek ellenállásba, körülzárták a laktanyát és onnan egy ideig senkit nem engedtek ki.

A Tiszti Nyilatkozat aláírásakor Nagyéri Károly százados még ezredparancsnoki beosztásában maradt. De a tevékenységét felülvizsgáló bizottság 1957 januárjában már tartalékállományba helyezését javasolta. Ezután hamarosan előzetes letartóztatásba helyezték. A BKB 1957. május 20. és 23. között lefolytatott tárgyaláson a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntettében találta bűnösnek (az I. és III. rendű vádlott társával együtt) és ezért életfogytiglan tartó szabadságvesztésre ítélte (többek között a szovjet csapatok elleni tűzparancs kiadása miatt).¹⁸¹ Büntetését az Elnöki Tanács 1961-ben kegyelemből 8 évre mérsékelte,¹⁸²

176 Uo.

177 HL BKB 029/1957. (Pados-per) 185. o.

178 HL 1956-os gyűjtemény –F– 4/36. 453. o., *Horváth* 2003. 438. o.

179 HL 1956-os gyűjtemény –F– 4/36. 453. o., *Horváth* 2003. 438. o., *Szokolczai* 2010. 97. o., *dr. Horváth* 2016. 33. o.

180 HL BKB 029/1957. (Pados-per) 111. o.

181 Uo. 104–105. o.

182 Uo. 230. o.

így 1962. július 1-jével feltételesen szabadlábra helyezték.¹⁸³ A rendszerváltás után rehabilitálták és ezredessé léptették elő (1994-ben elhunyt).

A Pados-perben Nagyéri Károlyon kívül hét főt sújtottak különböző időtartamú börtönbüntetéssel, aminek egy részét – közkegyelem miatt – nekik sem kellett letölteni.¹⁸⁴

Irodalomjegyzék

Bolla 2005.

Bolla Dezső: Csepel 1956. Tények és dokumentumok. Budapest–Csepel, 2005.

Gyurgyák 1989.

A forradalom hangja. Főszerk. *Gyurgyák János*. Budapest, 1989.

Horváth 1993.

Horváth Miklós: 1956 katonai kronológia. Budapest, 1993.

Horváth 2003.

Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.

dr. Horváth 2016.

Remény és pokol. Szerk. *dr. Horváth Miklós*. Budapest, 2016.

Horváth – Tulipán 2006.

Horváth Miklós – Tulipán Éva: Keresztutak. Magyar Néphadsereg 1956. Budapest, 2006.

Kabler 1989.

Kabler Frigyes: A Brusznjai-per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején. Budapest, 1998.

Kő – Nagy 1992.

Kő András – Nagy J. Lambert: Tököl 1956. Budapest, 1992.

Marossy 2006.

Marossy Endre: 50 év – 50 kép. Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékei Pesterzsébeten. Pesterzsébeti Múzeum könyvei IV., 2006.

Marossy 2017.

Marossy Endre: Jutadombi történetek. 1956. Budapest, 2017.

183 Uo. 237. o.

184 Uo. 239 – 241. o.

Mészáros 2016.

Mészáros Gyula: Forradalom és szabadságharc Veszprémben. Veszprém, 2016.

Szakolczai 2010.

Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Budapest, 2010.

Veres 2002.

Veres Mihály: Légvédelmi tüzekek és rakétások. A légvédelmi tüzekek és rakétacsapatok története (1948–2000). Veszprém, 2002.

Zecher 1998.

Zecher János: Sztálinváros '56. Dunaújváros, 1998.

Rövidítések

ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BKB	Budapesti Katonai Bíróság
BM	Belügyminisztérium
FT	Forradalmi Tanács
FKT	Forradalmi Katona Tanács
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
Katf.	Katonai Felsőbíróság
MN	Magyar Néphadsereg
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MÓHOSZ	Magyar Önkéntes Honvédelmi Sportszövetség
NT, NB	Nemzeti Tanács, Nemzeti Bizottság
OLP	Országos Légvédelmi Parancsnokság
SZER	Szabad Európa Rádió
TÁS	tűzelőállítás
VK	Vezérkar

THE NOTEWORTHY ACTIVITIES OF THE ANTI-AIRCRAFT ARTILLERY DURING THE 1956 REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE

The study consists of two parts, a general introduction and the discussion of the most significant venues and events of the activity of the Hungarian anti-aircraft artillery during the 1956 Revolution and War of Independence.

Instead of presenting the activities of each unit in detail, the general introduction illustrates with examples how the anti-aircraft artillery took part in the national events.

The second part of the study gives a detailed summary of the events following the Soviet intervention on 4 November, and their venues (such as the 3rd, 10th, 17th, 20th and 21st Districts of Budapest), during which the various units of the anti-aircraft artillery joined the armed fights aiming at national independence. It also gives a detailed account of the resistance of the members of the anti-aircraft artillery during the battles of Juta Hill, Üllői Road, Csepel, Kőbánya and Schmidt Castle. In addition, it describes the fights of the country units, such as the dramatic combat of an anti-aircraft artillery battery at Dunakeszi, along with the events in Veszprém and Dunapentele (today Dunaujváros).

Most of the fighters were youngsters at all of the venues who risked their lives in the fights against Soviet troops. In spite of the encouragement of the western radio broadcasts to endure to the end, they did not stand a chance against the outnumbering enemy. The promised western and UN help remained an illusion. Thus, the resisting heroes became the victims of revenge directed by politics. 54% of the executed Hungarian soldiers were members of the anti-aircraft artillery.

DIE BEDEUTENDEREN TÄTIGKEITEN DER FLUGABWEHRARTILLERIE WÄHREND DER REVOLUTION UND DES FREIHEITSKAMPFES 1956

Bei der Erforschung der Geschichte der Flugabwehrtillerie sah sich der Verfasser dazu bewogen, die Kämpfe der Truppen dieser Waffengattung während der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 nach sechzig Jahren zusammenzufassen und zu publizieren. Der Aufsatz besteht aus zwei Teilen: nach dem allgemeinen (I.) werden gesondert die wichtigsten Schauplätze und Ereignisse des Widerstandes dieser Waffengattung behandelt (II.).

Der allgemeine Teil beschreibt nicht die Geschehnisse bei den einzelnen Formationen, sondern illustriert nur anhand von Beispielen mit unterschiedlicher Ausführlichkeit, die auch für die Flugabwehrtillerie typisch waren, wie diese mit den landesweiten Ereignissen in Zusammenhang standen.

Teil II. des Aufsatzes führt aus, welche Abteilungen der ungarischen Flugabwehrtillerie sich unter der Einwirkung des sowjetischen Angriffs am 4. November den aufgeflamnten bewaffneten Kämpfen für die nationale Unabhängigkeit anschlossen, und was sich auf den bedeutenderen Schauplätzen zutrug. So auch im III., X., XVIII., XX. und XXI. Bezirk von Budapest. In Zusammenhang damit wird detailliert der Widerstand der Flugabwehrtillerie in den Kämpfen beim Juta-Hügel, der Üllői Straße, in Csepel, Kőbánya und bei dem Schmidt-Schloss geschildert. Auch die Ereignisse auf dem Land werden nicht übergangen. So werden die dramatische Zeit der Flugabwehrtillerie bei Dunakeszi und die Ereignisse in Veszprém und Dunapentele vorgestellt.

Die meisten Teilnehmer der Kämpfe waren auf allen Schauplätzen des Widerstandes jung, und setzten beim Kampf gegen die sowjetischen Truppen ihr Leben aufs Spiel. Gegen die riesige Übermacht hatten sie keine Chance, auch wenn die westlichen Radiosendungen sie dazu ermunterten, bis zum Letzten durchzuhalten. Die versprochene westliche, beziehungsweise NATO-Hilfe blieb auch nur eine Illusion.

So wurden die Widerstand leistenden Helden Opfer der von der Politik gesteuerten Vergeltung (54% der dabei hingerichteten Soldaten waren Artilleristen der Flugabwehr).

KÖZLEMÉNYEK

Fröhlich Dávid

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HADSEREGÉNEK SEREGLOVASSÁGA,
1918–1919

A magyar sereglovasság újraszervezése a Nagy Háború után

Az első világháború lovassági alkalmazásában a változások egyik legfontosabb tényezője a nagy arányú lóvesztés és ebből adódó lóhiány volt. A magas veszteség mellett (amit többek között a rendkívüli igénybevétel, és a takarmányhiány is növelt) a tüzérségnél fellépő egyre növekvő lóigény is gátat szabott a lovas alakulatok lóállományának pótlására.¹

Ennek egyik egyenes következménye lett, hogy 1917 márciusától kezdődően fokozatosan elvették a lovashadosztályok lovait. Először az 1., 2., 4., 5., 6., 8. és 10., majd 1918-ra már a 3., 7., 9. és 11. lovashadosztályoknál is megfigyelhető volt ez a tendencia. Lényegében ezek az alakulatok gyalghadosztályokká alakultak át minimális lovasságot megtartva.² A lovasezredek két osztályból, összesen nyolc századból álltak. Erre a nyolc most már gyalogos századra jutott egy 25 lovasból álló lovas szakasz. Az említett körülmények kihatottak a világháború lezárását követő új haderő szervezésére is.

A magyar katonák számára az első világháború harcait lezáró padovai fegyverszünet aláírását követően megkezdődött a csapatok hazahozatala, valamint Linder Béla hadügyminiszter proklamációja után a hazatért katonák lefegyverzése.³ A lovasságnál (is) kialakult helyzetet jól szemléltetik a budapesti 1. honvéd huszárezrednél történtek. A hazatérő katonákat lefegyverezték, majd a forradalom és a nemzeti tanács megalakulásának hírére a pót század legénysége szétszéledt, az ezred laktanyája szinte kiürült. Ezzel az ezred lényegében megszűnt létezni, maradványa, mint m. kir. budapesti nemzetőr lovasosztály működött tovább. A zűrzavaros, belső viszályoktól sem mentes időszak után a 7. közös huszárezred maradványaival együtt kiköltözött a laktanyából az 1. huszárezred utolsó katonája is.⁴

Hasonló példával találkozhatunk Nyíregyháza kapcsán is. Sajnálatos módon a huszárlaktanya legénysége november 1-jén fellázadt, a raktárakat kifosztották,

1 *Hermann* 2016. 41. o.

2 *Hermann* 2016. 41–42. o.

3 *Herczeg – Mályusz – Breit* 2011. 63. o.

4 *Az 1. honvédbuszárezred története* 1927. 587–589. o.

a legénységnek ellenszegülő tiszteket, altiszteket pedig lefegyverezték. A lerészegedett dezertőr huszárokat a Néptanács próbálta kordában tartani, kevés sikerrel.⁵

A nehézségek és a folyamatosan romló közhangulat ellenére a lovasság – azon belül is a sereglövasság – nem szűnt meg létezni, az új hadvezetés továbbra is szükségesnek látta lovas alakulatok felállítását a lehetőségeket figyelembe véve.

A belgrádi katonai konvenció aláírását követően (november 13.) a magyarországi kiegészítésű lovas alakulatok számát csökkenteni kellett, így az 1918. novemberi rendelkezések a leszerelésről⁶ természetesen a lovasság ügyével is külön foglalkoztak. Erdély és Dél-Magyarország kiürítése után összesen hat gyalog és két lovas hadosztály felállítására volt lehetőség. Így a korábbi összesen 26 huszárezredet (16 cs. és kir., valamint 10 honvéd) össze kellett vonni, amihez a korábbi honvéd kerületek és lovasezredek elhelyezését is figyelembe vették.⁷ A hadrendi megoszlás szerint a budapesti és a szegedi parancsnokság alá két-két gyalog és egy-egy lovashadosztály tartozott. Minden hadosztályhoz egy tüzérdandár és árkápszázad tartozott. A keretet igyekeztek a visszatartott egyénekből és az 1896-os vagy annál fiatalabb évfolyamokból pótolni.

A budapesti kerületben a lovasság számára a Dózsa György-laktanya, (volt Ferenc József lovassági laktanya) jelölték ki,⁸ a felállítandó, budapesti kerület alá tartozó 5. (vagy 1.) lovashadosztály állományába terveztek innen toborozni legénységet.⁹

Az újonnan megalakuló (szegedi parancsnokság alá tartozó) 11. lovashadosztály elhelyezése – részben a honvédség korábbi békehadrendjét¹⁰ alapul véve – a következő volt: A 11. lovashadosztály parancsnokság Aradra került volna eredetileg, később azonban Szegedre helyezték át.¹¹ A 21. lovasdandár-parancsnokság és az az alá tartozó 2. huszárezred Debrecenbe került, míg a 9. huszárezred Szamosújvárra. A 22. lovasdandár-parancsnokság és az az alá tartozó 3. huszárezred Szegedre, míg a 4. huszárezred Aradra. Végül Aradon volt az állomáshelye a 11. lovas tüzérdandárnak is.

Emellett a huszárpótszázadok elhelyezése a következőképpen történt:¹² a 2. honvéd huszárpótszázad állomáshelye Debrecen, a 3. honvéd huszárpótszázadé pedig Szeged lett. A 4. honvéd huszár pótszázad Újvidéken, a 3. volt közös huszár pótszázad Makón, a 4. Hódmezővásárhelyen, míg az 1. Nagyváradon állomásozott.

Egy hónappal a keret meghatározása után rendelkeztek a huszárezredek feltöltéséről. A 2. huszárezred feltöltése a 2. honvéd és a 16. közös huszár pótszázad feladata volt; a 3. huszárezredet a 3. honvéd és a 3. közös huszár pótszázad,

5 Bene 1991. 53–54.o.

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) II./ 1008. 41. 29.867/eln.o.-1918. Irányelvek leszerelésről.

7 Herczeg – Mályusz – Breit 2011. 64.o.

8 Pesti Napló, 1919. április 22. 73. évf. 91. sz.

9 Takács 2010. 136. o.

10 2. huszárezred: törzs, I. o. Debrecen, II. o. Nagyvárad; 9. huszárezred: törzs, I. o. Marosvásárhely, II. o. Szamosújvár; 3. huszárezred: törzs, I. o. Szeged, II. o. Arad, 4. huszárezred: törzs, I. o. Újvidék, II. o. Kecskemét. Lásd bővebben: Pollmann 2000. 140. o.

11 HL II./ 1008. 41. 1/3087/eln. 1918.

12 HL II./ 1008. 41. 1/2910.eln. 1918. november 18-i jelentés.

míg a 4. huszárezredet a 4. honvéd és a 4. közös huszár pótszázad töltötte fel. A jelentés a 9. huszárezreddel kapcsolatban nem részletezi ugyan a pótszázadokat, viszont változást jelent, hogy Szamosújvár helyett már Kolozsvárt említi állomás-helyként.¹³

A fentiek tükrében egy huszárezred az alábbiak szerint épült fel az új hadseregben:¹⁴

- ezredparancsnokság,
- két huszárosztály,
- egyenként két lovas és egy gyalogszázad (öt fő tiszt, 100 fő legénység, négy géppuska),
- műszaki szakasz (egy fő tiszt, 50 fő legénység),
- pótkeret.

Összehasonlításképpen 1918 októberéig a következőképpen nézett ki egy huszárezred:

- ezredparancsnokság
- két osztály,
- három-négy század
- távbeszélő szakasz,
- műszaki század,
- fényszóró raj,
- géppuskás század.¹⁵

A 11. lovashadosztály parancsnokság jelentése¹⁶ alapján a keret feltöltése nagyon lassan, vegyes eredményekkel zajlott az év végéig. Január elején a 3. huszárezrednél például csupán egy lovas- és egy gyalogoszázadot és egy karhatalmi szakaszt sikerült felállítani, majd január 11-ig további egy lovasszázadot. A jelentés szerint a 4. huszárezrednél még ennél is rosszabb volt a helyzet. Noha a többi ezredet nem említi a jelentés valószínűsíthető, hogy ez a tendencia érvényesült a többi egységénél is.

A helyzet orvoslása érdekében a gyalogságtól kellett legénységet átvezényelni a nagy hiányosságokra való tekintettel.¹⁷ A 2. huszárezred a 3. gyalogezrednél és a 39. volt közös gyalogezrednél toborzott, a 3. huszárezred az 5. gyalogezrednél, míg a 4. huszárezred a 33. volt közös pótzászlóaljtotól és a 2. gyalogezredtől próbált utánpótlást szerezni.

Ezzel párhuzamosan december 21-én, Nagyváradon megalakult az úgynevezett Alföldi magyar huszárezred az 1. volt közös huszárezred pótszázadából.¹⁸ Az ezred a hadrend szerint két osztályból állt, összesen négy lovasszázaddal (egy század 100 lovas), egy műszaki századdal (100 lovas), egy géppuskás századdal (140 lovas), egy távbeszélő szakasszal (36 lovas) és a vonattal. A terv szerint az Alföldi huszárezred a 2. gyalogezrednél, a 2. volt honvéd pótszázadnál és a 7. volt

13 HL II./ 1008. 41. 1/3321/eln. 1918. december 12-i jelentés.

14 HL II./ 1008. 41. 29.867/eln.o.-1918. Irányelvek leszerelésről.

15 *Hermann* 2016. 43. o.

16 HL II./ 1008. 41. 12/1./eln. 1918.

17 HL II./ 1008. 41. 75./eln. 1919. január 4.

18 HL II./ 1008. 41. 1/3405M/eln. 1918. december 21.

közös pótzászlóaljnál toborzott volna. Az előzetes hadrendi elképzelések ellenére január 15-én azonban az eredetileg az 1. volt közös huszárezredből megalakuló Alföldi huszárezred végül kis létszámú állományát beolvasztották a 4. huszárezred állományába.¹⁹

A 4. huszárezred január 4-én kezdeményezte az úgynevezett Tiszamenti magyar huszárezred felállítását Hódmezővásárhelyen nemzetőrök és a pót századok keretéből.²⁰ Fél hónappal később, január 20-án el is rendelték,²¹ hogy a 4. huszárezred helyett állítsák fel a Tiszamenti huszárezredet – ekkor már a papíron nem létező Alföldi huszárezred állományával együtt – először a kérésnek megfelelően Hódmezővásárhelyen, azonban későbbi áthelyezéssel Orosházára.²² A január 15-ei jelentésben még a 4. huszárezred elhelyezését a pót századok területein gondolták megvalósítani, azzal a kikötéssel, hogy később ezt még tisztázzák. Nem sokkal ezután a volt közös 4. pót századot Orosházára helyezték át,²³ így az előző parancsok értelmében az ezredtörzs is követte a századot új körletébe. Az ezrednek végül az 1. és 4. volt közös és a 4. volt honvéd huszár-pót századokból, valamint nemzetőrökből és önkéntesekből kellett felállnia. Úgy határoztak, hogy amíg a célként kitűzött teljes lovasítást nem érik el, gyalogos szolgálatot kellett teljesítenie az ezred állományának.

Az újonnan átszervezett ezredekkel együtt a hadrend tisztázása érdekében január 15-én megerősítették a huszárezredek beosztását a következők szerint: A 21. lovasdandár alá tartozott a magyar 2. huszárezred (négy huszárszázad, két géppuskás század, egy műszaki század, egy távbeszélő szakasz) és a volt honvéd 9. székely huszárezred, míg a 22. lovasdandár alá tartozott a magyar 3. huszárezred (négy huszárszázad, egy géppuskás század, egy műszaki század, egy távbeszélő szakasz) és a magyar 4., azaz Tiszamenti huszárezred (négy huszárszázad, egy géppuskás század, egy műszaki század, egy távbeszélő szakasz).²⁴ Ezt kiegészítendő – a január 23-án jelentett hadrend²⁵ értelmében – a 9. huszárezred csupán hadrendileg tartozott a lovashadosztály alá, hiszen az ezred éppen Erdély területén teljesített szolgálatot a Székely Hadosztály alárendeltségében. Ugyanez a hadrend rendelkezett hadosztály közvetlenként egy nyolc géppuskával rendelkező géppuskás törzsszázad felállításáról, amelynek lehetőség szerint a mielőbbi lovasítására törekedtek.

A 11. lovashadosztály állományát tüzéséggel is meg kívánták erősíteni. Mivel sereglovasságról beszélünk, ez érthető is, hiszen ez nagyban hozzájárult volna önálló műveletek végrehajtásához. 1918 végén azonban még csak alakulóban volt a 11. tábori lovas tüzérdandár két ezrede: az 1. lovas tábori tüzérezred Szegeden, és a 2. lovas tábori tüzérezred Aradon. Egy ezred két osztályból, egy osztály két

19 HL II./ 1008. 41. 1442/el.n.ko.III. 1919. január 15.

20 HL II./ 1008. 41. 75./eln. 1919. január 4.

21 HL II./ 1008. 41. 481./I-1.eln.ko. 1919. január 20.

22 HL II./ 1008. 41. 1442/el.n.ko.III. 1919. január 15.

23 HL II./ 1008. 41. 543./I.eln.ko. 1919. január 15.

24 HL II./ 1008. 41. 1442/el.n.ko.III. 1919. január 15. és HL II./ 1008. 41. 90/el.n.-1919. február 22.

25 HL II./ 1008. 41. 447/el.n.ko.I-1919. január 23.

ütegből, míg egy üteg négy lövegéből állt volna. Egy üteg ereje hét fő tisztből, 112 fő legénységből és 100 lóból állt össze.

Az év eleji újraszervezések során a szegedi 1. lovas tüzérezredet magyar 11. lovas táborig tüzérezreddé nevezték át, míg a 3. lovas tüzérezredből Aradon a magyar 11. nehéz lovas táborig tüzérezredet szervezték meg.²⁶

A 11. lovas táborig tüzérandártól hasonló jelentések érkeztek, mint az előbb említett lovas ezredekétől, úgy, mint: „*jelentem a dandár szervezésének jelenlegi állapotát a legkezdetlegesebbnek mondbató.*”²⁷ Január 1-jén négy darab 8 cm-es ágyúval és 12 darab 10 cm-es táborig tarackkal rendelkezett a dandár. Az emellett fellépő lőszerhiány miatt, amíg nem pótolták a hiányzó készletet, addig a 11. lovas tüzérandárparancsnokságnak tarackokkal kellett ellátnia az ezredet. Emellett szükséges lett volna még nehézlövegek beszerzése is. Ezt úgy próbálták megoldani, hogy a 23. tüzérandártól átvezényeltek egy nehéz tüzérszázadot, cserébe a dandár pedig megkapta a felesleges tüzérségi eszközöket a lovasságtól.²⁸

A jelentések alapján láthatjuk, hogy csak egy ezrednyi tüzérségi eszköz állt a dandár rendelkezésére, nem beszélve a hiányról a személyzetet és a lóállományt illetően. Több, mint egy hónappal később a 11. lovas táborig tüzérezred még csupán négy üteggel és a pótkerettel (Szeged) rendelkezett emellett a 11. nehéz lovas táborig tüzérezred szintén 4 üteggel bírt. Utóbbiak közé tartoztak az 1., 17. és 47. volt közös ütegek.²⁹

További hadosztályközvetlenül az árkászászlóalj az 1. árkász pótászlóaljból állt fel Szegeden.³⁰

Láthatjuk tehát, hogy igen nehézkesen indult el a sereglovasság szervezése. A ló- és anyaghiány mellett a legnagyobb problémát a lassú toborzás jelentette. A toborzott legénység kiképzése újabb problémákat vetett fel, hiszen nem minden jelentkező rendelkezett lovas múlttal.

A huszárezredek összesített létszámadatait a jelentések alapján a következőképpen lehet összeállítani:³¹

2. huszár ezred	február 10.	február 18.	február 27.
tiszt	14	15	18
altiszt	61	62	63
legénység	184	202	265
ló	228	222	242

26 HL II./ 1008. 41. 1/3705M/eln. 1918. A parancs 1919. január 1-jét jelöli meg időpontnak.

27 HL II./ 1008. 41. 25/VI. sz. január 1.-i jelentés.

28 HL II./ 1008. 41. 1/3705M/eln. 1918.

29 HL II./ 1008. 41. 90/eln-1919. február 22.

30 HL II./ 1008. 41. 1/3366M/eln. 1918. december 16.

31 Az 1., 2. és 3. táblázatok a HL II./ 1008. 41. létszámjelentések alapján lettek összeállítva.

3. huszár ezred	január 29.	február 14.	február 19.	február 27.
tiszt	16	14	14	14
altiszt	62	65	67	64
legénység	126	137	146	189
ló	238	245	282	284

A 3. huszárezred jelentéseit egy február 6-án kelt irat³² egészíti ki, amely szerint a szükséges 1050 főből és 1050 lóból csupán 289 fő és 224 ló áll rendelkezésükre.

Tiszamenti huszár ezred	február 10.	március 1.
tiszt	41	41
altiszt	63	67
legénység	141	148
ló	55	96

A 11. lovashadosztály részvétele az 1918–1919-es honvédő háborúban

A kezdeti nehézségek kihatottak a lovashadosztályok szervezésére is, így a budapesti katonai körzet alárendeltségében szervezendő lovashadosztály felállításának körülményei kevésbé ismertek. A források hiánya és a rendkívül szűkszavú és pejoratív hangvételű korabeli beszámolók arra engednek következtetni, hogy az 5. lovashadosztály ténylegesen sohasem állt fel, a szervezés során nem sikerült azt létrehozni, a szükséges feltételeket megteremteni. Levéltári források alapján tehát leginkább a 11. lovashadosztály tevékenységét lehet felvázolni,³³ a másik lovashadosztály iratanyagából sajnos igen kis mennyiségű forrás maradt fenn, azok is minimális információértékűek. Ennek fényében a 11. lovashadosztály tevékenységére koncentrál a tanulmány a továbbiakban.

Az első utasítás az új lovassági magasabbegység feladatait tekintve december 2-án érkezett, miszerint miután a pótzászlóaljok átadták a legénységüket az új ezredek részére, a lovasság kizárólag kincstári javak őrzésében, helyi karhatalmi feladatok ellátásában vehetett részt, valamint a csendőrség megerősítése is feladatul lett részben az előzőekben felsorolt feladatok mellett.³⁴ Bizonyossággal kijelenthetjük, hogy nem ez volt az eredeti célja egy hadosztályszintű magasabbegység létrehozásának, azonban a fentiek tükrében beláthatjuk, hogy messze volt még ettől az erőtől a hadosztály.

32 HL II./ 1008. 41. 7b/kt.-1919. február 6.

33 HL II./ 1008. 41. 11. szegedi lovashadosztály iratanyaga.

34 HL II./ 1008. 41. 1/3199/eln. 1918. december 2.

A december 27-ei parancs elrendelte a kiürítést Arad felől Kecskemét irányába. Ennek értelmében Aradról Battonyára és Hódmezővásárhelyre kellett vonulnia a térségben tartózkodó lovas erőknek.³⁵

Ezt követően január 18-án megfigyelő szolgálatra rendelték a lovas egységeket. Emellett biztosító feladatot kellett ellátnia a 11. huszárhadosztálynak azáltal, hogy a Szegedi katonai körzeten belül a parancs szerint minden körletbe egy lovas szakaszt irányít. A következőképpen alakult a vezénylés:³⁶ Az 1. Makó-Hódmezővásárhelyi körletbe a 3. huszárezred biztosította a legénységet, a 2. Mezőhegyesi és 3. Aradi körletbe a 4. huszárezred, míg a 4. Máriaradnai és 5. Borosjenői körletbe a 2. ezred. Az irat szerint a 9. huszárezred zöme, az 1. Székely huszárezred egységeivel összevonva az Erdélyi körzetben tartózkodott. Ezt kiegészítendő február 6-án a 11. lovas üteget az 1. körletbe osztották be a 3. huszárezred mellé.³⁷ Az I., II., III. körletekben egy-egy lovas járőrt biztosított a 2. huszárezred, míg a 3. huszárezred három-négy huszárból álló járőröket küldött a Tiszától kiindulva a Maros vonalán – valószínűleg csak a saját kijelölt körletében.³⁸ A fentieket megindokoló jelentés³⁹ szerint ugyanis a 2. huszárezrednek volt ekkor a legtöbb lova, ezért a többi ezrednél jobban el tudta látni a kijelölt feladatot. Megjegyzendő, hogy a közölt táblázatokból ezzel szemben az látszik, hogy ekkor a 3. huszárezred jóval több lóval rendelkezett, mint a 2. huszárezred. Emellett a 3. huszárezred már eleve ott állomásozott a Maros mentén, noha Pécska környékén le volt terhelve. A Tiszamenti huszárezred⁴⁰ ekkor – több, mint egy hónap telt el a felállítás óta – még nem alakult meg teljesen, így nem tudott részt venni a biztosítási feladatokban.

A 3. huszárezred helyzetét továbbá jól szemlélteti a január 22-i jelentése,⁴¹ amelyben kérvényezi, hogy ne rendeljenek alá a 23. gyaloghadosztálynak lovas csapatokat. Az indokok szerint túl kevés a létszám, ugyanis a papíron felállított négy lovas század a gyakorlatban csak négy gyenge szakasznak felelt meg. Hiánynak bizonyult továbbá a lószerszám készlet is és az újoncok sem kaptak még rendes lovas kiképzést.

A csekély erőt képviselő magyar lovassággal szemben a következő ellenséges lovas erők vonultak fel:⁴² A délszláv állam részéről Temesvárnál állomásozott az 1. Morava lovashadosztály-parancsnokság, a hadosztály alá tartozó 1. és 4. lovas ezred, valamint a pótkeret és az 1. lovas tüzérosztály. Nagybecskerek környékén meghatározatlan erejű lovasság jelenlétéről szól a jelentés. Orsevánál tartózkodott a 3., míg Mitroviczánál a 2. lovasezred. A szerb lovasezredek feltöltöttségéről és harcértékéről nem esik szó, azonban feltételezhető a létszám-beli fölény. Szervezetileg két lovashadosztállal rendelkeztek,⁴³ amelyekből

35 HL II./ 1008. 41. 1/3583M/eln. 1918. december 27.

36 HL II./ 1008. 41. 401./eln.Ko.I. 1919. január 18.

37 HL II./ 1008. 41. 861./eln.Ko.2. 1919. február 6.

38 HL II./ 1008. 41. 861./eln.Ko.2. 1919. február 15.

39 HL II./ 1008. 41. 861./eln.Ko.2. 1919. február 27.

40 A jelentés Tiszántúli huszárezredet említ, feltehetőleg csupán elírásról van szó.

41 HL II./ 1008. 41. 40./kt. 1919. január 22.

42 HL II./ 1008. 41. 681.sz. eln.ko.Hiv. 1919. január 28.

43 Veress 1973. 61. o.

a jelentés alapján csupán az egyik vonult fel. A szerb lovasságot a francia haderő is megerősítette Temesvárnál egy lovasdandár-parancsnokság felállításával, valamint marokkói szpáhi alakulatokkal, míg Arad térségében további két szpáhi századdal. A románokról szóló jelentés ugyan nem tesz említést lovas alakulatokról, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a román haderő két lovashadosztállyal rendelkezett a világháború után, emellett a seregvonatot is fogatolva maradt haderejében még elég hosszú ideig.⁴⁴

A folyamatos betöréseknek és ellenséges előrenyomulás következtében március 1-jén a 2. huszárezredet átvezényelték Aradról az Erdélyi katonai körzetbe.⁴⁵

Március hónapra sem javult sokat a januári jelentésekhez képest a helyzet a kiképzést illetően.⁴⁶ E hó 14-én a 9. huszárezred arra kéri a székely különítmény parancsnokságot, hogy folytassák a legénység kiképzését, mivel ez szükséges a harcképesség fenntartásához. Ez érthető, hiszen még mindig sok volt az újonc, és a legénységen belül továbbra is bőven akadtak, akik nem kapták meg a kellő lovaskiképzésüket főleg az idő és lehetőség hiányában. Végül „*Március 16-án a századot Székelyhídra helyezték át, mégpedig a m. kir. 9. honvéd huszárezred megmaradt részeivel székely huszárezreddé egyesítve.*”⁴⁷

Március 22. és április 15. között csupán 1 lovasszázadot vezényelték a román frontra.

A 9. huszárezred története erdélyi toborzási körzetének köszönhetően összefonódott a Székely Hadosztállyal. Már egy december 12-ei intézkedés alapján a Székely Tanács kezdeményezte egy székely huszárezred felállítását. A brassói 2. cs. és kir. huszárezredet kívánták újjászervezni 1. székely huszárezredként.⁴⁸ Később ehhez az ezredhez osztották be a 9. huszárezred állományának egy részét is. Mivel a Szamosújváron működő 9. huszárezred eleve hiányos legénységgel operált, így feltehetőleg a két elaprózódott alakulatot próbálták egy ütőképesebb, nagyobb erővel rendelkező alakulattá formálni.

A kezdeményezést követően december 14-én egyelőre a 32. gyalogezred parancsnoksága alá került a 9. huszárezred, majd a 32-esek II/1. századát a huszárok alá rendelték. A feladat a Budatelke–Veresegyháza–Bethlen–Kaján–Oláhláposig húzódó vonal elzárása és megfigyelése volt. Emellett külön kihangsúlyozták a védelmi vonal mögöttes területein az összeköttetés biztosítását is.⁴⁹

Ehrlich Géza leírása alapján január 18-tól március 8-ig Téglyáson tartózkodott az ezrede, majd Székelyhídra helyezték át őket. Az ezred ekkor csupán egy három szakasznyi század erővel rendelkezett, majd a volt közös 2. huszárezreddel való összeolvadás után már egy huszárosztályt tudtak kiállítani két lovas és egy géppuskás századdal. Március 17-én Tiszafüredre vonult tovább az ezred.⁵⁰ A folyamatos visszavonulást, valamint a Vörös Hadsereg megalakulását követően a 9.

44 Veress 1973. 59. o.

45 HL II./ 1008. 41. 861./eln.Ko.2. 1919. március 1.

46 HL II./ 1008. 41. 1245/kt. 1919. március 14.

47 Koszta 2008. 360. o.

48 Koszta 2008. 357. o.

49 Koszta 2008. 358. o.

50 Koszta 2008. 358. o.

huszárezred kis létszámú állománya – a tisztikart is beleértve – a Nemzeti Hadsereg soraiban folytatta szolgálatát a Tanácsköztársaság bukása és a viszonyok rendeződése után.⁵¹

A sereglovasság ideiglenes megszűnése a Tanácsköztársaság idején.

A köztársasági időszak kezdetleges eredményei után a Tanácsköztársaság sem kedvezett túlzottan a lovasság ügyének. A kialakult keret fejlesztése helyett csökkentették a lovasság létszámát. Lényegében a sereglovasság megszűnt, csupán csapatlovassági alakulatokkal számolt a Vörös Hadsereg vezetése.

A márciusi tervezett változások alapján a hat gyaloghadosztály kötelékében lett volna elosztva a közel maroknyi lovasság. A haderő dandárcsoportonként egy huszárosztállyal rendelkezett volna, amelyet egy huszárszázad és egy géppuskás század alkotott. Egy huszárszázad 120 lovasból állt. Ez összesen tehát 18 huszárszázadot (és szintén 18 géppuskás századot) jelentett volna. A toborzási és szervezési nehézségeknek köszönhetően azonban továbbra sem sikerült feltölteni a lovasság sorait, így többnyire csak papíron léteztek az említett huszárosztályok a tervezett 2180 fő lovassal (és ugyanennyi gyalogossal a géppuskás századokban).⁵² Brevetés esetén ezen osztályok közvetlen magasabb előjárói a gyaloghadosztályok parancsnokai voltak.⁵³

A májusban újraszerveződő Vörös Hadsereg már csupán egy lovasszázaddal számolt hadosztályonként, azaz összesen nyolc lovasszázaddal (összesen 870 lovasal),⁵⁴ a Népköztársaság 18 százada helyett.⁵⁵ Viszonyítási alapként mindeközben 58 román lovasszázad vonult fel a magyar huszárok csekélynek mondható erejével szemben.⁵⁶

Leginkább kisebb akciókban találkozhatunk a lovassággal a hadműveletek során. Főleg felderítő szolgálatot láttak el, esetleg kisebb vállalkozásokban vettek részt. A székely huszárok hűsvét magasságában átkeltek a Tiszán, és előbb Tiszafüreden, majd Füzesabony körzetében helyezkedtek el.⁵⁷ Többek között azért volt erre lehetőség – és szükség –, mert a székely huszárok, valamint tüzérek nagy része nem volt hajlandó magát megadni a román csapatoknak,⁵⁸ így kénytelenek voltak tovább vonulni az ország belső területei felé. Augusztus elején már „[...] a lovasság előre ment és nyomban felderítette Vác környékén a Duna átkelőhelyeit s — nagyobb biztonság okáért a tótfalusi és nagymarosi kompot nyomban megszállotta.”⁵⁹

51 Koszta 2008. 363. o.

52 2629/eln.6.1919.sz. rendelet. Idézi: Herczeg – Mályusz – Breit 2011. 196. o.

53 Zachar 2004. 303. o.

54 Magyarország hadtörténete III. 2015. 548. o.

55 Szijj 1997. 142. o.

56 Vargyai 1993. 20. o.

57 Koréb 1929. 102. o.

58 Koréb 1929. 64. o.

59 Koréb 1929. 181. o.

A Tanácsköztársaság vörös lovassága továbbra is anyagi és felszerelési problémákkal küzdött. Megfigyelhető a háttérben lovagló huszárok igen vegyes ruházata, melyet a különböző ezredek raktáraiból gyűjtöttek össze

A fentiekben leírtak alapján kijelenthetjük, hogy a lovasság komoly minőségi és létszámbeli csökkenésen esett át a zűrzavaros köztársasági időszak alatt. A kialakított keretet megközelítőleg sem sikerült feltölteni, a toborzott legénységnek pedig nehézkesen tudták elérni a kívánt minimális létszámot. Így a sereglovasság harcértéke a haderőszervezés és az ország védelme szempontjából sajnálatos módon elégtelennek bizonyult. Hiába létezett a hadrend szerint önálló lovashadosztálya a magyar haderőnek, csupán csapatlovassági feladatok ellátására tudták azt bevetni, azt is korlátozott területen és eredménnyel.

Egy huszár jelkép továbbélése a Nagy Háború után

A világháborús szervezetei változásokhoz kapcsolódik a lovasszakasz jelvény. Ez a háború végső szakaszában megalkotott és kiadott jelvény feltűnik még a forradalmi időszakban is. Annak ellenére, hogy sok katonát – köztük a huszárok többségét is – leszerelték, sokan vagy továbbszolgáltak, vagy újból csatlakoztak a hadsereghez, ugyan már egy másfajta rendszerben új esküt letéve, de továbbra is a haza védelmét szem előtt tartva.

Lovasszakasz jelvények a HM HIM Numizmatikai Gyűjteményéből (10509/É és 1660/É)

Az első világháború alatt oly népszerűvé vált sapkajelvényeket és kítűzőket természetesen ezek a katonák szívesen és büszkén hordták a továbbiakban is, joggal feltételezhetjük, hogy szívesebben, mint a sokak által megvetett vörös csillagot a Tanácsköztársaság alatt.

Az egyik ilyen jelkép az úgynevezett lovasszakasz jelvény volt, amely a világháború végén került „rendszeresítésre”. Mint ahogy arra már utaltunk, a Nagy Háború utolsó éveiben a magas lóvesztéségek következtében gyalogosítani kellett számos lovashadosztályt. A 11 lovashadosztályba osztott huszárezredeknél egyenként csupán egy 25 lovasból álló lovasszakasz maradt lovasítva. Így az ezredek lovasszakaszai összevonva 100 lovasal tették ki a hadosztálylovasságot.⁶⁰ 1917 májusában a 12. lovashadosztály (vagy lovas lövészadosztály) fogta össze a lovasszakaszokból kialakított századokat.⁶¹ Ezek a lovasszakaszok hordhatták a már említett lovasszakasz jelvényt.

Hermann Attila a következőképpen jellemzi a lovasszakasz jelvényt: „*Száraira állított patkó alakú jelvényt alul szalag fog össze, amin a LOVAS SZAKASZ felirat olvasható. Az áttört patkó közepén jobb oldalról ábrázolt lófej két oldalán keresztbe tett, nagy védkosaras lovassági kard és harcifokos látható.*”⁶² Feltételezése szerint a magyar nyelvű szöveg – joggal – arra enged következtetni, hogy kizárólag a honvéd huszárezredek számára készült jelvényről van szó.

⁶⁰ Hermann, 2016. 210. o.

⁶¹ Pollmann 2000. 145. o.

⁶² Hermann 2016. 210. o.

Pihenő vörös katonák (HTM 10143)

A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye két ilyen jelvényt is őriz.⁶³ Az ezüstözött rézötvözet jelvények Morzsányi József munkái, méretük hozzávetőleg 52×40 mm.⁶⁴

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumában őrzött fényképen is megfigyelhető, hogy a vörös katonák közül a világháborút megjárt veteránok kötődtek a háború során szerzett hovatartozásukat megjelenítő jelvényeikhez.

A Tanácsköztársaság idején készült fényképen látható, hogy az épp pihenőjüket töltő katonák közt egy lovaskatona tábori sapkáján ott díszleg a lovasszakasz jelvény. Ráadásul nem is a sapka oldalsó részén, ahol általában elhelyezték ezeket a jelképeket, hanem a sapkarózsa helyén.

Ez a kép többek között arra enged következtetni, hogy a kezdeti nehézségek – úgy, mint, leszerelések, laktanyakifosztások, dezertálások, toborzási és kiképzési nehézségek – ellenére sokan fontosnak tartották a haza védelmét, és újra hajlandóak voltak fegyvert fogni a történelmi határainkon betörő ellenséggel szemben, akár egy végigküzdött háború után is. Tették mindezt büszkén, emelt fővel viselve az akkori politikai vezetés által megvetett korszak jelképeit.

63 Leltári számaik: 10509/É, valamint 1660/É. Itt szeretném megköszönni Dr. Sallay Gergely Pálnak, a Numizmatikai Gyűjtemény vezetőjének, hogy a műtárgyak közlését lehetővé tette.

64 A 10509/É leltári számú tárgy pontos mérete: 52,5×40 mm, míg a 1660/É leltári számúé 51,8×40,1 mm.

Irodalomjegyzék

Az 1. honvédbuszárezred története

A m. kir. budapesti 1. honvédbuszárezred és m. kir. 1. népfelkelő huszárosztály
1869–1918. Budapest, 1927.

Bene 1991.

Bene János: A nyíregyházi huszárok. Nyíregyháza, 1991.

Herczeg – Mályusz – Breit 2011.

Herczeg Ferenc – Mályusz Elemér – Breit József: Vörös Háború. Budapest, 2011.

Hermann 2016.

Hermann Attila: „Él magyar, áll Buda még!” Debrecen, 2016.

Koréb 1929.

Koréb Endre: Erdélyért. A székely hadosztály és dandár története. 1918–1919.
II. kötet Budapest, 1929.

Kosztá 2008.

Kosztá István: Huszártörténet. Csíkszereda, 2008.

Magyarország hadtörténete III. 2015.

Magyarország hadtörténete III. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.

Pollmann 2000.

Pollmann Ferenc: A Monarchia lovassága az első világháborúban. In: Huszárok
a történelem forgószelében. Szerk. *Söptei István*. Sárvár, 2000.

Sziji 1997.

Fond és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok.
Szerk. dr. *Sziji Jolán*. Budapest, 1997.

Takács 2010.

Takács Gyula: Leszerelés és hadseregszervezés Magyarországon 1918 novemberében. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2010. 22. sz.

Vargyai 1993.

Dr. *Vargyai Gyula*: Magyarország hadtörténete 1918. októbertől 1919 augusztusáig. *Honvédségi Szemle*, 1993. 8. szám

Veress 1973.

Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). I. kötet
Szerk. *Veress Lajos*. München, 1973.

Zachar 2004.

Zachar József: A magyarországi huszáregységek tulajdonosai és vezénylői. In: A magyar huszárság története. Szerk. Csibák György. Budapest 2004.

THE DIVISION CAVALRY OF THE ARMY OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S REPUBLIC
IN 1918–1919

In the last years of the First World War, due to the great loss of horses, cavalry divisions could not be supplied with a sufficient number of mounts. In the wake of this, the mounted divisions gradually lost all of their horses. After the Great War, due to the Belgrade Convention, the Hungarian armed forces were allowed to set up only two cavalry divisions, however the aforementioned lack of mounts and mass demobilisation resulted in the fact that the newly set up cavalry regiments could not be completed. On the strength of archival documents, the study attempts at presenting the re-organisation of the division cavalry (particularly the 11th Cavalry Division) and its fights from November 1918 to the proclamation of the Hungarian Soviet Republic, also the disestablishment of the division cavalry during the Soviet Republic.

In the second half of the article, a First World War badge of a mounted platoon is presented. The badge originally used by the mounted platoons of dismounted Austro–Hungarian cavalry regiments was worn even after the war by the soldiers of the Hungarian Red Army.

DIE ARMEEKAVALLERIE DER STREITKRÄFTE DER UNGARISCHEN VOLKSREPUBLIK,
1918–1919

In den letzten Jahren des Ersten Weltkrieges blieb der Pferdenachschub der Kavalleriedivisionen wegen der großen Verluste an Pferden ungelöst, sie verloren nach und nach ihren Bestand. Nach Ende des Weltkrieges durften die ungarischen Streitkräfte aufgrund der Belgrader Konvention nur zwei Kavalleriedivisionen aufstellen, wegen des erwähnten Mangels an Pferden und der massenhaften Demobilisierung konnten die Kavallerieregimente nicht aufgefüllt werden. Der Aufsatz beabsichtigt anhand von Archivquellen die Neuorganisation und die Kämpfe der Armeekavallerie (ausdrücklich die der 11. Kavalleriedivision) vom November 1918 bis zur Ausrufung der Räterepublik, sowie die Auflösung der Armeekavallerie unter der Räterepublik vorzustellen.

In der zweiten Hälfte des Aufsatzes wird das Kavallerieabteilungs-Abzeichen des Ersten Weltkrieges vorgestellt. Das von den berittenen Abteilungen der Kavallerieregimente zu Fuß verwendete Abzeichen lebte weiter, und wurde sogar von den Soldaten der Roten Armee nach dem Weltkrieg noch getragen.

Baczoni Tamás

A SOSEM VOLT RUHATÁR
A MAGYAR NÉPHADSEREG ELVETÉLT RUHÁZATI FEJLESZTÉSE
AZ 1980-AS ÉVEK KÖZEPÉN

1987-ben (?) fejezte be a Magyar Néphadsereg Ruházati Szolgálatfőnökség „Az MN öltözeti rendszere fejlesztésének koncepciója” című tervezetét.¹ A tervezet készítői az 1965-ös egyenruha-reform óta eltelt húsz év szükséges fejlesztéseit vették sorra és a kívánalmak, követelmények alapján egy hosszú távú (tíz évre szóló) ruházati fejlesztési tervet javasoltak. Számba vették a Katonai Tanács (KT) 1973. március 27-i ülésén meghozott határozatok végrehajtását, illetve megadták a szükséges fejlesztési irányokat. A tervezethez fűzött mellékletekben részletes táblázatokban tettek javaslatot új ruházati cikkekre, illetve összehasonlították a Magyar Néphadsereg és a „baráti” (sic!) hadseregek ruházati rendszereit. A fejlesztés az 1980-as évek derekán nem csak papíron zajlott, a Magyar Néphadsereg Ruházati Ellátó Központ (MN REK) égisze alatt számos kísérleti egyenruha-változatot el is készítettek, ezeket be is mutatták a katonai felsővezetésnek. Egyes kísérleti ruhákat a valóságban (értsd: nem csak a bemutatókon) is viseltek. Az új ruházat bevezetésére végül nem került sor, bár egyes díszítőelemek (például a hímzett rendfokozati csillagok) rákerültek a katonai felsővezetők váll-lapjaira,² más elképzelések pedig alapjául szolgáltak későbbi ruházati fejlesztéseknek.³ Mindazonáltal könnyen elképzelhető, hogy amennyiben 1989-ben nem omlik össze az államszocializmus, akkor ma ilyen egyenruhákat (vagy legalábbis ezek továbbfejlesztett változatait) viselne a Magyar Néphadsereg állománya. Az 1985-ben elkészített kísérleti egyenruhák közül jó néhány darab fennmaradt a hajdani Logisztikai Szakgyűjtemény anyagában, ezekből válogattuk tanulmányunk képanyagát. A tanulmányt – teljes eredeti szövegével – forrásközlésként adjuk közre, magyarázó, kiegészítő jegyzetekkel ellátva.

1 A fennmaradt dokumentumon 109/24/1977. nyilvántartási szám szerepel, azonban a szövegből kiderül, hogy az előterjesztés az 1980-as években készült, a helyes dátum tehát valószínűleg 1987 lehet. Honvédelmi Minisztérium MN Ruházati Szolgálatfőnökség. Az MN öltözeti rendszere fejlesztésének koncepciója (tervezet) Nyt. szám: 109/24/1977 (helyesen vsz.:1987). Magántulajdon.

2 Elsősorban Oláh István hadseregtábornok és Kárpáti Ferenc vezérezredes, honvédelmi miniszterek portréin találkozhatunk a hímzett tábornoki rendfokozati csillagokkal, de mások is viselhettek ilyet, vö.: Tóth Tibor vezérőrnagy hagyatéka a HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményben.

3 Például 90 M hadi- gyakorlati egyenruha.

Az MN öltözeti rendszere fejlesztésének koncepciója (tervezet)

A Magyar Néphadsereg jelenlegi öltözeti rendszere 1965-ben alakult ki és került jóváhagyásra.⁴ Az azóta eltelt időszakban a katonai egyenruházat számos vonatkozásában továbbfejlődött, az állomány ruhatára modern cikkekkel egészült ki és emellett a minőség tekintetében is jelentős előrelépések történtek. Ugyanakkor néhány fontos területen – mint a csapadék elleni védelem, a tábori pihentetés – nem sikerült a kitűzött célt elérni. Mindezek mellett a változó katonai követelmények, az ipari, műszaki háttér alakulása és a viselési tapasztalatok szükségessé teszik, hogy az elkövetkezendő időszakra átfogó koncepciót dolgozzunk ki a jövő megalapozása érdekében és ily módon hosszabb távra (legalább 10 évre) jóváhagyott elgondolással rendelkezünk a néphadsereg egyenruházatának és hadfelszerelésének fejlesztéséhez.

Előzmények

Az MN öltözeti rendszerének felépítése a KT 1973. március 27-i ülésén hozott döntések alapján vált véglegessé, azon kötelezettségek meghagyása mellett, mely szerint az egyenruházat minőségét, esztétikai és viselési tulajdonságait a változó katonai követelmények és az ipari lehetőségek függvényében fejleszteni kell. Úgy ítéljük meg, hogy a fent jelzett kötelezettségeinknek alapjaiban eleget tettünk.

Az eltelt 10 év alatt:

1.) Modern kikészítési eljárások alkalmazásával javítottuk a hadi- (gyakorló) öltöny és az ing alapanyagának szín-, méret- és formatartását. Ezen kívül fejlesztettük a hadiruházat egyéb cikkeit és rétegeit is. Könnyebb kabát és nadrágbélelt, formatartóbb téli alsóneműt, esztétikusabb téli sapkát dolgoztunk ki. A szárazföldi csapatok állománya számára egységes $\frac{3}{4}$ -es kabátot alakítottunk ki, amely – bár formai szempontból további korrekciót igényel – biztosítja a katonák egyöntetű megjelenését.⁵ Ami a női hadi-(gyakorló) ruházatot illeti, azon a férfi ruházaton eddig megoldott általános minőségjavító változtatásokat elvégeztük. Javítottuk a hadi-(gyakorló) bakancs tartóssági és vízzáró tulajdonságait. Ebben az évben már a módosított felsőbőről készült lábbelivel látjuk el a néphadsereg személyi állományát. Továbbra sem tudtuk azonban egyfajta lábbelivel feloldani azokat az ellentmondásokat, amelyek a vízzárás és légáteresztés egymásnak ellentmondó követelményeiből fakadnak. Ezért a téli, csapadékos időjárás esetére kivethető műszőrme betéttel ellátott gumicsizmát alakítottunk ki. Terveinkben szerepelt

4 A Honvédelmi Bizottság 5/168/1965. számú határozata a Néphadsereg ruházati rendszeréről Idézi: A Magyar Néphadsereg személyi állománya ruházati ellátásának fejlődése 1958–1980. HM MN RSZF 1986. 3. sz. melléklet.

5 Ez volt az 1982 M egységes (téli)kabát, amelyet a 65 M kabát leváltására terveztek, azonban a Néphadsereg fennállásáig gyakorlókabátként már csak a hivatásos állomány kapta meg, a sorállomány kizárólag kimenőkabát szerepkörben használhatta.

egy könnyű, szellős hadi lábbeli kifejlesztése is.⁶ Az ezirányú kísérleteink azonban nem jártak sikerrel, így az ezzel kapcsolatos fejlesztési munkálatokat – alaktartó felsőrész és megfelelő minőségű poliuretán talpanyag felkutatásáig – fel kellett függesztenünk. A csapadék elleni védelmet néhány szakcsapat (repülőszereelő, ejtőernyős) vonatkozásában megoldottuk, általános mértékben azonban ezt az igényt nem sikerült megnyugtatóan kielégítenünk.⁷ Próbálkozásaink ellenére a hálósákkal kombinált esőgallér nem vált be.⁸ Emellett a néphadsereg technikai fejlesztésével párhuzamosan újabb követelmények jelentek meg, amelyek kielégítését több önálló, különböző típusú esővédő cikk egyidejű használatbavételével látjuk megoldhatónak. A repülőhajózó állományt magas minőségű, tetszetős hadiöltözettel láttuk el.⁹ Ennek kialakítása során a korszerű technikához való igazodás mellett, a nemzetközi tapasztalatokat és az állomány ezen rétegének kiemelt helyzetét is figyelembe vettük. Új igényként merült fel az aknász naszád legénysége számára az úgynevezett fedélzeti ruha kidolgozása. Ezt a munkát összekapcsoltuk a repülőszereelő és a mélységi felderítő ruházat korszerűsítésével és ily módon ezeket az öltözeteket a lehetséges mértékben egységesítettük.¹⁰

2.) A kényelmes öltözetek vonatkozásában javítottuk a szövetek gyűrészfeloldó tulajdonságát. Három, színében azonos, magas szintetikus szálal tartalmazó (külön köpeny és téli-nyári öltöny) alapszövetet mintáztunk ki és ezek tisztagyapjú változatát is elkészítettük. Az ingblúz kelménél – az alapanyag összetételét változtatlanul hagyva – a vászonkötés helyett egy jobb légáteresztő tulajdonságú, díszesebb kötésmódot alkalmaztunk, egyidejűleg a kétféle ingblúz (tishti, tábornoki)

- 6 Szintén a hajdani Logisztikai Szakgyűjtemény anyagában maradtak fenn kísérleti nyári (trópusi) bakancsok, tehát ez az ötletet is „továbbgondolták” a későbbiekben.
- 7 Itt a tanulmány szerzője az 1982 M repülő-szereelő kétrészes (nylon) esőruhára gondol, amely azonban még a kor követelményeinek sem igazán felelt meg, ezért a „megoldottuk” kifejezés kissé túl optimistának minősíthető utólag. Kétségtelen, hogy a 82 M esővédő ruha a semminél jobb volt, de távol állt a végleges megoldástól.
- 8 Az 1980-as évek eleji fejlesztés legnagyobb bukása a „82 M összefegyvernemi védőkészlet” volt. A sejtelmes elnevezés egy kombinált hálósákok takar, melynek „rendeltetése: tábortörzskamrák körülmények között, a hadi- (gyakorló) öltözettel, vagy annak egyes rétegeivel együtt a katona pihentetése, különleges szolgálati tevékenysége során az időjárás elleni védelme. A hálósák betétnél ujja van, ez elősegíti a kényelmes elhelyezkedést és a szabad kézmozgást, így a katona – nagy bidegben – fedezékben, megfigyelő helyen a hálósákba bújva is el tudja látni feladatát.” A hálósák használati és kezelési útmutatója. A készlet egy esőgallérból, egy hálósákból, egy lábszákból (a hozzá kapcsolt tokkal) és a lepedőbetétből állt. Az esőgallér a lábszákkal összetépzőzarázva adta a vatelintöltött hálósák vízhatlan belését, illetve két esőgallérból elvileg sátrat is lehetett építeni. Az ujjakkal ellátott hálósák – mint olvashattuk – elvileg „lövészárok-kabátként” is használható lett volna. A nylon esőgallér belső oldala fehér színű volt, így télen álcalepelként is lehetett volna használni. A valóságban a rendszer legnagyobb hibája az volt, hogy az esőgallért nem sikerült vízhatlanra gyártani, illetve maga a nylon alapanyag könnyen szakadt. A hálósák nem volt elég meleg, a két esőgallérből összeállított sátorban pedig nem fért el két ember (a felszerelésükről már nem is beszélve).
- 9 Ez volt a 82 M hajózóruha, amely a kor színvonalához képest valóban modernnek számított.
- 10 E fejlesztés „gyermeké” volt a 87 M ejtőernyős/hadihajós és repülő-szereelő hadi- (gyakorló) öltözet. A két előbbi azonos szabásban, de eltérő színben (tereptarka/sötétkék), míg az utóbbi tereptarka színben, eltérő szabással készült. Vö.: *Baczoni Tamás*: Az 1987 M. ejtőernyős hadi- (gyakorló) öltözet. A Magyar Honvédség (Néphadsereg) első terepszínű egyenruhája. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 6. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2003. 227–231. o. Hivatkozik rá: 227. o.

színét egységesítettük.¹¹ Új cikk-ként a táborno­koknak és a táborno­ki beo­sz­tás­ban lévő ezre­de­sek­nek a szo­l­gá­la­ti öltö­zethoz az ingblúz anyagából külön inget készítettünk, a hivatásos és tovább­szol­gá­ló állomá­ny szá­má­ra pedig megengedett utcai viseletként egy víz­hat­lan eső­ka­bátot hoztunk for­ga­lom­ba. Változás történt néhány hordmódban is, nevezetesen a bokszcsizma mint kötelező viselet – a fent jelzett állomány­ka­te­góriát kivéve – megengedetre módosult,¹² a szo­l­gá­la­ti öltö­zet ingblúzos változatainál az ingblúz helyett a gyakorlóinget kell viselni, és végül a kimenőre alkalmatlan öltönyöket a sorállomány szá­má­ra a tisztihez hasonló szo­l­gá­la­ti öltö­zettel alakítottuk át.¹³ Fejlesztési eredményeink közül külön is célszerű kiemelni a sorállomány új kimenőruházatát, amely fiatalosabb, kényelmesebb és mindenek előtt elegánsabb a jelenleginél. Ennél az öltö­zet­nél a zubbony helyett egy szépen kidolgozott blúzt, a korábbi ingblúz helyett pedig egy világos mogyoró színű, sportos inget készítettünk (ez utóbbit a katonák blúz nélkül is viselhetik). A felsoroltakon kívül az öltönyt ráhú­zha­tó plüss váll-lappal, azon MN feliratú fém betűkkel, nikkelezett gombokkal, fegyvernemi jelvé­nyel, fém csatos emblémás övvel és a ruha színéhez igazodó vállzsinórral díszítettük.

3.) Az őrségek részére az őrbunda helyett víz­hat­lan őrruházatot készítettünk.¹⁴ A hálókörletek otthonosabbá tétele érdekében a katonákat – a fehér helyett – színes ágyneművel és törülközővel láttuk el. Az állami egészségügyi szervekkel együttműködve fejlesztettük az egészségügyi textil­ia­it. Kórházaink részére modern alapanyagokból, a célnak jobban megfelelő, a mainál esztétikusabb orvosi, ápolói és beteg­el­lá­ta­si ruházatot és ágyneműt dolgoztunk ki.

Értékelésünk szerint az MN öltö­ze­ti rendszere az elvégzett korrekciókkal és kiegészítésekkel tovább fejlődött. Az a ruhatár, amely ma az állomány rendelkezésére áll, lehetőséget nyújt arra, hogy a katonák a szo­l­gá­la­ti tevékenységük során, a sportolás idején és a szabadidőben egyaránt az alkalomnak megfelelően öltö­z­ködjenek. Emellett azt is be kell látnunk, hogy az egyenruházat egyes elemei nem mindenben elégítik ki a katonai követelményeket és nem szolgálják kellőképpen a viselők jobb közérzetét, társadalmi köz­me­g­be­csü­lését.

11 Ez volt az úgynevezett „rácskötésű” ingblúz. A tiszti és a táborno­ki ingblúz-színek egységesítése a gyakorlatban nem volt teljesen sikeres, a 45% gyapjú­tar­ta­l­mú táborno­ki ingblú­zok színe mindig kicsit barnásabb tónusú maradt.

12 Tekintettel arra, „*hogy ez a nagy értékű, magas importanyag hányadú lábbeli a bakancs viselet általánossá válásával kibaszmatlan.*” A Magyar Néphadsereg személyi állománya ruházati ellátásának fejlődése 1981–1985. MN Ruházati Szolgálatfőnökség 1987. 4. sz. melléklet 8. pont.

13 Itt az 1982 M kimenőruházat bevezetésével feleslegessé vált 1970 M kimenőruhákra gondolnak – ezeket próbálták meg „legénységi szo­l­gá­la­ti öltö­zettel” átalakítani, nem túlzott sikerrel, tekintve az öltöny műszálas anyagának kényelmetlen viselési tulajdonságaira mindennapi szo­l­gá­la­ta­ta­la­sa során.

14 Ez volt a tereptarka nylon huzatból és vatelinózott bélésből álló „susogós” őrruha, amely valóban meleg és víz­hat­lan volt, a kor színvonalának megfelelően, mozgás közben azonban a nylon anyag erős, súrlódó hangot adott ki.

Részleteiben:

– a hadi-(gyakorló) ruházat – amely összességében korszerű öltözetnek minősíthető – nem elég hatásosan védi a katonát a csapadéktól, az olajszenyeződéstől és nem megoldott a ruha láng elleni védelme sem. Ezeket a feszültségeket – műszaki feltételek hiányában – a baráti és más hadseregek sem tudták mindaddig megnyugtatóan feloldani. Ezek ellenére az öltözet – réteges felépítésénél fogva – változékonny időjárás és hőmérséklet mellett megfelelő komfortérzetet nyújt a viselőjének. Az általános típusöltözetnél azonban a felsőruha alatti rétegek le- vagy felvétele körülményes. Az újonnan rendszeresített egységes kabát melegtartó képességét az első tapasztalatok alapján a szükséges mértékben javítottuk. Emellett úgy ítéljük meg, hogy a rendkívül hideg időjárás esetére egy újabb réteg beépítésének lehetőségét is vizsgálunk kell (például pulóver).¹⁵ A fentebb jelzett gondokon túl ennél a kabátnál sem lehetett összeegyeztetni a gyakorló és kimenő viselettel szemben támasztott – egymásnak ellentmondó – követelményeket. A magasított nyakú téli ing alkalmazásba vétele után gyártási problémák következtében a nyakrész megnyúlt, napjainkra azonban ezt a gondot megoldottuk.

– a kényelmes öltözetek közül a szolgálati öltözet – a viselők többségének véleménye szerint – általános méretekben nem igazolta a létjogosultságát, mivel az csak kimondottan törzs-jellegű tevékenység végzése esetén alkalmas viselet. A kiképzést folytató állomány számára praktikusabb a szabadabb mozgást biztosító gyakorlóöltözet. A köznapi öltözet szabásvonala túlzottan hangsúlyozza a „kényelmes” viseletet a katonásabb megjelenés rovására. Az ünnepi öltözet csupán az ing színében tér el a köznapitól. Ez a megoldás túlságosan leegyszerűsíti, egyhangúvá teszi az öltözködést, megnehezíti a ruha különtartását és nem szolgálja kellőképpen a tiszti, tiszthelyettesi állomány ünnepélyes alkalmakhoz méltó megjelenését.

– mindezek mellett a kényelmes öltözeti kategórián belül a szükségesnél több a felsőkabát jellegű elem, amelyeknek egy része kihasználatlan. Visszatérően gondot okoz a fésűs szövetek gyűrőfeloldó képessége, a ballonkabátok, az előregyártott cipők és a tiszti ingek minősége, valamint a tányérsapka formai megoldása.¹⁶

– a kényelmes női öltözet – egyes elemeit kivéve – nem eléggé nőies és nem tartott lépést még szolid mértékben sem a divatosabb formai megoldásokkal.

– a központi díszegység öltözete jelenleg megfelel a követelményeknek. Az ellátás azonban nagy nehézségekbe ütközik, mivel ez a ruha és lábbeli nagyüzemi leg nem gyártható, a méretes készíttetés lehetőségei pedig teljesen beszűkültek.¹⁷

15 Ez végül majd csak 1995-ben valósul meg, igaz, a pulóverból végül kényelmi felsőruházati cikk és nem egy újabb hőtartó közbélés lett.

16 Az 1980-as években folyamatosan kísérleteztek a tányérsapka másfajta formai kialakításával, de alapvető változás végül nem történt, az évtized végére a sapkák tányérrésze valamivel nagyobb lett, de az „esztétikai élmény”, amelyet a sapka nyújtott, lényegileg ugyanolyan maradt.

17 Ezen a helyzeten alapvetően változtatott az új női egyenruházat bevezetése 1987-ben, bár a női egyenruhák kérdésköre továbbra is problematikus maradt, mert a divat, a használhatóság és a katonás külső hármas követelményét valahogy sosem sikerült összhangba hozni. Lásd a témához: *A. Dolezsál Mária: Katonamódi. Igaz Szó, XXXII. évf. 9. sz. 1987. szeptember. 6–7. o.*

– a speciális munkaruha szükségleteket – egyrészt az egyenruházat, másrészt a munkavédelmi rendeltetésű védőeszköz ellátás keretében – ki tudjuk elégíteni. Ugyanakkor a tényleges állomány munkaruházati ellátásának jelenlegi gyakorlatát (miszerint a kihordás alatt levő gyakorlóöltönyt feketére festjük) csak szükségszerű megoldásnak lehet tekinteni. A gondokat egyfelől az okozza, hogy a textiltisztítás folyamatába beépített utánfestés erőfeszítéseink ellenére nem éri el a kívánt színtartóságot, az ily módon feketére színezett ruha megfogja a katona alsóneműjét. Másfelől a zöld színű sapka és a kabát – amelyekre az előbbi módszer nem terjed ki – nem illik a fekete öltönyhöz és számos esetben okoz nemkívánatos öltözködési fegyelmetlenséget. Felvetődött, hogy az MN állományát egy a gyakorlóruhától eltérő, külön munkaruhával lássuk el. Ezt a megoldást elsősorban gazdaságossági megfontolásokból (az irracionálisan magas alap- és utánpótlási költségek, valamint a gyakorlóruha végső hasznosításának problémája miatt) nem tartjuk célszerűnek. Mindezeket figyelembe véve a munkaruházat kérdését a gyakorlóöltözet távlati fejlesztéséhez kapcsoltnak látjuk megoldhatónak.¹⁸

– az általános személyi felszerelés cikkeit huzamos idő óta változatlan kivitelben gyártjuk. Ezek többsége ma is megfelel a velük szemben támasztott követelményeknek. Emellett a felszerelés a málna hordozására alkalmas eszközzel kiegészítésre szorul, néhány eleme (kulacs, szíjazatok) pedig továbbfejlesztést igényel.¹⁹

*Tábornoki társasági
sapka (tervezet) –
sötétbarna vagy drapp
öltönyhöz*

18 Ez viszont megoldatlan maradt gyakorlatilag napjainkig. A hadseregek „dresszkódjában” időről-időre visszatérő elem egy munkaruha bevezetésének kérdése, tekintettel arra, hogy a hadiruházatot is túl drágának találják néha arra, hogy a katonák minden körülmények között azt nyűjék. A zsávolyruha 1951-es megszüntetése óta a magyar fegyveres erőkhöz ez a kérdéskör megoldatlan maradt, általában a hadiruházatként már nem alkalmas hadi-(gyakorló) ruházatot, vagy a régebbi ruházati rendszer elemeit adták ki munkaruházat céljára. Így például az építőkatona az 1950-es években 1949 M, az 1970-es években pedig 1957 M posztóruhát viseltek.

19 Ez a kérdés is megoldatlan maradt.

*Tiszti társasági sapka
(tervezet) – sötétzöld
öltönyhöz*

*Tábornoki társasági
sapka (tervezet) –
drapp öltönyhöz*

*Repülőtiszti
tányérsapka (tervezet)
– „acélkék” öltönyhöz*

Az eltelt 10 év fejlesztési eredményei és a még fennálló gondok értékelése alapján úgy ítéljük meg, hogy az alapok megtartása mellett az MN öltözeti rendszerét olyan irányban célszerű továbbfejleszteni, hogy az jobban igazodjon a katonák mindennapi tevékenységéhez, ezen belül az egyes öltözeti kategóriák a kiképzés, a napi törzsmunka végzése és a laktanyán kívüli tartózkodás, valamint az ünnepélyes alkalmak szerint élesebben különüljenek el egymástól. Fejlesztési elgondolásunk kialakításánál nagymértékben támaszkodtunk az egyenruházat műszaki felülvizsgálatával kapcsolatos értékelésre, a katonai szervezetektől beérkezett véleményekre és javaslatokra, figyelembe vettük a baráti hadseregek tapasztalatait, a hazai textil-ruházati ipar műszaki lehetőségeit és annak várható alakulását.

A rendszer fejlesztése

Rendszertanilag az öltözeti kategóriákat a jelenlegi négy helyett három (hadi-gyakorló, köznapi és ünnepi) csoportba soroljuk. Ezen belül a hadi-(gyakorló) ruházat jelenlegi típusöltözeteit bővítjük a hadihajós fedélzeti ruhával²⁰ és a szolgálati öltözetet vagy annak egy módosított változatát – a viselők körének egyidejű szűkítése mellett – ebbe a kategóriába illesztjük, tábori törzsszolgálati öltözet elnevezéssel. A köznapi és ünnepi kategóriákat úgy alakítjuk ki, hogy azok általános, női, repülő²¹ és hadihajós típusöltözetekre tagozódjanak. Ezzel helyt kívánunk adni a jogos igényeknek, ugyanakkor a néphadsereg jellegének és nagyságrendjének megfelelően mértéket tartunk az öltözetek különbözősége tekintetében is. Ily módon néhány sajátos ruhadarab kivételével egységes marad az öltözet a szárazföldi csapatoknál, ettől eltérő lesz a repülő csapatok, a hadihajós dandár és a katonanők ruházata, illetve azok díszítése. (Az öltözeti rendszer javasolt felépítését az 1. sz. melléklet tartalmazza.)

A hadi-(gyakorló) ruházat állomány- és rendfokozati kategóriákra tekintet nélkül továbbra is egységes marad, jellegét, réteges felépítését nem módosítjuk. Az ipari-műszaki feltételek létrejöttével javítjuk a ruha védőképességét, nevezetesen a (felderítő öltözetekhez hasonlóan) vizuális felderítés elleni álcázását,²² az olaj- és szennyasztító tulajdonságát, a lángállóságát, esetleg a mérgező harcanyagokkal szembeni szűrőhatását, mindenekelőtt az ilyen behatásoknak fokozottan kitett állomány számára. A mai ismereteink szerint a ruházat többretű

20 A kék hadihajós öltözet az 1985-ös díszszemlén debütált, részletes leírása az 1987-es öltözködési szabályzatban olvasható.

21 Itt kezdődik a tervezet „sosemvolt” része – a repülő egyenruhák terveit kidolgozták, a mintadarabokat el is készítették, de ezekből azután semmi sem lett. Világoskék („acélkék”) ruhát terveztek, az akkoriban használatosnál jóval nagyobb fejrészű tányérsapkával. Lásd a képmellékletet.

22 Feltehetően ennek köszönhető annak a később „ENSZ-gyakorló” néven ismertté vált egyenruhának a megszületése, amely háromszínyomású tereptarka anyagból készült, de még a 65 M gyakorlóruha szabásában, s amelyet – mint neve is mutatja – különféle békemissziókban használtak. Ugyanakkor viszont a későbbi 90 M gyakorlóruha kísérleti változata – mint arról a későbbiekben is lesz szó – még olívizöld színben készült.

védőképességével szembeni követelményeket egyfajta öltözettel nem lehet kielégíteni. Úgy ítéljük meg, hogy a gyakorlóruha olaj- és szennyasztító kikészítése, vizuális felderítés elleni álcázása és szerkezeti módosítása egy öltözetben kivitelezhető. A szűrőhatás és a lángállóság eléréséhez viszont egy külön, ezeket a tulajdonságokat egyesítő védőruha szükséges.

Az általános gyakorlóruhát formailag közelítjük a különleges öltözetekhez. Ennek megfelelően a nyári és téli viseletet különválasztva, ezt az öltözetet kivehető bélésű – a jelenlegi gyakorlóöltönyre felvehető – melles nadrággal egészítjük ki és a felsőkabátját is ehhez igazítjuk.²³ Mindezek révén azt kívánjuk elérni, hogy a hadi-(gyakorló) ruházat a motorizáció követelményeinek teljes egészében megfeleljen és az egyes típusöltözetek fegyvernemenként, szakbeosztásonként a formát lényegében nem befolyásoló sajátosságok szerint csak a legszükségesebb mértékben térjenek el egymástól. Egyúttal legyenek alkalmasak arra, hogy a kihordás általános rendjébe illesztve munkaruhaként is felhasználhassuk.

A felsorolt célkitűzések mellett a VII. ötéves hadsereg-fejlesztési időszakban esővédő ruha és esőgallér-sátorlap kombinált alkalmazásával megoldjuk a tényleges állomány csapadék elleni védelmét.²⁴ Ezen felül az esővédő eszközből olyan mennyiségű mobilizálható központi tartalékot halmozunk fel, amellyel ki tudjuk elégíteni egy-egy nagyobb volumenű mozgósítással egybekötött gyakorlat ilyen irányú szükségleteit.

Fejlesztjük az általános személyi felszerelés egyes cikkeit, mindenek előtt javítjuk a kulacs hőtartó képességét és kiváltjuk a szíjzatokat szintetikus hevederekkel. Az érintett fegyvernemekkel és szolgálati ágakkal együttműködve oly módon rendezzük a személyi málha elhelyezését, hogy a katonához csak a harctevékenység szempontjából legszükségesebb felszerelési cikkek kötődjenek, ehhez megfelelő hordozóeszköz álljon rendelkezésre, a málha többi részzeit pedig a harcjárműre és az alegység szállítóeszközeire lépcsőzzük. Módosítjuk és egyszerűsítjük a tábori rendfokozati jelzések formáját és elhelyezését, megszüntetve az e téren ma meglévő nemkívánatos jelenségeket, többek között a tisztesek galléron elhelyezett rendfokozatának az ing kihajtott gallérja általi takarását, a tisztí, tiszthelyettesi állománynál pedig azt a problémát, miszerint a váll-lapok a vállon átvett szíjzatok és hevederek miatt gyakran megsérülnek.²⁵

23 Ezzel gyakorlatilag nagy vonalakban már a későbbi 90 M hadi-(gyakorló) egyenruha szabását írják le.

24 Egy újabb elhamarkodott ígéret. A 82 M esővédő alapján továbbfejlesztett 93 M esővédő ruha tömeges bevezetésekor már elavult volt, de – modernizált, elől húzózárral végig nyithatóvá tett változata – képezi lapját még ma is a MH csapadék elleni védelmének. A leváltására tervezett 2008 M goretex alapú esővédő ruházat csak elméletben került rendszeresítésre (beszerzések alig realizálódtak). A 2015 M műveleti egyenruhához szintén goretex esővédőt rendszeresítettek, tömeges beszerzése 2019–2020 folyamán várható. A sátorlap-esőgallérból készítették különféle kísérleti változatokat, nylon illetve poliuretán alapanyagból például de gyakorlatilag a mai napig a hagyományos pamut sátorlap négyzínnyomású változata van rendszerben, ami a 2010-es évek végén reménytelenül elavultnak mondható. Ezért a Lövész 2020 programban már nem is szerepel, helyét poncho, illetve könnyű sátor veszi át, gyakorlatilag véget vetve a hagyományos sátorlap-esőgallér elképzelésnek.

25 Ebből az 1990-es évek közepéig-végéig gyakorlatilag semmi sem valósult meg. A személyi felszerelések és málhahordfelszerelések úgy a MN-nél, mint a MH-nél sokkal inkább „mostohagyereknek” számítottak, mint a ruházat. Ennek okát csak találgathatjuk, de feltehetően

A kényelmes öltözetek minőségének és esztétikai értékének javítása mellett élesen különválasztjuk a köznapi és ünnepi viseleteket, helyt adva egyúttal egyes fegyvernemi hagyományoknak is.²⁶

A köznapi ruházat színét – a hadihajósok öltözetét kivéve – nem változtatjuk, a szabásvonalat viszont a katonás megjelenést jobban kifejező vonalvezetésének megfelelően – a gombok számának növelésével és a zubbony ennek megfelelő szerkezeti átalakításával – módosítjuk és az öltönyt egy saját anyagából készült leंबरdzsekkel²⁷ is kiegészítjük. A repülősök ruházata ettől csupán a sapka állórésze és a vállszalag színében térne el, míg a hadihajósok öltözete sötétkék színű lenne. A köznapi öltözethez felhasznált szövet választékot (tropikál, fésűs 45% gyapjú, 55% poliészter és ezek 100%-os gyapjú változata²⁸) továbbra is megtartjuk, a használati tulajdonságaikat azonban javítjuk.

Az ünnepi ruházatot teljesen új alapokra helyezzük. Az öltözeti típusokat úgy alakítjuk ki, hogy azok a köznapiól díszítettségükben, színükben és formájukban is eltérőek legyenek. Ehhez a viselethez az öltönytől eltérő színű külön pantallót – a hadihajósoknak külön zubbonyt – is tervezünk a választékos öltözködés feltételeinek kiszélesítése érdekében.

A felsoroltakat figyelembe véve a tábormokok és a repülősök öltözete két-soros,²⁹ az általános tiszti, tiszthelyettesi öltözet egysoros, háromgombos, mindhárom színben eltérő, de egymással harmonizáló világos tónusú öltönyből és egy sötét árnyalatú pantallóból, a hadihajósok öltözete sötétkék öltönyből és fehér

a döntéshozókat kevésbé érdekelte ez a témakör, mivel nem volt annyira látványos. A katonák valós szükségleteivel jóval kevésbé törődtek, illetve – tekintettel arra, hogy a MN „békehadserg” volt – a háborús szimulációra sem helyeztek túlzottan nagy hangsúlyt, illetve nem hallgatták meg, nem vették figyelembe az efféle panaszokat. A tisztikar jelentős része meg volt győződve arról, hogy az 1960-as években kidolgozott személyi felszerelési rendszer „megfelelő” a 80-as évek végén is, miközben még a Varsói Szerződés hadseregeiben is folytak modernizációs kísérletek, nem utolsósorban az afgán-szovjet háború tapasztalatainak feldolgozásával. Például az NDK Nemzeti Néphadserege 1989-ben tervezett bevezetni egy módosított szabású hadiruhát, illetve egy új málharendszert (UTV).

- 26 Újból megindult a hadseregekre jellemző „színesedési” folyamat, amely 1955-ben már egyszer elkezdődött, de akkor az 1956-os forradalom véget vetett az ilyen irányú „fejlődésnek”, majd 1965-ben egy teljesen „összhaderőnemi” tömeg-egyenruha (ehhez kapcsolódott a kék hadihajós ruha 1968-as megszüntetése is) kimunkálása jelentette a maximális ellenpólust. A folyamat lényege, hogy a modern tömegöltöztetésnek való megfelelés egy idő után nem elégíti ki a hadsereg igényeit – a haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok megkülönböztető ruházatot akarnak, már nem elegendnek meg a jelzésrendszer (fegyvernemi és egyéb jelzések) nyújtotta lehetőségekkel. Másfelől a tisztikar igényel magának ünnepélyesebb, az általános ruházatnál elegánsabb, „színes” ruhát. 1955-ben a sötétkék nadrág, a színes állórésű tányérsapka jelenítette meg ezt az igényt, 1985-ben pedig az alábbiakban ismertetett öltözet válósította volna meg ugyanezt a célt.
- 27 Lemberdzsek – az angol lumber-jacket szóból. Rövid, csípőig érő kiskabát, mely a 70-es években pl. a farmeröltönyökhöz jött divatba és a polgári divatban népszerű szabású ruhadarab lévén, a katonai divatot is próbálták ezzel a kabátféleséggel felfrissíteni.
- 28 Mind a nyári tropikál, mind a vastagabb fésűs anyagból lehetett 45% gyapjú, 55% poliészter, illetve 100% gyapjú változatban ruhát készíttetni, utóbbi természetesen jóval drágább volt.
- 29 A kétsoros zubbony, mely még inkább hasonlít egy civil zakóra sem volt újdonság a Néphadseregben. 1952-től a légierő, 1954-től a páncélos (és gépkocsizó lövész) tisztek is kaptak ilyen öltözetet.

*Drapp tábornoki társasági
zubbony (tervezet)*

*Drapp tábornoki társasági
zubbony „tradicionális”
változata (tervezet)*

*Drapp tábornoki társasági
zubbony vállfődíszes
változata*

zubbonyból állna.³⁰ A tiszti, tiszthelyettesi állomány ruházatát paszpólozással³¹ is díszítenénk.

Az ünnepi öltözethez minden állománykategória számára díszített tányérsapkát, (a hadihajósoknál fehér színben is) az öltönnel összhangban álló nyakkendő, sál, kesztyű, cipőt és zoknit tervezünk kialakítani.

Felső ruhadarabként a kényelmes öltözetekhez – a külső megjelenésében azonos köpeny és felöltő helyett – a tábornokok számára külön ünnepi és köznapi, a tiszti, tiszthelyettesi állománynak egyfajta, de minden öltözetükkel (köznapi és ünnepi) színben összhangban álló posztó köpenyt dolgozunk ki.³² Emellett a $\frac{4}{4}$ -es és $\frac{3}{4}$ -es ballonkabát – a minőséget javítva – továbbra is rendszerben marad és megengedett viseletként a jelenlegi esőkabátot is meghagynánk.

30 Vagyis a hadihajósoknak egy külön fehér, nyári zubbonyt is terveztek. Ez sem volt újdonság, 1957–75 között megengedett nyári viseletként engedélyezték fehér zubbony hordását. 1975 után a fehér ruha esküvői „megengedett” viseletté szelídült, a tiszt (tiszthelyettes) gyakorlatilag egyszer vehette föl életében (hacsak nem nőszült többször).

31 Paszpólozás: szegélyezés – a nadrág hosszanti külső varrásába illesztett, a nadrág színétől eltérő színű szegélyposztóból készített díszítő csík (a francia passepoil szóból)

32 1986-ban bevezetésre került a posztóköpeny, holott már akkor is anakronizmusnak számított. A mai napig rendszerben van, habár aránytalanul drága, és nehézkes az alapanyag-beszerezés. Lásd: 45/1986 HM sz. utasítás. Honvédségi Közlöny 1986/20. 264. o.

*Sötétzöld tábormoki felöltő,
perzsagallérral és fegyvernemi
karjelzéssel*

A kényelmes öltözetek felépítését a 2. számú mellékletben részleteztük.

A sorállomány kimenőruházata a szárazföldi csapatoknál a jelenlegi marad. A hadihajós dandárnál szolgálatot teljesítő katonákat a hagyományos matróz öltözetrel látjuk el, amely sötétkék matrózsapkából, sötétkék és fehér matrózból, sötétkék pantallóból, matróztrikóból és fekete színű cipőből tevődik össze, a hozzáillő sötétkék színű felsőkabáttal.³³ A repülő csapatok sorállományának a kimenőruhához világoskék váll-lapot tervezünk, a tiszti, tiszthelyettesi rendfokozati jelzésekkel megegyezően. Emellett megvizsgáljuk egy külön kimenőkabát rendszerbevitelének lehetőségét is.

A díszelgő öltözetek közül a zenekarok és a művészegyüttes ruházatát értelemszerűen a tiszti, tiszthelyettesi ünnepi viseletekhez igazítjuk. A központi díszegység ruházatát – a méretes készíttetés mind szűkebbé váló lehetőségei miatt – olyan mértékben módosítjuk, hogy az nagyüzemileg finomkonfekcióként (a mai szolgálati öltözethez hasonló – fazonos zubbony, pantalló, bakancs – formában) legyen gyártható, de ugyanakkor a reprezentatív megjelenést is tegye lehetővé.³⁴

A katonanők számára az eddigi felfogástól és gyakorlattól merőben eltérő kényelmes öltözeteket alakítunk ki, annak szem előtt tartásával, hogy az egyes ruhadarabokban a divat diktálta követelmények, a nőies és ugyanakkor a katonás formák kellőképpen ötvöződjenek. Hasonlóan a férfiakéhoz az ünnepi öltözetet a köznapitól itt is élesen különválasztjuk, a köznapivi viseletben pedig széles öltözködési variációkra adunk lehetőséget. A fejlesztési munkálatokat 1984-ben

33 A matrózuha szabású hadihajós öltözet volt a MN egyetlen igazi „sikersztorija” a 80-as évek végén. Jóllehet ekkoriban már a legtöbb szabadságra hazamenő kiskatona első dolga volt levetni a kimenőruhát és gyorsan civilbe öltözni, a hadihajós ruhának volt presztízse, abban szívesen mutatkozott a szabadságos sorállomány.

34 Ez sem valósult meg. A zártnyakú zubbony azóta is a díszelgő ruházat kötelező eleme, sem a tervezők, sem a döntéshozók nem szeretnék inges-nyakkendős díszelgő katonákat látni, holott más országokban erre előfordulnak példák. 1991-ben a díszelgő legénység tekintetében megtörtént a bakancsra való átállás, de az 2010-es években ezt visszacsinálták és megint csizmát húztak a díszelgő katonával, figyelmen kívül hagyva a gazdaságossági és kényelmi szempontokat.

Kárpáti Ferenc vezérezredes, honvédelmi miniszter, hímzett csillagokkal szerelt váll-lapokkal

megkezdjük. Előzetes közvélemény-kutatás alapján változatokat dolgoztunk ki, ezeket mint jellemmintákat bemutatjuk.

Alapanyagok és egyes cikkek fejlesztése

A hadi-(gyakorló) öltözetek vonatkozásában javítjuk a felhasznált alapanyagok kopásállóságát, vízlepergető tulajdonságát, az ipari lehetőségek függvényében azok védőképességét, nevezetesen olaj- és szennytaszítását, nehezen éghető szálak felhasználásával a lángállóságot és szűrőhatását.³⁵ A csapadék elleni védelem céljára megfelelő vízzáró tulajdonságokkal rendelkező szövetet dolgozunk ki.

A kényelmes öltözetek szöveteinél a fő hangsúlyt a gyűrődésfeloldó, formartartó tulajdonságok javítására, a szennyeződési hajlam csökkentésére és magasabb gyapjútartalmú változatok kidolgozására helyezzük. Felső ruhadarab céljára jó minőségű posztószövetet alakítunk ki és egyúttal javítjuk a ballonanyagok minőségét is. Az alsóneműknél előtérbe helyezzük a könnyebb, szellősebb kelmék alkalmazását.

Az alapanyagok fejlesztése során elsősorban a hazai textilruházati ipar lehetőségeire támaszkodunk. Egyes esetekben azonban főként a fésűs szövetek, a ballon és a posztó tekintetében import beszerzési forrásokat is számításba

³⁵ A 2015 M műveleti ruha bevezetéséig a lángállóság megoldása elmaradt. Az új egyenruhánál azonban pont a lángmentesített alapanyag okoz problémákat, magas ára és nem megfelelő kopásállósága miatt.

veszünk, legalábbis a magasabb igények kielégítése céljából. A lehetőségek felkutatását folyamatba tettük. Előzetes felméréseik szerint a szovjet és lengyel relációk mutatkoznak a legalkalmasabbnak. A ballon beszerzésre a nem szocialista forrásokat is figyelembe vesszük.

A sapkák közül a nyári és a téli gyakorlósapka formatartását megfelelő kellékanyagok, a téli sapkánál ezen kívül jobb minőségű hordozószövet és műszörme alkalmazásával javítjuk. Az utóbbi révén azt is el kívánjuk érni, hogy a téli sapka viselete – a nyárihoz hasonlóan – állományviszonyra és rendfokozati kategóriákra tekintet nélkül egységes, és kimenő célra is alkalmas legyen.³⁶ A kimenőöltözethez a hadihajósok kivételével – nyári viseletre egy szépen kidolgozott, a kimenőruha anyagából készített bocskai sapkát [sic!], a hadihajós, az ejtőernyős és harccsizó állománynak a gyakorlóhoz barettsapkát tervezzük.³⁷ A tányérsapka formai módosítása mellett a nyári időszakra egy könnyebb, ünnepi alkalomra egy díszítettebb változatot dolgozunk ki, amelyet a tábornokok számára dúsabb, a tiszti, tiszthelyettesi állomány részére szerényebb díszítő elemekkel látunk el.³⁸ A hideg elleni védelem fokozása céljából növeljük a gyakorlókesztyű melegtartó képességét, az MN teljes állományát ellátjuk a már gyakorlatokon használt és bevált gyapjú fejevédővel³⁹ és megvizsgáljuk egy gyapjú pulóver rendszeresítésének lehetőségeit is, figyelemmel arra, hogy ez az újabb réteg a kabát alatt elférjen.⁴⁰

Az általános hadi-(gyakorló) öltönyt úgy módosítjuk, hogy nyári viseletre megmarad a jelenlegi nadrág és zubbony, téli viseletként egy erre felvehető, vállpántokkal szabályozható, kivehető bélésű, melles nadrágot és egy téli zubbonyt alakítunk ki.⁴¹

Tábori törzsszolgálati viseletként a magasabb törzsekben szolgálatot teljesítő tisztek, tiszthelyettesek számára egyik változatként meghagynánk a jelenlegi szolgálati öltözetet. Egy másik változat szerint erre a célra egy könnyű fésűs szövetből készült olajzöld színű öltönyt tervezzük kidolgozni, négygombos zubbonyal, sínadrág szabású pantallóval, a tábornokoknak csizmanadrággal⁴² is.⁴³

36 1987-től viselheti a téli sapkát a kimenőöltözethez a sorállomány és 1988-ban egységesítik a gyakorlóöltözethez a „legénységi” téli sapka viseletét (addig a tisztek és tiszthelyettesek a köznapi téli sapkájukat viselték a gyakorlóöltözethez is).

37 A legénységi kimenő Bocskai-sapkát 1986-ban vezetik be, az ejtőernyősök 1987-ben kapnak zöld barettsapkát a hadi-(gyakorló) egyenruhához, viselésének kiterjesztésére (köznapi/kimenő ruházathoz) már csak a rendszerváltás után kerül sor, csakúgy, mint a páncélosok fekete barettsapkájára.

38 A HM HIM gyűjteményében található ilyen sapka-javaslatok, melyek az egykori Logisztikai Szakgyűjtemény gyűjtéséből, a Daróci úti MH REK kísérleti osztályának anyagából kerültek elő. Az egyik sapkához mellékelt mintajegy arra enged következtetni, hogy az ötletelés jóval régebben kezdődött, mert 1971-es dátumozással egy „javasolt ünnepi sapka, módosított olasz fazon” elnevezésű sapkáról van szó, amely voltaképpen a korabeli olasz katonai tányérsapka formai másolása.

39 A zöld, kötött kámza (fejvédő) a 90-es évek elején-közepén terjedt el nagyobb számban a hadseregben. Hátránya az volt, hogy sálként való alkalmazása nem bizonyult kényelmesnek.

40 Lásd a 14. jegyzetet. A kabát alatt viselhetőség végül nem valósult meg és a pulóver más szerepkört kapott.

41 Ebből az ötletből született a 90M hadi-(gyakorló) egyenruha.

42 Csizmanadrág: lovaglónadrág.

43 Ez is csak terv maradt.

A köznapi öltönyt a jelenlegi drapp színben, négygombos kivitelben, magasabb fazonnal és a testhez jobban közelítő szabással készítjük el, a tábornokok szegélyezett ujjhajtással, a tiszti, tiszthelyettesi állományoknak anélkül. Javasoljuk, hogy változatoként a pantallóhoz, az öltöny anyagából készült leंबरdzsek is viselhető legyen (alatta inggel és nyakkendővel).⁴⁴

Az ünnepi öltönyt négy változatban dolgozzuk ki. A köznapival szemben itt oldottabb formákat alkalmazunk. A tábornokoknak és a repülő-csapatok tiszti, tiszthelyettesi állományának kétsoros, a többieknek egysoros, háromgombos öltönyt tervezünk, amely egy ettől eltérő színű pantallóval, a hadihajósoknál fehér zubbonyal egészül ki. A hadihajósoknál és a repülőknél követjük a hagyományos – sötétkék, illetve acélkék – színeket, a tábornoki és az általános tiszti, tiszthelyettesi ruháknál a jelenlegi öltözetek színtartományán belül a világosdrapp és a barna színárnyalatokat részesítjük előnyben.⁴⁵

A posztóköpenyt, formáját tekintve egy változatban, kétsoros külső gombolással, hátul derékvonal alatti hasítékkal, az ünnepi és köznapi ruhához egyaránt illeszkedő színben tervezzük kialakítani. A tábornoki köpeny az általánostól csupán az alapanyag minőségében és díszítettségében térne el.⁴⁶

A tiszti ingek gallérját úgy módosítjuk, hogy az a gombolásnál összeérjen és a gallér szélei 90 fokos szöveget zárjanak be. Emellett készítésükhöz puhább, de rugalmasabb ragasztós közbélést, szellősebb, kellemesebb közérzetet nyújtó kelméket alkalmazunk.

Javítjuk a tiszti ingblúz légáteresztő tulajdonságát és esztétikai értékét. Változatoként az ing anyagából is készítünk ingblúzokat. A gallérját úgy alakítjuk ki, hogy ez a ruhadarab a zubbony alatt – az eddiginél jobban illeszkedve – viselhető legyen.

A legénységi gyakorlóing kiváltására egy könnyű pamuttrikót dolgozunk ki.⁴⁷ Egyidejűleg a gyakorlózubbony anyagát könnyítjük azzal az elgondolással, hogy az a nyári időszakban is kellemes viseletet nyújtson.⁴⁸

A hadi-(gyakorló) bakancs könnyítését továbbra is aktuális feladatnak tekintjük. E lábbeli nyári változatának kialakítására azonban – az egymást kizáró tényezők (légáteresztés-viszonylag könnyű alkatrészek-nehez igénybevétel stb.)

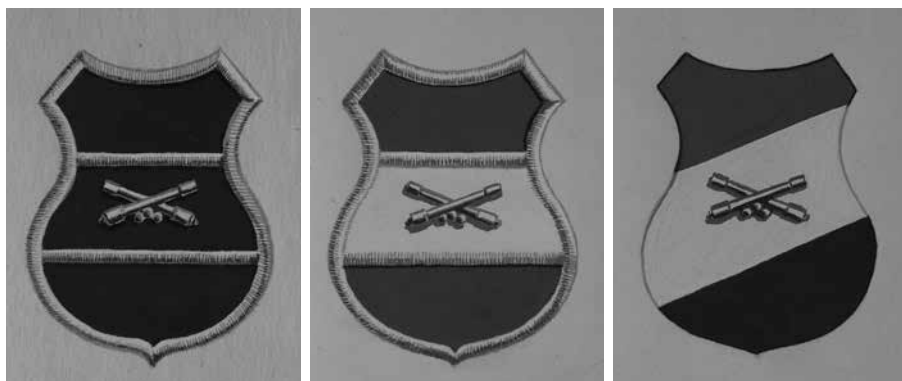
44 A négygombos zubbonyt az 1993. évi reform során bevezették, az 50-es éveket idéző szegélyezett ujjhajtóka viszont elmaradt. A „leंबरdzsek”-ből végül nem lett semmi.

45 Lásd a fényképmellékleteket. Az öltözetre tervezett hímezett díszítések rendkívül alacsony minőségűek voltak, valószínűleg ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a tervezet végül nem valósult meg.

46 Ennek akkor az 1986 M posztóköpeny lett az eredménye. Ezt a ruhadarabot az 1987-es szabályzat kétféle – köznapi és társasági – változatban mutatja, a kettő között a gallér díszítése (köznapi köpenyen fegyvernemi jelzés, társasági köpenyen díszített gallérhajtóka, MN-jelvényvel) a különbség. A valóságban csak a társasági köpeny került használatba. Díszítéseinek megváltoztatásával (fegyvernemi színű gallérhajtóka, váll-lap helyett ujj-rendfokozati jelzések) túlélte a rendszerváltást, és ma is szolgál.

47 Szintén a 90 M hadi-(gyakorló) egyenruha bevezetésével valósult meg.

48 Ez az ötlet viszont nem: a 90 M hadi-(gyakorló) egyenruha ugyanolyan vastag 100% pamut alapanyagból készült, mint elődje. Csak 2000-ben került sor egy külön – vékonyabb alapanyagú – nyári egyenruha bevezetésére, ami viszont (tereptarka mintázata dacára) hadiruházatként nem volt alkalmas, mert ahhoz túl gyenge volt az alapanyag.

Fegyvernemi karjelzés tervdrajzok

miatt – hosszabb távon sem látunk lehetőséget.⁴⁹ A csapadékos téli időjárás esetére a láb megfelelő öltöztetését a már rendszerben lévő melegbéléses gumicsizma szabályozott viselésével tervezzük megoldani.⁵⁰

A tisztii és legénységi félcipők tekintetében modernbb vonalú, de kényelmes formák kialakítására törekszünk. Egyidejűleg javítjuk a felsőbőrök minőségét, használati tulajdonságait, a cipők esztétikusabb kidolgozottságát. Megvizsgáljuk és a lehetőségek függvényében megoldjuk a sorállomány ellátását téli cipővel.⁵¹

A bőrkesztyűket továbbra is import bőrből készítetjük, de az eddiginél nagyobb súlyt helyezünk azok kidolgozottságára.

A sálát a köznapi öltözethez rugalmasabb kötött anyagból, az ünnepihez selyemből alakítjuk ki,⁵² a színét az öltözetekhez igazítjuk. A nyakkendő alapanyagát és az előrekötötteknek a formáját is tovább javítjuk.

A rendfokozati jelzések és díszítő elemek lényegesebb változtatása nélkül a gyakorlóöltözethez a sapkán és a felkaron egyszerű módon felilleszthető

49 A nyári bakancsból is sokféle kísérleti változat készült, külföldi példák nyomán általában a bőr szárrészt cserélték vászon, nylon szárrészre, de végleges megoldást nem sikerült kidolgozni, tömeggyártásra egyik változat sem került. Külön téli- és nyári bakancs először a Haix-lábbeliek bevezetésével került a honvédség készleteibe a 2000-es években.

50 Sáros, vizes időben a 80-as évek második felének kedvelt viselete volt magasabb beosztású tisztiek körében, akik csak „nézelődni” jártak ki a gyakorlótérre. Hadi használatra azonban egyáltalán nem volt alkalmas, így a 90-es években kikopott a rendszerből.

51 Erre sosem került sor. A sorállomány mindvégig poliuretán talpú vékony bőr cipőben járt kimenőre a legvadabb teleken is. Egyes helyőrségekben állítólag télen engedélyezték a gyakorlóbakancs és a kimenőruha párosítását extrém hideg esetén.

52 Selyemsál nem került rendszeresítésre.

rendfokozati jelzéseket alakítunk ki,⁵³ az ünnepi ruházathoz pedig ahhoz illő sapkajelvényt,⁵⁴ gombot és fegyvernemi jelvényt készítünk.⁵⁵

Az eső elleni védelem céljából – felelevenítve a korábbi hagyományokat – olyan modern alapanyagú sátorlap-esőgallért dolgozunk ki, amelyből párosával két fős sátor is kialakítható.⁵⁶ A harcjárművek küzdőterében elhelyezkedők ilyen irányú igényét a már rendszerben lévő (re. szerelő és eje.) esővédő öltönnyel tervezzük kielégíteni.⁵⁷ Az állomány táborigényét a 63 M egységes sátor, a harcjármű adta lehetőségek és a kis sátor együttes felhasználásával oldjuk meg.

Összegzés, következtetések

Az MN öltözeti rendszerének fejlesztésére vonatkozó elgondolásaink és javaslataink – amelyek lényegében a hadi-(gyakorló) ruházat védőképességének, egyes védőcikknek minőségének, esztétikai értékének és használati tulajdonságainak javítására, valamint az ünnepi és köznapi viselet különválasztására irányulnak – alapját képezik a VII. ötéves hadseregfejlesztési időszak és az azt követő évek műszaki fejlesztési programjának. A részletek kimunkálása során a hadi-(gyakorló) öltözet vonatkozásában továbbra is a katonai követelményeket tekintjük elsődlegesnek, ezért annak munka- és védőruha jellegét az eddigieknél is erőteljesebben előtérbe helyezzük. A kényelmes öltözetek tervezésénél viszont – a személyi állomány jogos igényein kívül – helyt kívánunk adni a társadalmi közízlésnek, a lakosság öltözködési szokásainak és a lehetséges mértékben figyelembe vesszük a magyar katonai öltözködési hagyományokat is, elsősorban a díszítő elemek, rendfokozati jelzések és a ruhák színösszeállításának tekintetében. Ez utóbbinál azonban egyfelől messzemenően szem előtt kell tartani, hogy azoknak a hadseregeknek az öltözködése, amelyeket néphadseregünk elődjeinek tekintünk, az egyenruha jellegének kialakulatlansága, később a hagyományok torz kinövései és a németes-osztrákos hatások miatt nem alkalmas a hagyományok ápolására, másfelől tekintetbe kell venni, hogy az effajta kezdeményezéseket a társadalom mai öltözködési felfogása, a közvélemény is befogadja.⁵⁸

53 Erre sem került sor, pedig a megoldás – tépőzáras jelvények használata – szem előtt volt, a 87 M ejtőernyős hadi-(gyakorló) zubbony és kabát karjára tépőzáras rendfokozati jelzés került, igaz, nem aratott osztatlan sikert. „Lepke” beceneve állítólag onnan eredeztethető, hogy ejtőernyős ugrás végrehajtásakor a helyükről „letépődött” rendfokozati jelzések szálltostak a levegőben az ugróállomány körül. Talán ezért is próbálkoztak a 90 M öltözetnél először karra gombolható rendfokozati jelzésekkel. Hosszú távon azonban mégis a tépőzár győzött.

54 Az 1985-ös díszszemlére készült egy ilyen sapkajelvény (voltaképpen a tábornoki sapkajelvény egyszerűsített változata), de végül nem adták ki.

55 A külön ünnepi gomb és fegyvernemi jelzés ekkor csak a rajz-stádiumig jutott el, a külön gomb végül 1993-ban megvalósult.

56 Mint korábban is említettük, ebből végül semmi nem lett.

57 A kétrészes esővédő öltöny viszont általánosan bevezetésre került a 90-es évek végén.

58 A tanulmány szerzője itt arra a problémára világít rá, amit valójában azóta sem sikerült leküzdenie a Magyar Honvédségnek. Mi az „igazi” magyar viseleti hagyomány, mely történelmi korok öröksége vállalható fel és mely történelmi korok számítanak „tabunak”? Hogyan lehet a vállalható hagyományokat integrálni egy modern öltözködési rendszerbe, lehetőleg úgy, hogy az a katonák (viselők) és a civil társadalom („látvány-élvezők”) elismerését is kivívja. 1985-ben még világos

A tervezett módosításokat – tekintettel a felhalmozott készletekre, a várhatóan magas költségekre és arra, hogy a különleges kikészítés (olaj- és szennyasztító hatás, lángállóság stb.) az alap kutatás témakörébe tartozik – fokozatosan, hosszabb távon (mintegy 10–15 év alatt) tudjuk bevezetni.

Úgy ítéljük meg, hogy a kényelmes ruházatok közül a hadihajós dandár öltözeire és a kimenősapka végleges változatára már most, a női ruházatra és a repülősök ünnepi öltözetére pedig egy éven belül konkrét javaslatot tudunk tenni.

1990-ig várhatóan befejezzük a fejlesztést és ellátjuk a tényleges állományt esővédő cikkekkel és ünnepi ruhával, megkezdjük és a kihordás ütemében folytatjuk az ellátást a köznapi és a törzsszolgálati ruházattal. Emellett egy-két éven belül sor kerülhet egyes cikkek minőségének, formatartásának, kivitelének javítására, illetve módosítására.

5–7 éven belül műszakilag kivitelezhetőnek tartjuk a gyakorlóruha tartós olaj- és szennyasztító kikészítését, általános méretekben a vizuális felderítés elleni alcázást és – ehhez kapcsolódva – a szerkezeti módosítások végrehajtását.

Az ezeket a tulajdonságokat ötvöző gyakorlóruhával mintegy 10–15 évre becsüljük az ellátás befejezését. A lángálló és szűrőhatású védőruha kialakításával kapcsolatos kutatások előreláthatólag szintén 10–15 évet vesznek igénybe. Ismereteink szerint a követelményeknek megfelelő fékezett égésű kelmék egyes fejlett nyugati országokban már katonai alkalmazásra kerültek. A szocialista országokban ilyen tulajdonsággal rendelkező kelme létezéséről nincs tudomásunk. Amennyiben a fékezett égésű védőruha rendszerbe állítását meg akarjuk gyorsítani, importhoz kell folyamodnunk.

Az öltözeti rendszer fejlesztésére irányuló koncepció várható költsége – 1985. évi árakon számolva – mintegy 2.5–3.0 milliárd Ft-os nagyságrendet tesz ki. A ráfordítások a tervidőszakok során folyamatosan, de eltérő intenzitással merülnek fel. Előzetes becsléseink szerint a VII. ötéves tervben mintegy 850–900 millió, a VIII. ötéves tervben 700–800 millió, a IX. ötéves tervben pedig körülbelül 1 milliárd Ft-os többletkiadással számolhat a tárca költségvetése.⁵⁹

Mindezek alapján tennivalóinkat a következőkben látjuk:

1.) Folytatjuk az ellátást a KT 1982. május 11-i ülésén jóváhagyott cikkekkel. Közülük azonban a hálósákkal egybeépített esővédő gallért – az előbbtől elválasztva – önálló esővédő eszközként továbbfejlesztjük. A 82 M hadi-(gyakorló) kabátot a sorállománnyal mindaddig kimenőre viseltetjük, amíg a kimenő- és gyakorlókabát

volt, hogy a „*bagyományok torz kinövésai és a németes-osztrákok batásai*”, magyarul mindaz, ami 1850–1945 között történt a magyar katonai öltözködésben, politikai okokból vállalhatatlan, vagy legalábbis nagyon csínján kell bánni e korok viseleti örökségével. Ennek fényében az 1985-ös kísérleti egyenruhák egyáltalán nem képviselnek semmiféle tradíciót, az 1965 M ruházat „szinesített” változatának mondhatjuk leginkább a megalkotott „divatvonalat” – ugyanakkor az alacsony színvonalon kivitelezett hímvett ékítményektől eltekintve ez a „vonal” egyáltalán nem tekinthető rossznak, sőt, a 80-as évek viseleti kultúrájában helye is lehetett volna, az persze kérdéses, hogy a Néphadsereg társadalmi megítélésén jelentősen változtatott volna-e vagy sem?

59 1985-ben az átlagkereset 5961 Ft volt. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (Megtekintés: 2018. február 26.) Nagy általánosságban 1:100-hoz szokás hasonlítani az akkori és a mai magyar forint értékét. Lásd erről például: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=188625401260818&id=301006289988358 (Megtekintés: 2018. február 26.)

különválasztásának feltételeit meg tudjuk teremteni. Ezen idő alatt a gyakorlókabátból az utánpótlást a 65 M páncélos kabát további gyártásával biztosítjuk.⁶⁰

2.) Javaslatot teszünk arra, hogy az MN öltözeti rendszere fejlesztésének koncepcióját a KT hosszú távú programként fogadja el, amelynek alapján részletes munkatervet készítünk a műszaki munkálatokra, a gyártás-előkészítés és a bevezetés ütemeire.

3.) Az eddig kimintázott modellek egyidejű bemutatásával tájékoztatjuk a katonai felsővezetést a női ruházat korszerűsítésével kapcsolatos törekvéseinkről.⁶¹

4.) Konkrét javaslatot terjesztünk elő a hadihajós dandár öltözeteire és a kimenősapka végleges változatára, a felderítők hadi-(gyakorló) ruházatára, valamint a szolgálati öltözetet viselők körének újbóli szabályozására.⁶²

5.) Az MN öltözeti rendszerének átfogó fejlesztésével összefüggő további módosításokra javaslatainkat az alábbi ütemezésben terjesztjük elő a katonai felsővezetésnek:

- a repülősök ünnepi öltözetére, a női ruházat korszerűsítésére, a köznapi ruházat szabásvonalának módosítására, egyes cikkek minőségének, formatartásának javítására és az esővédő eszközökre egy éven belül,
- az általános ünnepi ruházatra és a posztóköpenyre a tervidőszak közepén,
- a tartós olaj- és szennyasztító kikészítésű és tereptarka mintázatú hadi-(gyakorló) ruházatra a tervidőszak végén,
- a többire tervidőszakonként a fejlesztésben elért helyzetnek megfelelően.

Készült: 1 pld.-ban (Irattár)

Egy pld.: 18 lap

Itsz.: 0510

Sokszorosítva: 80 pld.-ban

Kapják: Külön elosztó szerint

60 Érdekes, hogy a 65 M kabátot már olyannyira „divatjamúltnak” tartották ebben az időben, hogy mindenképpen meg akartak tőle szabadulni, s ideiglenes megoldásként a katonák körében rendkívül népszerű „páncélos mikádó” viselésének kiterjesztésére gondoltak. Ez a gondolat a későbbiekben is meghatározó elem maradt, a 90-es években a balkáni békefenntartó missziók (IFOR/SFOR) állományát is zöld, illetve később háromszínyomású tereptarka páncélos kabátokkal látták el. Ez utóbbi, az ún. „ENSZ-mikádó” azért is külön érdekes, mert ezt külön erre a célra gyártották, hiszen amúgy tereptarka anyagból csak a 87 M ejtóernyős és repülőszerelő kabát volt rendszeresítve.

61 Mint említettük, ebből lett az 1987-es női egyenruha-reform.

62 1987-ig bezárólag ezekre a kérdéskörökre is megoldás született. Összességében elmondhatjuk, hogy az 1985-ös reform-tervezet logikailag teljes mértékben illett abba a gondolati sorba, ami 1957, de különösen 1965 óta meghatározta a Magyar Néphadsereg öltözeti rendszerének fejlesztését. Azt a korábban már említett természetes ritmust mutatja, amelynek során az elszürkülő, végletekig leegyszerűsödő, szigorúan csak a tömeghadsereg követelményeire optimalizált egyenruházati rendszer a hadseregek életének belső szabályai szerint újból elindul a „színesedés” (egymástól jobban elkülönülő, a hadsereg viselésének általános alapszínétől esetenként eltérő, hangsúlyosabb díszítéssel ellátott stb.) útján. Mi okozhatta a Néphadsereg mindkét ilyen kísérletének bukását? Az első kísérletnek az 1956-os forradalom vetett véget, a második – jelen tanulmányban tárgyalt – kísérlet végétét végső soron a rendszerváltás okozta. Vajon a történelem könyörtelen logikája vagy csupán vak véletlen, hogy a szocialista rendszer átmeneti és végső bukása előtti utolsó pillanatokban kísérleteztek a hadsereg ruházatának ilyen irányú fejlesztésével? Lehet-e összefüggést találni egy politikai berendezkedés hanyatlása és erőszakszervezeti öltözködésének „színesedése” között?

1. sz. melléklet
Az öltözeti rendszer javasolt felépítése

Öltözeti kategóriák				
Hadi-(gyakorló)	Köznapi	Ünnepi	Kimenő	Díszelgő
Általános Különleges repülő hajózó repülő szerelő ejtőernyős hadihajós Törzsszolgálati Női	Általános Repülős Hadihajós Női	Általános tábornoki tiszt, tiszthelyettesi Repülős Hadihajós Női	Általános Repülős Hadihajós	Díszelgő Zenekari

2. sz. melléklet
Kényelmes öltözetek felépítése

Fsz.	Megnevezés	Jellemzés	Megjegyzés
I. Tábornoki ünnepi öltözet			
1.	tányérsapka	A jelenlegi formától eltérő, díszített ernyővel, piros állórésszel, hímzett ékítménnyel.	Színe megegyezik a zubbony színével
2.	zubbony	A köznapiól és a tisztitól eltérő színű és fazonú. Különleges minőségű anyagból	
3.	nadrág	Az egyik a zubbony anyagával és színével megegyező, a másik ettől színben eltérő.	
4.	ing	Fehér	
5.	nyakkendő	Az öltöny színével harmonizáló, tisztaselyemből.	
6.	köpeny	A köznapival megegyező, hagyományos fazonú posztóköpeny, díszített kivitelben (díszítoszegély stb.)	
7.	⁴ / ₄ -es ballon	Korszerűbb szabásvonallal, különleges minőségű anyagból, a tisztitól eltérő (világosabb) színben, könnyű, vékony vendégbéléssel.	
8.	sál	A köpeny színéhez igazodó selyemsál.	
9.	kesztyű	A jelenlegi.	
10.	zokni	A jelenlegi.	
11.	cipők	A jelenlegi változatok korszerűbb technológiával és modernebb formában.	
12.	lovaglónadrág	A zubbony színével megegyező anyagból.	
13.	bokszicsizma	A jelenlegi.	

II. Általános tiszti ünnepi öltözet		
1.	tányérsapka	A zubbony színével megegyező anyagból, a köznapitól eltérő ékítménnyel.
2.	zubbony	A köznapitól eltérő színű és szabású.
3.	nadrág	Az egyik a zubbony anyagával és színével megegyező, a másik ettől színben eltérő, mindkettő oldalvarrásában vékony díszítoszegély.
4.	ing	Fehér.
5.	nyakkendő	Az öltöny színével harmonizáló.
6.	zokni	A jelenlegi.
7.	cipők	A jelenlegi változatok korszerűbb technológiával és modernebb formában.
8.	⁴ / ₄ -es ballon	A köznapitól változat.
9.	köpeny	A köznapitól változat.
10.	kesztyű	A jelenlegi.
11.	sál	A köpeny színéhez igazodó selyemsál.
III. Repülő ünnepi öltözet		
1.	tányérsapka	A zubbony színével megegyező anyagból, a köznapitól eltérő, de az általános tiszttal harmonizáló ékítményekkel.
2.	zubbony	Acélkék színű, kétsoros, repülő ékítményekkel.
3.	nadrág	A zubbony anyagával megegyező.
4.	ing	Fehér.
5.	nyakkendő	Az öltöny színével harmonizáló anyagból.
6.	zokni	A jelenlegi minőség, megfelelő színben.
7.	kesztyű	A jelenlegi.
8.	⁴ / ₄ -es ballonkabát	A köznapitól.
9.	köpeny	A köznapitól.
10.	sál	A köpeny színével harmonizáló selyemsál.
11.	cipők	A jelenlegi változatok korszerűbb technológiával és modernebb formában.

IV. Hadihajós ünnepi öltözet			
	Cikkei megegyeznek az általános ünnepi öltözet megfelelő cikkeivel, attól csak színükben (sötétkék vagy ahhoz igazodó) és ékítményeiben térnek el. (Részleteiben külön melléklet szerint.)	Nyáron a nadrág fehér zubbonyal és tányérsapkával viselhető.	
V. Általános köznapi öltözet			
1.	téli sapka	A jelenlegi forma, a köpenyhez igazodó szövetszereléssel, utcai viseletként.	
2.	tányérsapka	A jelenlegi.	
3.	nyári sapka	Könnnyű, szellős tányérsapka.	Megengedett viseletként.
4.	zubbony	Négygombos, fesesebb vonalú.	
5.	lembérdzsek	A nadrághoz igazodó szövetszereléssel, a szokásos ékítményekkel.	Megengedett viseletként.
6.	nadrág	A jelenlegi.	
7.	ing	A jelenlegi, esetleg világosabb színben.	Könnyebb változatban is.
8.	ingblúz	A jelenlegi.	Könnyebb változatban is.
9.	nyakkendő	A jelenlegi.	
10.	köpeny	Hagyományos szabásvonalal, posztóból.	
11.	⁴ / ₄ -es ballon vagy ³ / ₄ -es ballon	Korszerűbb szabásvonalal, javított minőségű anyagból, könnyű, vékony vendégbéléssel.	Megengedett viseletként a jelenlegi esőkabát.
12.	esőkabát	A jelenlegi.	
13.	kesztyű	A jelenlegi.	
14.	sál	Kötött, a nyakkendőhöz igazodó színben.	
15.	zokni	A jelenlegi változatok.	
16.	cipők	A jelenlegi változatok korszerűbb technológiával és modernebb formában.	
VI. Repülős köznapi öltözet			
	Az általánostól csak díszítő elemeiben tér el: sapka állórész, díszítoszegély, váll-lap színe stb.		
VII. Hadihajós köznapi öltözet			
	Cikkei megegyeznek az általános köznapi öltözet megfelelő cikkeivel, attól csak színükben (sötétkék vagy ahhoz igazodó) és ékítményeiben térnek el. (Részleteiben külön melléklet szerint.)		

3. sz. melléklet Javaslat a hadihajós dandár öltözetére

1. Hadi-(gyakorló) öltözet

Télien	Átmeneti és nyári időszakban
téli sapka	barett
hhj. téli zubbony	hhj. zubbony
hhj. téli nadrág	hhj. nadrág
hhj. zubbony	zöld ing
hhj. nadrág	atlétatrikó
kesztyű	rövid alsó
téli ing	nyári zokni
atlétatrikó	bakancs
rövid alsónadrág	
téli alsónadrág	
téli zokni	
bakancs	

2. Köznapi öltözet

Télien	Átmeneti időszakban	Nyáron
téli sapka (fekete szőrmével) vagy sötétkék tányérsapka	sötétkék tányérsapka	sötétkék tányérsapka
sötétkék köpeny vagy ¾-es ballonkabát	sötétkék ¼-es vagy ¾-es ballonkabát	sötétkék (négygombos) zubbony
sötétkék (négygombos) zubbony	sötétkék (négygombos) zubbony	sötétkék pantalló
sötétkék pantalló	sötétkék pantalló	világoskék ing
világoskék ing	világoskék ing	fekete nyakkendő
fekete nyakkendő	fekete nyakkendő	fekete félcipő
fekete kesztyű	fekete kesztyű	fekete zokni
fekete sál (kötött)	fekete félcipő	
fekete félcipő	fekete zokni	
fekete zokni		

3. Ünnepi öltözet

Télien	Átmeneti időszakban	Nyáron
sötétkék tányérsapka	sötétkék tányérsapka	sötétkék vagy fehér
sötétkék köpeny	sötétkék ¼-es ballonkabát	tányérsapka
sötétkék (háromgombos) zubbony	sötétkék (háromgombos) zubbony	sötétkék vagy fehér (háromgombos) zubbony
sötétkék pantalló	sötétkék pantalló	sötétkék pantalló
fehér ing	fehér ing	fehér ing
fekete nyakkendő	fekete nyakkendő	fekete nyakkendő
fekete bőrkesztyű	fekete bőrkesztyű	fekete félcipő
fekete sál (selyem)	fekete félcipő	fekete zokni
fekete félcipő	fekete zokni	
fekete zokni		

4. Sorállomány kimenő öltözete

Télen	Átmeneti időszakban	Nyáron
téli sapka vagy sötétkék matrósapka sötétkék kimenőkabát sötétkék matrőzblúz, sötétkék gallérral sötétkék pantalló téli matrőztrikó fekete kesztyű fekete öv fekete félcipő fekete zokni	sötétkék matrósapka sötétkék kimenőkabát (bélés nélkül) sötétkék matrőzblúz, sötétkék gallérral sötétkék pantalló téli matrőztrikó fekete kesztyű fekete öv fekete félcipő fekete zokni	sötétkék matrósapka sötétkék matrőzblúz, fehér gallérral sötétkék pantalló nyári matrőztrikó fekete öv fekete félcipő fekete zokni

4. sz. melléklet

Baráti hadseregek tábornoki öltözetei

Fsz.	Öltözet megnevezése	MN	BN ⁶³	CSN ⁶⁴
1.	Díszruha alakzatban	Nincs külön ruházat	Kékes zöldszínű külön ruházat, a köznapitól eltérő fazonban.	Nincs külön ruházat
2.	Díszruha alakzaton kívül	Nincs külön ruházat	Megegyezik az előzővel.	Nincs külön ruházat
3.	Ünnepi (társasági) ruházat	A köznapitól csak az ing színében tér el.	Külön ruha: galambszürke zubbony, ing és sapka, sötétkék pantalló, fekete félcipő.	Külön ruha, szürkés zöld színű.
4.	Köznapitól ruházat	Megegyezik az MN ht. állományával	Megegyezik a ht. állományával.	Megegyezik a ht. állományával.
5.	Szolgálati ruházat	Köznapitól csak szolgálati ingben, szolgálati nadrágban tér el.	A köznapitól csak bakancsban tér el.	Köznapitól csak rövid szárú csizmában tér el.
6.	Hadi-(gyakorló) ruházat	Megegyezik a MN hadi-(gyakorló) ruházatával.	Megegyezik a BN ruházatával (hadi).	Külön ruházat.

63 Bolgár Néphadsereg

64 Csehszlovák Néphadsereg

Fsz.	Öltözet megnevezése	LCS ⁶⁵	NDK NN ⁶⁶	SzH ⁶⁷
1.	Díszruha alakzatban	Nincs külön ruházat	Nincs külön ruházat	Külön ruházat, kékes zöld színű, csizmanadrágos öltönnyel.
2.	Díszruha alakzaton kívül	Nincs külön ruházat	Nincs külön ruházat	Az előbbi, pantallós változatban.
3.	Ünnepi (társasági) ruházat	Megegyezik a köznapival.	Külön ruházat, szürkés drapp zubbony, sötétszürke pantalló és sapka, díszszinór.	Külön ruha: galambszürke zubbony és sapka, sötétkék pantalló, fekete félcipő.
4.	Köznap ruházat	Megegyezik a ht. állományéval.	A ti. állomány ruházatától csak a zubbony szabásában (kétsoros) tér el.	A ti. állomány ruházatától csak a zubbony szabásában (kétsoros) tér el.
5.	Szolgálati ruházat	A köznapitól csak bokszcsizmában és csizmanadrágban tér el.	Megegyezik a ti. állományéval.	Megegyezik a köznap ruházat csizmás változatával.
6.	Hadi-(gyakorló) ruházat	Megegyezik a ti. állományéval.	Megegyezik a ti. állományéval.	Megegyezik a ti. állományéval, kiegészítve szörme béléses szövetkabáttal, szörmés csizmával és kesztyűvel.

THE WARDROBE THAT NEVER EXISTED. THE FAILED 1985 DEVELOPMENT
OF THE UNIFORM SYSTEM OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY

In 1987, the Uniform Service Management of the Hungarian People's Army prepared the plan titled *The Concept of the Development of the Uniform System in the Hungarian People's Army*. The plan lists the fields where development had become necessary since the 1965 uniform reform, and along the demands, it contains a long-term development strategy (for the next ten years). The plan details the implementation of the regulations formed at the 27 March 1973 session of the Military Council and determines the necessary directions for further development. In the annexes of the plan, detailed charts can be found listing the suggested new pieces of uniform, and a comparison of the uniform systems of the Hungarian People's Army and those of the "friendly" armies. The development was not restricted to theory; a number of sample

65 Lengyel Néphadsereg – a szerző ismeretlen okból (feltehetően elírás) rövidítette a Lengyel Néphadsereg kifejezést „LCS”-nek.

66 Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadsereg

67 Szovjet Hadsereg

pieces of clothing were produced under the aegis of the Uniform Supply Centre, which were most probably shown to the members of the superior military leadership. The new pieces of uniform eventually were not introduced, though certain decorative elements were applied on the general's uniform. Had it not been for the collapse of the socialist system in 1989, the personnel of the still existing Hungarian People's Army would most probably wear such uniforms today. Several of the experimental pieces of clothing remained in the Specialised Logistics Collection from which a few are shown in the images of the present publication.

DIE NIE DAGEWESENE GARDEROBE. DIE VERWORFENE BEKLEIDUNGS-ENTWICKLUNG
DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE IN 1985

1987 wurde vom Kleidungs-Dienstvorstand der Ungarischen Volksarmee der Entwurf mit dem Titel „Entwicklungskonzept des Kleidungssystems der Ungarischen Volksarmee“ ausgearbeitet. Der Entwurf nimmt sich der Reihe nach die seit der letzten Uniform-Reform von 1965 nötig gewordenen Entwicklungen vor, und enthält einen auf lange Dauer (zehn Jahre) ausgelegten Entwicklungsplan aufgrund der Anforderungen. Der Entwurf überblickt die Ausführung der Beschlüsse, die auf der am 27. März abgehaltenen Sitzung des Militärrates getroffen wurden, und gibt die Richtlinien für die notwendigen Entwicklungen vor. In den Beilagen des Entwurfes finden sich ausführliche Tabellen zu den empfohlenen neuen Kleidungsartikeln, des Weiteren werden auch die Uniformsysteme der Ungarischen Volksarmee und den „befreundeten“ (sic!) Armeen miteinander verglichen. Die Entwicklungen fanden nicht nur auf dem Papier statt, unter der Ägide des Kleidungsversorgungs-Zentrums der Ungarischen Volksarmee wurden zahlreiche Versuchskleidungen gefertigt, die vermutlich der militärischen Oberleitung vorgestellt wurden. Zur Einführung der neuen Bekleidung kam es schließlich nicht, obwohl einige Dekorationselemente zum Beispiel auf den Kleidungen der Generäle Verwendung fanden. Es ist vorstellbar, dass wenn 1989 das sozialistische System nicht zusammengebrochen wäre, der Bestand der in diesem Fall auch heute noch existierenden Ungarischen Volksarmee solche Uniformen tragen würde. Von den Versuchskleidungen blieben zahlreiche Stücke in der Logistischen Fachsammlung erhalten, daraus wurde das Bildmaterial der Abhandlung ausgewählt.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Gondos László

RENDSZERESÍTETT FRANCIA ELÖLTÖLTŐ LOVASSÁGI PISZTOLYOK
A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Hadtörténeti Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjteménye, amelyben értelem-szerűen az osztrák haderő által használt és rendszeresített elöltöltő lőfegyverek vannak túlsúlyban, meglepő módon szinte teljes sorral büszkélkedhet a francia reguláris lovasság által a 18. század közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakban használt pisztolytípusokból. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a Francia Királyság, majd a forradalmi és napóleoni Franciaország a 16. századtól kezdve tulajdonképpen folyamatos rivalizálást folytatott a Habsburg Birodalommal az európai kontinens feletti hatalmi elsőségért, amely ellentét az 1700-as években, illetve az 1800-as évek elején számos alkalommal fegyveres konfliktusokhoz (spanyol örökösödési háború 1701–1714, osztrák örökösödési háború 1740–1748, koalíciós háborúk 1792–1815) vezetett. E konfliktusok során a szemben álló felek nagyszámú fegyvert és felszerelést zsákmányoltak egymástól, amelyek fennmaradt darabjai végül különböző köz- és magángyűjteményekben nyertek elhelyezést.

A műtárgycsoport jelentőségét tovább növeli, hogy a francia kézi lőfegyvergyártás a 18. század során fokozatosan elérte az akkori világ legmagasabb szintjét és ezt a pozícióját néhány rövid időszaktól eltekintve a napóleoni háborúk végéig meg is tudta őrizni. Ennek legmarkánsabb példája a központi előírások alapján rendszeresített, kovás gyújtású¹ 1777 M kézi lőfegyvercsaládban (*Charleville Modéle 1777*) érhető tetten.² Ha az előzetesen elvárt szabványosított csereszabatságot a tüzérségi eszközök kivételével nem is sikerült megvalósítani, a család kilenc, azonos űrméretű tagja mégis a kor lehetőségeihez mérten maximálisan uniformizált és minőségi harceszközt biztosított szinte a teljes haderő számára.

- 1 A kanócos és dörzskerekes elsütőszerkezeteket (lövés kiváltására szolgáló szerkezetek) felváltó kovás lakat (az elöltöltő lőfegyvereken alkalmazott, elsütőbillentyűvel működtetett mechanikus gyújtószerkezet) archetípusa a 16. század közepén jelent meg Észak-Európában. A francia kovás változat a 17. század közepén kezdte meg több mint két évszázados diadalútját. Működésének lényege, hogy az elsütőbillentyű meghúzására az acél és a kakas pofái közé szorított kova összecsapódik. Az ütés hatására a serpenyőt megnyitó acélból izzó forgácsok hasadnak le, melyek a serpenyőbe hullva elsőként a gyullasztó, majd a gyúlyukon át a lövedéket kirepítő fő lőportöltetet aktiválják. *Csillag* 1965. 25–26. o., *Kalmár* 1971. 199–202. o.
- 2 A minta (M) és a hozzákapcsolt évszám azt jelöli, hogy az adott eszközt mikor rendszeresítették a haderőben. A minta külföldi szakirodalmi megnevezése nyelvterületenként eltérő, németül például Muster, angolul Model, franciaul Modéle, stb. *Horváth – Kovács* 2011. 157–158 o.

A siker csupán a lovassági pisztolyt kerülte el, ám jól tudjuk, hogy minden jónevű famíliának megvan a saját feketebáránya.³

Az 1777 M lőfegyvercsalád új korszakot nyitott a lőfegyvergyártásban, amit a pontos tervrajzok, a központilag szervezett gyártás, az egységes minőségellenőrzés és az idomszerek széles skálája fémjelzett.⁴ A változás jelentőségét jól jelzi, hogy a rivális hatalmak záros határidőn belül lemásolták a francia példát, Ausztria például 21 évvel később, a koalíciós háborúk tapasztalatai alapján, 1798-ban tette meg ezt a létfontosságú lépést.⁵

A fejlődés, ami Franciaország számára lehetővé tette a fent ismertetett korszakváltást hosszú és összetett folyamat eredménye volt. Az abszolutizmus és a hivatali kormányzás központosító törekvéseire, a gondolkodó értelmet és a racionalitást előtérbe helyező felvilágosodás eszmerendszerére, a manufakturális termelés eredményeire, valamint a fegyvergyártás területén dolgozó szakemberek kiemelkedő műszaki tudására egyaránt szükség volt hozzá.

A felismerésre, hogy Franciaországnak céljai elérése érdekében központilag irányított valódi fegyveriparra van szüksége, XIV. Lajos uralkodása (1643–1715) idején került sor, hiszen a városi céhek⁶ szabályai szerint működő, kis kapacitású fegyvergyártó műhelyek és kezdetleges manufaktúrák már nem voltak képesek kielégíteni a haderő ez irányú mennyiségi igényeit. Háború esetén, márpedig abból akadt bőven, az ország óhatatlanul külföldi behozatalra szorult, ami jelentősen növelte a kincstárra háruló terheket is. 1665-ben a befolyásos támogatókkal bíró Maximilien Titon (1632–1711) fegyverkereskedő nyerte el a francia haderő fegyverellátására vonatkozó monopóliumot, azzal a megbízással, hogy változtasson ezen a helyzeten.⁷ Titon a Charleville-i és Saint Étienne-i manufaktúrákra támaszkodva szervezte meg a gyártást, méghozzá úgy, hogy az előbbi kapacitását Liège-i munkások betelepítésével és új ipari létesítmények felállításával erősítette meg. A centralizált termelés ütemét jól jelzi, hogy alig néhány évvel később már több mint százezer lőfegyver pihent a királyi fegyverraktárak polcain.⁸

Az új rendszer hatékonysága tehát vitathatatlanul és gyorsan bebizonyosodott, mégis négy-öt évtizedet kellett várni az első, központilag meghatározott

3 A lőfegyvercsalád a következő tagokkal rendelkezett: gyalogsági muskéta (*fusil d'infanterie*), dragonyos muskéta (*fusil de Dragon*), közép- és könnyűlovassági karabély (*mousqueton de cavalerie grosse et légère*), kadétmuskéta (*fusil de Cadet*), tüzérségi muskéta (*fusil d'artilleur*), lovas legénységi pisztoly (*pistolet d'arçon*), tisztí pisztoly (*pistolet d'officier*), nehézlövassági karabély (*carabine de carabinier*).

4 Manuel d'infanterie ou résumé des tous les règlements, décrets, usages, renseignements propres à cette arme, Ed. Magimel, Paris, 1808. <http://www.austerlitz.org/download/manuel.infanterie.pdf>. (Megtekintés: 2018. október 1.)

5 Gabriel 1990. 34–37. o.

6 Iparosok és kereskedők középkori eredetű érdekvédelmi társulásai, amelyek saját érdekük és szabályaik szerint korlátozták az iparüzés szabadságát. Szerveződésük kezdetben városi alapon működött.

7 Kinevezését követően Titon (d'Ognon ura, Berre, Istres, Lançon és d'Evile bárója) mint *directeur général du magasin d'armes de la Bastille*, azaz a Bastille-i katonai szertár főigazgatójaként működött tovább. *Bonnefoy*

8 1666-ban még csak a gyalogsági muskéták űrméretének egységesítését rendelték el. *Bonnefoy*

követelmények alapján rendszeresített gyalogsági puska (valójában muskéta⁹) megjelenésére. Habár a Haditanács által kiválasztott győztes pályamunka gyártására vonatkozó szerződéseket már 1716-ban megkötötték a Charleville-i, Saint Étienne-i és Maubeuge-i manufaktúrákkal, az új mintájú puska bevezetésére vonatkozó, XV. Lajos (1715–1774) által aláírt rendelet csak 1717. január 25-én látott napvilágot.¹⁰

Az 1717 M gyalogsági puska sikerét jól jelzi, hogy Ausztria és Nagy-Britannia 1722-ben (ordinäre flinte, illetve Brown Bess), míg Poroszország 1723-ban (Potsdam-Spandauer Muskete néven) állította hadrendbe a saját, francia elveket és megoldásokat követő fegyverváltozatát.¹¹

A tizenegy esztendővel később, 1728. január 18-án kiadott újabb rendelet már nem csupán az 1717 M gyalogsági puska szükséges módosításáról gondoskodott, de a történelem folyamán elsőként a lovasság által használt lőfegyverek (dragonos puska, lovassági pisztoly¹²) egységes követelményeit is meghatározta. A rendeletben foglalt kritériumok¹³ alapján készült pisztolyokból elsőként a nemesi testőrség (*Garde du Corps*) egységei kapták meg a saját változatukat 1731-ben. A lovasság (köztük a dragonos és maréchaussée¹⁴ egységek) szükségleteit az alig két esztendővel később megjelenő 1733/34 M pisztoly rendszeresítésével elégtették ki.¹⁵ A típus, amiből a Hadtörténeti Múzeum sajnos egyetlen példánnyal sem rendelkezik, majdnem pontosan 30 évig maradt szolgálatban, mely időszak alatt a francia csendőrség (1740/50), a Királyi Testőrség (1743/45), a könnyű- és sorlovasság (1755), valamint a Királyi Gárda (1763) is megkapta a maga változatát, melyek csupán a hosszukban és a szerelvények anyagában (réz, vas) tértek el egymástól.¹⁶

Az 1733/34 M pisztolyok leváltására harminc évvel később, 1763–66-ban került sor. Az ekkor rendszeresített fegyver egy-egy változata szerencsére már a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében is fellelhető.

9 A muskéta a különböző lakatszerkezetekkel szerelt sima csövű (huzagolatlan) puskafélék francia (*mousquet*) vagy olasz (*moschetto*) eredetű megnevezése. Ennek ellenére a cikk további részében igazodom a magyar hadtudományi irodalom korábban kialakult szokásához, amely kizárólag a kanócos lakattal szerelt kézi lőfegyverekre használja a muskéta kifejezést és a továbbiakban a puska megnevezést fogom használni.

10 *Katsainos* 1981. 7–14. o.

11 *Gabriel* 1990. 29. o.

12 A 16. század első felében megjelenő pisztoly olyan 0,5–1,5 kg tömegű tüzfegyver, amellyel kezelője egy kézzel, feltámasztás nélkül is képes lövést leadni. *Temesváry* 1988. 137. o.

13 A rendelet 48,6 cm-ben határozta meg a pisztolyok, 31 cm-ben a csövek hosszát. Az előírt tömeg 1,230 kg volt. *Katsainos* 1981. 7–14. o.

14 A középkori eredetre visszanyúló francia rendfenntartó szervezet 1720-ban a csendőrség (gendarmerie) alárendeltségébe került és sorozatos átszervezések után, megyei szerveződéssel vigyázta a főbb útvonalak biztonságát.

15 *Raso* 1996. 12–22. o.

16 A pisztoly a 16. századtól kezdve fokozatosan vált a lovasság hagyományos fegyverévé és az is maradt, egészen a 19. század második feléig. A sima és rövid csövű előltöltő tüzszerszámok korántsem a pontosságukról voltak híresek, viszont masszív markolatgombjuknak és keményfából faragott ágvazatuknak köszönhetően szükség esetén akár sújtófegyverként is beváltak. *Németh* 2012. 242. o.

Az 1763/66 M lovassági ('*Libreville*') pisztoly

A típust a Saint-Étienne-i fegyvergyár felügyelője, M. de Montbéliard¹⁷ fejlesztette ki az 1733/34 M pisztoly tervei alapján. Több korábbi megoldást is átemelt az új lőfegyverbe, a cső hosszát viszont alaposan lerövidítette. A rendszeresítést követően már gőzerővel zajlott gyártás, amikor nem várt problémák merültek fel: a lovasezredek katonái panaszkodtak, hogy a kiosztott pisztolyok nem illeszkednek megfelelően a hordtokba. A helyzet komolyságát csak tovább fokozta, hogy ekkorra mind Saint Étienne, mind Charleville legyártotta az udvarral megkötött szerződés által megrendelt 1000-1000 pár pisztolyt, sőt Maubeuge-ben is elkészült már 400 pár. Az elengedhetetlen átalakításhoz gyors és költséghatékony megoldásra volt szükség, amelynek jegyében tovább rövidítettek a csövön és az ágyazaton, az eredeti terven szereplő két különálló csőszorító gyűrűt viszont egyetlen, kétyűrűs öntvénné vonták össze. Ez utóbbiban alakították ki a töltővessző¹⁸ tárolására szolgáló furat elejét is. Az a néhány fegyver, amely kimaradt a fent ismertetett átalakításból és szerencsés módon napjainkig fennmaradt, valódi ritkaságnak számít, így meglehetősen borsos áron cserélnek gazdát a gyűjtői piacokon. A módosításon átesett pisztolyok hivatalos megjelölése az 1763/66 M lett.

1769-ig a pisztolyok lakatlemeze és elsütőbillentyűje egységesen szögletes peremmel rendelkezett, a serpenyő alját szintén szögletesre csiszolták. Ekkor azonban új utasítások léptek életbe, amelyek alapján a különböző üzemekben eltérő változatokat kezdtek gyártani. Charleville és Maubeuge kitartott a régi verzió mellett, Saint Etienne azonban 1771-től az 1770 M gyalogsági puskához hasonló elsütőszerkezetekkel szerelte fel a lovassági pisztolyokat, amelyek így jellemzően lekerekített peremű lakatlemezrel és elsütőbillentyűvel, valamint ívesre csiszolt aljú serpenyővel büszkélkedhettek. A típus gyártása 1777-ig, az új lovassági pisztoly minta rendszeresítéséig folytatódott, ám mivel az 1777 M pisztoly nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a francia lovasság 1792-től kezdve ismét használatba vette a régi. 1763/66 M fegyvereket. A forradalmat követő háborús idők és a megnövekedett igények hatására természetesen a típus gyártása is újraindult (1792–1795). Mivel Charleville neve 1793. november 13-án rövid időre *Libreville*-re változott, az itt gyártott pisztolyok lakatlemezére is a *Manufacture de Libreville* (vagy *M. Libreville*) feliratot vészték fel. Az üzem 1794-ben 35.000 pisztolypár legyártásáról szóló megrendelést kapott, amit 1798-ban – a lovasezredek számának gyarapodásából fakadóan – újabb 35.000 pisztolypárról szóló megrendelés követett. Az ekkor készült példányok lakatlemezére már ismét a Charleville felirat került. A legfrissebb kutatások szerint a koalíciós háborúk időszakában körülbelül 140.000 pár 1763/66 M pisztoly készült, ám ezek minősége – az üzemekre nehezedő hatalmas nyomás miatt – már erősen közepeszerűvé volt.¹⁹

17 *Georges Touchard-Lafosse*: La Loire historique, pittoresque et biographique. Nantes, 1840. 313–315. o.

18 Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az osztrák lovassági pisztolyoktól, a francia minták kivétel nélkül rendelkeznek töltővesszővel. Az osztrák lovasok vállsúlyjukhoz rögzítve viselték az úgynevezett „putz-stock”-okat, ami jelentősen csökkentette a létfontosságú felszerelési tárgy elvesztésének lehetőségét. *Németh* 2012. 241. o.

19 *Raso* 1996. 23–35. o., *Boudriot* 1975. 34–41. o.

Az 1763/66 M lovassági pisztoly

Az 1763/66 M lovassági pisztoly leírása: A lakatlemezen a Manufacture szó még halványan kivehető, sajnos a pontos gyártási hely már nem. Szerencsére a csőfar bal oldalán látható P74 beütőjel, amit a Charleville-i manufaktúra Paté nevű ellenőre használt egyértelművé teszi számunkra a fegyver származási helyét. A markolatgomb, a sátorvas és a kettős csőszorító gyűrű sárgarézből készült. A csőrögzítő gyűrű bal oldalán látható N átvevő bélyegzőt 1772 és 1777 között használta a gyár Nautre nevű ellenőre. A fegyver ép, hiánytalan.²⁰

Műszaki adatai:

Teljes hossz: 40 cm

Csőhossz: 22,5 cm

Űrméret: 18 mm

Tömeg: 1,177 kg

Elsütőszerkezet: kovás

Szolgálatba lépés ideje: 1766 után

Leltári szám: 2017.33.1. (rég: 0802/Pu)

²⁰ Boudriot 1975. 39. o.

Az 1763/66 M Libreville pisztoly

Az 1763/66 M Libreville pisztoly leírása: A lakatlemezen M(anufacture). Libreville felirat, valamint egy 3-as számjegy olvasható. Mivel a kakas nem mozdítható, az előtte lévő számjegy/ek csak szétszedés után lesznek leolvashatók. A kakas törött, a felső kova-szorítópofa hiányzik. A fegyver 'L' átvevő bélyegzővel jelölt szerelékei kivétel nélkül vasból készültek. A csőszakállon M(odel) 1763 felirat olvasható.

Műszaki adatai:

Teljes hossz: 39,8 cm

Csőhossz: 22,5 cm

Űrméret: 18 mm

Tömeg: 1,140 kg

Elsütőszerkezet: kovás

Szolgalatba lépés ideje: 1792 után

Leltári szám: 2017.34.1. (rég: 1115/Pu)

Az 1777 M T1 lovassági pisztoly

A korábban már említett 1777 M fegyvercsalád lovassági pisztolya az 1763/66 M elődjét volt hivatott felváltani, a siker azonban enyhén szólva is részleges maradt. Erről nem maga a fegyver tehetett, hiszen az elvárt harcászati követelményeknek tökéletesen megfelelt, a gondot a gyártási és karbantartási nehézségek jelentették. *„Az ancien regime alapvető célkitűzése a csereszabotosság volt. Ennek elérése érdekében állami átvevőket helyeztek a magán (szerződéses) fegyvergyártók és a hadsereg közé, akik nem az egybeépített fegyvert, hanem annak darabjait vizsgálták pontos, állami szabványoknak megfelelő idomszerekkel. Hiába volt tehát működőképes egy fegyver, ha az alkatrészeik méreteltérést mutattak, nem vették azt át. A selejt arány megnőtt, mivel a korabeli gyártóhelyek nem voltak még képesek teljesíteni a magas minőségi feltételeket. A gyártás így – az egyértelműen jó, termelékenységre és költséghatékonyságra irányuló alapelvek ellenére – drágább és lassabb lett.”*²¹

Az 1777 M pisztolyok gyártása két változatban folyt: kamós (T1) és tokos (T2). Az előbbit 1778 és 1782–83 között, míg az utóbbit 1782–83-tól 1792-ig gyártották. A két változat között voltak más különbségek is, a T2 sátorvasa például nagyobb ívvel készült, hogy a lovasok kesztyűs kézzel is könnyen kezelni tudják.

A Honoré Blanc²² által tervezett 1777 M pisztoly valódi érdekességét az egyedinek számító sárgaréz öntvény jelenti, amely az elsütőszerkezetet és a lakat alkatrészeit foglalja egységbe. Hasonló tokszerkezetet hadipisztolyon, de talán még „civil” fegyveren sem használtak korábban soha. Habár az ötlet jelentős mértékben növelte a fegyver szerkezeti szilárdságát, javítása és karbantartása komoly nehézségekbe ütközött, ami folyamatossá tette a katonák és a tábori fegyverjavítók jogos panaszáradatát. Ennek tükrében egy pillanatig sem csodálkozhatunk azon, hogy a koalíciós háborúk megindulását követően az 1777 M pisztoly szolgálata villámgyorsan befejeződött, a francia lovasság pedig jobb híján visszatért az 1763/66 M elődhez, amit csak 1801-ben váltott fel az újonnan rendszeresített típus.²³

21 *Németh Balázs*: A francia 1777M muskéta története. <http://kapszli.hu/a-francia-1777-m-musketa-tortenete-i-resz/> (Megtekintés: 2018. október 4.)

22 Az Avignonban született Honoré Blanc (1736–1807) 12 éves volt, amikor fegyverműves inaként megkezdte hosszú és sikeres pályafutását. Ezt követően a Charleville-i fegyvergyártó manufaktúra alkalmazásában állt, ahol különösen nagy gyakorlatra tett szert a kovás elsütőszerkezetek tervezése és gyártása terén. Az ő nevéhez fűződik többek között a döntött, cserélhető, korrózióálló sárgaréz serpenyő és serpenyőfedél is. 1763-ban a lakatszerkezetért felelős ellenőrré nevezték ki a Saint Étienne-i üzembe. „Szakmai” zsenialitását jól érzékelteti, hogy amikor 1777-ben rendszeresítették az általa tervezett és a maga területén egyértelműen úttörőnek számító lőfegyver-családot már ő látta el mindhárom fegyvergyártó (Charleville, Saint Étienne, Maubeuge) üzem főellenőri tisztté. 1785-ben és 1790-ben nyilvános kísérletek keretében bizonyította be a csereszabatos fegyveralkatrészek előnyeit, ám újításait a francia kormányzat nem támogatta. 1791-ben saját üzemet alapított, mely 1807-ben bekövetkezett haláláig bizonyosan működött. *David Hounshell*: From the American System to Mass Production, 1800–1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States. Johns Hopkins University Press, 1984.

23 *Raso* 1996. 35–57. o.

Az 1777 M lovassági pisztoly a La Fayette által az Amerikai Egyesült Államok számára 1780-ban leszállított 500 példány révén – nagyobb karriert futott be a tengerentúlon, mint saját hazájában, hiszen ez a fegyver jelentette a bázist a gyarmati sortól éppen megszabaduló fiatal állam frissen szerveződő haderejének első hazai gyártású lovassági pisztolyához.²⁴

Az 1777 M lovassági pisztoly

24 Németh Balázs: Lövészet az 1777M lovassági pisztollyal. <http://kapszli.hu/loveszet-az-1777-m-lovassagi-pisztollyal/> (Megtekintés: 2018. október 4.)

Az 1777 M lovassági pisztoly leírása: A pisztoly elsütőszerkezetét és a lakat bizonyos alkatrészeit egyetlen, sárgarézöntvényből készült tok fogja össze. A sátorvas szintén sárgarézből készült és két csavar rögzíti a fent említett tokhoz. A sárgaréz tokon, közvetlenül a kakas alatt a gyártási helyet jelölő Charleville felirat olvasható. Az acélból öntött övcsíptetőt az elsütőbillentyű mögött csavar rögzíti a pisztoly agyához. A tok alján, a sátorvasrögzítő csavar mellett a 7037-es szám olvasható. A markolat bal oldalán, a fába ütve egy „Q”, alatta egy „S” betű látható. A pisztoly töltővesszője a megszokottól eltérően nem közvetlenül a cső alatt, hanem a fegyver középvonalától jobbra került elhelyezésre. A műtárgy ép, hiánytalan.

Műszaki adatok:

Teljes hossz: 34 cm

Csőhossz: 18,7 cm

Űrméret: 17,1 mm²⁵

Szolgálatba lépés ideje: 1777 után

Tömeg: 1,277 kg

Elsütőszerkezet: kovás

Leltári szám: 2017.32.1.

1801 M (9. évi) lovassági pisztoly

A 18–19. század fordulóján már kétség sem férhetett ahhoz, hogy az 1777 M lovassági pisztoly fiaskója miatt ismét rendszerbe állított 1763/66 M fegyvereket a lehető legrövidebb időn belül fel kell váltani. Nem csoda hát, hogy a fegyvergyárak – a régebben rendszeresített minták egyes elemeit és megoldásait megtartva – sorban rukkoltak elő a saját verzióikkal (elég csupán az úgynevezett 2. és 8. évi pisztolyokra gondolni).

Bonaparte Napóleon (1769–1821), hogy megszüntesse a franciaországi gyártás terén fennálló meglehetősen tisztázatlan és kaotikus állapotokat, 1800-ban felállított egy tüzértisztekből és fegyvergyártó iparosokból álló bizottságot, azzal a céllal, hogy tervezzenek meg egy új, minden tekintetben megfelelően használható hadipisztolyt. Az intézkedés villámgyors eredményt hozott, hiszen a lovassági és csendőr változatban is gyártott új mintát már 1800–1801-ben sikerült bevezetni. A fegyver a forradalmi időszakhoz²⁶ igazodva a 9. évi minta (Modèle an 9) megnevezést kapta a „kereszttségben” és az Első Császárság (1804–1815) idején élte igazi fénykorát. A csendőrségi fegyvert elsősorban a vámhatóság tagjai, illetve a hadszertárak őrsége használta. Kisebb számban a haditengerészet is kapott belőlük. A gyártás nagyrészt párosával zajlott.

25 Érdemes megjegyezni, hogy az 1777 M kézi tűzfegyverek űrmérete, attól függően, hogy a gyalogságnak vagy a lovasságnak szánták őket, némileg eltért egymástól. A gyalogsági, kadét, tüzér és dragonyos muskéták 17,5 mm-es, a lovassági karabélyok és pisztolyok 17,1 mm-es űrmérettel rendelkeztek. Gropement Européen de Gendarmerie Impériale: Le fusil 1777 modifié an IX, de gendarme. 3.

26 A forradalmi időszakítás 1793. november 24-én lépett életbe. Kezdőpontjául a királyság eltörlésének és a köztársaság kikiáltásának napját, 1792. szeptember 22-ét jelölték ki.

1807-ig megközelítőleg 66.000 darab 9. évi pisztolyt gyártottak le a Maubeuge-i,²⁷ Charleville-i,²⁸ Saint-Etienne-i,²⁹ Versailles-i,³⁰ Tulle-i³¹ és Mutzig-i³² üzemekben. A lovassági pisztolyok agyára felkerült a Császári Fegyvertárak bélyegzője: kör közepébe foglalt „E” és „F” betűk (Empire Francais).

Napóleon komolyan hitt abban, hogy a lovasság döntő jelentőséggel bír a csatamezőn. Lovas egységeit, jellegzetes szerepük alapján, három típusba sorolta. A táborozó csapatok biztosítását, a menetútvonalak felderítését végző, a hadsereg előtt kisebb-nagyobb távolságokat bejáró és a gyalogságot harcászati szinten támogató könnyűlovasság a lovas vadász (chasseurs a cheval), huszár- és dzsidás alakulatokból tevődött össze. A dragonyosokból, vértesekből (curiassiers) és karabélyosokból (carabiniers) álló nehézlovasságnak nagy sebességgel végrehajtott, átütő erejű támadásokkal kellett megfutamítania az ellenséget.

Az elsődleges lovassági fegyvernek számító kard (pallos, szablya) mellett a lovasokat általában két (néha csupán egy) pisztollyal is felszerelték. Hogy a nedvességtől valamennyire megóvják őket, bőrtokban tartották, használatukra leginkább a közelharc megvívása, főleg védekezés során került sor. Erre azonban ritkán került sor. Egy Napóleon-kori brit jelentés szerint a katonáknak egyszer sem kellett megtapasztalniuk a francia lovasok pisztolyhasználatát, erre csupán akkor kerítettek sort, ha a sebesült lovaknak kellett megadni a kegyelemlövést.

Habár 1804-ben megkezdődött a könnyebb 13. évi lovassági pisztoly gyártása, a francia lovasság Napóleon 1815. évi bukásáig használatban tartotta a 9. évi minta példányait.

A 9. évi lovassági pisztoly leírása: A lakatlemezen nagy 'M' betű alatt Maubeuge Maf.(e) N.(l) – azaz Manufacture Nationale de Maubeuge – felirat olvasható. A fegyver markolatgombja, sátorvasa, serpenyője és kettős csőgyűrűje sárgarézből készült. Az egyes alkatrészekben 'M' beütőjel látható. A csőszakállon M an 9 (Model an 9) felirat, a csőfar bal oldalán egy 'M' és egy 'X'beütőjel található. A kakas mindkét oldalán (zömmel az alsó kova-szorítón és környékén) vöröses elszíneződés keletkezett. A műtárgy ép, hiánytalan.³³

27 A Maubeuge-i fegyvergyárat (Manufacture d'armes de Maubeuge) 1701-ben alapították. *Jean Glad*: Maubeuge, place de guerre (1678–1945). Publibook, 2007.

28 A Charleville-i fegyvergyár (Manufacture d'armes de Charleville) amely akkoriban inkább egy több műhelyből álló manufaktúra volt még) megszervezésére 1675-ben került sor. *Thierry Claeys*: Les institutions financières en France au XVIIIe siècle. Vol. 1, Éditions L'Harmattan, 2011.

29 Saint Étienne városa már a középkorban is híres volt iparáról, közel 80 műhelyben folyt a hadi és polgári célú fegyverek gyártása. Az 1764-ben megszervezett gyár (Manufacture d'armes de Saint-Étienne) elődjének számító Királyi Fegyverraktár 1665-ben jött létre.

30 A Versailles-i fegyvergyár (Manufacture d'armes de Versailles) 1713 és 1818 között működött. Fondation de la Maison de la chasse et de la nature de la Ville de Versailles. La manufacture d'armes de Versailles et Nicolas Noël Boutet. A Musée Lambinet kiállítási katalógusa, 1993–1994.

31 A Tulle-i fegyvergyár (Manufacture nationale d'armes de Tulle) megalapítására 1691-ben került sor. A manufaktúra 1777-ben vált királyi gyártóhellyé. *Yves Cayre*: Histoire de la Manufacture d'armes de Tulle de 1690 à 1970. MAT, Tulle 1973.

32 A Mutzig-i fegyvergyárat (Manufacture d'Armes à Feu de Mutzig) 1803-ban alapították.

33 *Raso* 1996. 57–76. o.

A 9. évi lovassági pisztoly

Műszaki adatok:
 Teljes hossz: 34 cm
 Csőhossz: 18,7 cm
 Űrméret: 18 mm
 Szolgálatba lépés ideje: 1777 után
 Tömeg: 1,277 kg
 Elsütőszerkezet: kovás
 Leltári szám: 2017.32.1.

1805 M (13. évi) lovassági pisztoly

A 13. évi lovassági pisztoly bevezetésére az Első Császárság utolsó időszakában került sor. Az új fegyver bázisát természetesen a 9. évi minta jelentette, míg az ágyazatot lezáró peremes csőgyűrű kialakítását az 1786-ban rendszeresített

*A 13. évi lovassági
pisztoly*

haditengerészeti pisztoly ihlette. A változtatásra azért került sor, mert ez a megoldás stabilabb csőrögztést tett lehetővé, mint a 9. évi minta kialakítása. A napóleoni lovasság túlnyomó többségét ezzel a fegyverrel szerelték fel, de jutott belőle a haditengerészetnek is. A pisztolyokat általában párban gyártották le és így kerültek átadásra a katonáknak is, akik a nyergük két oldalán elhelyezett bőrtokban tartották őket. Mivel a lovasság a szablyát és a pалlost tekintette az elsődleges támadó fegyvernek, a pisztolyoknak tulajdonképpen csak kiegészítő szerep jutott a harcászatkukban. A 13. évi minta a soron következő rendszeresítések (1816, 1822) után is használatban maradt mindaddig, amíg a jó állapotban lévő fegyvereket át nem alakították a modernebbnek és megbízhatóbbnak számító csappantyús elsütőszervezetek használatára. 1806 és 1819 között hozzávetőlegesen 300.000 példányt gyártottak belőle.

A 13. évi lovassági pisztoly leírása: A lakatlemezen Manufact. Imp. de Charleville felirat olvasható. A serpenyő, a sátorvas, a csőgyűrű, a markolatgomb,

illetve a kakasrögztő-csavar feje rézből készült. A fegyver minden egyes alkatrészét koronás beütőjellel látták el. Az ágyazat bal oldalán a Császári Fegyvertár pecsétje mögött „MD” jelzés látható. Utóbbi a lakatlemez rögzítő csavarjait összekötő rézpánton is megfigyelhető. A csőszakállon M an 13 (modèle an 13) felirat olvasható, a csövön a gyúlyuk előtt, közvetlenül az ágyazat felett EF (*Empire Français*, azaz Francia Császárság) jelzés, míg a csőfar bal oldalán 181-es szám (a gyártási év, de az utolsó számjegy lekopott) olvasható. Az elsütőszerkezet nem működik, a töltővessző hiányzik. A Császári Fegyvertár kör alakú bélyegzőjének közepén EF jelzés, balra fent egy „B” betű, jobbra fent 8DRE (*8e régiment de dragons* - 8. dragonos ezred) rövidítés, balra lent * S * jelzés, míg jobbra lent az 1812-es évszám (gyártási év) látható. A francia 8. dragonos ezred 1813-ban részt vett a németországi hadjáratban, így október 16–19. között a lipcsei csatában is. Lehetséges, hogy a pisztoly ekkor került hadizsákmányként az osztrák (magyar) csapatok birtokába.³⁴

Műszaki adatok:

Teljes hossz: 35,5 cm

Csőhossz: 19,5 cm

Űrméret: 17 mm

Szolgálatba lépés ideje: 1805-től

Tömeg: 1,254 kg

Elsütőszerkezet: kovás

Leltári szám: 2017.27.1. (rég: 0860/Pu)

1816/1822T M lovassági pisztoly

Az 1822T mintájú lovassági pisztolyok alapját képező 1816-os típust még kovás elsütőszerkezettel rendszeresítették a francia haderőben, így a „T”, azaz a transzformált (*Transformé*), átalakított csappantyús változat jelentős műszaki előrelépést jelentett a maga idejében. A modernizálásra, az európai országok zöméhez hasonlóan, a 19. század középső harmadában, pontos évszámhoz kötve 1840-től került sor. Az átalakítás következtében a fegyver külalakja radikálisan megváltozott: eltűnt róla a kovakő rögzítésére alkalmas kakas, a serpenyő, az acél, valamint a rugó, helyüket a jellegzetes csappantyús kakas, illetve a csőfar jobb oldalára/tetejére forrasztott lökúp vette át. Azzal, hogy az 1822 M lovassági pisztoly fennmaradó alkatrészeit (cső, ágyazat, sátorvas stb.) változatlanul hagyták, a franciák lényegesen alacsonyabb költséggel jutottak hozzá egy korszerűnek számító fegyverhez. A cső oldalán látható „C” betű (*Calibre*) a 17,7 mm-es űrméret jelölésére szolgál. Habár a fegyver, kortársaihoz hasonlóan, meglehetősen pontatlan volt, épp ezért szinte kizárólag közvetlen közélről tüzeltek vele, a csövéhez elülső és hátsó irányzékot is rögzítettek. Fontos megjegyezni, hogy Franciaországban ezen a mintán jelent meg először a markolatgombhoz rögzített acélgyűrű.

34 *Raso* 1996. 77–94. o.

*Az 1816/1822T
M lovassági
pisztoly*

Mivel a második császárság (1852–1870) kezdetén a lovasság létszámát jelentősen felemelték, értelemszerűen a fegyvernem kézi lőfegyverek iránti igénye is megnövekedett. Az átalakított 1822T M pisztolyokból ezt a szükségletet már nem lehetett kielégíteni, így beindult az új fegyverek gyártása. Hogy az előállításat leegyszerűsítsék, végrehajtottak néhány újabb változtatást, melyek zömmel a csövet érintették. A lőkúp ettől kezdve egységes egészet alkotott a csövel, de a töltővessző fejének kialakítása is egyszerűsödött.

Mintegy utolsó módosításként 1860-tól megpróbálkoztak a csövek huzagolásával is, amelynek során a 17,6 mm-es űrméret 17,7 mm-re nőtt. Az így átalakított csöveket „A” betűvel jelölték. A félgömb alapból kiemelkedő céltüske könnyen felismerhetővé teszi a fegyvert. Mivel a huzagolt pisztolyok lövedéke és lőporigénye eltért a sima csövű változattól, a töltővessző formáján is változtatnak. A töltővessző üreges feje ettől kezdve a felesleges lőpor kimérését és eltávolítását segítő mérőeszközként szolgált.

Az 1822M lovassági pisztolynak tehát két változata van: a kovásból csappantyússá alakított pisztolyok, illetve a már eredetileg is csappantyús fegyvernek gyártott pisztolyok.

Az 1822T M volt a francia lovasság utolsó egylövetű, előltöltő pisztolya, felváltásáról a hosszú pályafutást befutó 1873 M forgópisztoly gondoskodott.³⁵

Az 1816/1822T M lovassági pisztoly leírása: A lakatlemezen a M/re/ (Manufacture) Imp/ale/ (Impériale) de Châtellerault³⁶ felirat olvasható. A felirat felett Charles Louis César du Port de Pontcharra ezredes ellenőri bélyegzője, egy pajzsba foglalt „P” betű látható. A csövön, közvetlenül a lőkúp előtt „C 1857” beütővel jelölték meg a gyártás évét.³⁷ A cső oldalán, az évszám alatt „M I” jelzés látható. A csőszakállon, a hátsó nézőke és a rögzítőcsavar feje között az M/le/ (Modèle) 1822 felirat, a csavar mögött átvevő bélyegző látható. A csőfar baloldalán lévő jelzésekből csupán az AN összetétel olvasható ki biztosan. A diófa markolat bal oldalán, az elsütőbillentyű fölött halványan kivehető az átvevőbélyegző környomata, mellette kézzel karcolva a 807-es szám és egy felirat, amiből csak az utolsó betű, egy „G” azonosítható. A sárgaréz szerelékekkel gyártott fegyver ép, hiánytalan.

Műszaki adatok:

Teljes hossz: 35 cm

Csőhossz: 19,8 cm

Űrméret: 17,7 mm

Szolgálatba lépés ideje: 1822-től

Tömeg: 1,238 kg

Elsütőszerkezet: csappantyús

Leltári szám: 2018.6.1.

35 *Raso* 1996. 95–117. o.

36 A Châtellerault-i fegyvergyárat (Manufacture d’armes de Châtellerault) királyi rendeletre 1819. július 14-én alapították.

37 *Par Pierre LeClerc*: La Manufacture de Châtellerault 1819–1968. *Gazette des Armes* 1985. április N140. 41. o.

Irodalomjegyzék

Bonnefoy 1986.

Bonnefoy, Francois: Maximilien Titon directeur général du magasin d'armes de la Bastille de Louis XIV, et le développement des armes portatives en France. Histoire, Économie et Société Revué, 1986/3.

Boudriot 1975.

Boudriot, J.: Les pistolets 1763–1766. Gazette des Amers, 1975. november, N32.

Csillag 1965.

Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Budapest, 1965.

Gabriel 1990.

Gabriel, Erich: Die Hand- und Faustfeuerwaffen der habsburgischen Heere. Wien, 1990.

Horváth – Kovács 2011.

Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Hadsereg és fegyverek 1956. Budapest, 2011.

Kalmár 1971.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.

Katsanios 1981.

Katsanios, Charles: 1690–1790: 100 Years of French Naval Pistols. Bulletin of American Society of Arms Collectors 44/1981.

Németh 2012.

Németh Balázs: A jó lovas katonának... – A Monarchia egylövetű lovassági pisztolyai. *Hadmérnök*, VIII. évf. 1. szám, 2012.

Raso 1996.

Raso, Maryse: Les pistolets réglementaires français de 1730 á 1822. Armes d'antan, 1996.

Temesváry 1988.

Temesváry Ferenc: Pisztolyok – A Magyar Nemzeti Múzeum tűzfegyver gyűjteménye I. Budapest, 1988.

FRENCH REGULATION MUZZLE-LOADING CAVALRY PISTOLS IN THE COLLECTION OF THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

Surprisingly, the Early Firearms Collection of the Hungarian Military History Museum possesses almost a full collection of regulation muzzle-loading pistols for the French regular cavalry in the 18th and 19th centuries. The collection is made even more interesting as the weapons are from a period when France undoubtedly was the world's leading weapon producer. The latter statement is well demonstrated by the fact that European great powers and the new-born United States of America too tried to catch up with their rival by copying French weapons and implementing the French weapon manufacturing and organising principles. French handguns proved their good quality in a great number of conflicts, for instance in the Seven Years' War (1756–1763) or the Coalition and Napoleonic Wars (1792–1815). In the background of the industrial progress were the complex processes defining the French society, which started with centralisation at the age of absolutism, and became truly revolutionary by using the thoughts of the Enlightenment.

EINGEFÜHRTE FRANZÖSISCHE KAVALLERIE-VORDERLADERPISTOLEN IN DER SAMMLUNG DES MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE

Die Frühe Feuerwaffen-Sammlung des Museums für Militärgeschichte besitzt erstaunlicherweise eine fast komplette Reihe von den Vorderladerpistolen, die während des 18–19. Jahrhunderts für die französische reguläre Kavallerie eingeführt wurden. Die Interessantheit der Objektgruppe wird dadurch erhöht, dass sie aus eben jener Epoche stammt, als Frankreich unbestreitbar die Rolle des führenden Waffenherstellers der Welt innehatte. Nichts kann dies besser bezeugen, als die Tatsache, dass sich die europäischen Großmächte und die entstehenden Vereinigten Staaten mit dem Kopieren der französischen Waffen, beziehungsweise mit der Übernahme der Herstellungs- und Organisationsprinzipien sich ihrem beneideten Rivalen aufzuschließen versuchten. Die französischen Handfeuerwaffen stellten ihre ausgezeichnete Qualität in zahllosen ausgedehnten Konflikten unter Beweis, man denke nur an den Siebenjährigen Krieg (1756–1763), oder eben an die Koalitions- und Napoleonischen Kriege (1792–1815). Im Hintergrund des industriellen Triumphzuges standen die die französische Gesellschaft bestimmenden komplexen Vorgänge, die ihren Anfang in der beginnenden Zentralisation zur Zeit des Absolutismus hatten, aber erst mit der Ausnutzung des Ideensystems der Aufklärung tatsächlich revolutionär wurden.

Závodi Szilvia

VÁLOGATÁS A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ELSŐ VILÁGHÁBORÚS
HADIFOGOLY-EMLÉKEIBŐL¹

„Ácsorognak a foglyok a kocsik mellett az istállóajtóban, valami nagy társalkodás nincsen köztük, mert az Isten tudja csak, hogy hányféle nemzetségből vannak összeverődve. Némelyik alig a bukovinai batáron túlról, a másik Ázsia túlsó oldaláról, az egyik csak nevetve nézi a telet, ami itt van, a másik már a forró homokú pusztákról való. Az a szakállas széles, aki egy darab fából bicskával farag a kocsisaroglyához valami olyan darabot, ami abból kitört, az alighanem a szibériai nagyerdőkből származik, abol minden ember barkácsolómester, emez meg madzaggal, szegheggyel a szíjat varrogatja, hogy ugyan miként lehetne az ócska hámból újat csinálni.”²

Az első világháborús emléktárgyakat készülsi helyüket tekintve három csoportra oszthatjuk szét. Az első kategória a hátsországi, elsősorban propagandatárgyak, a második a fronton készült emléktárgyak, a harmadik pedig a hadifogságban készített tárgyak csoportja. Mint ahogy a fenti idézet is bemutatja, a hadifogság hosszú évei alatt – bárhonnan is származott a fogoly – valamiféle elfoglaltságot kellett találnia, hogy az ingerszegény környezetben elviselhetővé tegye életét. A semmittevéstől való tartózkodás mindenkit pótcselekvésre készítetett.³

A magyarországi 1913. évi XLIII. törvény „az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában” tartalmazza az egyezményt a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. A megállapodás mellékletének I. rész II. fejezetének 6. cikkelye kimondja, hogy a hadifoglyok – a tisztek kivételével – munkára foghatók. Munkadíjukat a helyzetük javítására kellett fordítani, az esetlegesen fennmaradó többletet részükre a szabaduláskor át kellett adni.⁴ Így általában a hadifogolytáborokban csak a hadifogoly-tisztek, a betegek és a munkára képtelen katonák maradtak vissza, illetve azok, akiknek a munkahelye a tábor közelében feküdt. A tisztek különböző elfoglaltságokkal próbálták a fogság egyhangúságát enyhíteni és elúzni (színház, zene, könyvtárak,

1 Jelen írás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2018. szeptember 20-án „A dicsőség babékoszorúja helyett a Kálvária rögös útján” – Konferencia az első világháborús hadifogságról című tudományos rendezvényen elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

2 *Tömörkény István: A ribillióról.* In: *Tömörkény István: Így volt rendelve. Elbeszélések.* Budapest, 1974. 281. o. Köszönöm Dr. Sallay Gergely Pálnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szépirodalmi idézetre.

3 *Novotny* 1987. 144. o.

4 Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV> (Megtekintés: 2018. október 27.)

oktatás stb.).⁵ Amennyiben emléktárgyak készítésére szánták az időt, általában művészi ösztöneiket próbálták kiélni, míg a legénységi állomány a megélhetési gondjaikon segítő, praktikus, eladható tárgyakat készítettek.⁶

Novotny Tihámér a hadifogságban készített emléktárgyakat több csoportra osztja, az első ilyen a türelemmunkák, amelyeket további négy kategóriára bont szét.⁷ Az első a türelemüvegek, amelyekből a Hadtörténeti Múzeumban nem található példány. A második az úgynevezett türelemmunkák, amelyeknek lényege, hogy hosszantartó, aprólékos munkával lehetett őket előállítani az azonos elv szerint egymásba illeszthető, faragott fadarabkákból. Készültek kisebb-nagyobb kereszték, épületek, képkeretek és fabuzogányok. Előnyük volt, hogy a végtelenségig lehetett őket fokozni, továbbépíteni.⁸ A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében több ilyen típusú tárgy is található: hidak, hídelemek, képkerekek és egy buzogány. Ennek a tárgytípusnak a készítése nem az első világháborús hadifogság találmánya, már az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni fogságban is több rab készített teljesen hasonló tárgyakat.⁹

A harmadik kategória a különféle anyagokból készített fonások.¹⁰ A legelterjedtebb a lószőrből készített különféle fonatok, óra- és nyakláncok, olvasófüzetek, miniatűr nyakba akasztható kereszték. Az óraláncokba a hadifoglyok igen gyakran fűzték bele a fogva tartó országok pénzérméit. A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében több olyan fonott lószőr óralánc is található, amelybe egy-egy 10-es, 15-ös és 20-as orosz aprópénz-érmét, vagyis kopejkát fűztek.¹¹ A magyarországi orosz fogolytáborok jellemző lószőr emléktárgyai a fonott gyűrűk, amelyeket színes üvegyöngyökkel díszítettek. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében egy fehér és egy fekete lószőrből sodort ékszer lelhető fel,¹² a Hadtörténeti Múzeum tárgyai között pedig két fekete színű található.¹³ Népszerű volt a vessző- és szalmafonás is, általában kosarakat, dobozokat, házikókat készítettek.¹⁴ A fonott emléktárgyak előzményeiként gondolhatunk a 19. századi rabok emberi hajból készített tárgyaira.¹⁵

A türelemmunkák utolsó csoportja, a modellek készítése, amely tevékenységről nagyon kevés adat maradt fenn.¹⁶

5 Miklós Tamás: Hadifoglyok az Osztrák–Magyar Monarchia területén az első világháború idején. https://nagyaboru.blog.hu/2015/11/21/hadifoglyok_az_osztrak_magyar_monarchia_teruleten_az_első_vilaghaboru_idejen (Megtekintés: 2018. október 27.)

6 Novotny 145. o.

7 Ugyanott.

8 Novotny 146. o.

9 Závodi 2012. Türelemmunka – Serleg 1580. 170. o., Türelemmunka – Kereszt 1830. 182. o., Türelemmunka – Kereszt 2140. 197. o.

10 Novotny 146. o.

11 Leltári számok: Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) 82.81.1./TE, 2013.26.1-2./TE, 2014.2.1./Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: TE).

12 Leltári számok: Néprajzi Múzeum (a továbbiakban: NM) 108481 és 108482. Balogh 1999. 33. o. Katalógusszámok: 74–75.

13 Lásd katalógus, leltári szám: HTM 2014.115.1./TE, 2018.1.1./TE.

14 Novotny 146. o.

15 Závodi 2012. Pánt és zsinór hajból. 1401–1402. 164. o.

16 Novotny 146. o.

A hadifogoly-táborokban valószínűleg a legnépszerűbb tevékenység a faragás lehetett, ehhez szinte mindenki értett és még túl sok eszköz sem kellett hozzá, csak faragható fa és egy bicska. A rabfaragványok előzményei egyértelműen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után bebörtönözöttek börtön-emléktárgyait tekinthetjük. A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében szép számmal találunk mellű-alapokat,¹⁷ fából faragott pecsénnyomót,¹⁸ láncot egy darab fából faragva vagy lakattal ellátva,¹⁹ emlékképeket,²⁰ bársonnyal díszített bilincs-karperecet,²¹ talpas poharakat,²² papírvágó kést,²³ kanalat²⁴ és legyezőt.²⁵ Az Aradi Ereklgyűjteményben is szerepel több, hasonló típusú fából faragott emléktárgy.²⁶

A Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag Gyűjteményében a legtöbb fából faragott hadifogoly-emléktárgy orosz munka. Arányaiban nagyon elenyésző a magyar foglyok által külföldi táborokban készített tárgyak száma. Az alább szereplő katalógus csak válogatást mutat be a gyűjteményben található műtárgyak jellemző típusai közül.

Elsőként a gyűjteményben megtalálható egyetlen játékról olvashatunk. A hadifogoly-táborokban a játékkészítésnek több haszna is volt. Egyrészt lefoglalta annak az idejét, aki készítette, másrészt utána unaloműzőként játszani lehetett az elkészült társasjátékokkal. A foglyok készítettek kereken guruló ló figurákat,²⁷ vagy mechanikus, kézzel mozgatható kígyókat,²⁸ békákat, illetve zsinórral mozgatható madarakat.²⁹ Az esztergomi fogolytáborban készítettek játékbútorokat,

17 Leltári számok: HTM 0026/Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: Em.), 0027/Em., 1195/Em., 1196/Em.

18 Leltári szám: HTM 0025/Em.

19 Leltári számok: HTM 1191/Em., 1211/Em.

20 Leltári számok: Kossuth-kép HTM 1193/Em., börtöncellát ábrázoló faragvány: HTM 1194/Em.

21 Leltári szám: HTM 1197/Em.

22 Leltári számok: HTM 1212–1213/Em.

23 Leltári szám: HTM 1224/Em.

24 Leltári szám: HTM 1547/Em.

25 Leltári szám: HTM 11.256/Em.

26 *Závodi* 2012. Mellű-alap 1629. 170. o., Karkötő 1691. 171. o., Legyező, bilincs-karkötő, lánc, karperec 1692. 171. o., PVDTNAKLS betűsoros karkötő 1777. 180. o., Kehely 1785. 181. o., Faragott lánc egy darabból 1958. 187. o.

27 Például a Néprajzi Múzeum ló keréken műtárgya. Leltári szám: NM 114692. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.) A Néprajzi Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum első világháborús emléktárgyainak válogatása a Néprajzi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum által közösen létrehozott online adatbázisban tanulmányozható. Vö. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia: Az első világháború tárgyi emlékei magyarországi múzeumok gyűjteményeiben* című online gyűjtemény bemutatása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2018. 361–364. o.

28 Például a Néprajzi Múzeum egymásba illeszkedő darabokból álló kígyói. Leltári számok: NM 11200 és 111998. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> és <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.)

29 A Néprajzi Múzeum gyermekjátéka. Leltári szám: NM 114694. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.)

egyéb kisméretű használati tárgyakat és aprócska állatokat.³⁰ A társasjátékok közül a leginkább a sakk, a halma, a marokkó és a malomjáték volt a leggyakoribb.³¹

Türelemmunka-faragványok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében is fellelhetőek, például egy kereszt³² és egy csörgő.³³

A fából faragott használati eszközök között legnagyobb számban evőeszközöket, itatós tappereket, cigarettatárcákat és -dobozokat találunk. Az evőeszközök nyele leggyakrabban hal formájú, míg az itatósok fogantyúja facipő alakú.

A magyarországi hadifogoly-táborok orosz lakói által készített cigarettatárcákon sokszor szerepel a cári kétféjú sas az uralkodói jelvényekkel, gyakori az évszám megjelenítése és a cirill betűs felirat. Ez legtöbbször a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” (A háború emlékezete) szöveg, de néhány tárgyon megjelenik a tábor neve is cirill vagy latin betűkkel, például Somorja, Esztergom vagy Osffyasszonyfa.

A tárgyak nagy részének eredete nem ismert, a legtöbb esetben a nyilvántartás csak annyit tartalmaz, hogy egy közelebről meg nem határozható magyarországi fogolytáborban készítette egy orosz hadifogoly.

A somorjai orosz hadifogolyban a táborvezetés válogatott, faragásban, asztalosiparban jártas orosz hadifoglyokat gyűjtött össze, akik iparszerűen űzték a táborban mesterségüket, termékeiket Hadikiállításokon is bemutatták, árusították.³⁴

A Hadsegélyező Hivatal is árusította a hadifoglyok által fából készített tárgyakat.³⁵ A kereskedelmi forgalomba hozatalt a fennmaradt tárgyakon található papírcédula is igazolja. A címkén feltüntették a készítés helyét (annak a tábornak a nevét, ahol a tárgy készült), az alapanyagul szolgáló faanyagot és az eladási árat.³⁶ A befolyt összeget a Hadsegélyező Hivatal jótékony célokra fordította.³⁷

30 A Néprajzi Múzeum tárgyai közül: bölcső NM 114688, kalitka NM 114689, talicska NM 114696, madárkák NM 114712–114713. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.start.php> (Megtekintés: 2018. október 27.)

31 *Novotny* 1986. 151. o.

32 Leltári szám: NM 114704. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.)

33 Leltári szám: 114727. <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.)

34 Lásd a Magyar Nemzeti Múzeum első világháborús, Somorján készített jóhadifogoly-tárgyaival kapcsolatban: <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.09.05.php?bm=1&kv=276825&nks=1> (Megtekintés: 2018. október 27.)

35 *Babucsné* 2010. 154. o.

36 *Sallay – Závodi* 2007. 306. o.

37 *Sallay – Závodi* 2012. 266. o.

Katalógus

Türelemmunka – Fadarabkákból összeillesztett bídpillér

Leltári szám: 9382/Em.

Fenyőfából³⁸ kézi munkával készült faragvány, türelemmunka. Apró, szögletes, vályúalakú bevágásokkal tagolt, falelemekből tevődik össze, amelyeket azonos elv szerint lehetett egymásba illeszteni.

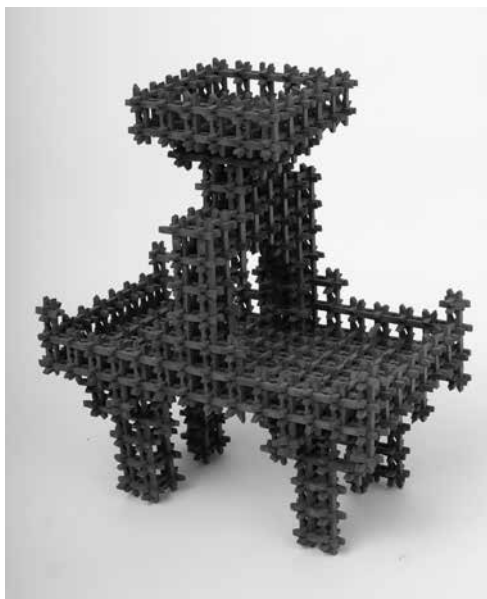
Méret: 15,5×20×15 cm

Türelemmunka – Fadarabkákból összeillesztett bíd

Leltári szám: 9383/Em.

Fenyőfából kézi munkával készült faragvány, türelemmunka. Apró, szögletes, vályúalakú bevágásokkal tagolt, falelemekből tevődik össze, amelyeket azonos elv szerint lehetett egymásba illeszteni.

Méret: 28,5×15×32 cm

Türelemmunka – Fadarabkákból összeillesztett bíd (9383/Em)

Csőrgő vagy buzogány

Leltári szám: 9212/Em.

Hársfából kézi munkával készült, faragott és összeállított csörgő vagy buzogány.

Feje egymásba illesztett, faragott falapocskákból összeállított türelemmunka, szára ékrovással, kopjafamotívumokkal díszített. Felső részére papírdarabot ragasztottak, rajta kézzel írt felirat: Vikor L.

Méret: 23×7 cm

38 A hadifogságban készített emléktárgyak anyag-meghatározását Kertész Attilának köszönöm.

Madaras játék

Leltári szám: 9398/Em.

Fenyőfából kézi munkával készült, faragott és összeállított mechanikus játék.

Téglalap alakú talpon álló hegyesre faragott végű oszlopok között csökkentő magasságú pálcákon madár alakot utánzó faragványok találhatók. Mindegyik pálcza alsó részén egy-egy pöcckel. A madársor előtt egy vízszintes faragott rúd helyezkedik el, rajta keresztül szintén pöccök állnak ki, amelyek ütközve a madaras pálcák pöcckeivel mozgatják a szerkezetet. A játék fantázia neve: „kerítésen ugráló verebek”. Eredetileg olajozott lehetett, az egyik madár hiányzik. Az idők során javítást végeztek a szerkezeten, de rosszul erősítették vissza az egyik pöcköt, így most a játék nem működik.

Méret: 30×26×9 cm

10.423/Em.

Villa

Bükkfából kézi munkával készült, faragott villa. Áttört, figurális és ékrovással díszített. Szára tölgyággal és makkal ékített, hátoldalán orosz nyelvű, cirill betűs felirat: „1914 И 1915 РУССКАЯ ВОЙНА (Orosz háború)”. A villafej vége megégett.

Méret: 30×6 cm

10.424/Em.

Kés

Bükkfából kézi munkával készült, faragott villa. Áttört, figurális és ékrovással díszített. Áttört, figurális és ékrovással díszített. Szára tölgyággal és makkal ékített, hátoldalán felirat: „1914 и 1915 Ostfiasszonyfa”.

Méret: 33,2×6 cm

*Fából faragott kés
(10.424/Em)*

Kés

Leltári szám: 11.153/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés, minta nélkül.

Méret: 24,6×2,2 cm

Kés

Leltári szám: 11.154/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés, nyolcas alakú nyéllel.

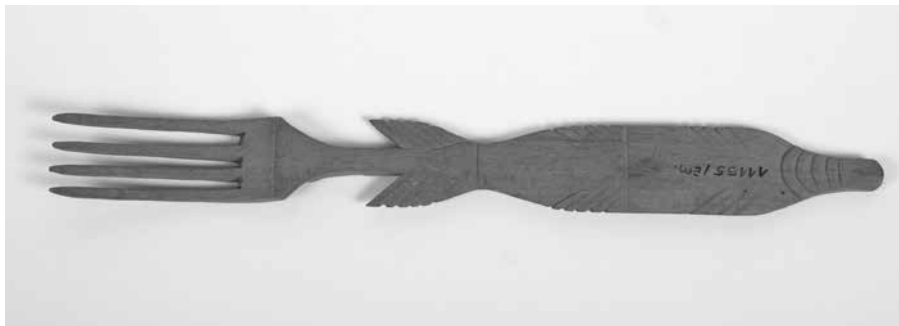
Méret: 20,6×3 cm

Villa

Leltári szám: 11.155/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés, halformájú nyéllel.

Méret: 22,2×2,5 cm

*Fából faragott villa (11.155/Em)**Kés*

Leltári szám: 15.986/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés, kiszélesedő, henger alakú nyelén domborúan faragott virágszálak között a „K.3.” jelzés látható, másik oldalán pedig egy levél. A kés élén virágok és levelek, valamint egy cirill „H” betű és az 1915-ös évszám található.

Méret: 25,5×3 cm

Kés

Leltári szám: 15.987/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés, nyele hal alakú. A nyél végén egy emberi kéz látható, elülső részébe az 1914-es évszámot karcolták. Az éle lapos, kiszélesedő.

Méret: 25,3×3,2 cm

Villa

Leltári szám: 15.988/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott villa, kiszélesedő, henger alakú nyelén domborúan faragott két levél között a cári korona látható, alatta egy virágszár és egy cirill „H” betű. Másik oldalon az 1915-ös évszám olvasható. A nyél mintázata és formája hasonló a 15.896 leltári számú késhez.

Méret: 18,5×1,9 cm

Villa

Leltári szám: 73.279.1./TE

Szilvafából kézi munkával készült, faragott villa, karcolt népies motívumokkal, síkfaragással díszített. Nyelén fán ülő madár látható, vége áttört, faragott lakat alakú láncszemmel ellátott.

Méret: 2,5×21,3 cm

*Fából
faragott villa
(73.279.1./TE)*

Kanál

Leltári szám: 2012.19.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kanál. Feje hosszúkás, nyele halformájú. A tárgyon látszik a használat nyoma.

Méret: 21,5×3,9×1,4 cm

Villa

Leltári szám: 2012.20.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott villa. Négyágú, nyele halformájú. Nyelébe az 1915-ös évszámot és a „r” cirill betűt vésték.

Méret: 21,8×2,3×0,6 cm

Kés

Leltári szám: 2012.21.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott kés. Pengerésze széles, nyele halat formáz.

Méret: 22×2,6×0,7 cm

Tapper

Leltári szám: 2014.35.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott itató tapper. A tárgy felső részén egy fej nélkül hattyú látható, amire egy fatörzssel megerősített kémlelő katonalak támaszkodik. Az itató alsó részének egyik oldalán egy cári koronás sas látható, amely az kardot tart karmai között, felette az 1914–16-os évszám olvasható. A másik oldalán két virágszál fölött a cirill betűs „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” (A háború emlékezete) felirat látható. Az emberalak külön darab lehetett, de a tárgy felületkezelése már egyöntetű. Az aljáról hiányzik az itatóspapír.

Méret: 17,2×8,7×15,6 cm

Tapper

Leltári szám: 14.354/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott itatós tapper. Egyik oldalára az 1917-es, a másik oldalára egy puskaképét faragták. A fél-henger aljára és tetejére több papírlap van felerősítve. Fogantyúja egy téglalap alakú fára erősített cipő. Tetején cirill betűs felirat olvasható: „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” (A háború emlékezete).

Méret: 8×15,5×7,5 cm

*Faragott itatós tapper (14.354/Em)**Tapper*

Leltári szám: 73.93.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott itatós tapper. Egyik oldalára fejfedőket, a másik oldalára kézfegyverek ábrázolásait faragták. A fél-henger aljára és tetejére több papírlap van felerősítve. Fogantyúja egy téglalap alakú fára erősített cipő, amelyet fekete színűre festettek. Tetején cirill betűs felirat olvasható: „ПАМЯТЬ ВОИНЫ 1914–1916” (A háború emlékezete). Az itatós alsó része felületkezelt, az alja azonban nem.

Méret: 15,5×7,8×7,8 cm

Tapper felső része

Leltári szám: 2007.67.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott itatós tapper felső része. Fogantyúja egy téglalap alakú fára erősített cipő, tetején cirill betűs felirat olvasható: „ПАМЯТЬ ПЛЕНА 1914–1915” A tárgy két részét szögekkel rögzítették egymáshoz, a mindkét része felületkezelt.

Méret: 14,5×7,8×6 cm

Cipő

Leltári szám: 82.182.1./TE

Bükkfából kézi és gépi munkával készült facipő. Halványan bekarcolt mintákkal díszítve, vörös-sárga masnival. A tárgy felső részét képző üreget koronafúróval vájták ki.

Méret: 21×9×4,2 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 15.982/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca. Erősen kopott, nem felületkezelt, a belsejében égés nyomok látszanak, valószínűleg kiégették. Síkfaragással díszített, fedelén a „ПА. ВОИНЫ 1916–1917” felirat látható, amely a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” – A háború emlékezete” felirat rövidített változata.

Méret: 9,8×7×1,5 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 15.983/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca. Fedelén a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” – A háború emlékezete” felirat olvasható. A tetejének egyik sarkában az 1914–16-os évszám pár, másik sarkában két keresztbe rakott kard és a cári korona látható.

Méret: 11,2×8,1×1,2 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 16.661/Em.

Fekete diófából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca, juharfa betétekkel és gyöngyház berakással, politúrozott. Fedelén az 1916-os évszám, illetve két cirill betű („П” és „В”) látható, ami a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ – A háború emlékezete” felirat rövidítése. A belülre ragasztott, a Hadsegélyező Hivatal által használt cédula szerint az ostffyasszonyfai hadifogoly táborban készült.

Méret: 10,8×8×2,1 cm

Faragott cigarettatárca (16.661/Em)

Cigaretttárca

Leltári szám: 73.90.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Síkfaragással és berakással díszített, tetején a cári kétfejű sas látható az uralkodói jelvényekkel. Négy sarkában rozettás minta látható.

Méret: 11,7×8,3×1,3 cm

Cigaretttárca

Leltári szám: 73.278.1./TE

Juharfból kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Síkfaragással díszített, kívül-belül felületkezelt. Tetején egymásba fonódó 1914–1915–1916-os évszámok láthatók és a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ” („A háború emlékezete”) olvasható. A hátoldalán az U. és J. betű található.

Méret: 7,8×11,2×1,8 cm

Cigaretttárca

Leltári szám: 93.6.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Felületkezelt, fedele bekarcolt mintával díszített. Rajta egy vadászpózban álló kutya látható, felette a „Somoria” felirat olvasható. A tárca hátlapján az 1915-ös évszám található.

Méret: 10,8×8,3×1,5 cm

Cigaretttárca

Leltári szám: 93.31.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Felületkezelt, fedele síkfaragással díszített. Könyv alakú. Fedelén virágminta, két palmaág és az 1914–1916–1918-as évszámok.

Méret: 6,3×8,9×2,7 cm

Cigaretttárca

Leltári szám: 93.164.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Síkfaragással díszített, tetején a cári kétfejű sas látható az uralkodói jelvényekkel. Az ábrázolás körül felirat olvasható: „ПАМЯТЬ ВОИНЫ 1914–1916” („A háború emlékezete 1914–1916”)

Méret: 11,7×8,3×1,3 cm

Cigaretttárca

Leltári szám: 93.165.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigaretttárca. Síkfaragással és berakással díszített, tetején a cári kétfejű sas látható az uralkodói jelvényekkel. Négy sarkában rozettás minta látható, valamint az 1916-os évszám, illetve két cirill betű („П” és „В”) látható, ami a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ – A háború emlékezete” felirat rövidítése.

Méret: 11,9×8,5×1,6 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 93.183.1./TE

Kerti vagy királydiófából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca. Berakással díszített, rombuszmintás bordúrral. A berakás anyaga színezett. Felnyitható fedelén intarzia berakással készített csillag, rombuszokból álló négyzetes keretben.

Méret: 9,5×6,9×2 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 2014.41.1./TE

Kerti diófából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca. A felületkezelése erősen kopott, síkfaragással és poncolással díszített. Fedelén az életfaszerű ábrázolásból gránátalma, rozsmaring és szegfű „nyílik”. A növénymotívum felett a „ШОМОРЬЯ” (Somorja) felirat és az 1916-os évszám olvasható.

Méret: 12×9,5×2,2 cm

Cigarettatárca

Leltári szám: 2014.41.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigarettatárca. Felületkezelt, síkfaragással díszített. Fedelén két koronás oroslán látható és a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ 1914–1915” („A háború emlékezete 1914–1915”) felirat látható.

Méret: 10,3×8,2×1,7 cm

Cigarettdoboz

Leltári szám: 11.152/Em.

Bükkfából kézi munkával készült, asztalos szerkezet, cigarettdoboz. Teljesen tartart fecskefarkú fogazással, részei fémpántokkal vannak összeerősítve. Felületkezelt, síkfaragással díszített: fedelén a cári kétfejű sas látható az uralkodói jelvényekkel, illetve az „Ostffyasszonyfa 1916” felirat olvasható. Fémszerkezetű zárral zárható, a kulcsa is megvan.

Méret: 26,5×17,5×8,5 cm

Cigarettdoboz

Leltári szám: 16.397/Em.

Kerti vagy királydiófából kézi munkával készült, faragott cigarettdoboz. A betétként behelyezett rész hársfából készült. A diófa része politürozott. Könyv alakú, két részből áll, szétnyitható. Fedelébe egy pipa képét vészték.

Méret: 11,7×7×3 cm

Cigarettdoboz

Leltári szám: 73.94.1./TE

Tölgyfából kézi munkával készült, faragott cigarettdoboz. Könyv alakú, felületkezelt. Fedelén virágmintákkal díszített, rajta 1915 Esztergom-felirattal. Hátulján geometrikus minták láthatók.

Méret: 24,2×16,5×4 cm

Faragott cigarettadoboz (73.94.1./TE)

Cigarettadoboz

Leltári szám: 73.95.1./TE

Bükkfából kézi munkával készült, faragott cigarettadoboz. Egy darab fából készült, felületkezelt. Fedele lapos faragással díszített, egy fekvő oroszlán látható rajta és a „ПАМЯТЬ 1917” felirat.

Méret: 28,8×13,5×5,5 cm

Emlékkép

Leltári szám: 93.150.1./TE

Tölgyfából kézi munkával készített, faragott keretben szintén faragott, juharfából készített dombormű található. Felületkezelt. Középen Szűz Mária látható.

A keret külső részén a „ПАМЯТЬ ВОИНЫ 1914–1917” felirat olvasható.

Méret: 27,5×27 cm

Gyűrű

Leltári szám: 2014.115.1./TE

Fekete színű lószőrből hurkolt gyűrű. A fekete lószőr kötegeket hasonló szállal körülsodorták. Egy-egy szálla fehér és vörös öntött üveggyöngyöket fűztek.

Méret: 1,9×1 cm

Gyűrű

Leltári szám: 2018.1.1./TE

Fekete színű lószőrből hurkolt gyűrű. A fekete lószőr kötegeket hasonló szálal körülsodorták. A fej részénél lévő szálakra fehér öntött üvegyöngyöket fűztek.

Méret: 1,9×1 cm

*Lószőrből hurkolt gyűrű
(2018.1.1./TE)*

Irodalomjegyzék

Babucsné 2010.

Babucsné Tóth Orsolya: A M. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala. In: Történeti Muzeológiai Szemle 10. Budapest, 2010. 147–168. o.

Balogh 1999.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: Gyűrűk. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. Budapest, 1999.

Novotny 1986.

Novotny Tibamér: Első világháborús katonaemlékek. Budapest, 1986.

Sallay – Závodi 2007.

Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia: „Trench Art – A lövészárkok művészete” Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban, 2006. szeptember 7. – 2006. december 10. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2007. 303–332. o.

Sallay – Závodi 2012.

Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia: Lövészárkok-művészet. Harctéri hulladékból otthoni díszek. In: Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek. Szerk. *Berta Péter*. Budapest, 2012. 261–274. o.

Závodi 2012.

Závodi Szilvia: Tárgyak. In: Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményi katalógus. I. kötet. Tárgyak. Szerk. *Kedves Gyula*. Szeged, 2012.

A SELECTION OF FIRST WORLD WAR POW ARTEFACTS IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

The study presents a catalogue of artefacts made during First World War captivity, preserved in the Collection of Memorabilia of the Hungarian Military History Museum. It predominantly features artefacts manufactured by foreign prisoners in POW camps in Hungary. It goes through their typological characteristics and analyses their patterns and inscriptions. The author also publishes, where known, the provenance of the artefacts.

AUSWAHL AUS DEN KRIEGSGEFANGENEN-ANDENKEN DES ERSTEN WELTKRIEGES IM MUSEUM FÜR MILITÄRGESCHICHTE

Der Aufsatz stellt die Objektandenken der Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg, die in der Objekt-Andenkensammlung des Museums für Militärgeschichte zu finden sind, katalogartig vor. Er beschäftigt sich in erster Linie mit den Objekten, die in den Kriegsgefangenenlagern in Ungarn hergestellt wurden. Er nimmt sich die typologischen Charakteristika vor, analysiert die Muster und die Aufschriften. Er teilt – sofern bekannt – die Provenienz der Objekte mit.

Szoleczky Emese

TALLÓZÁS GYŰJTEMÉNYÜNK HORTHY-KORI TÁNCRENDJEI KÖZÖTT

A biedermeier időszakban vált szokássá hazánkban, hogy a báli táncterembe belépő hölgyeknek a rendezőség képviselője egy kisméretű, lapocskát nyújtott át, amely nyomtatásban tartalmazta a táncok előre meghatározott, szigorú sorrendjét – így született meg a táncrend. Az egyszerű, litografált tájékoztató már a reformkorban is egyfajta báli emlékké lépett elő, ezért a tudósítók a táncvigmakat nemcsak nemzeti-tartalmi szempontból elemezték, hanem gyakorta megemlégték a táncrend ötletes kivitelezését, megformálását is: 1833. január 24-én a „*törvényballgató fiataltság*” pesti Vigadó-beli bálján a „*táncrend csupán magyarul, hasonlag három színű, igen csinos congru-nyomatú volt.*”¹ Törökbecsén is beszámoltak arról, hogy „*A' belépti-jegyek, táncrendünk honi nyelviünkön disztlének itt.*”² 1837 júniusában a híradás külön méltatta, hogy a „*»szívárvány-legyezők« nem annyira becses, mint elmés ajándékokkák valának, érdekesek mindenesetre az által, hogy rájuk vala nyomatva a' táncrend.*”³ 1840-ben Losoncon a jurista-bálon „*a'szépnek nemzeti színű legyezőkkel kedveskedtek, mellyekre egyszersmind a' táncrend soroztatott.*”⁴ 1846-ból pedig fennmaradt a Szerelmei Miklós könyomdjában készült vörös alapon arany ornamentikával díszített könyvformájú, ceruzával ellátott táncrend.⁵

A bálozás a társadalom minden rétegében divatban volt a 19. század folyamán: foglalkozás vagy társadalmi állás, végzettség vagy szabadidős kedvtelés szerint farsang táján a kisebb nagyobb települések mindegyikén rendeztek valamilyen táncvigalmat. A meghívottak köre, a rendező bizottság összetétele sok mindent elárult a kortársaknak a várható eseményről. Költséges dolog volt ugyanis a bálrendezés: termet kellett bérelni, gondoskodni annak ízléses díszítéséről, ételről-italról, meghívókat készíttetni és postázni, végiggondolni az általában éjfél-tájtk bekövetkező szünet előtti és utáni táncok sorrendjét, ehhez lekötni egy vagy több zenekart, amelyik megfelelően húzni tudja a talpalávalót. A szükséges összeget a rendező egylet és a bál védnökéül felkért személyek állták – behúzásuk vagy megtérült, vagy nem. A szervezés egy nagyobb bál esetén több

1 *Honművész*, 1838. január 28. 6. évf. 8. sz. 63–64. o. – Kongré: hímezéshez használt textiltája.

2 *Jelenkor*, 1834. február 15. 3. évf. 14. sz. 106. o.

3 *Rajzolatok a társas élet és divatvilágból*, 1837. június 7. 3. évf. 46. sz. 368. o., *Honművész*, 1837. június 4. 5. évf. 45. sz. 360. o., uo. 1837. június 8. 46. sz. 368. o.

4 *Honművész*, 1840. február 27. 8. évf. 17. sz. 136. o.

5 *Táncrendek*. Kiad. *László Zsuzsa – Faragó István*. Budapest, [2006]. 7. o.

hónapos előkészületet igényelt, számos megbeszéléssel, egyeztetéssel, rengeteg adminisztrációval járt. Ennek során határoztak a bál táncainak rendjéről, milyenségéről – magyaros vagy német, mely szerzőktől stb. – és természetesen a táncrend külsejéről is.

Az 1860-as évekre ugyanis külön iparággá vált a táncrendek minél ötletesebb, színvonalasabb és egyedibb előállítására készen levő, hozott vagy kitalált minta alapján. Még a legszerényebbek keménypapír borítóját is színes nyomat, bájos képecske csinosította, a becsvágyóbb bálrendezőök a legkülönbözőbb textilekkel fedették be, s fémveretekkel, festéssel, hímzéssel díszítették. A klasszikus táncrendet kívülről a szervező jelvénye vagy neve ékítette, belül az est folyamán felcsendülő zeneszámok felsorolása volt olvasható, néha a zeneszerző és a mű megnevezésével; minden esetben hagytak arra is helyet, hogy a hölgy táncpartnerei beleírassák a nevüket. Hogy a beltartalom rejtve maradjon, két kis textil- vagy fém-fülecskét erősítettek az elő- illetve hátlapba, az ezeken átcsúsztatott kis írónnal egyfelől írni lehetett a könyvecskébe, másfelől lezárni azt. Sőt: kiegészítésül a táncrendekkel akár miniatűr tárgyakat is egybeépítettek vagy formáltak meg belőlük – Ballspende, Damenspende, azaz báli vagy hölgyeknek szánt ajándék volt a neve az így kialakuló emléktárgynak.⁶ Ezek az igényesen és szellemesen kialakított műdarabok igazi virágkorukat az 1880–90-es évek közt élték, és az első világháború alatti anyagszükség, takarékoság vetett véget sokszor pazarlásba hajló kivitelezésüknek. Sokkal szerényebb formában azonban továbbéltek a két világháború utáni időszakban is, hiszen a táncos összejövetelek során merőben gyakorlati célokat szolgáló táncrend a bálók, táncvigalmak elengedhetetlen tartozéka volt. Nézzük meg, mire használták valójában!

Az eladó sorba kerülő fiatal lányok társaságba való bevezetése, egyben a „felhozatal” seregszemléje minden év farsangjára, báli időszakára esett. A megfelelő viselkedés és öltözködés szabályaival a családi- és képes folyóiratok rendszeresen foglalkoztak, s számtalan más kiadvány, sőt illemtankönyv is részletesen taglalta a témát. Innen tudhatták, leshették el a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó leányok és hölgyek, hogy a jeles alkalmakkor milyen viseletben illik mutatkozni? Ennek megfelelően óriási készülődés előzte meg a báli megjelenést: aki megengedhette magának, alkalmi ruhakölteményben pompázott, a jól szituált családok költségvetésébe természetesen minden bálra más ruha is bele kellett, hogy férjen; a legközelebbi alkalomra minimum az öltözék díszítő elemeit ki kellett cserélni. Szabónő, masamód, fodrász, cipész, szövetkereskedő mind belekalkulálta számításaiba a báli szezont.

Az elsőbálos hölgyek színe a fehér volt, az idősebbeknél hosszú tereferék, divatlap-nézegetések és viták során választották ki az életkorukhoz illő, ujjatlan, mélyen kivágott uszályos ruhák színárnyalatát, textil-fajtat (muszlin, selyem, bársony), ruha- és virágdísz, értékes ékszer (fülbevalót, nyakláncot), a kalap nélküli hajviseletet, sőt a könyököt takaró csipke- vagy tüllkesztyűt, illetve a felette

6 Táncrendet kizárólag az udvari bálókban nem adtak – oda kísérővel kellett érkezni és vele táncolni! – de a Damenspende azonban onnan sem hiányozhatott: kis katonai fejfedőkbé a Demel cs. és kir. udvari cukrászat édességeit helyezték el. – <https://mobil.derstandard.at/2778157/Kanonen-mit-Tanzordnung> (Megtekintés: 2018. október 22.)

viselhető köves gyűrűt is. A báli öltözék elengedhetetlen kiegészítője volt a ruhához illő legyező. A férfiak dolga lényegesen egyszerűbb volt, számukra az illem-tankönyvek előírták a viseletet: a frakkot, piké anyagú inget, csokornyakkendőt, mellényt, s nem hiányozhatott a férfiak kezéről a fehér glázsékesztyű sem – mindkét nem kötelezően viselte a tánc alatt, nehogy az izzadt tenyerek összeérjenek. Katonák esetében természetesen saját szervezésű bál alkalmával az egyenruha viselése volt kötelező.

A táncvigalmakra meghívóval lehetett bejutni, a nagy báloknál szükség volt ajánló személyre is, hogy erre valaki szert tegessen. A férjetlen leányok vagy hölgyek általában a szülők vagy egy idősebb nőrokon kíséretében érkeztek meg a táncmultságba és abban reménykedtek, hogy minél több táncos kéri fel őket. Így aztán kötelességtudattól hajtva vagy éppen a vonzalom okán a táncolni vágyó urak a lehető legkorábban – „elkérték” a táncrendben szereplő táncokat a kiszemelt hölgytől, és hogy elkerüljék a későbbi félreértéseket, le is kötötték az illetőnél ezt azzal, hogy nevüket bejegyezték a kis könyvecskébe a megfelelő tánc mellé. Ezért a táncrend nélkülözhetetlen kellék volt, amit a táncosnak mindig magánál kellett tartania, – egy kis kampócskával vagy a ruhaderékhoz, vagy a gombra-gomblyukba erősítette.

Alapvetően a báli forgatag az ismeretségi kör bővítését, a kapcsolatépítést segítette elő. Az 1920-as évektől a bálozó lányos családnak azonban ajánlatos volt előre gondoskodni egy-két táncosról, akiket ők hívtak meg és együtt mentek a bálba. A fiatal emberek kötelesek voltak az őket invitáló familiával maradni, kivéve, ha előre bejelentették, hogy máshová is elígérkeztek. Mászt csak akkor illett felkérniük, ha társaságuk hölgytagjai mind táncoltak. Tánc, illetve leköszönés után a hölgyet a társaságához kellett visszakísérni. S ha a hölgy úgy kívánta, akkor a táncosnak bizony kötelessége volt őt mindaddig táncoltatni, amíg – remélhetőleg az illemnek megfelelően a második, vagy harmadik tánc (tour) után – a hölgy köszönt le vagy közben más fel nem kérte.

Noha a társadalmi érintkezés táncos formájára az első világháború időszakából is van példánk,⁷ a négy évnél tovább elhúzódó hadviselés éles cezúrárt eredményezett a bálozás történetében. „... minden emlék, ami a régi világ báljairól megmaradt, valamennyi azt hirdeti, hogy akkor tényleg jobb, nyugodtabb világ volt, amit most csak utánozni próbálunk, de elérni nem. Nekünk, akiknek a kellenél is több gyakorlati világtörténelem-oktatás jutott ki, szinte meszeszerűnek tűnik fel az a világ, amely pedig a maga ötvenesztendős múltjával még annyira sem távolodott el tőlünk, hogy minden emlékéhez közvetlen kapcsolatok fűznek minket is.” – nosztalgizált a Pesti Hírlap hasábjain a tárcaíró – „A legritkább és legérdekesebb gyűjtemények közé tartozik az a táncrend-kollekció, amelyet egy pesti kislány gyűjtött össze. Az igazi érdekességet

7 Például 1915: a nyitrai helyőrség altiszti kara által rendezett bál jövedelméből 275,58 korona, a kassaiból 346,70 korona, a debreceni 3-as honvédektől 300 korona, a soproni 18. gyalogezredtől 296, a munkácsi 11-esektől 302 korona a jótékony célra befolyt adomány összege. – *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1915. július 10. 42. évf. 53. sz. 24. o. – 1916-ban a „csukaszürke farsang” már nagyobb multságok nélkül telt, 1917-re pedig már csak jótékony célokat szolgáló táncmultságokat tartottak, csendesen, tekintettel a körülöttük zajló háború gyásszal, bánattal teli mindennapjaira.

természetesen a múlt század táncrendjei képviselik, s ezekből lehet legjobban meglátni, milyen gondtalanul tudtak szórakozni — akkor. Akkor tényleg meglepetésszámba ment egy-egy nagy bál táncrendje, amely valóságos iparművészeti remek volt. Minden egyes bál rendezőse az igyekezett, hogy a táncrend első pillantásra megmutassa, kik rendezték a mulatságot. Így került az 1876. évi Orvos-bál táncrendjének email külső lapjára egy nagy vöröskereszt, az előző évek Orvos-bálján pedig kis gégetükör, stetoskop, a receptet író kéz jelezte a rendezők orvosi mivoltát. A Bölcsész-bálokon volt felnyitható kis földgömb, amelynek tengelye egy ceruza volt, a tudori kalap, a világtérkép, az oklevél és a csöppnyi ezüstsarkos, bőrbe kötött »fóliáns«, mind a bölcsészeket jelentették. Az Atléta-bálokon csöppnyi ezüst aranyozott versenydíjak, vitor, kard, súlyzók jelentik, hogy az »Atléták« rendezik a bált. A Technikus-bálokon természetesen kis gépek díszítették a táncrendet, volt pompás kis vasúti mozdony, gőzgép, különböző szerszámok, amikkel csak a technikusok élnek. A Mentő-bálon kis hordágy volt a táncrend, az 1878-beli »Házasulandók« bálján apró kis papucs, aminek a talpa volt kinyitható, a Hírlapírók és Művészek bálján egyszer miniatűr kávéházi újságtartó, valódi újsággal, máskor festőpaletta ecsetformájú ceruzával. A Ludovika-Akadémia táncrendjét harci szerszámok, kard, puská, ágyú díszítették, a Gazdászok báljain csöppnyi eke, kasza, sarló, búzakaralász voltak az ismertetőjelek, a Regatta-bálokon természetesen az evező, meg a csónak voltak a jelvények. Más bálók rendezői úgy állták a versenyt, hogy ezüst-plaketteket, ezüsből kivert monogrammmokat és nemesi címereket, selyemtárcába kézi selyemfestésű jellemző táncképeket, a selyempárnán nyugvó szent-korona kicsinyített mását, apró »klakk«-ot, kis aranyrámás olajfestményt, kis kulacsot illatszerrel töltve, apró pezsgőspalackot kölnivízzel töltve, művészi kézzel festett púderes dobozokat adtak a lányoknak, asszonyoknak, sőt volt nem egy olyan figyelmes-rendező is, amely már előre aranybetűkkel nyomatta bele a selyemtárcába annak a lánynak a nevét, aki kapta, egy másik táncrenden kis rezgő delejtű mutatta a négy szerelmi irányzatot: »fagyos, hűvös, langyos, forró«. Száz meg száz kedves, ötletes táncrend mutatja azt a gondot, amellyel az akkori gavallérok övezték az imádott hölgyeket és azt a nemes versengést, amivel a bál rendezőse maradó emléket akart adni vendégeinek. [...] De a táncrend rendszerint nem elégedett meg a táncok egyszerű felsorolásával, legtöbbször volt valami kedves, szellemes tartalma is. Egyik régi Vasutas-bálon »Menetrend«-et adtak a leányoknak, amelyben a táncok voltak a megállóhelyek, indulás este 9 órakor, érkezés reggel, a »Szünóra«-állomáson pedig 60 perc pihenés volt.⁷⁸

Alig egy évtized elteltével a kortársak visszatekintve tényleg úgy látták, hogy a világegés vízváltó szerepet töltött be a társastáncban, de a múltba vesztett érték utáni vágyakozás mellett a különbséget más téren is megfogalmazták: „A háborúig az úgynevezett divatos táncok szalon táncok voltak, vagyis európai jellegűek, finomak, nemes vonásúak, a tánc sejtelmességét és könnyedségét hirdető. Mindez a modern táncokkal megszűnt. Kezdődött a stepp-ekkel. A steppeket angolszász szellem szülte, angolszász ízlés diktálta. Merőben mások voltak ütemükben, mozdulataikban, mint az eddigi franciás táncok. A stepp még csak halavány bevezető volt későbbi féktelenebb, meglepőbb s minden hagyománnyal szakító utódaikhoz képest. A stepp után következtek az egzotikusabb vonású trot-tok. Még mindig csak bevezetők, előkészítők valamihez,

ami a jövő titka, de érkezése kétségtelen. S ekkor megérkezett az első igazán modern tánc: a shimmy. [...] Az egész világ shimmy-lázban fetrengett, remegett és rázkódott évekig. S amint ez az áramlat a maga egzotikusságában megindult világot hódítani, úgy következtek utána még nagyobb és még pregnansabban egzotikus táncok. Amerikával szinte egyidőben Afrika is becsempészte tánc és zenei motívumát a fehér ember világába.”⁹

A háború – mai szemmel nézve úgy tűnik – visszavetette a táncot, Németországban kifejezetten betiltották.¹⁰ 1918 szilveszterén, az összeomlás után azonban az emberek ismét élvezni akarták az életet, s ahogy írták: „*ébes farkasfalkaként vetették magukat a rég hiányolt kedvtelésbe. [...] Soha ennyit, ilyen tombolva nem táncoltak!*”¹¹

A magyar kortársak viszont pontosan a háború alatti éveket¹² tekintették a társastáncokhoz vezető út új viszonyulási pontjának, mondván: „*az új táncfigurák ... a legnagyobb távoból is föltétlen biztonsággal jutottak el hozzánk, az éhező, fázó, de azért nyugodtan táncoló Budapestre.*”¹³ „*Tény az, hogy ép amikor patakokban ömlött a vér szerte e világon, a legviharzóbb világháború közepe megszülte és a háború utáni idő nagyra nevelte a tánc divatját, oly féktelenül, képtelenül nagyra, amilyen soha semmikor sehol se volt. Igen, hiszen az emberek mindig táncoltak. De az mégis más volt. A tánc: a fiatalok kecses szórakozása volt. Kedves, finom és alig-alig érzéki előkészítője, bevezetője vagy továbbfejlesztője ismeretségeknek, szerelmeknek, leendő házasságoknak. Ha komolyabb korú vagy pláne ezüstös fejű ember annakidején felállt egy-egy csárdásra, valcerre vagy bosztonra, akkor az egy snájdig cselekedet volt, bravúr, kissé már hőstett, amit illet meg tapsolni és amiről napokig lehetett beszélni. A modern táncoknak s a modern táncdivatnak épp az az egyik főjellemző s egyben legkülönösebb vonása, hogy minden rangú és rendű és minden korú embereket a táborába gyűjtött, természetesen mindkét nemből.*”¹⁴ Táncolt tehát öreg és fiatal, s ez a szemléletváltás minden tradícióhoz ragaszkodót a végtelenségig felháborított: csak úgy röpködtek a „nevetséges, szemérmetlen” jelzők. A keringő és a tangó¹⁵ mellett ugyanis

9 *A Pesti Hírlap Nagy Naptára*, 37. évf. 1927. 377–378. o.

10 A német kormány a háború elején betiltotta a táncmultságokat (Tanzverbot) és a nyilvános gyűléseket. 1915 januárjában, Bécsben és Brünmben – és később valószínűleg más osztrák városokban is – a lokálokban, kávéházakban az egyesületek és hasonló testületek által megrendezett táncos multságokat szintén betiltották. *Az Est*, 1918. szeptember 24. 9. évf. 223. sz. 7. o., *Deutsches Nordmährerblatt*, 1915. január 5. 5. o.

11 *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, 1919. január 1. (melléklet: Silvester in Berlin)

12 „*A modern táncokat tudniillik a fess amerikai szövetségesek hozták Parisba, megadván divatját a táncdübnek.*” 8 *Órai Újság*, 1921. április 20. 7. évf. 84. sz. 7. o.

13 *Pesti Napló*, 1921. március 23. 72. évf. 63. sz. 2. o. – ugyanitt említi az újságíró azt az értesülést is, hogy illetlenségük miatt a Belügyminisztérium rendelettel készül betiltani a fox-trottot, a jazzt és a one-stepet.

14 *A Pesti Hírlap Nagy Naptára*, 37. évf. 1927. 378. o.

15 Vilmos császár, aki még a valcert és a polkát is túl modernnek találta, az 1913-ban már elterjedt „frivol” tangózást azzal akadályozta, hogy 1913. november 20-án rendeletben tiltotta meg egyenruhát viselő tisztjeinek e táncot, mondván: a testek túlságosan összesimulnak és a hölgyek szabadosabb ruhát viselnek. – <https://www1.wdr.de/stichtag/stichtag7930.html> (Megtekintés: 2018. október 22.)

hódítottak a „vad és tüzes ritmusú” amerikai táncok: a shimmy¹⁶ és a charleston¹⁷, amelyekben már az erőteljes csípőmozdulatok is helyt kaptak. Gombamódra szaporodtak az új táncos-mulatók, szinte a földből nőttek ki az új tánciskolák, ahol az újdivatú és erkölcsi szempontból sok kifogás alá eső táncokat tanították, tanítvány pedig igen sok akadt, hiszen ki volt az, aki mert nem lépést tartani a divattal? A nagy kérdés tehát az volt, lehet-e, illik-e haladni a korrallal, és „bevallalni” a „táncőrület” újabb és újabb hóbortos leleményeit? A véleményformálást tetézte magyar részről a nemzeti kultúra féltése is: mi lesz a palotással, a csárdással, a régi szép és ízléses magyar táncokkal? Így hát valóságos hadjárat indult a modern táncok ellen: 1921 végén a pesti Vigadóból kitiltották őket.¹⁸ 1925-re a helyzet nagyrészt konszolidálódott: a nagyobb kávéházakban és bálokon mind a cigányzene, mind a jazz helyet kapott, nagyszerűen kiegészítve egymást és megférve egymással. A táncmulatságok alkalmával azonban a zenesor, a táncrend összeállításánál ezt is figyelembe kellett venni, hiszen ha valaki magyarost és modernet akart játszani – ahhoz bizony mindkét zenekart meg kellett fogadni...

Az 1930-as években létrejött az úgynevezett Bálközi Blokk, amelynek megbeszélésein a bálók rendezői jóval a szezon kezdete előtt egyeztettek időpontot – nehogy két, vagy három nagy bál terminusa egy napra essen, mert így a publikum megoszlaná, – helyszínt, védnököket, díszvendégeket, nyitó párok személyét, fényképészt, táncokat, minden fontos részletet, amitől a „báli gépezet” olajozottan működött.¹⁹ A tagok garanciát vállaltak arra, hogy az általuk rendezett bálók tiszta jövedelme jótékony célra jut. A Vitézi Rend felhívására érvényre jutott a blokkon belül az az elv is, hogy a magyar jelleget erősítik a bálokon: magyar zene, magyaros tánc, ruhák, díszmagyaros hajdúk a teremajtók előtt és magyaros táncrend. A Blokk praktikus haszna abban is megmutatkozott, hogy az előre megállapított dátumok mellett egyszerre lehetett megrendelni a harminc nagy bál hatvanezer meghívóját, ami a kisebb rendelésekkel szemben tetemes megtakarítást jelentett.²⁰

A táncos alkalmak sorában a legelőkelőbb a két világháború között a **Vitézi Bál** volt: nemcsak a Magyar Királyi Honvédség reprezentatív táncestélye, hanem a vitézzé felavatottak bálja is. Első alkalommal 1923-ban rendezték meg, mi egy évvel későbbi, **1924-es példányt** tudunk bemutatni. Az egyszerű, egyetlen kettéhajtott kartonlapból álló színes táncrend birtoklása a társadalmi helyzet

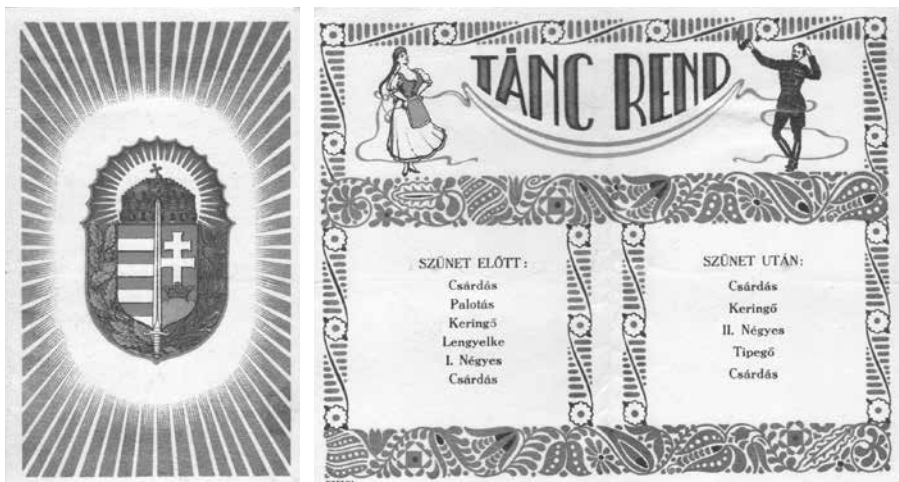
16 Shimmy: a foxtrotból eredeztethető társastánc, 1918 körül keletkezett az Egyesült Államokban és 1920 körül jutott el Európába. <https://en.wikipedia.org/wiki/Shimmy> (Megtekintés: 2018. október 22.)

17 A charleston az Egyesült Államok déli államaiban született meg, s a színpadi táncok, főleg Josephine Baker révén került át Európába. A tánc karakterét a térdek laza mozgása, a lábfejek ki-be csavarása, illetve az ellentétes karmozgások adják. A mozdulatok szabadok, lendületesek, a figurákat párban és pár nélkül is lehet táncolni. http://www.tancinfo.hu/tanc.php?tanc=1&dance_ID=20 (Megtekintés: 2018. október 22.)

18 *Az Est*, 1921. október 19. 12. évf. 233. sz. 6. o.

19 *Reviczky né Bubala Cecília*: Wahlkampf Pubi, aki nélkül nem volt jól sikerült bál. In: Kincses Belvárosi Kalendáriuma. Szerk. *Kacs Kovács Fruzsina – Holló Szilvia Andrea*. Budapest, 2009. 45–47. o.

20 *Színházi Élet*, 1937. 47. sz., *Bodó Béla*: A bálkirálynál. *Pesti Napló*, 1934. június 24. 85. évf. 141. sz. 6. o.

Az 1924-es Vitézi Bál táncrendjének előlapja és belseje

fokmérője is volt, hiszen a meghívottak sorában nemcsak a Rend tagjai szerepeltek. Az előlapon természetesen a vitézi jelvény volt látható, a belső oldalak ornamentális díszítése – vitéz Pataki Ferenc²¹ műve – a magyar hagyományokat tükrözte, akárcsak a táncok összeállítása: összesen négy csárdás, palotás, keringő, lengyelke,²² két négyes tánc és egy tipegő alkotta a műsort, a modern táncokat igen tudatosan mellőzték. A táncrend a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet nyomdájában készült.²³

A magyar tánc nemes hagyományaira visszatekintő, 18. századi magyar katonai viseletben leányt táncoltató huszárt ábrázoló táncrendet a **m. kir. tata-tóvárosi helyőrség tisztikarának 1925-ös táncestélyé**hez rendelték meg a budapesti Rigler József Ede Papírneműgyár Részvénytársaságtól. Külsejét tekintve a nemzeti romantika jegyében készült, ám a táncok – éjfél előtt és éjfél utáni

21 Pataki (Pataky) Ferenc (Budapest, 1897–1978) a Horthy-korszak egyik népszerű és jól ismert festője, az Országos Vitézi Szék grafikusa. Az első világháborút – kisebb megszakításokkal – az olasz fronton harcolta végig. 1915. május 15-én vonult be önkéntesként az 1. honvéd gyalogezredhez. Részt vett az isonzói csatákban, a doberdói, Monte San Michele és Monte San Gabriele körüli harcokban, őrmesterségig vitte. Két ízben megsebesült. Egy évig az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1923. június 17-én avatták vitézzé. A Múcsarnokban 1927-től, a Nemzeti Szalonban 1928-ban állított ki. Grafikusként dolgozott a Vitézi Rendnek, valamint a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának, és számos, e két szervezet részére készített oklevél, plakát, grafika megrajzolása fűződik a nevéhez. – *Facsar Mibály*: Aki megrajzolta a vitézek oklevelét. Vitéz Pataky Ferenc életrajza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. 3. sz. 2016. 833–878. o.

22 Lengyelke (mazurka): a 18. század végén Európa-szerte elterjedt 3/4-es ritmusú társastánc, mely hatással volt nemzeti táncstílusunk kialakulására is a reformkorban. Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. *Ortutay Gyula*. 3. k. Budapest, 1980. 537. o.

23 Hadtörténelmi Múzeum (a továbbiakban: HTM) 2014.186.1/ Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: KE)

Táncrend a m. kir. tata-tóvárosi helyőrség tisztikarának 1925-ös táncestélyébe, előlapja és belseje

megoszlásban – már a hagyományok és a modern táncok erős keveredését tükrözték. Az ismeretlen tulajdonos valószínűleg az öt felkérők számát jegyezte be ceruzával. Ha így van, akkor kézről kézre adott táncos lehetett: polonéz²⁴ csupán egy, csárdást viszont kilencen akartak vele lejteni; keringőzni négyen kérték fel, „javá”-ra²⁵ öt jelentkező akadt, az újabb keringő során hat táncos jelentkezett, majd a „vanstep”-et²⁶ heten szeretnék volna vele járni. Az éjfél utáni csárdásnál

24 A polonéz ünnepélyes jellegű, méltóságteljes, mérsékelt, 3/4-es ütemű lengyel nemzeti tánc, a táncpárok körbetáncolják a termet a zenére. <https://www.zenci.hu/szocikk/polonez> (Megtekintés: 2018. október 22.)

25 A java egy 1920-as években rövid ideig népszerű 3/4-es ütemű tánc volt, Franciaországból terjedt el. Könnyebb, gyorsabb, érzékibb, és nem igényel olyan nagy tánctermet, mint a hagyományos keringők. – [https://en.wikipedia.org/wiki/Java_\(dance\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Java_(dance)) (Megtekintés: 2018. október 22.)

26 Helyesen, nem kiejtés szerint: One-Step gyors, menetszerű, egyszerű lépésekből álló társastánc, többnyire 2/4-es, ritkábban 6/8-os ütemű. Az Egyesült Államokból származó tánc 1910 körül jött divatba Európában. <https://de.wikipedia.org/wiki/Onestep> (Megtekintés: 2018. október 22.)

egyszerre nyolcan, keringőzni kilencen kérték fel, az újabb „vanstep” során tízen vitték volna táncba, ezt követően tizenegyen kívántak vele keringőzni, tucatnyian shimmyt jární, s az utolsó csárdást hajnaltájt 13-an kérték tőle. Hogy a végigtáncolt éjszaka után párjára is lelt-e a tulajdonos, azt nem tudjuk.²⁷

Az 1924. szeptember 27-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében megalakult Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület társadalmi szervezetként a Hadimúzeum otthonának megteremtését, műtárgy-állományának gyarapítását tűzte ki célul. Az egyesület 100.000 darab sorsjegyet bocsátott ki, összesen 5 milliárd korona értékben. A megnyerhető főnyeremény egy teljesen felszerelt cséplőgép volt. A sorsjegyek azonban igen lassú ütemben fogytak, noha a szervezők minden kulturális rendezvényen megpróbálták őket árusítani. Ám a tata-tóvárosi tiszti és altiszti bál alkalmával kiosztott 600 darab sorsjegyből is csak 400-at sikerült eladniuk.²⁸ Ilyen kétségbeesett próbálkozás lehetett az **1925. január 13-ra** a budai Vigadóban nagy önbizalommal beharangozott zártkörű táncestély is, amelynek szellemes szövegű táncrendje adományozás útján került Múzeumunkba.²⁹ „*Ma a Magyar Nemzeti Bálnak és a Budai Vigadóban a Magyar Hadimúzeum javára megtartandó zártkörű táncestélynek meghívói érkeztek hozzánk. Teljes erővel folynak a legutolsó farsangi készülődések [...] A Hadimúzeum Egyesület javára megtartandó zártkörű Táncestély iránt is rendkívüli érdeklődés nyilvánul meg. A táncestély fővédnökei József főherceg és családja, kétszázötvennél több lady patronesse, a díszelnők és bálelnők egész tömege buzgólkodik a január 13-án megtartandó est sikere érdekében.*”³⁰ – jelentette a korabeli újság. Két nap múlva megismételték a figyelemfelhívó helyzetjelentést: „*A Hadimúzeum-egyesület január 13-iki bálja iránt a legnagyobb érdeklődés mutatkozik. A bálra eddig 200 család, váltotta ki jegyeit és különösen nagy számban vidéki földbirtokos-családok. A nagy érdeklődésre való tekintettel a rendezőség, hivatalos óráit meghosszabbítva, délelőtt 10-től este 5-ig található a bálteremben: Astoria-szálloda 217 —218. szoba.*”³¹ Hogy a nagy nekikészülődés nem hozta meg a várt átütő sikert, annak az általános gazdasági helyzeten túl a támogatói kör is az oka lehetett. Az Egyesület idősödő konzervatív tagjai és támogatói köre elvárta, hogy a bál szünóra előtt és után is csárdással kezdődjön, azzal záruljon, keringőzni is kiválóan tudtak s nem volt nekik idegen a francianégyes sem, viszont érdemes volna tudni, mit kezdtek a két táncsorba egyaránt belevett shimmyvel, tangóval, jávával? Bizonyára a rendezők itt is megpróbálkoztak egy-egy 50.000 koronás sorsjegy értékesítésével.

27 HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 75.72.1/KE – Karton külső lap, színes nyomat, gépi papír belső, a két lapot vékony, sodrott, arany színű, bojtban végződő zsinór fogja össze, amely felül kis hurokban végződik a könnyebb hordozás miatt.

28 Valószínűleg ennek emlékéül került a múzeum gyűjteményében a fentebb részletezett táncrend, amely ezek szerint 1926-ra datálható.

29 Az adományozásért Marton Árpád gyűjtőt és feleségét illeti köszönet.

30 *Nemzeti Újság*, 1925. január 9. 7. évf. 6. sz. 8. o.

31 *Nemzeti Újság*, 1925. január 11. 7. évf. 8. sz. 8. o.

A Hadimúzeum javára rendezett bál táncrendje, 1925.

Hogy Morzsányi József, a korszak egyik legsokoldalúbb díszműves, díszalbum, érem és egyleti jelvénykészítő cégének³² tulajdonosa egyszerű, de igényes táncrendek hazafias megvalósítását is vállalta, arra jó példa az **egyetemi és főiskolai hallgatók Vasvári Pál Köre 1925. február 7-én** megtartott kultúrestélyének kitöltetlen táncrendje.³³ A külső kartonborítón a megnevezés és a dátum aranyozott betűin kívül középen a Kör színes jelvényének dombornyomásos képe szerepel. A bellappal a borítót kék-fehér sodratú, bojtban végződő zsinór fogja össze, a bellap jól megválasztott kék, modern betűtípust alkalmazó felirata pedig lakonikus rövidséggel jelzi, hogy a szüenóra előtt csárdás, keringő, java, francia keringő, majd a szüenóra után „**CSÁRDÁS REGGELIG !!!**”³⁴ Kivételesen a rendezvényről és még a táncrendről is fennmaradt a híradás: „*Görögkatolikusok bálja. Kultúrestélynek indult, de a szűknek bizonyult termeket megtöltő elegáns közönség, a fényes hangulat, a kitűnő zene, a reggelig újrázott táncok ballá avatták a Vasvári Pál Kör ragyogó estjét. Az estély programja a mulatság méltó keretétül szolgált, amelyen Gróh Klára, Kolbay Ildikó, Venczell Béla, a jubiláns művész és Kereszthy Jenő vezetésével az Egyetemi Énekkarok arattak tapsokat. A társadalmi előkelőségek közül Melles*

32 Az európai hírű, hihetetlenül sokoldalú vállalkozás 1870-ben alakult meg céges formában. Székhelye az úgynevezett Girardi-ház (Akkor Budapest, IV. Eskü u., ma: Ferenciek tere 11. v. Kígyó u. 8.) volt.

33 HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény 85.193.5/KE

34 *Budapesti Hírlap*, 1926. július 14. 46. évf. 156. sz. 5. o.

A Vasvári Pál Kör 1925. február 7-i kultürestélye táncrendjének elő- és bellapja

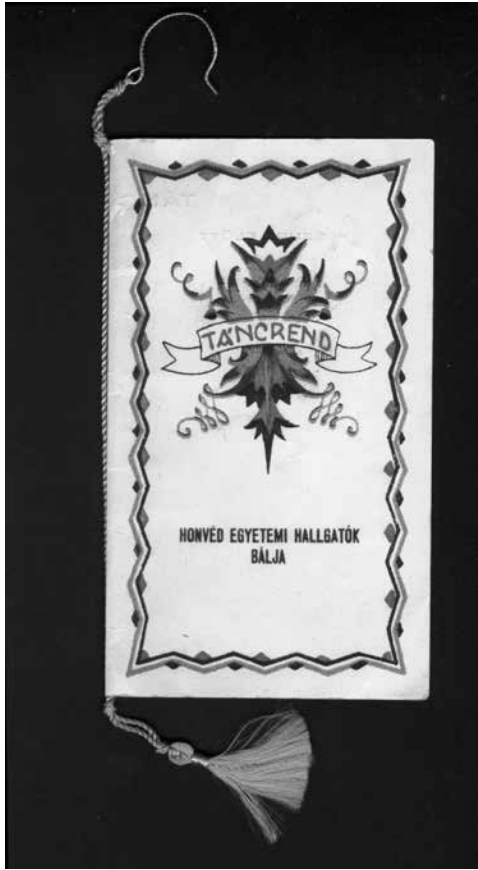
Emil apát, Csizsárik János dr. püspök, Illeg József dékán, Bacsinszky Vladimír, Répássy Miklós államtitkár, Újbelyi és Schirilla kanonokok jelentek meg, akiket a kör elnöksége nevében Krajnyák Gábor dr. és Spiry Elek fogadtak. A táncrenden ízléses kiállításban a Vasvári Pál Kör jelvényének színes dombormű nyomata volt. Vasvári Pál negyvennyolcas katonáinak³⁵ indulójára, a „Csínom Palkó, csínom Jankó“ dallamára nyitották meg a táncot. A minden tekintetben kitűnően sikerült estélyen nemcsak a vidékről, de a megszállt Felvidékről is igen sokan voltak.”³⁵ Hozzá tehetjük még, hogy 1925-ben a Kör Vasvári születésének évfordulóját kiemelt rendezvények sorával ünnepelte, ezek egyike volt ez az este is.³⁶

Szintén rendkívül egyszerű kivitelű, vékony papírra színes nyomással egyetlen lapból álló a **Honvéd egyetemi hallgatók bálja** táncrendje, amelyet egy keretrajz és némi grafika, valamint az egyetlen sárga bojtban végződő sodrott zsinór és a szokásos függesztő kampó tesz kissé művesebbé. A belsejében a szokástól eltérően nem szerepel a táncok megnevezése, csupán helyet hagy „*Táncosaim Szupé előtt – Szupé után*” önkéntes felsorolásának. Ez a nálunk megőrzött példányban nem szerepel, az évszám sem.³⁷ A szervezői körről, magáról a rendezvényről

35 A Rákóczi-szabadcsapat, innen a kuruc nótaválasztás.

36 *Nemzeti Ujság*, 1925. február 8. 7. évf. 31. sz. 14. o.

37 *Pesti Hírlap*, 1925. január 27. 47. évf. 21. sz. 7. o.

A Honvéd egyetemi hallgatók által szervezett bál táncrendje

viszont hírt adnak a napilapok. 1926-ban: „A régi boldog idők önkéntes bálját elevenítik fel a honvéd egyetemi hallgatók január 5-én este fél 10 órakor a Gellért-szállóban. Az 1. és 2. honvédgyalozezred egyetemi századainak 250 egyetemi hallgatója rendezi a bált, melynek fővédőségét [!] a honvédelmi miniszter vállalta s mellette védők a honvédség főparancsnoka, több nagyrangú katonai méltóság, továbbá az egyetemek rektorai és dékánjai. Aki meghívót óhajt és karácsonyig meg nem kapná, kérje az 1. honvéd gyalozezred egyetemi századától (Ferenc József gyalogsági kaszárnya) írásban. Egy jegy ára 25.000 korona, családi jegyet nem adnak ki.”³⁸

A bállal valószínűleg hagyományt akartak teremteni, mert egy év kihagyás után ismét megpróbálkoztak a megszervezésével, 1928. január 5-én. „Csütörtök este zajlott le az idei báli szezon első és a látottakból ítélve egyik legjobban sikerült táncmulatsága, amelyet az első és második honvédgyalozezred egyetemi és főiskolai hallgatói rendeztek fényes külsőségek között. Az estély lefolyása mintaszerű és a hatalmas rendezői gárda ügybuzgalmának és hozzáértésének megfelelően példás és kifogástalan volt. Az estélyen megjelent vendégek sorában ott voltak: bulcsi vitéz Jankó

Kocsárd lovassági tábornok, vitéz Kárpáthy Kamilló altábornagy, Shvoy István tábornok, Schrantz Ödön tábornok városparancsnok, vitéz Somkuthy József vkszt. ezredes, Dutkay Béla ezredes, a 2. honvédgyalozezred parancsnoka, vitéz Szinay Gyula ezredes, az 1. honvédgyalozezred parancsnoka, dr. Szily Kálmán műegyetemi rektor, dr. Jármay Károly, az állatorvosi főiskola prorektora, dr. Róbringer Sándor és Sándy Gyula műegyetemi tanárok stb., kiket színpompás formaruhába öltözött rendezői gárda fogadott. Az előkelőségek megérkezése és elhelyezkedése után a főrendező engedélyt kért bulcsi vitéz Janky Kocsárd lovassági tábornoktól a tánc megkezdésére. Az engedély megadása után a honvéd egyetemisták csárdására: »Tarka pipacs piroslik a búzába', Az önkéntes a lány szívek királya«. vitéz Kárpáthy Kamillóné Csiky Lászlóval, vitéz Szinay Béláné Kertész Endrével, Dutkay Béláné vitéz Péterffy Károllyal megkezdték a táncot, mely a két ezred zenekara és cigányzene mellett a késő reggeli órákig a legjobb hangulat mellett tartott." – A beszámoló lelkiismeretesen megadta mindazon lányok és asszonyok nevét is, akik a táncestélyen megjelentek – s akiket sikerült azonosítania.³⁹

Miután a rendezendő bál iránt széles körű érdeklődés mutatkozott, már 1928 decemberében javában szervezték a következő összejövetelt. Úgy tűnik, hogy a rendezést főleg az 1. honvéd gyalozezred egyetemi hallgatói vállalták magukra.⁴⁰ 1929. január 19-én a Gellért szálló „összes termeiben” tartották báljukat.⁴¹ Magáról az esemény lefolyásáról azonban már nem jelent meg híradás, s valószínűleg a rendezvény is elhalt: nem tudták minden évben ismétlődő összejövetellel alakítani.

1928-ban a Vitézi Bál táncrendjét Pápai Ernő műintézete készítette el, ez már krétázott külső kartonlap borítású volt, a belív mindösszesen a „Szünóra előtt – Szünóra után” nyomattal volt ellátva. A külső hátlap ornamentális dísz aranyozott nyomású volt, az előlap viszont íj. Richter J. tervei alapján készült: a Vitézi Rend sugarak övezte jelvénye előtt hegyével felfelé fordított kardot fonja körbe a címszalag a felirattal, az alsó képrészt cser- és babérlevelek zöld sűrűje takarja. A borítót és a bel-lapot alul bojtban, felül hurokban végződő, aranyszínű sodort zsinór fogja össze.⁴² A Pesti Hírlap tudósítója így számolt be a vasárnapi lapban a február 4-iki, este 10 órakor kezdődő jeles eseményről: „A békeévek tisztai báljainak pompáját varázsolta vissza szombat éjszakára a pesti Vigadó termeiben lezajlott »Vitézi bál«. A vesztibülben⁴³ Nádasdy-, Bercsényi- és Simonyi-buszárok festői sorfala fogadta a bálközönséget. A lépcsőpihenőn hatalmas élőkép: Angyal megkoszorúzza a világháború vitézeit, ragadott bámulatba mindenkit. A sok csillogó egyenruha, a hölgyek pazar estélyi ruhái és a tarka nemzeti viseletek káprázatos fénye igazolta, hogy az idei farsang kiemelkedő bálja a »Vitézi bál« volt. A megjelent előkelőségek közül ott találtuk: gróf Bethlen Istvánt nejével, Álgya-Papp Sándort a honvédelmi miniszter

39 *Budapesti Hírlap*, 1926. december 21. 46. évf. 290. sz. 9. o., *Pesti Hírlap*, 1926. december 17. 48. évf. 288. sz. 14. o.

40 *Pesti Hírlap*, 1928. január 6. 50. évf. 5. sz. 9. o.

41 *Budapesti Hírlap*, 1928. december 15. 48. évf. 284. sz. 9. o., *Pesti Hírlap*, 1928. december 19. 50. évf. 287. sz. 8. o.

42 *8 Órai Ujság*, 1928. december 15. 14. évf. 284. sz. 7. o.

43 HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 85.193.6/KE

Az 1928-as Vitézi Bál táncrendjének elő- és hátlapja

képviselőiben, nejével és leányával, Mariannal, bulcsi vitéz Janky Kocsárdot és nejét, báró Vlasich Gyulát, dr. Zsitvay Tibort, Ludvig Györgyöt nejével és Olga leányával, békési vitéz Csanády Frigyes, Röder Vilmost nejével, a kormány tagjai közül Scitovszky Béla, Pesthy Pál, gróf Klebelsberg Kuno, gróf Csáky Károly, Bud János, dr. Vass József, Herrmann Miksa, Walko Lajos, Mayer János minisztereket családjaikkal, továbbá gróf Széchenyi Bertalant és Beöthy Lászlót, vitéz Kárpáthy Kamillót nejével, Puky Endrét és dr. Czettler Jenőt, dr. Juhász Andor kúriai elnököt, Degré Alajos, királyi Tábla elnökét, Preszli Elemért, Ripka Ferencet, dr. Sipőcz Jenőt, Bezzegh-Huszágh Miklóst, a csendőrség felügyelőjét, a Folyamőrség felügyelőjét, valamint az összes vegyesdandár-parancsnokokat családjaikkal. [...] Néhány perccel 10 óra előtt Izabella, Anna, Magdolna kir. hercegnők, Albrecht és dr. József Ferenc kir. hercegek, valamint Gabriella királyi hercegnő érkeztek, kiket a bál elnöke: tiszabeői vitéz Hellebronth Antal fogadott a bálbizottság élén. 10 órakor érkezett a kormányzó és neje, kiket a bálelnök a törzskapitányok élén fogadott, majd apródok bársonypárnán átnyújtották a fenségek és főméltóságoknak a pompás iparművészeti munkával készített báli emléket: vitézi jelvémmel díszített, táncrendes tarsolyt. Ezután a bál főrendezője, vitéz Bayor Ferenc, a bál magas fővédnökeit a Nádasdy-, Bercsényi és .Simonyi-buszárok sorfala között a bálelnök, a rendezőbizottság alelnökei, a vitézi törzskapitányok, Hunyadi fekete serege, heroldok és apródok festői kíséretében a Himnusz hangjai mellett a bálterem díszes kormányzói emelvényére kísérte. Az emelvényen meghajoltak a testőrök alabárdjai, s a kormányzótól nyert engedély után Fricsay Richárd zeneigazgató hírneves katonai zenekara rázendített

a »Vitézi csárdás«-ra, melynek bangjai mellett az alábbi párok nyitottak meg a bált: vitéz Kárpáthy Kamillóné — vitéz Derényi Emillel, vitéz Igmándy-Hegyessy Gézáné — vitéz Bayor Ferencsel, vitéz Vasváry Lászlóné — vitéz Vida Gyulával, László Magda — técsői vitéz ifj. Móricz Kálmánnal, Schamschula Ida — vitéz ifj. Horthy Istvánnal, Derényi Gaby — vitéz dr. Ublarik Bélával, Schamschula Helén — vitéz Gombos Gáborral. – Daliás leventék csörgő sarkantyúkkal „csárdástoborzót” lejtettek lantos kíséret és ének mellett. A rendezőség rendkívül izléses, újszerű, művészi táncrenddel kedveskedett a megjelent hölgyeknek, akik egy felejtetetlen báli éjszaka kedves emlékeivel távoztak a kora reggeli órákban. A régi szép idők boldogságát visszaidéző bálon a következő hölgyek neveit sikerült feljegyezni:” – itt hat teljes hasábnyi név egészítette ki a beszámolót.⁴⁴

A helyi újság farsangi naptára szerint⁴⁵ Egerben, 1930. január 18-án a m. kir. egri Vámőr-tisztképző Tanfolyam hallgatóinak zártkörű táncestélye zajlott le a város által tulajdonolt, bérletbe adott Korona Nagyszállodában. Ennek táncrendje kidolgozását tekintve igényesebb, gazdagabb rendezőségről árulkodik: báli ajándékkal ötvözött, a stilizált vámőr-köpeny gallérhajtókát vörös és zöld selyemből utánzó, rajta előírászerű, rendszeresített dombornyomású koronás fémgombbal.⁴⁶ A hajtóka hátlapjához erősítették a 3,5×2,5 cm-es selyemborítású táncrendet, amelyet kinyitva láthatjuk, hogy a báli ajándékok területén is kiemelkedő szerepet játszó, ötletességéről elhíresült híres Morzsányi-cég termékéről van szó. A táncrend kitöltetlen, a táncokban itt is a hagyomány és a modernség keveredik: a csárdást francia valcer, tour-tánc,⁴⁷ tangó, charleston, keringő, majd a szünet előtt csárdás zárja, és némi pihenés után utóbbival indul a hajnalig tartó multság, azonban tangó követi, charleston, ismét keringő, tour-tánc, újabb tangó. A multság itt is kifulladásig csárdással zárult.⁴⁸ „Az Egerben felállított vámőr-tisztképző tanfolyam hallgatói szombaton este tartották első báljukat a Korona fényes termeiben. Az előkelően megrendezett bemutatkozást az egri közönség általános szimpátiával fogadta s a bál a legkitűnőbb hangulatban folyt le. A vámőrtisztjelöltek izléses táncrenddel is kedveskedtek a hölgyeknek.” – adta hírül a napilap,⁴⁹ közölve természetesen a megjelent asszonyok és leányok névsorát. Figyelemre méltó, hogy másnap még egyszer megemlékeztek a táncmultságról: „Tegnapi számunkban helyszüke miatt nem tudtunk megemlékezni arról e kedves műsorról, mellyel a vámőrbál rendezősége szupé alatt meglepte a bálon megjelenteket. Így az igen ügyesen

44 Előcsarnokban.

45 *Pesti Hírlap*, 1928. február 4. 50. évf. 28. sz. 9. o., uo., 1928. február 5. 50. évf. 29. sz. 6. o.

46 *Eger*, 1930. január 19. 41. évf. 15. sz. 3. o.

47 A meghatározáshoz nyújtott segítséget Dr. Bacsoni Tamás őrnagynak, egyenruha-történéssz kollégámnak köszönöm.

48 Meghatározott irányba haladó, a terem középpontja körül forgó, kötött szerkezetű táncok (keringő, mazurka, polka) https://folkradio.hu/folkszemle/kavecsanszki_tarsastancok/index.php (Megtekintés: 2018. október 22.)

49 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2011.52.1/KE – A lap csúcsait kis díszítőbojtok – egyik sarokról hiányzik – közük a két felsőt hosszabb szállal egymáshoz erősítették és egy kis kampót tettek rá: a réz horognál fogva lehetett a ruhaderékba illeszteni, miként ezt a háború előtt szinte minden darabnál láthatjuk. a táncrend összecsukásra szolgáló kis ceruza ma már hiányzik.

A m. kir. egri Vámőr-tisztképző Tanfolyam hallgatói által rendezett estély báli ajándéka és a hátlapjához illesztett táncrend

összeállított előadásról most számolunk be. A szereplők mind a tanfolyam műkedvelői közül kerültek ki és valamennyien pompásan megállották helyüket. A műsort Beöthy László szellemes bevezetője nyitotta meg, aki különben a konferanszié nehez szerepét is rendkívüli ügyesen oldotta meg. — Galánffy György mulattató fütty-szólója után Schill Sándor vezetése alatt a »vámőr kozákkórus« adott elő nagy sikerrel néhány dalt és Szander István mutatott be nagyszerű tudással egy orosz táncot. Szép sikere volt Bakonyi Lászlónak, aki hegedűkíséret mellett énekelt egy pár kedves, finom kuplét. A műsor csattanója és egyben befejezője Szodfridt Imre és Skublics Sándor parasztjelenete volt. Tökéletesebben megjátszani az egészséges gondolkozású magyar parasztot nem is lehetett volna. A szereplőket a közönség lelkes tapsal honorálta.⁵⁰ – A vámórség rejtett honvédségi szerv volt, így a tanfolyam is, amely a közbeiktatott fél év csapatszolgálatnál másfél évig tartott. Az egri tanfolyam 1929 januárjától működött, 1930. március 31-én feloszlatták, 39 főt avattak hadnaggyá.⁵¹

Végezetül két olyan apróságot szeretnék bemutatni, amelyek kifejezetten báli emlékként készültek, mellőlük a táncrend teljesen lemaradt. Ugyanazon ludovikás táncestély dátumát őrzi a két példány: kézzel festett, az akadémikusok

50 Eger, 1930. január 21. 41. évf. 16. sz. 2. o.

51 Eger, 1930. január 22. 41. évf. 17. sz. 3. o.

A hűvösvölgyi Ludovika II. tanulmányi fősoport 1934-es báli emléke elő- és hátlapja

gallérhajtókáját utánzó falapocska, rajta a hallgatók két arany gallérsávjával. A hátoldalon „Ludovika II. 1934.” felirat szerepel.⁵² Ezek szerint az 1931/32-es tanévben kialakult és az egykori hűvösvölgyi cs. és kir. gyalogsági hadapródiskola épületében működő repülő, műszaki és folyamór tisztképzést végző II. tanulmányi fősoport báli emléke. Kinézete és írásbeli melléklete nélkül kapcsolhatnánk bármely más szerepkörű tárgyhoz is, de mindkettőhöz ugyanolyan sodrott, fehér függesztőzsinór és -kampó csatlakozik, amelyet a fenti példányok némelyikén megfigyelhettünk.

BROWSING THROUGH THE HORTHY-ERA DANCE CARDS IN THE COLLECTION OF THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

The first part of the article introduces how dance cards – being most significant accessories of balls – grew into ladies’ gifts and precious souvenirs from simple informative objects, during an era which, even after 1918, was nostalgically mentioned as happy and peaceful, and when such delicate works of applied art were made for those

52 A Hadtörténelmi Levéltár katonai tanintézeti iratainak repertórium 1740–1980. Szerk. Farkas Gyöngyi. Budapest, 2004. 57. o.

dancing events. The author also provides a glimpse into the preparations of balls and the etiquette of taking part in them. In the years following the Great War, the accessories of balls, including dance cards, were made much less luxuriously. The study presents a few characteristic pieces from the latter period.

EINE AUSWAHL VON TANZKARTEN UNSERER SAMMLUNG AUS DER HORTHY-ZEIT

Ein wichtiges Zubehör der Bälle war die Tanzkarte – im ersten Teil des Aufsatzes wird zusammengefasst, wie aus diesem einfachen Dokument zur Informationsmitteilung eine Ballspende und ein kostbares Erinnerungsobjekt mit Funktion wurde. Wir gewinnen einen Einblick in die Vorbereitungen der Bälle, die Anstandslehre für die Teilnehmer, und in die auch nach 1918 mit Nostalgie betrachtete friedliche Epoche, als zu den Tanzabenden noch kleine kunstgewerbliche Meisterstücke gefertigt werden konnten. In den Jahren nach dem Weltkrieg wurden viel bescheidenere Ballzubehöre und Tanzkarten hergestellt, von diesen werden in dem Aufsatz einige typische Stücke präsentiert.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL,
TÖRTÉNETÉBŐL

Makai Ágnes

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM EMLÉKPLAKETTJE ÉS JELVÉNYE

Hálás téma, de nem könnyen megvalósítható feladat a Hadtörténeti Múzeum sarok-épülettömbjének és közvetlen környezetének művészi ábrázolása. A látványhoz jellegzetesen hozzátartozik ugyanis az épület háttérében álló Magdolna torony mellett a budai Vár észak-nyugati bástyája, az Esztergomi rondella és a kapcsolódó északi és nyugati falszakasz, valamint az itt elhelyezett ágyúcsövek s más tüzérségi eszközök sora: a szabadtéri tüzérségi bemutató. Olyan közeli ábrázolási nézőpontot viszont, ahonnan mindezek jól láttathatók, de a hangsúly elsősorban mégis az épületen van, szinte csak a levegőből lehet találni. Az alkotónak tehát minden művészi intuícióját latba kellett vetnie az intézményről készülő műalkotás lényegét megragadó, ugyanakkor valóság-hű megformálásához.

Azért vagyok ilyen tájékozott a témában, mert szervezőként részese voltam a Múzeumról az 1970-es évek elején készült bronzplakett megvalósításának.

Kevéssel az után, hogy 1970 májusában elfoglaltam muzeológusi beosztásomat az Országos Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai, illetve Plakát- és aprónyomtatvány Gyűjteményének vezetőjeként, parancsnokunk, dr. Csillag Ferenc ezredes „testhezálló” feladattal bízott meg. Előljáróban az iránt érdeklődött, milyen a kapcsolatom a volt munkahelyemmel, a Magyar Állami Pénzverővel, ahol az egyetemi tanulmányaim végzése előtt dolgoztam.¹ Pozitív válaszomra előadta, hogy reprezentációs célokra felhasználható múzeumi plakettet szeretne csináltatni. Kérte, hogy vegyem fel a kapcsolatot a Pénzverővel, s a terveztetést is beleértve térképezem föl, mi módon bonyolítható le a készíttetés, és milyen anyagi vonzatokkal járna.

A Pénzverő Kereskedelmi Osztályának munkatársával, Borda Lajosnéval léptem kapcsolatba, hozzávetőleges pénzügyi tervet és ütemezést készítettünk, amelyet Csillag ezredes elfogadhatónak tartott. Ezután kezdődhetett a művészi munka, a gipszminta elkészítése. A Pénzverő a tervezésre munkatársát, Csucs Viktória éremművészt² ajánlotta, aki hamarosan ellátogatott hozzánk, a Múzeumba, hogy a helyszínt tanulmányozza, s egyúttal tájékozódjon arról, mit szeretne a megrendelő.

1 1961 és 1965 között két évig ipari tanulóként, a továbbiakban az üzem Aranyáru részlegében aranyműves-ékszerkészítő szakmunkásként.

2 Csucs Viktória (1934–1993) éremművész, Borsos Miklós tanítványa. Tervezett érmekeket, emlék-pénzeket, ékszereket, kitüntetéseket. (*Soós Ferenc: Magyar numizmatikusok panteonja.* Budapest, 2010. 53. o.)

A Hadtörténeti Múzeum nyugatról. Dr. Csillag Ferenc ezredes felvétele, 1968

Csillag ezredes vázolta elképzelését: tenyérben elférő, téglalap alakú plakettre gondolt, amelyen a Múzeum épülete volna látható északnyugatról, a várfalakkal körülvéve. (A későbbiekben kiderült az is, hogy kevésbé díjazna valami „ultramodern” műalkotást, ő a hagyományosabb megoldások híve volt.)

A természethűség jegyében felhívta a figyelmünket a Vár e sarkáról a szemben lévő hegyoldalban saját maga által készített fényképre.³

Ajánlotta továbbá, hogy próbáljunk meg feljutni a városmajori templom tornyába, hátha az épületegyüttesre onnan nyíló látvány jó hatással lesz a tervezői intuícóra. Az ajánlatot végrehajtottuk. Mindketten tériszonyosak lévén, életre szóló élményt jelentett a toronybeli kirándulás, amelyet – akkor – a betonhasáb egyik oldalához erősített, igen rozogának tűnő, több emeletnyi falépcső tett lehetővé.

Csucs Viktória két tervet készített. A végül elfogadott gipszmodellt – amelynek bírálatában Halápi László művészettörténész, gyűjteményvezető is részt vett – a Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye őrzi.⁴

A plakett kiviteleztetése némi balszerencsével indult. Az 1970. augusztus 4-én kelt megrendelőlevelet – Internet még nem volt! – a gyorsabb ügyintézés reményében postai út helyett személyesen vittem el a Pénzverőbe, a Kereskedelmi Osztályra. Kevéssel később felmerült, hogy jó lenne a plakettet mintázó jelvényeket is csináltatni. Ismét mentem a Pénzverőbe a konkrétumokat megbeszélni,

3 Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Fotóarchívum, 20856/Fk. Készítette Dr. Csillag Ferenc 1968 májusában.

4 Vétel Csucs Viktóriától, leltári száma: 71.8.1./Kp.

*Az Országos
Hadtörténeti Múzeum
emlékplakettjének
gipszmintája,
Csucs Viktória terve,
1970*

s ekkor derült ki, hogy az augusztusi plakett-megrendelésünk elkeveredett, nem iktatták, s így a gyártási tervbe sem került be. Nagyon ígérték, hogy minél hamarabb helyrehozzák a mulasztást.

A jelvényeket az alábbi levélben rendeltük meg:

„Hivatkozva szóbeli megállapodásunkra, valamint korábban /1970. augusztus 4-én/ kelt plakett megrendelésünkre, 1.000 db fazonjelvényt rendelék meg, Ag. pat.⁵ kivételben, a már elfogadott rajz mérete és motivációja alapján, szűrőtűvel szerelve, 3,27 Ft/db egységáron /összesen: 3.270.- Ft/, mely összeghez irányárként 3.656.- Ft szerszám-költség járul, a lehető legrövidebb szállítási határidőre.

Ezt indokolja az Országos Hadtörténeti Múzeum nagy látogatottsága, különösen a tanulóifjuság részéről, és az a tény, hogy az oktatási intézményekben folyó honvédelmi nevelésnek szerves részét képezi a múzeum kiállításainak rendszeres tanulmányozása.

Budapest, 1970. október 9. Dr. Csillag Ferenc ezredes, múzeumparancsnok.⁶

A Pénzverő valamelyik sürgős export-feladata miatt azonban tovább halasztódott plakettünk ügye, amelyet megismételt megrendelésünk dokumentál:

„1970. október 9-én 1.000 db fazonjelvényt rendeltünk meg Önöknél, és hivatkozunk 1970. augusztus 4-én kelt plakett megrendelésünkre.

Időközben kiderült, hogy augusztus 4-én B o r d a Lajosnénak átadott írásos megrendelésünk vállalatuknál nem nyert iktatást. Fent nevezett kartársnő elismerte, hogy

5 Ag. pat.= ezüstözött, patinázott.

6 Címzés: Állami Pénzverő Kereskedelmi Osztálya Borda Lajosné elvtársnőnek! Budapest VIII. Üllői út 104. Múzeumi ügyiratszám: 505/1970. HTM Adattár, Ad/3515-2017.; másolata: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HTM Iktatott iratok. A levéltári kutatásban nyújtott segítségért Kemény Krisztiánt illeti köszönet.

a megrendelést átvette, s adminisztrációs hiba folytán nem iktattatta. A gipszmodell átvételekor sem került szóba az írásos megrendelés hiánya.

Ismételten megrendelek 200 db plakettet az átadott gipsz minta szerint /78 x 45 mm méretben/ bronz patina kivitelben a megállapított 37,65 Ft/db irányár, 6.539.- Ft szerszámki költség, valamint a megbeszélrt gyártási határidő figyelembe vételével.

Kérem a gyártást megindítani, és kérem, hogy a visszaigazolást a megbeszélrt határidőre /1971. I. n.é. vége/ adják meg.

Budapest, 1970. november 30. Dr. Csillag Ferenc muzeumparancsnok.⁷⁷

A plakettek, jelvények elkészülésének, leszállításának konkrét időpontjára megbízható adatunk van: az 1970. október 9-én írott megrendelőlevelünk egykori múzeumi irattári példánya mellett csatolmányként található két darab szállítólevél, amelyek a 200 plakett és 1000 jelvény leszállítását igazolják. A Múzeum részéről az anyagot 1971. május 19-én – aláírásom igazolja – Makai Ágnes vette át.⁸

Feljegyzéseim között található egy kézzel írott terv, amely múzeumi munkatársak részére átadandó plakettek hátlapjának vésési szövegét, adatait tartalmazza, ez is 1971-ben készült. Ekkor

„.....ÉV
A MUZEUM SZOLGÁLATÁBAN

/NÉV/	1971”
véséssel a feljegyzés szerint:	
Balázs József alezredes	20 év
Kerekes Zoltán alezredes	20 év
Ari Ferenc	25 év
Vajda Pálné	30 év
Pongó János	24 év szolgálat után kapott névre szóló múzeum-plakettet. ⁹

Valószínűleg tényleg megkapták a kollégák, ugyanis Vajda Pálné Csizmarik Irén plakettje, hátlapján az előzőekben bemutatott véséssel, azóta ajándékként bekerült a Múzeum Numizmatikai Gyűjteményébe.¹⁰

A Gyűjteményi Osztály Gyarapodási naplójába 1972. január 25-én vezették be három darab „Országos Hadtörténeti Múzeum Budapest” feliratú emlékplakett, illetve három darab múzeumi emlékjelvény nyilvántartási adatait, amely tárgyak a Numizmatikai Gyűjteményben nyertek elhelyezést.¹¹

A plakett leírása:

Az emlékérem 45×79 mm méretű, fekvő téglalap alakú, vert, egyoldalas, patinázott bronz. Előlapján kissé felülnézetből a Múzeum, illetve az intézmény épülete

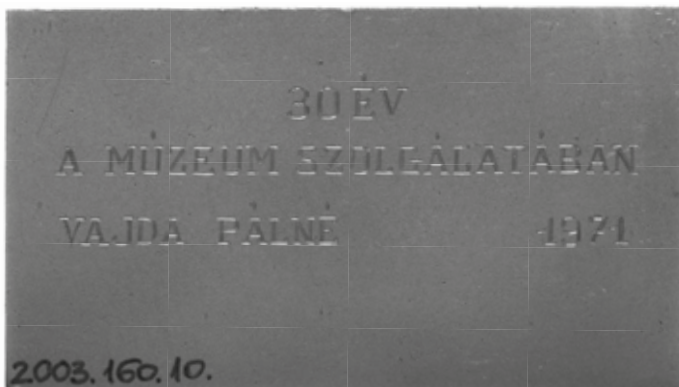
7 Címzés: Állami Pénzverő Kereskedelmi Osztálya Werner Vilmos elvtársnak! Múzeumi ügyirat-száma: 606/1970. HTM Adattár, Ad/3515-2017.

8 HL HTM Iktatott iratok, 505/1970 csatolmánya, 1971. V. 19.

9 Balázs József alezredes fegyvertörténész, Kerekes Zoltán alezredes osztályvezető, zászlótörténész, Ari Ferenc a Múzeumi Könyvtár vezetője, Vajda Pálné a Fotóarchívum vezetője, Pongó János fegyvertörténész volt ebben az időszakban.

10 Leltári száma: 2003.160.10./É Mérete: 45×79 mm.

11 73.181.1./É–73.183.1./É, illetve 73.184.1./É–73.186.1./É számon kerültek beletárolásra a Numizmatikai Gyűjteményben.

*A plakett
Vajda Pálné
számára vésett
bátlapja*

A plakett előlapja

északnyugatról, előterében a várfal és az Esztergomi rondella domborművű, távlati képe látható, néhány fával és az ott elhelyezett tüzérségi eszközökkel. Az épület fölötti szalagon az ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM, jobbra lent BUDAPEST felirat olvasható. Az érem bal alsó sarkában CSV jelzés, a tervező névjele látszik. A hátoldal sima, bevésésre alkalmas. Az eredeti megrendelés szerint 200 darab készült.

A jelvény leírása:

Éremképe megegyezik a plakettével, anyaga ezüstszínű, patinázott. Sima hátoldalára szűrőtűt forrasztottak. Mérete: 12×22 mm. Az eredeti megrendelés szerint 1000 darab készült.

Csillag Ferenc ezredes 1971. év végén nyugdíjba ment, valószínűleg ez is oka lehetett annak, hogy a plakett ügye ez idő tájt nem kapott túl nagy figyelmet. A Múzeum következő parancsnoka, Harsányi János alezredes viszont szívesen ajándékozta. 1972 novemberében éremtartó dobozokat is csináltatott, így a plakettek egész reprezentatív külalakkal rendelkező ajándéktárgyakká váltak. Akkor „70 darab 125×90 mm-es éremtöket” rendeltünk a Tok- és Díszműáru készítő KTSz-től, 25-Ft-os egységáron.¹²

12 HTM Adattár, Ad/3515-2017. Megrendelőlevél Budapest, 1972. november 3. 6156/1972. sz.

Az elkészült plakettek és jelvények nyilvántartását az első időben a Múzeum-parancsnokság titkárnöje, adminisztrátora, Vámos Károlyné végezte, nekem rálátásom az adományozásokra csak 1972 decemberétől volt, ugyanis az anyag nyilvántartása és kiadása ekkor néhány évre az én feladatkörömbe került.

Teljes névsort erről az időszakról sem tudnék összeállítani, de ízelítőként is érdekes néhány adat a megajándékozottak köréről. 1972 őszén – mások mellett – Tolnai Gábor akadémikus, Jász Dezső spanyol polgárháborús veterán, Hári János múzeumi teremőr (utóbbi 20 évi szolgálata elismeréseként), illetve Münnich Ferencné, Münnich Ferenc, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1958–1961 közötti elnökének özvegye kapott egy-egy plakettet. 1972 novemberében az országgyűlés Honvédelmi Bizottsága tett látogatást Múzeumunkban, részükre 22 darab „1972. november 21” hátlapi vésettől ellátott plakettet adtak át.¹³

1973 februárjában az intézményünkbe látogató jemeni kormányfő és kísérője, márciusban egy bolgár muzeológus, májusban a kubai katonai attasé és az egykori szovjet városparancsnok, augusztusban a Lengyel Néphadsereg Múzeumának parancsnoka kapott múzeum-plakettet és jelvényeket. Augusztusban Kerekes Zoltán alezredes, gyűjteményi osztályvezető csehszlovákiai hivatalos útjára vitt 10 darab jelvényt, 30 darab jelvényt pedig a szeptemberben lezajlott levéltáros kongresszus résztvevőinek osztottak ki. Decemberben Harsányi János múzeumparancsnok szovjetunióbeli útjára vételeztek 10 jelvényt.

1975. április 6-án „Felszabadulási ünnepségekre meghívott külföldi vendégek részére 80 darab múzeumi jelvényt” vett át Halápi László őrnagy, kiállítási osztályvezető. Ugyancsak ő kapott júliusban „a mongol katonai küldöttség részére történő átadás céljából” 5 plakettet dobozban, s 10 jelvényt. Vámosné 1975 júniusában egy bolgár nőküldöttség részére vett át 70 jelvényt.

1976 márciusában a Múzeumban lezajlott „Rákóczi vetélkedő” résztvevői kaptak 4 plakettet és 30 darab jelvényt. Júliusban a jugoszláv vezérkari főnöknek adtak plakettet. 1976 szeptemberében Liptai Ervin ezredes, intézményparancsnok és Józsa Antal őrnagy, hadtörténész vitt két plakettet a Szovjetunióba. 1976 októberében a Csehszlovák Hadtörténeti Múzeum szakszervezeti delegációja számára vett át Vámosné 40 darab jelvényt.

A plakett egy különleges felhasználásáról bővebben vannak adataink. Még 1972-ben, október 11. és 30. között Nemzetközi történelmi térképkiállítás és tanácskozás került megrendezésre intézményünkben. A rendezvény központi kérdése a tanulóifjúság történelmi ismereteinek elmélyítéséhez, az oktatáshoz kapcsolódó történelmi térképek szerepe és jelentősége volt; a tanácskozás 60 meghívott – bolgár, csehszlovák, japán, lengyel, magyar NDK, NSZK,¹⁴ szovjet, USA-beli és más – résztvevője 26 előadást és referátumot hallgatott meg. Az eseményről Csendes László alezredes, a Hadtörténelmi Térképtár akkori vezetője írt ismertetést a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain: „*A kiállítás történelmi atlaszok és térképek segítségével mutatta be az egyes korokra, országokra,*

13 A felirat gravírozását a Vésnök és ötvös KTSZ végezte november 20-i határidővel. HTM Adattár, Ad/3515-2017.

14 NDK = Német Demokratikus Köztársaság; NSZK = Német Szövetségi Köztársaság.

földrészekre jellemző politikai, hadtörténeti, társadalmi állapotokat, illetve azok változásait. Ízelítőt adott az ókor, középkor, újkor, legújabbkor történelmi eseményeiről a különböző országok kiadványaiban.

A kiállított anyagot a történelmi jelenségek újszerű ábrázolása és a térképek műszaki kivitelezése szempontjából bíráló bizottság vizsgálta meg és az arra érdemeseket díjazásban részesítette.” Első díjat kapott a VEB Hermann Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt (NDK), valamint a Japan Cartographers Association (Japán). Második díjban egy francia és egy bajor cég, harmadik díjban egy bolgár és egy nyugatnémet gyártó részesült.¹⁵

Itt térünk vissza eredeti témánkhoz, díjermekként ugyanis plakettjeink szolgáltak. Készíttetésüket természetesen a Magyar Állami Pénzverővel végeztettük, összekapcsolva saját, múzeumi célra gyártott darabokkal:

„Megrendelünk Önöknél 100 darab 78×45 mm méretű, tombakból, bronzpatinázott kivitelben készített, 37,66 Ft irányáru, egyoldalas plakettet, melynek felirata 'Országos Hadtörténeti Múzeum Budapest'.

Megrendelünk továbbá ugyanebből a plakettből 3 db aranyozott, 3 db ezüstözött és 2 db bronz példányt, hátlapján 'Nemzetközi Történelmi Térképkiállítás Budapest, 1972.' magyar és angol nyelvű vésett felirattal /a pontos szöveget később megadjuk/, díszdobozzal.

Kérjük, hogy az árajánlatot és a visszaigazolást 8 napon belül megküldeni, valamint a készáru szállítását 1972. szeptember 30-ra beütemezni szíveskedjenek.

A plakettből 1970. november 30-i megrendeléssel már csináltattunk Önöknél 200 darabot. Száma: MT-7402.

Budapest, 1972. augusztus 3. Tisztelettel: Harsányi János alezredes, a Hadtörténeti Múzeum parancsnoka.”¹⁶

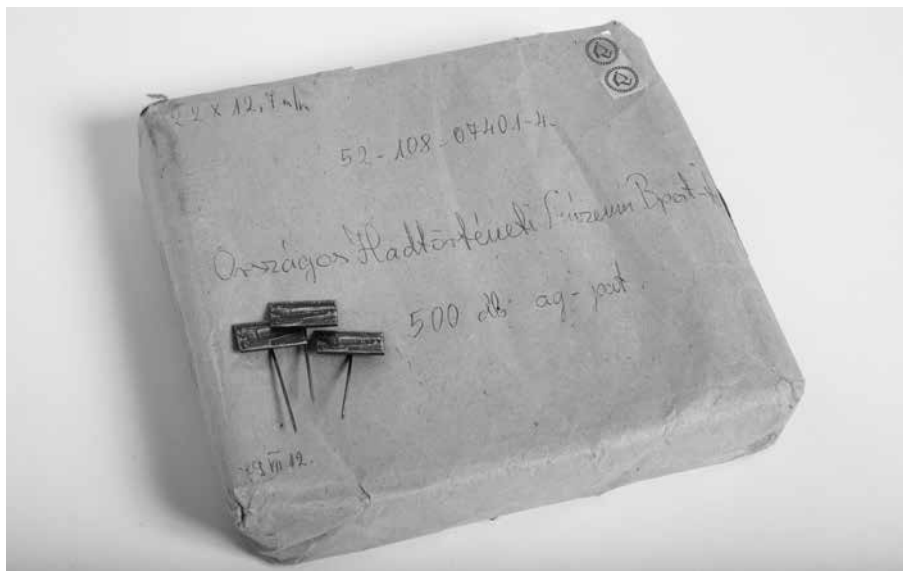
A megrendeléshez csatoltan ma is megvan a Pénzverő 15428/72 számú visszaigazolása. Az aktacsomóban található egy további, Kerekes Zoltán alezredes, parancsnokhelyettes által aláírt, 1972. augusztus 29-én kelt levelünk, amelyben a díjermek vésett szövegét angolul nem, csak magyarul adjuk meg. (NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI TÉRKÉPKIÁLLÍTÁS BUDAPEST 1972). Ebben a levélben szerepel az a kitétel is, hogy a véséssel ellátott nyolc darab díjérem költségeit tartalmazó számlát a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Kiállítási Iroda, Budapest, X. Albertirsai út 10. címre küldje el a Pénzverő. A kész anyag szállítását a Pénzverő október 10-re vállalta.

A fent írottak igazolják, hogy plakettjeink és jelvényeink a világ számos pontjára eljutottak, sőt a Nemzetközi Történelmi Térképkiállítás első díjának díszdobozos, aranyozott példánya talán ma is megvan valahol Japánban. Az viszont talány, hogy a ki nem adott harmadik aranyozott, illetve ezüstözött plakett hova került.

Számos elismervény maradt fenn tehát 10–20 vagy több jelvény átvételéről, s a plakettek is fogytak. A kutatás jelenlegi állása szerint azonban nem tudható biztosan, hogy a későbbi években plakett utánrendelés történt-e még vagy sem.

15 Csendes László: Nemzetközi történelmi térképkiállítás és tanácskozás — 1972. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. évf. (1972) 4. sz. 805–807. o.

16 Címzés: Állami Pénzverő Kereskedelmi Osztálya, ügyiratszám: 434/1972. HL HTM Iktatott iratok

Eredeti, bontatlan csomag a Pénzverőből, jelvényekkel, 1979

A jelvények további példányainak készíttetéséről viszont 1979 júliusából vannak adataink. A Numizmatikai Gyűjtemény jelenleg is rendelkezik eredeti csomagolásban megmaradt jelvényekkel. Ezek szállításának időpontja 1979. VII. hó, az egyenként 500 darabot tartalmazó csomagokon „ÁPV” (Állami Pénzverő) zárjegy van. Elképzelhető, hogy a megrendelés több ezer darabra szólt, mert bontott csomagokról, s a későbbiekben ajándékozott jelvényekről is van tudomásunk.

A műtárgyak elkészítésénél alkalmazott verőszerszámok – már csak az esetleges újabb példányok gyárthatósága miatt is – annak idején a Pénzverőben maradtak. A Magyar Állami Pénzverő egyik jogutódja, a Metal-Art Nemesfémipari Zrt. gyűjteményében ma is megtalálhatók plakettünk és jelvényünk verőtövei.

Az Emlékplakett történetéhez tartozik, hogy nem csak muzeális gyűjteményi tárgyként él tovább. Az 1997-ben létrehozott Hadimúzeum Alapítvány Kuratóriumának tagjai – az alapítókkal egyetértésben – a Hadtörténeli Múzeum fennállásának 80. évfordulója méltó megörökítése céljából 1998-ban kitüntető érmekezt hoztak létre.¹⁷ A Hadimúzeum Alapítvány Emlékérem plakettjéül az Országos Hadtörténeli Múzeum egykori plakettjét, Csucs Viktória alkotását választották. A külalak megegyezik, csak a felirat – „HADIMÚZEUM ALAPÍTVÁNY - BUDAPEST” – változott. A szükséges átkomponálást és a gyártás szervezését Molnár Péter szobrászművész végezte 1998-ban. Ezt az alapítványi kitüntetést azóta 24 arra érdemes személy, illetve intézmény, testület kapta meg.¹⁸

17 Bővebben: *Makai Ágnes*: A Hadimúzeum Alapítvány. In: A Hadtörténeli Múzeum Értésítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 211–215. o.

18 Az információt dr. Kreutzer Andreának, a Hadimúzeum Alapítvány titkárának köszönöm.

A plakett verőtüve

A jelvény verőtüve

Források

HTM Adattár, Ad/3515-2017.

Hadtörténeti Múzeum Adattára, Dokumentum-összeállítás az Országos Hadtörténeti Múzeum emléklakettjével kapcsolatban. Ad/3515-2017.

HL HTM Iktatott iratok

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár XIII. 4. c. Hadtörténeti Múzeum, Iktatott iratok

THE COMMEMORATIVE PLAQUE AND BADGE OF THE HUNGARIAN NATIONAL MILITARY
HISTORY MUSEUM

The study presents the circumstances of the production of the plaque and badge inscribed ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM – BUDAPEST (“National Military History Museum – Budapest”), designed in 1970 by medallist Viktória Csucs (1934–1993), which served representational aims. The author lists certain events when the plaque and badge were bestowed and provides a list of names of prominent figures to whom the plaque was awarded. As a point of interest, the plaque served as the prize of the International Historical Map Exhibition organised in Budapest in 1972. The author also mentions a new function of the work of art: from 1998 on, with a different inscription, the medal has been awarded as the Medal of Distinction of the Military Museum Foundation established in 1997, in accordance with its Statutes and upon the decision of the board of trustees of the Foundation.

DIE GEDENKPLAKETTE UND DAS ABZEICHEN DES LANDESWEITEN MUSEUMS FÜR
MILITÄRGESCHICHTE

Der Aufsatz stellt die Herstellungsumstände der Plakette und des Abzeichens mit der Aufschrift ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM – BUDAPEST („Landesweites Museum für Militärgeschichte – Budapest“) vor, die 1970 von der Medaillenkünstlerin Viktória Csucs (1934–1993) zu repräsentativen Zwecken entworfen wurde. Er schildert die Gelegenheiten, bei denen die Plakette, beziehungsweise das Abzeichen verschenkt wurden. Er stellt namhafte Persönlichkeiten unter den Beschenkten vor, sowie Ereignisse, bei denen die Plakette und das Abzeichen eine Rolle spielten. (Zum Beispiel war unsere Plakette die Preismedaille der 1972 in Budapest veranstalteten „Internationalen historischen Kartenausstellung.“) Er geht auch darauf ein, dass das Kunstwerk – mit veränderter Inschrift – 1998 eine neue Funktion erhielt: als auszeichnende Gedenkmedaille der 1997 ins Leben gerufenen Militärmuseums-Stiftung wird sie von dem Kuratorium – den Statuten entsprechend – fortlaufend verliehen.

Polgár Balázs – Soós Zoltán

A SEGESVÁRI ÜTKÖZET RÉGÉSZETI KUTATÁSA (2018)

A budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) 2018 nyarán kezdeményezte az 1849. évi segesvári (vagy Segesvár–fehéregyházai) összecsapás¹ helyszínének a régészeti terepkutatását. A munkálatokba a PIM a területileg illetékes marosvásárhelyi Maros Megyei Múzeumot, valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot vonta be. Az újabb, az interdiszciplináris hadtörténeti régészet munkamódszerein alapuló vizsgálatok első állomásához az 1849. július 31-i ütközet 2019. évi, 170. évfordulója teremtett kedvező alkalmat. Az összecsapás helyszínének 2018. júliusi bejárásában és az előzetes terepi kutatásban részt vett: E. Csorba Csilla, Kalla Zsuzsa, Sándor Lajos, Pribelszky János, Ötvös Koppány Bulcsú és Daniel Cioata. A megkezdett munkálatok fő célja az összecsapás legjelentősebb topográfiai tereppontjainak azonosítása, valamint a további lehetséges fémkereső műszeres kutatási helyszínek kijelölése volt.

Historiográfiai áttekintés, az írásos és képi forrásbázis

Az ütközet hadtörténeti kutatása napjainkra jelentős múltra tekint vissza.² Ennek oka, hogy az összecsapás kivételes helyet foglal el az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezettörténetében, hiszen Segesvárnál vesztette életét Petőfi Sándor őrnagy. Elsők között August von Heydte (1809–1880) dragonyos őrnagy, később tábornok az 1863-ban Lipszében, „Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849” címmel megjelentetett kétkötetes visszaemlékezésében foglalta össze a segesvári ütközet eseményeit.³ Jóllehet von Heydte az összecsapás résztvevője volt, ismertetését később jelentős bírálattal illették.⁴ Gyalóky Lajos (1825–1899) jogász, Bem segédtisztje a *Hazánk* című

1 Szabó 1901. 7. o., Rosonczy 2013. 738–739. o.

2 A segesvári összecsapás írásos forrásaira vonatkozóan a következőket írta Gyalóky Jenő: „A segesvári ütközetnek nagyon bő irodalma van, de semmiképpen se mondatjuk, hogy a termés minősége is arányos a mennyiséggel. Sőt a valóság az, hogy ennek a temérdek leírásnak csupán igen kicsiny töredékét szabad az ütközet tárgyalásának alapjául elfogadnunk, mert legnagyobb része csak összezavarja, abelyett tisztázóná a fogalmakat. Magyarázata nagyon egyszerű: Tulajdonképpen nem is a szorosarvett ütközet, hanem főként (vagy kizárólag) Petőfi rejtélyesnek látszó eltűnése és halála izgatta a krónikások képzelőtehetségét.” Gyalóky 1932. 210. o.

3 Heydte 1863. II. 84–88. o.

4 Rosonczy 2013. 721. o.

lapban a szabadságharc alatti erdélyi működése kapcsán a segesvári ütközetről is megemlékezett a két részben közölt visszaemlékezésében 1887-ben.⁵

Az összecsapás eseményeit rekonstruáló hadtörténeti (illetve emlékeztető-történeti) munkák sorát Friedrich Wilhelm Rüstov (1821–1878) porosz katonai író „Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges in den Jahren 1848 und 1849” című, Zürichben 1860–1861-ben megjelentetett, majd 1866-ban Áldor Imre és Vértesi Arnold fordításával, magyar nyelven is kiadott kétkötetes monográfiájának rövid részletével nyithatjuk meg.⁶ A 19. századból jelentős további leírásként tartható számon Ivan Ivanovics Oreusz 1880-ban Szentpéterváron megjelent, „Oroszország háborúja a magyarok ellen” című könyvének a segesvári ütközetet ismertető közlése.⁷ Az összecsapásról szóló szakasz első magyar nyelvű fordítását Csopay László készítette el és publikálta Eötvös Károly kommentárjával a Vasárnapi Ujság 1881. október 9-i számában.⁸ Az ütközet Oreusz-féle ismertetést Szentgáli Antal közölte újra 1923-ban a Hadtörténelmi Közleményekben,⁹ majd a teljes Oreusz-mű újabb forráskritikai kiadását Rosonczy Ildikó készítette el.¹⁰ Gelich Richárd (1821–1899) tábornok, egykori honvéd őrnagy az 1882-ben megjelent, „Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben” című háromkötetes művében és (Doberdói) Breit József (1863–1945) altábornagy, az 1897–1898-ban kiadott, „Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története” címet viselő, szintén háromkötetes munkájában csak rövidebb részt szánt az összecsapás történéseinek a bemutatására.¹¹ Kozma Ferenc (1844–1920) pedagógus, író 1897-ben a Vasárnapi Ujságban¹² jelentetett meg rövid közlést a Haller-féle kéziratgyűjtemény felhasználásával a segesvári ütközetről és Petőfi haláláról.¹³ Figyelemre méltó vállalkozásnak tartjuk Paur Géza (1870–1945) illusztrátornak az ütközet szemtanúval való bejárása során végzett kutatásait: a művészeti íróként is működő festő a szemle tapasztalatait a helyszínen készített több rajzzal kísérve publikálta 1897-ben a Vasárnapi Ujság hasábjain.¹⁴

5 *Gyalókay* 1887/a., *Gyalókay* 1887/b. (Nem érdemtelen megjegyeznünk, hogy az összecsapás leírásának középpontban a Petőfi Sándorra való visszaemlékezés áll. *Gyalókay* 1887/b. 341–348. o.)

6 *Rüstov* 1866. II. 324–326. o.

7 *Gyalókay* 1932. 211. o. (Az Oreusz-féle kötet első hazai ismertetéséhez lásd: *Egy orosz könyv a magyar szabadságharcról*. [I.] *Vasárnapi Ujság*, 1880. december 19. 838–840. o.; *Egy orosz könyv a magyar szabadságharcról*. [II.] *Vasárnapi Ujság*, 1880. december 26. 858–860. o.)

8 *Az oroszok Erdélyben* 1881.

9 *Szentgáli* 1922–1923.

10 *Ivan Ivanovics Oreusz* 2003.

11 *Gelich* 1882. III. 735–738. o., *Breit* 1898. III. 171–175. o.

12 A *Vasárnapi Ujságban* 1860-ban és 1861-ben, a „Tárház” elnevezésű rovatban „Adatok Petőfi halálához” címmel már jelent meg levélsorozat-közlés a neves költő segesvári halálának rekonstruálása céljából. *Vasárnapi Ujság*, 1860. október 14. 506–508. o., 1860. november 4. 548. o., 1860. november 18. 572. o., 1860. november 25. 587–588. o., 1860. december 2. 599–600. o., 1860. december 23. 635–636. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1861. január 20. 32. o., 1861. január 27. 43–44. o., 1861. február 3. 56. o., 1861. február 10. 67–68. o., 1861. március 3. 105–106. o., 1861. március 10. 115. o., 1861. március 17. 126–127. o. Lásd még: *Ferenczi Zoltán*: Petőfi eltűnésének irodalma. *Petőfi-Könyvtár*. Szerk. *Endrődi Sándor – Ferenczi Zoltán*. XXIV. (1910.) 13–44. o.

13 *Kozma* 1897.

14 *Paur* 1897.

„A fehéregyházi csatátér”, Paur Géza rajza
(Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 15. 540. o.)

Gyalókay Jenő (1874–1945), Gyalókay Lajos fia 1913-ban közölte az *Erdélyi Múzeum* című lapban a segesvári összecsapással kapcsolatos legfrissebb kutatásait,¹⁵ tanulmányának alapjait a Magyar Tudományos Akadémián 1912–1913-ban tartott előadásaihoz kapcsolódó kutatási eredményei képezték.¹⁶ Gyalókay az ütközet újabb, további írásos források bevonásával elkészített, máig alapvető munkának tartott szintézisét 1932-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain jelentette meg.¹⁷ Ezt követően Dienes András (1904–1962) irodalomtörténész Petőfi Sándor halálának körülményeit vizsgálva foglalkozott 1949 és 1958-ban megjelent könyveiben részletesen a segesvári összecsapás eseménytörténetével.¹⁸ Újabban Hermann Róbert és Kedves Gyula hadtörténészek szintetizálták 2004-ben és 2009-ben az összecsapás történéseit,¹⁹ illetve az ütközethez köthető magyar katonai temetési helyekkel kapcsolatos kutatásokat Kovács László régész foglalta össze 2011-ben.²⁰

Az összecsapás legjelentősebb, korabeli orosz nyelvű forrása Alekszandr Nyikolajevics Lüders (1790–1874) tábornoknak Ivan Fjodorovics Paszkievics tábornaghoz írt, augusztus 2-án és 9-én, Segesváron kelt két jelentése,²¹

15 Gyalókay 1913.

16 Gyalókay Jenő az 1912. február 12-én, az Akadémia Hadtörténelmi Bizottság előtt megtartott előadásából az *Akadémiai Értesítő* 1912. március 15-i száma közölt részletet „A segesvári ütközet 1849. július 31-én” címmel.

17 Gyalókay 1932.

18 Dienes 1949. 113–120. o., Dienes 1958. 243–276. o.

19 Hermann 2004. 340–348. o., Kedves – Ratzky 2009. 155. o.

20 Kovács 2011. (Az összecsapás historiográfiájának áttekintéséhez lásd még: Rosonczy 2013. 720–723. o.)

21 Gyalókay 1932. 211. o.

amelyeket Rosonczy Ildikó 2013-ban elemzett és fordított újra.²² A segesvári ütközet legjelentősebb magyar forrásának az összecsapásban részt vevő Gyalóky Lajos 1887. évi visszaemlékezését tartjuk.²³ A kutatás jelenleg nem ismer korabeli, a segesvári ütközet helyszínét és az összecsapás eseményeit adató hiteles vázlatrajzot. Ugyanakkor informatív képi forrásként tartható számon Oreusz 1880-ban megjelent könyvében található, a harcmező terepviszonyaira is reflektáló sematikus ábra,²⁴ valamint Kozma Ferenc a segesvári ütközet leírásához készített és a Vasárnapi Ujság 1897. március 15-i számában illusztrációként közölt – az Oreusz-kötet ábrázolásánál sematikusabb – vázlatrajza.²⁵

Az összecsapás menete

Bem erői 1849. július 30-án Marosvásárhelyről indultak Székelykeresztúron keresztül Segesvár irányába. A magyar előőrs július 31-én délelőtt, Fehéregyházánál bocsátkozott először harcérintkezésbe az ellenséggel. Lüders kezdetben bizonytalan volt a magyar támadás valódi irányát illetően. Az orosz tábornok Bem kis létszámú hadoszlopának közeledését elterelő hadműveletnek vélte. A tényleges magyar támadásra Marosvásárhely felől számított, ezért seregét megosztotta: jelentős erőket helyezett el a Segesvártól északnyugatra levő Hétúr felé vezető út mellett és Segesvártól keleti irányban, az Ördög-patak mentén. A hadtörténeti kutatás ma Bem támadó erőit megközelítőleg 2400 katonában és 16 lövegben, a szemben álló orosz had nagyságát 9100–9200 főben és 32 lövegben határozza meg. (Az Ördög-patak vonalától nyugatra felsorakozó orosz erőket eredetileg 4500–4600 katona és két üteg képezte.)

A magyar hadrend felállítását Kozma Ferenc 1897. évi leírásából idézzük: „*A jobb szárny a falutól mintegy 1000–1200 méter távolságra, az országút és Nagy-Küküllő közötti térségben, a kukoricásban helyezkedett el, szemközt a Segesvár előtt álló orosz balszárnnyal. A folyó partján egy kis lovas csapat, kijebb gyalogság foglalt állást. A centrum a falutól 6–700 méter távolságban, az országúttól délre, egy lankáson emelkedő oldalon állott föl búza-kereszttek között. A szatmári ezredből Péchy százados vezénylete alatt alkotott balszárnnyal előre tolva, fent az erdő szélén (Ördög-erdő) helyezkedett el, szemközt a segesvári erdő alján álló orosz jobbszárnnyal, hol a nap folytán változó szerencsével a legkeményebb mérkőzés folyt. A centrumban helyezkedett el a tüzéség 11 ágyúval...*”²⁶ Az orosz sereg hadrendjének leírását Lüders tábornoknak az 1849. augusztus 2-i jelentéséből idézzük: „*Állásunkat szemből egy patak [ti. az Ördög-patak]*

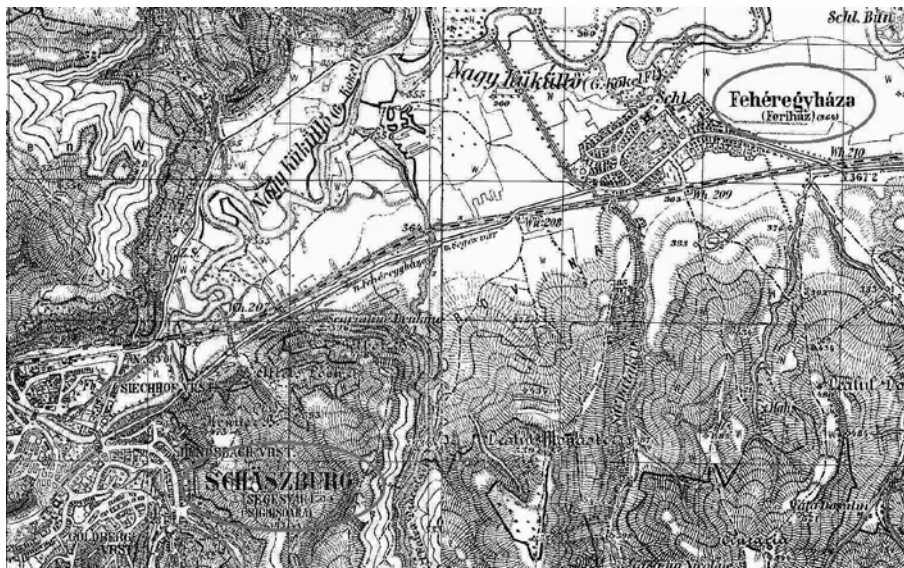
22 Rosonczy 2013.

23 Gyalóky Jenő a következőképpen ismertette a magyar és az orosz hadrend leírásakor saját megfigyelő helyét: „... hogy a csatatért és az egymással szemközt álló hadcsapatok felállítását jól beláthassam, egy meglehetősen kiemelkedett domb tetejére mentem föl, igen közel azon helyhez, a hol a szatmári önkéntesek 2. százada Péchy százados vezénylete alatt, mint tartalék vala felállítva.” Gyalóky 1887/b. 341. o.

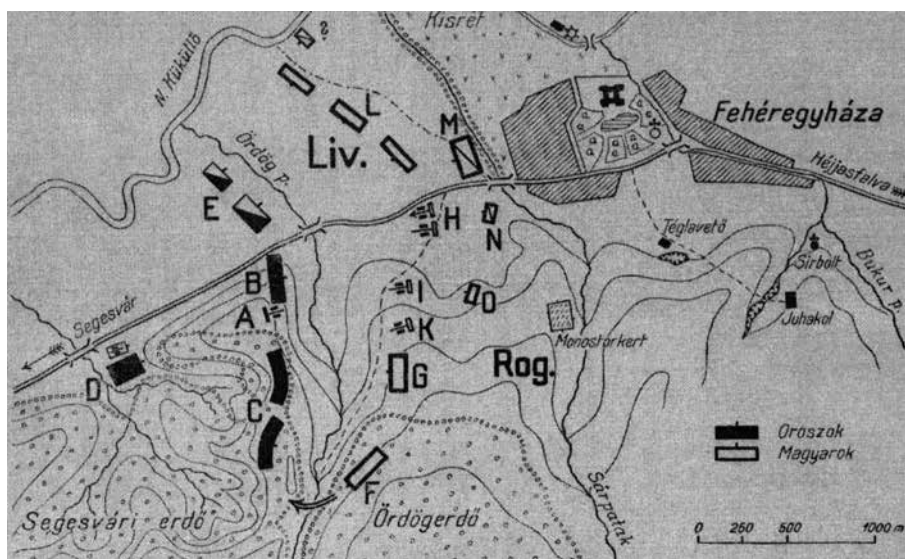
24 Ivan Ivanovics Oreusz 2003. 488. o. XII. Ütközet Segesvárnál, 1849. július 19. [31.]; *Az oroszok Erdélyben* 1881. 653. o.; *Szentgáli 1922–1923.* 283. o.

25 „*A segesvári csata térképe (Kozma Ferencz vázlatá után)*”. *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 15. 510. o.

26 Kozma 1897. 503. o.

Segesvár és Fehéregyháza a harmadik katonai felmérés térképszelvényein (5573_2, 5574_1.) (HM HIM, Hadtörténeti Térképtár)

Gyalóky Jenő vázlatrajza a segesvári ütközetről (az orosz jobbszárnyon: A = a 7. sz. könnyű gyalogosüteg, C = a lublini vadászezred 2 zászlóaljja; a magyar balszárnyon: I = egy székely gyalogosüteg, K = egy székely lovasüteg, G = a 88. zászlóalj három százada, F = a 27. zászlóalj négy százada) (Forrás: Gyalóky 1932. 218. o. 6. vázlat)

védte, amelyen gázlón csak a gyalogság és a lovasság tudott átkelni; balszárnyunk teljesen sík területen a Küküllő nevű folyóhoz csatlakozott, amelyen csak egy gázló volt az állás mögött; ... A jobbszárny egy meredek hegynek támaszkodott, amelynek csúcsát erdő borította, s amely előtt az említett, a Küküllőbe torkolló patak kanyargott ...”²⁷

Az összecsapás súlypontja a magyar balszárny és az orosz jobbszárny küzdelmének a helyszínére tehető. Az ütközet délelőtt 10 órakor, a magyar balszárny tüzérségi tüzével vette kezdetét. (A harc elején szenvedett halálos sebesülést Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin tábornok, vezérkari főnök.) Bem fő célja az orosz jobbszárnynak a stratégiai szempontból jelentős Segesvári erdő magaslatáról való kiszorítása volt: az orosz jobbszárny lövetése után a lengyel tábornok a 27. zászlóalj négy gyalogszázadával, valamint a tartalékban levő 88. zászlóalj egy gyalogszázadával indított rohamot az orosz jobbszárny állásai ellen. Az erdei küzdelem nagy heveséggel és váltakozó szerencsével folyt. Délután egy óra tájában a magyar balszárny székely lovasütegének négy lövegcsöve tönkrement. Ugyanekkor Bem az orosz jobbszárny elleni harc eldöntése céljából a 88. zászlóalj két századát is harcba küldte. A küzdelem szempontjából döntő jelentőségű volt, hogy a délutáni órákra Lüders tábornok számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem kell tartania magyar támadástól Marosvásárhely térségéből és, hogy a Segesvártól keletre harcoló orosz katonaság délelőtt óta valójában Bem főerőivel küzd. Az ütközetet eldöntő orosz erőátcsoportosítást követő hadmozdulatok ismertetésekor Lüders augusztus 2-án kelt segesvári jelentéséből idézünk: *„A heves ágyúzás már több órája tartott; az ellenség szándéka és ereje nyilvánvalóvá vált, kiderült, hogy minden rendelkezésére álló csapatával döntő rohamot kezdett jobbszárnyunk ellen. Akkor már egyáltalán nem aggódva főerőink miatt, előre hozattam a tartalékból a 3. nebézüteget és felváltottam vele a 7. könnyüüteg lövegeit, amelyek hét órán át szakadatlanul dolgoztak; két löveg az országútra lett felállítva, négy a hegy lejtőjére a jobbszárnyon, kettő pedig tartalékban maradt; ugyanekkor megparancsoltam a lovasságnak, hogy kerülje meg az ellenség jobbszárnyát. Az országúton álló magyar ágyúkat hamarosan kilőttük, és két löszeres taligájuk is felrobbant; ekkor összes lövegünk egyesült tüzérvél az ellenség balszárnya ellen fordult, ahol egy üteg golyókkal, gránátokkal és kartáccsal másfél órán át rendkívül gyakran és pontosan lőtt, tüzérségünk azonban jól célzott lövéseivel ezt az üteget javarészt kilötte. Jobbszárnyunkon a gyalogság szuronyaival ekkor vetette vissza az ellenség támadását; kibaszálva a pillanatot, parancsot adtam lovasságunknak, hogy rohamozza meg az ellenség jobbszárnyát.”²⁸* Az összecsapás a magyar katonaság rendezetlen visszavonulásával ért véget. A segesvári ütközetben a magyar sereg veszteségei halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban, illetve eltűntekben megközelítőleg 1000 főre tehető, az orosz had sebesültjeinek és halottainak száma 246 főben állapítható meg. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc erdélyi harcai nem a segesvári ütközettel, hanem egy héttel később, az augusztus 6-i nagycsúri összecsapással pecsételődtek meg.²⁹

27 Rosonczy 2013. 740. o. Lüders tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, július 21-én (augusztus 2-án) Segesváron, 881. szám alatt kelt jelentése a segesvári ütközetről.

28 Rosonczy 2013. 741. o. Lüders tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, július 21-én (augusztus 2-án) Segesváron, 881. szám alatt kelt jelentése a segesvári ütközetről.

29 A segesvári ütközet leírásához lásd: Rüstov 1866. II. 324–326. o., Gelich 1882. III. 735–738. o., Gyalókey 1887/b. 339–346. o., Breit 1898. 171–175. o., Dienes 1949. 113–120. o., Dienes 1958.

Az ütközet főbb emlékhelyei

Az összecsapás emlékezettörténete kapcsán több jelentős emlékhelyet, illetve emlékművet is kiemelhetünk. A sort a segesvári Szkarjatyin-emlékművel kezdetjük meg. Az 1852-ben állított emlékműről a Vasárnapi Ujság 1881. október 9-i száma közölt rövid leírást: „... a város végétől pár száz lépésnyire az országút mellett jobbról, de fent az erdőszélben áll Skariatin orosz tábornok síremléke, csinos faragványú piedesztálon márványból alakított búsuló oroszlán. A mű emlékszerű s nagy költséggel az osztrák cs. katonaság emelte. A piedesztál oldalain jelképes csifrázatok közt orosz és német nyelven van megörökítve Skariatin hősi halála a segesvári csatátelen 1849. évi július 31-én. ... Ez emlék ma már nem magánosan áll. Miután az idő korbasítani kezdé a márványt, de a piedesztál köveit is, az emlékoszlop[sic!] fölé falábakon álló zsindeletetjű s oldalain nyílt alkotmányt emeltek, hogy az eső legalább ne érje. S ezen kívül ott áll egy csinos házacska is jó karban tartva, melyben a közös hadsereg azon rokkant vitéze lakik, ki az emlék őrzésével meg van bízva.”³⁰

A segesvári ütközet főbb emlékhelyei: a Szkarjatyin-emlékmű (balra), a fehéregyházai Honvéd-emlékmű (középen) és az ispánkúti Petőfi-emlékmű (jobbra)

A Szkarjatyin-emlékmű ma rendkívül rossz állapottal bír. Az emlékművet védő faépítmény elbontásra került, közvetlen környezete szinte teljesen beépült.³¹ Az emlékmű talapzatának gazdagon díszített, mérműves fülkéiben elhelyezett feliratos kőlapok és angyalalakok ma már nincsenek meg. Jelentős további emlékhely kialakítására került még sor a 19. században az ütközet több honvéd tömegsirt magába foglaló fehéregyházai temetési helyénél. Az országos

243–276. o., *Kedves – Ratzky* 2009. 155. o., *Hermann* 2004. 340–348. o., *Rosonczy* 2013. 740–743. o.

³⁰ *Egy orosz tábornok síremléke Erdélyben* 1881. 654. o.

³¹ Dienes András „Petőfi a szabadságharcban” című könyvében közölt fényképfelvételt (Magyar Gábor, 1955) az emlékműről, amelyen a fa felépítmény még látható. *Dienes* 1958. 601. o. XLIII. tábla.

gyűjtés segítségével finanszírozott honvéd emlékművet 1897-ben avatták fel.³² Az emlékműről Kozma Ferenc a következőket írta 1897-ben: „*A ... nagy honvéd-sír fölött 270 cm. átmérőjű alapon emelkedik a 9.10 méter magas csonka gúla, gömb alakú tetején a vasút felé éjszakra tekintő turul-madárral, melynek kiterjesztett szárnyai 270 cm. hosszúságra nyúlnak. A gúla apáczaik kemény, faragott kőből van összeállítva.*”³³ Haller Lujza adományának köszönhetően az emlékmű környezete 1898-ban kis park, múzeum, múzeumóri lakás és gazdasági épülettel egészült ki.³⁴ Az 1849. évi összecsapáshoz köthető jelentősebb emlékhelyek sorában meg kell még említenünk Petőfi Sándor ispánkúti kőemlékét. Az 1969-ben állított, Hunyadi László Petőfi-alakos domborművével díszített alkotás helyét a történeti hagyomány a neves költő hősi halálának feltételezett helyszínével köti össze. Az emlékmű Petőfi-domborművét 1990-ben megrongálták, felújítására 2005-ben került sor, ekkor került a ma is látható helyére Gyarmathy János bronz Petőfi-plakettje.

A régészeti kutatás (2018)

A segesvári ütközet helyszínén napjainkig nem került sor szisztematikus csatátér-régészeti kutatásra. A 2018. évi fémkereső műszeres munkálatok elsősorban próba jellegűek voltak: azok az írásos forrásokban szereplő események helyszíni azonosítására, illetve a lehetséges kutatási területek szennyezettségének felmérésére irányultak. A terepbejárás során egy Whites Spektrum XLT- és egy XP Deus fémdetektort alkalmaztunk. A terepkutatás az Ördögerdőtől északra, az Ördög-pataktól keletre levő, egy megközelítőleg 200×250 m-es kiterjedésű, legelőnek használt földterületen vette kezdetét.

A vizsgálandó területen nem volt ismert régészeti lelőhely, így az korábban régészeti vonatkozású jogi védetség alatt sem állt. A 2018. júliusi munkálatok két napja során az első kutatási területen 16, feltételesen az összecsapáshoz köthető tárgy, köztük fegyver-, numizmatikai- és ruházati emlék került napvilágra. A vizsgálatok második napján a fémkereső műszeres terepbejárás helyszínét kiterjesztettük az Ördögerdő nyugati, az Ördög-patakot kísérő sávjára, hogy a Segesvári erdő keleti részében felsorakozó orosz jobbszárny elleni magyar támadás lehetséges irányát tárgyi emlékekkel kísérve rekonstruáljuk. Az újabb munkálatok során további három kézi tűzfegyverhez köthető gömblövedék és egy középkori vas nyílhegy került elő. Az újabb kutatási terület bejárásakor több, illegális fémkereső műszeres kutatásra visszavezethető „kincskereső” gödröt is találtunk. A munkálatok révén összesen 19, hipotetikusan az összecsapáshoz kapcsolható tárgy került felszedésre,³⁵ a „leletek” megoszlását és leírását táblázatban adatuljuk.

32 Máthé 1993. 50. o.

33 Kozma 1897. 504. o.

34 Máthé 1993. 50. o.

35 A leletek őrzési helye: Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely.

Az 1. sz. kutatási terület (háttérben a Segesvári erdő részlete) (2018)

Középkori vas nyílhegy (2018)

Tárgytípus	Tárgyleírás	Fényképek
1. Tüzérségi emlék	<p>– negyed pudos³⁶ tarack gránátjához (űrgolyójához) tartozó 3 darab repesz (vastagságuk: 20–25 mm, a lövedékek eredeti, a repeszek mérete alapján kiszerezhető átmérője: 150 mm);</p> <p>– 1 darab tömör ágyúgolyó 12 fontos ágyúhoz (átmérője: 115 mm)³⁷</p>	 <p><i>Ágyúgolyó (balra) és gránátrepesz (jobbra) (2018)</i></p>
2. Kézi tűzfegyverhez tartozó lövedék	<p>13 darab ólom lövedék (10 darab ép gömblövedék, 1 darab enyhén deformált kúpos testű, Kulikov-féle lövedék és 2 darab deformált gömblövedék; az ép gömblövedékek átmérője: 14–15–17 mm, a kúpos testű darab legnagyobb átmérője: 16 mm; valamennyi lövedék öntési csonk nélküli)³⁸</p>	 <p><i>Gömblövedék (balra) és kúpos testű (Kulikov-féle) lövedék (jobbra) (2018)</i></p>
3. Ruházati emlék	<p>1 darab (magyar) réz csákódísz (magassága: 51 mm, szélessége: 31 mm, vastagsága: 2 mm)</p>	 <p><i>Réz csákódísz (2018)</i></p>
4. Pénzérem	<p>V. Ferdinánd (1835–1848) 1 darab 3 krajcáros (a veret átmérője: 20 mm, elő- és hátlapja rossz megtartású, a körirat nem olvasható).³⁹</p>	 <p><i>V. Ferdinánd (1835–1848) 1 darab 3 krajcáros (2018)</i></p>

36 1 pud = 16,38 kg.

37 *Kézikönyv a honvéd tüzérség számára* 1848. 5–6. o., *Csikány* 2000. 23. o.

38 *Németh* 2012. 60., 104–105. o.

39 *Unger* I. 1980. 131., *Unger* II. 1980. 114. o. CVI, 1425–1426.

Az Ördögerdőtől északra levő elsődleges vizsgálati terület a magyar balszárny, azon is belül a két székely ütegtől délre állást foglalo 88. zászlóalj három századának a felállási helyeként azonosítható. Az erről a területről származó kézi tűzfegyverekhez köthető ólom lövedékek méretbeli megoszlása 14 mm és 17 mm között változott. A lövedékek löfegyverhez kapcsolását a magyar és az orosz sereg kézi tűzfegyverek kaliberméretei segíthetik. A talált lövedékek közül a leginkább figyelemre méltóbb darab egy orosz – kifejezetten a vadászrezdek számára rendszeresített – 1843M Littihszikj stucer (Lüttich stutzer) kúpos testű (Kulikov-féle) lövedéke volt.⁴⁰ Az ugyanezen a helyszínen talált tüzérségi „leleteket” az Ördög-pataktól nyugatra, a Segesvári erdőtől északi irányban állást foglalo orosz 7. számú könnyű gyalogüteg, illetve az összecsapás későbbi szakaszában azt felváltó 3. számú nehézüteg tüzérségi harcának az emlékeiként azonosíthatjuk.⁴¹ Az orosz negyed pudos tarackok kalibere megfeleltethető a cs. kir. hadsereg 7 fontos (rövid, illetve hosszú) tarackjainak kaliberével, a negyed pudos tarackok lőtávolságának megadásakor így a cs. kir. haderő 7 fontos tarackjainak (vetágyúinak) lőtávolságát vettük alapul.⁴² A honvéd tüzérség számára 1848-ban megjelentetett munka a „pattantyukali vetlövés”⁴³ maximális lőtávolságát 1800 lépésben, a legoptimálisabb lőtávolságot pedig 1000 lépésben jelölte meg.⁴⁴ A 12 fontos lövegek maximális lőtávolsága ezzel párhuzamosan „ugró lövés”⁴⁵ esetében a honvédtüzérség számára 1848-ban kiadott segédlet szerint 2000 lépésre tehető.⁴⁶ Az orosz lövegek terepi elhelyezkedése a tüzérségi emlékek előtalálási helyei és a lőtávolságadatok térképre vetítésével a Segesvári erdő északkeleti nyúlványától északi-, a Segesvár és Fehéregyháza közötti úttól déli irányban optimálisan lokalizálható.⁴⁷

Összegzés

A 2018. júliusi segesvári munkálatok során sikerült az összecsapás tárgyi emlékeivel igazolni a magyar balszárny felállási helyének az Ördögerdőnél

40 Németh 2012. 60., 104–105. o. (A kézi tűzfegyverekhez tartozó lövedékek vizsgálati szempontjaihoz legújabbán lásd: Sívölich 2016.)

41 Rosonczy 2013. 741. o. Lüders tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, július 21-én (augusztus 2-án) Segesváron, 881. szám alatt kelt jelentése a segesvári ütközetről. Csikány 2000. 23. o.

42 Csikány 2000. 20. o.

43 „A' pattantyuk a' vetálgnykból lövetnek ellenséges csapatok vagy ütegek ellen; használnatnak továbbá raktárak, helységek 'sat. felgyújtására. ... A pattantyuknak nem csak feladata, hogy lecsapásuk által az ellenségnek ártsanak hanem hogy egyszersmind szétpattanásuk által az ellent sértsék és háborítsák.” Kézikönyv a honvéd tüzérség számára 1848. 28. o.

44 Kézikönyv a honvéd tüzérség számára 1848. 29–30. o.; Tábori utasítás 1849. 18. tábla. Lőtábla a tarackok számára.

45 „A' sík és kemény földre csapott golyó sebes ugrásokkal halad tovább–a' későbbi ugrásoknál ritkán emelkedhetik fel annyira, hogy az ellenséget kikerülje, innét kemény földterületen nagyobb távolságra is lehet célkör lövéseket használni. Ilyen lövéseket ugró lövéseknek nevezzük, melyek a' 6 fontos álgnykból 1100, 12 fontosból 1300 lépésre kezdetnek el, és ezen lövések, ha a' földterület a kedvező legjobbak.” Kézikönyv a honvéd tüzérség számára 1848. 19. o.

46 Tábori utasítás 1849. 17. tábla. Lőtáblája a tábori ágyuknak. A. Golyókkal lövés számára.

47 Lásd: Gyalóky 1932. 214–215., 218. o.

való azonosítását. Az újabb fémkereső műszeres terepkeresések céljaként a magyar balszárnny helyének további vizsgálatát, valamint a magyar balszárnnyak és az orosz jobbszárnnyak a Segesvári erdőben vívott küzdelmének a lokalizációját jelölhetjük meg. A csatatér-régészeti kutatás várhatóan itt, a legintenzívebb, illetve legtovább tartó küzdelem helyszínén hozhatja a leginkább figyelemre méltóbb eredményeket. Az összecsapás történelmi jelentősége és az illegális fémkereső műszeres kincskeresés jelentette lelőhely-pusztulás okozta fenyegetettség miatt fontos régészeti vállalkozásnak tartjuk a több intézményen átívelő terepbejárás-sorozat folytatását.

Irodalomjegyzék

Az oroszok Erdélyben 1881.

Az oroszok Erdélyben (Oreusz orosz katonai író művéből). [II.] Ford.: Csopay László, a kommentárt írta: Eötvös Károly. *Vasárnapi Ujság*, 1881. október 9. 652–654. o.

Breit 1898.

Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története. I–III. k. Budapest, 1897–1898.

Csikány 2000.

Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.

Csikány 2015.

Csikány Tamás: A szabadságharc hadművészete 1848–1849. Budapest, 2015.

Dienes 1949.

Dienes András: A Petőfi-titok. Budapest, 1949.

Dienes 1958.

Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Budapest, 1958.

Egy orosz tábornok síremléke Erdélyben. 1881. 654. o.

Egy orosz tábornok síremléke Erdélyben. *Vasárnapi Ujság*, 1881. október 9. 654. o.

Gelich 1882.

Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Budapest, 1882.

Gyalókay 1887/a.

Gyalókay Lajos: Segesvár és Petőfi. I. *Hazánk. Történelmi Közölny*, 7. (1887) 4. 243–259. o.

Gyalókay 1887/b.

Gyalókay Lajos: Segesvár és Petőfi. II. *Hazánk. Történelmi Közöny*, 7. (1887) 5. 337–357. o.

Gyalókay 1913.

Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet. (1849. július 31.) *Erdélyi Múzeum*, 8. (1913) 3. 129–151. o.

Gyalókay 1932.

Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932.) 187–235. o.

Hermann 2004.

Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.

Heydte 1863.

Heydte, August von: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem Veteranen. I–II. Abth. Leipzig, 1863.

Ivan Ivanovics Oreusz 2003.

Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford., s. a. r. és bev. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2003.

Kedves – Ratzky 2009.

Kedves Gyula – Ratzky Rita: Csataterek Petőfije. Gyomaendrőd, 2009.

Kézikönyv a honvéd tüzérség számára 1848.

Kézikönyv a honvéd tüzérség számára. Pest, 1848.

Kovács 2011.

Kovács László: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. 1118–1128. o.

Kozma 1897.

Kozma Ferenc: Petőfi szobra és a honvéd-émlék a segesvári csatatéren. *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 1. 502–506. o.

Máthé 1993.

Máthé Attila: A fehéregyházi Petőfi-múzeum. *Honismeret*, 1993. 2. 49–51. o.

Németh 2012.

Németh Balázs: Az 1848–49. évi szabadságharc tűzfegyverei és történései. In: A szabadságharc kézi lőfegyverei. 1848–1849. Szerk. *Eperjessy László*. Budapest, 2012. 45–118. o.

Paur 1897.

Paur Géza: A fehéregyházai csatatéren. *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 15. 533–534. o.

Rosonczy 2013.

Rosonczy Ildikó: A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újraolvasott jelentései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3. 719–748. o.

Rüstov 1866. I–II.

Rüstov, Friedrich Wilhelm: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. I–II. k. Ford.: *Áldor Imre – Vértesi Arnold*. Pest, 1866.

Sivilich 2016.

Sivilich, Daniel M.: *Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide*. Norman, 2016.

Szabó 1901.

Szabó Sámuel: Az új héjasfalvai honvéd-emlékoszlopról. *Magyarország*, 1901. szeptember 12. 6–7. o.

Szentgáli 1922–1923

Szentgáli Antal: A segesvári ütközet (1849. július 31) orosz forrás nyomán. *Had-történelmi Közlemények*, 23–24. (1922–1923.) 279–289. o.

Tábori utasítás 1849.

Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára. Pest, 1849.

Unger I–II. 1980.

Unger Emil: Magyar éremhatározó. I–II. k. Budapest, 1980.

THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE SITE OF THE BATTLE OF SEGESVÁR IN 2018

In the summer of 2018, the Petőfi Literary Museum in Budapest initiated the archaeological research of the venue of the 1849 Battle of Segesvár (today Sighișoara, Romania). The Petőfi Literary Museum involved the Maros County Museum (Mureș County, Romania) and the Hungarian Military History Museum in the works. The approaching 170th anniversary of the Battle of 31 July 1849 offered a favourable opportunity to the new examinations based on military historical and archaeological interdisciplinary methods. The Battle played a significant role in the history of the Revolution and War of Independence of 1848–1849, as Major Sándor Petőfi, the poet of the freedom fight fell in this combat. During the July 2018 land survey, which was carried out with a metal detector, 19 objects were found which could hypothetically be related to the Battle: 13 lead bullets from handguns, one solid cannonball from a 12-pounder cannon, three grenade splinters from a quarter-pood howitzer, one 3-denier coin of

Ferdinand V, and one copper shako plate. The most remarkable one of the bullets found on the site is a conical Kulikovskiy bullet of a Russian M1843 Lüttich Stutzer, a gun specifically regulated for rifle regiments. The position of the left wing of the Hungarian order of battle could be identified on the research site to the north of Ördög Forest and east of Ördög Brook. The discovered artillery artefacts can be interpreted as field relics of the Russian artillery which had been positioned north of Segesvár forest. In the western part of Ördög Forest, along Ördög Brook, several holes were found in the ground during the land survey, which must have been dug by illegal treasure hunters. Both the historical significance of the Battle and the threat of devastation caused by treasure hunting undoubtedly make the land survey and its continuation an important archaeological enterprise.

DIE ARCHÄOLOGISCHE ERFORSCHUNG DES GEFECHTES BEI SEGESVÁR (2018)

Das Budapester Petöfi Literaturmuseum (PIM) initiierte im Sommer 2018 die archäologische Terrainforschung des Gefechtsschauplatzes von Segesvár (oder Segesvár-Fehéregyháza) im Jahre 1849. In die Arbeiten wurden das territorial verantwortliche Marosvásárhelyer Museum des Komitats Maros (Maros Megyei Museum, Komitat Maros, Rumänien) und das Institut und Museum für Militärgeschichte mit einbezogen. Eine günstige Gelegenheit für die erste Station der auf neueren, interdisziplinären kriegsarchäologischen Arbeitsmethoden beruhenden Untersuchungen bot das 170. Jubiläum des Gefechtes vom 31. Juli 1849 in 2019. Die Schlacht nimmt einen besonderen Platz in der Erinnerungsgeschichte des Freiheitskampfes und der Revolution von 1848-49 ein: hier fiel der Dichter des Freiheitskampfes, Major Sándor Petöfi. Während der Terrainbegehung mit Metalldetektoren wurden 19, hypothetisch mit dem Gefecht in Zusammenhang stehende Objekte, darunter 13 Bleigeschosse von Handfeuerwaffen, die massive Kanonenkugel einer 12-Pfünder-Kanone, drei Granatschrapnelle einer 4-Pud-Haubitze, eine 3-Kreuzer-Münze von Ferdinand V. und eine bronzene Tschako-Dekoration zutage gefördert. Von den entdeckten Geschossen verdient vor allem ein russisches Projektil eines – ausgesprochen für Jagdregimente eingeführtes – M1843 Lütticher Stutzers mit kegelförmigem Körper (Kulikow-Typ) Aufmerksamkeit. Auf dem untersuchten Gebiet nördlich des Ördögerdő-Waldes, östlich des Ördög-Baches konnte der Aufstellungsplatz des linken Flügels der ungarischen Schlachtordnung lokalisiert werden. Die gefundenen Artillerieobjekte können als Terrainandenken des Geschützfeuers der russischen Artillerie, die nördlich vom Segesvárer Wald Stellung bezogen hatte, interpretiert werden. Während der Terrainbegehung in der westlichen Zone des Ördögerdő-Waldes, neben dem Ördög-Bach waren mehrere, auf illegale Terrainforschungen mit Metalldetektoren zurückführbare Schatzsucher-Gruben zu sehen. Wegen der historischen Bedeutung des Gefechtes und dem durch die Schatzsuche verursachten, drohenden Verfall des Fundortes halten wir die Fortsetzung der mehrere Institutionen überbrückenden Terrainbegehungs-Serie für ein wichtiges archäologisches Unternehmen.

Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

BESZÁMOLÓ „A DICSŐSÉG BABÉRKOSZORÚJA HELYETT A KÁLVÁRIA RÖGÖS
ÚTJÁN” – KONFERENCIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADIFOGSÁGRÓL
CÍMŰ TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYRŐL¹

2018. szeptember 20-án a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum újabb első világháborús részterületre fókuszáló tudományos rendezvénynek adott otthont.

Horváth Csaba ezredes, parancsnok-helyettes köszöntőjében hangsúlyozta az intézmény ezirányú elkötelezettségét, s visszatekintve az elmúlt négy év centenáriumhoz kapcsolódó programjaira, külön megemlítette a jubileumhoz kapcsolódó, évente megrendezett nemzetközi szimpóziumokat, valamint a világháború hazai feldolgozását elősegítő, a százéves megemlékezés minden esztendejében megszervezett, két-három napos, népszerű Háborús hátország-eszmecesterket, illetve a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeummal közösen megvalósított „Háborús hétköznapok” címet viselő interdiszciplináris konferenciákat.

Pollmann Ferenc *Első világháborús hadifogság – sajátosságok, stációk, sorsok* című bevezető előadásában először a témaválasztás fontosságát és esedékességét hangsúlyozta, majd számadatokkal támasztotta alá, miért is fontos e kérdéstről beszélnünk. A világháború során 8-9 millió katona esett hadifogságba. Az Osztrák–Magyar Monarchia összes behívottjának csaknem kilencedét, mintegy 2,8 millió embert érintett hosszabb-rövidebb ideig a hadifogság. Ezzel a létszámmal egyedül az Orosz Birodalom vetélkedett. Másfelől a Monarchia területén mintegy 1,8-2,3 millió orosz, szerb, olasz, francia, brit, román hadseregbeli tartózkodott hadifogolyként, ezeket mintegy 50 hadifogolytáborban helyezték el. Azonban a hadifogoly-téma megközelítését erőteljesen nehezíti a kapcsolódó alapfogalmak tisztázatlansága vagy pontos adatokkal való behatárolhatósága. Eleve kérdéses, hogy kit tekinthetünk hadifogolynak? A történész röviden utalt a hágai egyezményekre, amelyek elsőként foglalkoztak a katonák jogaival és kötelességeivel és elgondolásai alapul szolgáltak a hadijog számos területén, ugyanakkor kimaradt belőlük a hadifogolyokkal kapcsolatos szabályozás. A hadifogoly-állapot kialakulásához mindenképpen szükséges a hadiállapot beállta – példának a szerb Putnik vajda, szerb vezérkari főnök budapesti esetét hozta fel, akit a mozgósítás idején, de még a (nem is biztos) hadüzenet előtt feltartóztattak, de a bizonytalan jogi helyzetben éppen ezért végül az uralkodó utasítására haza is engedtek. Az előadó szóba hozta, hogy a hágai

1 Jelen írás az ujkor.hu-n megjelent beszámoló bővített változata: <http://ujkor.hu/content/dicsoseg-baberkoszoruja-helyett-kalvaria-rogos-utjan-hadifogsagrol> (Megtekintés: 2018. november 11.)

jog szerint nemcsak a katonák, hanem például a markotányosok, haditudósítók is hadifogságba eshettek – tehát mindazok, akik igazolt viszonyban álltak a küzdő alakulatokkal. Kitért arra, hogy a harcoló állam átalakítja a társadalmi élet tereit, létérdekké válik a hadszíntér és a háttország közötti viszony szabályozása, de a térszervezés részeivé válnak még a sebesülteket ellátó katonai egészségügyi-rehabilitációs intézmények és végül, de nem utolsósorban a hadifogolytáborok is, benne azokkal, akiket hatalmába kerített egy adott állam hadserege. A térszerveződések között a hadifogolytáboroké az első világháború alatt jön létre, egyrészt a foglyok létszámának nagysága miatt, másrészt mert a 19. század közepe után a modern hadviselés eljárásmodjai itt szorultak először szabályozásra. Megemlítette azt is, hogy bármilyen furcsa, de a hadifogoly életben maradásának esélye nagyobb volt, mint a frontkatonáé, bár természetesen nagy különbségek adódtak ezen belül is, gondoljunk csak az időjárási vagy ellátási viszonyok szélsőségeire. Végül kitért a kutatás problematikájának számára egyik alapvető kérdésére: miszerint a hadifogollyá válás egy bizonyos köztes lét pillanatát feltételezi, amikor a katona elveszíti harcképességét, de mint hadifoglyot még hivatalosan nem ismerik el; ez a legveszélyesebb szakasz, amelyben könnyen bekövetkezhet a hadifogoly legyilkolása. Az, hogy ez a köztes lét mennyire hadsereg- vagy ország-specifikus, az osztrák és a német kutatás egyik jelenlegi izgalmas kérdése.

Tóth Orsolya *Az Amur Kurír és a többiek. Néhány gondolat a hadifogságban kiadott újságokról* című előadásában a hadifogolyújságok kultúrateremtő szerepéről hallhattunk. Jelen tudásunk szerint mintegy 110 lapot ismerünk, de feltételezhetően a közgyűjteményekben, magánszemélyeknél még lappanghatnak ismeretlen újságok, illetve az ismertekből újabb példányok. Az előadó megemlítette, hogy az 1940-es évektől több bibliográfiában is közzétették, összefoglalták ezt a kiadványtípust, ám ez csak a közgyűjteményekben őrzöttekre terjedt ki. Az újságokról való ismeretszerzés forrása volt még az oral history is. Tartalom, illetve előállítás szerint tipizálták a hadifogolyújságokat: léteztek napi, sport-, vicc-, színházi stb. hírekkel foglalkozók, illusztráltak és illusztrálatlanok. Előállítás szempontjából voltak többezres példányszámban, nyomdában megjelent vagy litográf, hektográf segítségével ötven-hatvan példányban előállított; s végül kézzel írt, indigóval másolt újságok, ahol kézzel-kézre adták a számokat. Szólt arról is, hogy a helyben megvásárolható, beszerezhető német, francia, esetenként orosz vagy olasz lapok révén szerezték a híryanagot, így adva elfoglaltságot a fordítóknak, másolóknak, illusztrátoroknak és szerkesztőknek. Hangsúlyozta, hogy ez a hadifoglyok számára komoly kereseti lehetőséget biztosított. Olaszországi újságokat sorolt fel: a *Vezúvot* és a *Szimbázi Újság*ot (mindkettő hektográf), a genovai *Penészvirágokat*, amely kézzel írt humoros lap volt és végül az *Elbát*, amelynek 12 száma ismert, valamint a *Hadifogoly magyarok története* című kötet által említett, *Czubust* (ebből példányt nem ismerünk). Sokkal nagyobb változatosságot mutat az orosz hadifoglyok írott sajtója: volt olyan tábor, ahol két-három napilap is megjelent, havi előfizetéseket gyűjtöttek az előállításuk költségeire és többek között ebből finanszírozták a petróleumvilágítást is. Kevésbé ismert, hogy a lapok előállítása és terjesztése tiltott volt, elzárással büntették, akit rajtakaptak, akárcsak a közös felolvasások résztvevőit. A hadifogolylapok bősége miatt csak néhány tábor

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
tisztelettel meghívja Önt az

**„A DICSŐSÉG BABÉRKOSZORÚJA HELYETT
A KÁLVÁRIA RÖGÖS ÚTJÁN”**

Konferencia az első világháborús hadifogságról
című tudományos rendezvényre.

A konferencia időpontja:
2018. szeptember 20.

A konferencia helyszíne:
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
II. em. Tóth Ágoston terem
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.)

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

– Pjescanka, Tomszk, Irkutszk, Krasznaja Recska – újságjairól beszélt, amelyek a HM HIM és a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményeiben lelhetők fel. Megemlékezett a krasznojarszki tábori újság Hadtörténelmi Levéltárban őrzött Gyóni-számáról, bemutatva azt az emléklapot, amelyen Gyóni sajátkezü írásával próbáltak gyűjteni. Szólt a színházi lapokról, az urzsumi tábor irodalmi lapjáról, a *Szittyákról*, valamint a vicclapokról.

Keglovich Rita az olaszországi hadifogság bemutatását szintén statisztikai adatokkal kezdte. A háború után az olasz és a magyar fél egyaránt 580-600.000 hadifoglyot tartott számon, napjainkban a Monarchia részéről mintegy 477.000 fogollyal számolunk annak alapján, hogy a Hadifogolyiroda 1916-ban először az asinaraiakat vette számba, 1917-ben 80.000 olaszországi hadifogolyról beszéltek, végül az 1918. októberi, illetve november 4-i egyoldalú fegyverletétel következté-

ben nőtt ez a szám többszázszázra. Az előadó rámutatott, hogy az olasz kormány először szükségmegoldásokkal élt: régi épületekben, illetve a hadvezetés révén állami tulajdonban lévő földterületekre épített fabarakkokban (például Vittoria) helyezték el a hadifoglyokat. A táborok helyszínét igyekeztek a frontoktól minél messzebb, például az ország déli részén, vasútvonalak közelében, minél kisebb őrséggel megoldani. A túlszűfoaltság azonban így is elkerülhetetlen volt, noha sáortáborokkal is rendelkeztek. A háború utolsó időszakára hozták létre olyan referenciatáborokat, amelyeket a Vöröskeresztnek látogatásra javasoltak – ezekben

már zuhany, vízvezeték, áram is volt. Rámutatott, hogy az éhezés mint jelenség meghatározó volt a hadifoglyok életében, hiszen a gazdasági helyzet befolyásolta a hátország mindennapjait s ezen az élelmiszercsomagok, a Vöröskereszt próbált segíteni, így is mintegy százezres nagyságrendű az éhen halt hadifoglyok száma. A tisztok mentesültek ugyan a munkától, a hadifoglyok nagy részét azonban mezőgazdasági munkára vitték a bevonultak helyére. 1916 végétől a hadifoglyok munkába vonása olyan mértéket öltött, hogy Olaszország még kölcsönhadifoglyokat is kért szövetségeseitől, 1918-ra olyan adatunk is van, hogy kimondottan magyar mezőgazdasági munkásokat kértek. Utolsóként az előadó a hadifoglyok hazatérési lehetőségeiről beszélt, 1916-ban a Monarchia és Olaszország egyezményt kötött a csererokkantak hazatéréséről, azonban a határozott kritériumok ellenére nagyon sok visszaélés következett be, a transzportokba egészségesek is bekerültek és súlyos betegek maradtak ott. 1919-ben megindult a hazaszállítás, de ezt is diplomáciai bonyodalmak kísérték, hiszen a hadifoglyok illetősége a Monarchia felbomlásával megváltozott, demarkációs vonalakon kellett átkelni és például az erdélyieknek útlevelet igényelni. A helyzetet nehezítette a szénhiány is, a vasúti szállítás akadozott. Hivatalosan ennek ellenére 1920-ra az összes olaszországi osztrák–magyar hadifogly hazatért.

Takács Bálint ugyancsak az olaszországi hadifoglykérdést boncolgatta egy konkrét forrástípus, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hadifogly-vallomások alapján. Ezek között az 1916 és 1918 közt keletkezett dokumentumokban 29 darab olaszországi vonatkozásút talált, a többi orosz hadifogságból hazatérők nyilatkozták. Ezek tulajdonképpen kihallgatási jegyzőkönyvek, amelyben a hadifogságból hazaszökötteket és csererokkantakat kérdezték ki. Az előadó felsorolta azon betegségeket is, amelyek a csererokkantság kritériumának megfeleltek. Bemutatta a német és magyar űrlapot, amelyen a személyes adatokon kívül kérdésválasz formájában tudakozódtak a hadifogly-látogatók, az ellátás, a bánásmód stb. tekintetében. A kerületi parancsnokság igazolta záradékban a hadifogly állításainak valódiságát. Az általános ismertetést néhány személyes életsors bemutatásával folytatta az előadó, amelyet egy 1918 októberében fogságba esett és Skóciába vitt fogoly történetével zárt. Végezetül rámutatott a forrástípus, a hadifogly-vallomások hasznára: a mikrotörténet feldolgozása egyszerre alkalmas az egyedi életutak és a tanúk vizsgálatára is. Külön említette Palatinus Gyulát, akinek jegyzőkönyve mellett jelentése is fennmaradt a fogságba esés körülményeiről San Martinónál. Külön rámutatott arra, hogy a jegyzetek, papírok olaszok általi elkobzása igen esetlegessé teszi a hadifogly forrásanyag háborús túlélését.

A szünet után Rózsafi János *Néhány perc – hosszú évek* című előadásában néhány katonasorsot elevenített fel, amelyekkel kutatásai során szembesült, s amely mind azt támasztja alá, hogy nincs két egyforma hadifogly-életút. Többször hangsúlyozta a szerencse és a véletlen döntő szerepét. Hajtó Jenő a 32. gyalogezred zászlósa 1917-ben Bukovinában esett fogságba, az ő szerencséje abban nyilvánult meg, hogy tudott hegedülni, sőt, saját szerzeményű darabokat is játszott. Megjárta Habarovszkot, Krasznaja Rjecskát, majd Vlagyivosztkba kerülve egy német szállítmánnyal zenekari tagként tért haza úgy, hogy 1920. november 11-én szállt partra Triesztben. A nógrádsápi Moravcsik Károly az egri 60. gyalogezred

katonája erődítési munkára került Polába és környékére, ott tanult meg olaszul, így amikor fogságba esett, értvén az olasz parancsokat, nem mozdult. Már kísérték hátra, amikor még saját tüzérségi tűzcsapásukat is sikeresen túlélte. 1916-tól lehetett kijönnie a táborból, nyelvtudásával könnyen tudott munkát vállalni a környékbeli parasztoknál. 1918-ban a nógrádiakat megpróbálták bekényszeríteni a szerveződő cseh légióba, ezt nem vállalta, így helyben maradt, kitanulta a borbélykodást és viszonylag jól megélt. Még a maláriából is kigyógyult, majd a csóti táborból tért haza. Kis Antal zászlós civilben a párizsi Opera első hegedűse volt, a szegedi 46. gyalogezred katonájaként került Asinarára. Miután több nyelven is beszélt, francia és olasz újságokból fordított híreket, ebből élt meg, sőt, a tiltás dacára haza is hozta műveit 1919 novemberében.

Mati Márton *Osztrák–magyar hadifogság a távol-keleti régióban* című előadását az 52. gyalogezredben szakaszvezetőkén szolgált dédapa visszaemlékezései színezték, aki sebesülten esett hadifogságba. Az előadó az ő élményei segítségével elevenítette fel az orosz hadifogoly-mindennapok nehézségeit. Elsődlegesen a Japán kézre került osztrák–magyar hadifoglyokról beszélt, akik két csoportra oszthatók: az SMS KAISERIN ELISABETH legénysége az 1914. augusztusi hadüzenet után esett fogságba, mivel a hajó azidőtájt Tiencsinben, a Monarchia gyarmatterületén időzött. Hajókon vitték őket Japánba, ahol a gyűjtőtáborok után hevenyészett táborokban helyezték el őket: buddhista kolostorban, múzeumban vagy valóságos börtönben. 1915-re sikerült hivatalos táborokat kialakítani – térképen követhettük azokat a helyeket, amelyekben bizonyosan vagy feltételezhetően osztrák–magyar hadifoglyok is voltak – 1917-re koncentrált tömegtáborokat hoztak létre, amelyekben már gyengélkedő, fürdő, tiszteknek akár külön szoba is létezett. A foglyok havonta orvosi vizsgálaton vettek részt, sőt, eltávozási lehetőséget is kaptak, gyalogosan kirándulhattak a környékbeli kolostorokba és szentélyekbe, természetesen felügyelet mellett. Itt is volt mód sportra és kulturális programokra, zenére, színjátszásra: az Unalom-színben még az öröket is bevonták a szereplésbe a fényképek tanúsága szerint. Szó esett arról is, hogy az 1915-ös olasz hadüzenet után nemzetiségi összetűzések voltak a Monarchia különböző területeiről származók között – ez az ellentét 1918-ra erőteljesen fokozódott. Az előadó idő hiányában végezetül csak megemlítette a japán hadifogságba kerülők másik csoportját, akik a keleti orosz táborok japán kézre kerülése után cseréltek fogva tartót. Így járt a dédapa is, az ő visszaemlékezéséből vett részlettel zárult a beszámoló.

Kaba Eszter *A hadifogoly felesége. Női életutak és a háború* című korreferátumában egy végtelenül érdekes, ám nagyon kényes kérdéskört boncolgatott. Ő is a hadifogoly-statisztika adatainak segítségével érzékeltette, mennyire súlyos és jelentős probléma volt a Monarchia szempontjából a harcba küldöttek fogságba esése. Ám amikor Oroszországból 1918 közepén megindult a magyar hadifoglyok állami hazaszállítása, tömegesen vetődött fel a házastársi hűség fogalmának újraértelmezése. Az előadó konkrét életsorsokat bemutatva jelezte azokat a problémaköröket, amellyel egy-egy orosz fogságból hazatérő szembesülhetett. Volt, aki az 1915-ös przemysli fogságba esést követően regényesen megszökött, de elfogták és visszatartották, így 1922-ben térhetett csak haza: kisfia ekkor látta először. A magyarországi orosz hadifoglyok – mintegy 200.000 fő – 1918

márciusától, a breszt-litovszki békekötéstől 1922-ig több ütemben tértek haza, de addig is okozhattak családi bonyodalmakat, sőt tragédiákat. Ez történt annak az asszonynak az esetében is, akinek ura hazatérve halott csecsemőt talált a portáján, s bár úgy tűnt, túlteszi magát az asszony hűtlenségén, aki a megélhetés miatt prostituálódott, de a történet – válás helyett – emberölésbe torkollott s a férjet harctéri sokkra hivatkozva mentették fel. Az 1920. január 1-je előtt eltűnt személyeket holtta lehetett nyilvánítani s a procedura végén hadiözvegy-, hadiárva-ellátáshoz jutni – az összeg kicsiny volt, de biztos. Az eltűntek közül azonban sokan előkerültek. Az előadó rámutatott arra is, hogy a négy-hét éves hadifogság alatt a nőhiány meghatározó volt az életerős férfiak számára, egy olyan közegben, ahol már a tábort meglátogató vöröskeresztes hölgyek pusztá látványa is napokra szenzációszámba menő beszédtemát jelentett. Sokan képzelt barátnőhöz fordultak, mások a helybeli nők kegyeit keresték. Utóbbi esetek kihatottak a táborból hazatérő katonák életére is. Miután a foglyok hazahozatala is komoly anyagi terhet rótt az államra és gyűjtésekkel igyekeztek erre fedezetet teremteni, igen nehezen boldogultak azzal a helyzettel, ha a hadifogoly bejelentette, feleséget és gyermeket is akar magával hozni. Ezzel nemcsak helyet vett el más hadifoglyok elől, hanem komoly kockázatot rejtett az is, hogy sokan a leszerelő táborban „felejtették” a magukkal hozott családot, ráébredve arra, hogy egyházi esküvő nélkül vadházasságban élnek, amelyet itthon már szégyelltek. Volt, aki hazavitte ugyan új családját, de az asszonyok nem tudtak integrálódni. A legtöbb alkalommal azonban a hazatérő hadifogoly bevonulásakor családot hagyott itthon, így bigámistának számított, amelyre ráeszmélve megtagadta a magával hozottakat. Végül a kormány Csótról és Piliscsabáról összeszedve a „feleslegessé vált” asszonyokat, gyerekeket, a Keleti pályaudvarról toloncolta vissza őket orosz földre.

Az ebédszünetben lehetőség volt arra, hogy az érdeklődők megtekintsék a „*Hadifogoly művészek a Nagy Háborúban*” című időszaki kiállítást a kurátor, Szántó Nóra vezetésével.

1914. július 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, ezzel megkezdődött a négy évig tartó első világháború, amely a művészet világában is éreztette a hatását.

A Sajtóhadiszállás egyik alosztályaként működött a *Kunstgruppe*, a hadifestők szervezete. A beosztott művészek mentesültek a tényleges katonai szolgálat alól, a dicső ütközetek, hőstettek, magas rangú katonák portréinak megörökítését kapták feladatul. A művészcsoporthoz a háború négy éve alatt több mint kétszáz magyar tagja volt.

Más sors jutott az ezredekhez besorozott művészeknek, akik tényleges katonai szolgálatot teljesítettek, küzdöttek az első vonalban, többen közülük hősi halált haltak, súlyos sérüléseket szenvedtek, illetve hadifogságba kerültek.

A hadifogság ideje alatt különböző tevékenységekkel töltötték el szabadidejüket a hadifoglyok, voltak, akik nyelveket tanultak, olvastak, kártyáztak, sakkoztak, sportoltak, tanfolyamokat, színházi előadásokat szervezettek, művészi dobozokat, kereteket faragtak, festettek, rajzoltak, szobrászkodtak.

A szerb, az orosz, az olasz és a román hadifogoly életről is maradtak fent művészi színvonalú alkotások, amelyeknek segítségével bepillantást nyerhetünk a hadifogolytáborok mindennapi életébe.

A niši tisztii hadifogolytáborban a szerb parancsnokság engedélyével külön művész szobát hoztak létre, ahol a többiekhez képest nyugodtabb körülmények között tudtak alkotni Lakatos Artúr és Szász István festőművészek. Őrség kíséretével kijárhattak a városba, utcaképek festése mellett a niši székesegyház falfestményeit készítették. A festékeket elsősorban saját kezűleg porfestékből állították elő, de a szerb parancsnok segítségével tudtak hozatni jó minőségű festékeket és anyagokat.

Szöllősy Aladár festményein a balkáni halálmars pillanatai elevenednek meg, a két hónapig tartó, 700 km-es út rettenetes szenvedésekkel járt, a hadifogolyoknak nem volt jutott elegendő élelem és megfelelő ruházta sem állt rendelkezésre a hidegben. Az út során készített apróbb vázlatokat az olaszországi hadifogságban dolgozta ki a művész.

A legtöbb hadifogolytábort, körülbelül háromszázat Oroszország területén, legnagyobb részüket, hozzávetőleg kétszázötvenet Szibériában állítottak fel. A hadifoglyokat Oroszország belsejébe a transzszibériai vasúton szállították. A táborba vezető úton az embereknek önmagukról kellett gondoskodniuk. Kézpénzt kaptak, de ezek a kifizetések azonban rendszerint késtek, és nem álltak összhangban az előre megígért összeggel. Kiegészítő keresetként több táborban a művészek megrajzolták fogva tartóik és családtagjaiknak portréit, megrendelésre víz- és olajfestményeket készítettek. Kimehettek alkotni a táborok közelében található városokba, képeikből kiállításokat szerveztek, ahol a lakosság vásárolhatta a műveikből.²

Suslik Ádám levéltáros *Munkára kiadott hadifoglyok és azok problémái Sopron vármegye vonatkozásában 1914–1918 között. Egy ügyeleti tiszt jelentései* címmel egy Sopron vármegyei vonatkozású jelentéseggyűttest ismertetett, amelynek készítője dr. Müller József tartalékos hadnagy ügyeleti tisztként szembesült a hadifoglyokból álló munkásosztagok problémáival. A Magyarországra került szerb, orosz, olasz stb. hadifoglyokból ugyanis a bevonultatottak helyére hadifogly-munkásosztagokat szerveztek, akiket igény alapján a jegyző vagy az előljáróság révén az illetékes katonai parancsnokságtól lehetett kikérni. Háztartásonként maximum két-három hadifogly, településenként legfeljebb 20 fő volt foglalkoztatható, személyenként 30 fillér napidíj-fizetés ellenében. Sopron vármegyében főleg oroszokra volt igény, a többit vérmérsékletük miatt mellőzték, egészen a breszt-litovszki békekötésig, szerepük csak utána értékelődött fel. Sopron vármegyében a boldogasszonyfalvi táborból kerültek ki munkások, az ügyeleti tiszt feladata volt a bánásmód, a munkaszüneti alkalmak betartatásának ellenőrzése. Sok volt a panasz testi fenyítés miatt, kikötéssel büntették a kihágásokat jogi eljárás nélkül, sokszor csereberélték a kiutaltakat, illetve visszavitték őket, így sokszor nem stimmelt a létszám. 25-50 szökés is előfordult, ezek azonban azt jelentették, hogy az illetők „elkőboroltak” a kocsmába. 1917-től előfordult a foglyok átcsábítása is

2 A kiállítás Szántó Nóra által írt vezető szövege.

egyik gazdától a másikhoz, amelyet szeszestállal, nők bevonásával értek el. El-lenszegülés egyszer fordult elő a büki cukorgyárban, erre a volt orosz hadifoglyok bujtották fel az ittenieket. Ruszton az olasz és a szerb hadifoglyok a napszámon verekedtek össze. Természetesen Sopron vármegyében is születtek a hadifoglyok révén balkézről gyermekek, őket a soproni árvaházban helyezték el.

A következő három előadás szorosan kapcsolódott egymáshoz: a Néprajzi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum együttműködésében a Néprajzi Múzeum által menedzselt projekt gyűjteményi tudásbázisra építve vállalkozott a világháború magyarországi tárgyi emlékezetének hiteles bemutatására. Az első világháború tárgyi emlékei c. online gyűjtemény az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának támogatásával készült. A közös digitális katalógus elérhetősége: <http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.start.php>. Ezekből a gyűjteményekből adtak ízelítőt kollégáink.³

Sedlmayer Krisztina a tárgyegyüttesekről szóló blokk nyitóelőadásában a Néprajzi Múzeum hadifogolyemlékeiről beszélt. Három csoportba sorolta ezeket: az esztergom-kenyérmezei homogén anyagegyüttes, a családi tulajdonból származó darabok és végül a gyűjtők révén bekerült anyag. Az esztergom-kenyérmezei tábor a kezdetektől, 1914-től működött, ahol az eladásra szánt ajándék- és dísz tárgy-készítés összefüggött a tábor látogatottságával. A vendégek, látogatók egyfajta látványosságként kezelték a tábort, szabályosan szuveníreket vittek haza. A Vöröskereszt becsértéket adott a foglyoktól vásárolható tárgyaknak. Győrffy István egyik első ifjúkori munkája volt ennek jegyzékelése. A táborban antropológiai, etnológiai és nyelvi gyűjtés is zajlott. Az előadó kitért arra, hogy a tábor kezdeti időszakában a hadifoglyok közt a zsúfoltság miatt járvány pusztított, ennyi hadifoglyra ugyanis egyik hadviselő állam, így a Monarchia sem volt felkészülve. Székesfehérvár-Sóstóról is érkeztek faragványok: tipizálhatóan gyermekjátékok, talpaskeresztek, papírvágó kések, képkeretek. Különlegességnek számítottak az ördöglakat technikával összeállított tárgyak, illetve egy intarziás balalajka. – A családi tulajdonból származó tárgyak közül az előadó egy sétatobot mutatott be, ami történetet szorító kézben végződött. – A gyűjtőktől bekerült tárgyak magyarok által hadifogságból hazahozott művek: bot, borotvatarító doboz (utóbbi iskolai tolltartóvá alakult a következő nemzedék használatában). Érdekességnek számít egy képkeret: a készítője az első világháború előtt kiment Amerikába, a háború kitörésekor hazaindult, de Nyugat-Európában fogságba esett, ott készítette a keretet. Végezetül az előadó szólt a digitális katalógusról, amelybe eddig 238 tárgy került bele s ezekből a hadifogsággal kapcsolatos csoport jól kirajzolódik.

Závodai Szilvia *Hadifoglyok által készített tárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében* címmel megtartott előadásában rögtön jelezte, hogy a digitális katalógusba a Hadtörténeti Múzeumból hadifoglytárgy nem került be, inkább frontemlékek. Az általa bemutatott műtárgyakról a háttérinformáció kevés.

3 Vö. Sallay Gergely Pál – Závodai Szilvia: *Az első világháború tárgyi emlékei magyarországi múzeumok gyűjteményeiben* című online gyűjtemény bemutatása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18. Szerk. Závodai Szilvia. Budapest, 2018. 361–364. o.

Előadásában a fából készült emléktárgyak pontos anyagmeghatározására koncentrálva öt csoportba sorolta a gyűjteményi darabokat: a türelemmunkákból egy hidat és egy hídtöredéket, egy buzogányt, a játékok közül egy mechanikus, madarakkal díszített példányt mutatott be. Megtudhattuk, hogy bükk-, illetve szilvafából készültek a használati tárgyak: kanalak, kések villák. Megcsodálhattunk egy íróasztali, facipővel díszített itatóspárnát (tappert), végül a dohányzásal összefüggő tárgyak meglehetősen változatos csoportját tárta elénk az előadó, megemlítve azt is, hogy az eladásra készült tárgyak sokszor a Hadsegélyző Hivatal közvetítésével jutottak el a közönséghez.⁴

Gál Vilmos a Magyar Nemzeti Múzeum egy összetett gyűjteményét mutatta be, amely Bárkány Jenő eperjesi építész személyéhez kapcsolódik. Az első világháború alatt először járványbarakkokat tervezett, de 1914-ben hadifogságba esett s Szibériából csak 1920-ban tért haza Eperjesre. 1929-ben itt alapította meg a Zsidó Múzeumot, a második világháború alatt hamis iratokkal Budapesten bujkált, majd visszatért Eperjesre, ahonnan 1952-ben kitelepítették. Később a csehszlovákiai Etnográfiai Intézet munkatársa lett, gyűjteményét 1954-ben adta el az államnak, mely továbbajándékozta a magyar államnak. Így került közgyűjteménybe. – Bárkány tudatosan rajzolt, faragott, fényképezett, naplót írt, Amberg József iparművész – az 1956-os utcarajzok szerzője – hagyatékából is megvásárolta annak első világháborús hadifogoly-tábori rajzait. Több tárgy esetében gyaníthatóan a terv az övé, de más volt a kivitelező, mint például a 12 darab fakarikatúráé is. – Bárkány saját maguk által készített iparcikkeket is hazahozott (fogpor, fogpaszta, púder) – ezek csomagolását mivesre készítették saját nyomdájukban és a termékeket a hiánygazdálkodás miatt remekül értékesítették. Bárkány igen tudatosan állított emléket az oroszországi hadifogságnak, erre utal az is, hogy Habarovszkban bemutatott kiállításának fényképét és meghívóját is csatolta a gyűjteményhez.

Forgács Márton *Hadifogság a közép-ázsiai táborokban* címmel a Közép-Ázsiában létesített hadifogolytáborokról tartotta előadását. Ide mintegy 40-50.000 hadifogoly érkezett, ez nagyjából egytizede a Szibériába került osztrák–magyar raboknak. Betekintést nyerhettünk a térség orosz fennhatóság előtti változatos etnikai és politikai viszonyaiba, amelyek később a hadifoglyok sorsára is kihatottak. Az előadó Palkovics Ferenc Hadtörténeti Múzeumban őrzött levelezése, illetve a *Hadifogoly magyarok története* című könyvben található fényképek alapján mutatta be a táborokat, életkörülményeket. Érdekességként említette meg, hogy a steppei területeken lévő táborokból, mint Akmolinszk (ma: Asztana) vagy Perovszk (Kizil-Orda) jurtákat bérelve is kiköltöztek egyes tisztak a kényelmesebb életvitel érdekében. Felhívta a figyelmet arra, hogy bár sokan a fekvése alapján kellemesebb éghajlatúnak képzelik e vidéket Szibériánál, a szélsőséges kontinentális időjárás rendkívül hideg telekkel és forró nyarakkal nehezítette a foglyok sorsát, különös tekintettel a tisztai ranggal nem rendelkező legénységre, amelyek sokszor mezőgazdasági vagy építkezési munkákat kellett végezni. Mihálótz

4 Vö: *Závodi Szilvia*: Válogatás a Hadtörténeti Múzeum első világháborús hadifogoly-emlékeiből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2018. 205–219. o.

Katalin vöröskeresztes nővér bejárásai nyomán a táborokban előforduló magyarok számát az előadó mintegy 35.000 főre becsüli. Szökni szerinte Kína felé nem volt ajánlatos, Afganisztán felé inkább, ahol egy német expedíció 1915–1916 folyamán tett arra sikertelen kísérletet, hogy szövetségesnek nyerje meg az afgán emírt. Sokan azonban, amikor már tehettek volna, sem tértek haza, hanem Közép-Ázsiában kezdtek új életet. Az előadó végezetül kitért arra, hogy számos hadifogoly kényszerült arra, hogy az orosz polgárháborúban a Vörös Hadsereg soraiban részt vegyen a helyi lakosság autonómiatörekvéseinek (Kokandi Autónomia, illetve a Buharai Emirátus) letörésében; akadt azonban arra is példa, hogy a felkelők oldalán vettek részt a harcokban.

Stencinger Norbert *Egy zászlóaljparancsnok hadifogsága – Tóth-Kádár Vilmos története* címmel egy hivatásos katonatiszt életpályájába nyújtott betekintést. Tóth-Kádár személye a Hadtörténeti Múzeumban azért számít különlegesnek, mert ő a későbbiekben a Múzeum megalapítása és támogatása terén kiemelkedő szerepet játszott, gyakori vendége volt az intézménynek, s 1848–49-es, kufsteini rabságot szenvedett katonaöse révén kötődése még erősebb volt. Az előadó Tóth-Kádárt a 24. honvéd vadászzászlóalj parancsnokaként mutatta be, akit alakulatával 1918 őszén ukrán területen vetettek be rendfenntartóként. Itt erősen romlott a harci morál, a zászlóalj már több lázadáson volt túl, mikor augusztus végén átvezényelték őket az olasz frontra. Itt érte őket az összeomlás, elvonulás közben, az egyoldalú fegyverletétel következtében a teljes hadosztály olasz fogságba esett. Tóth-Kádár Vilmos élményeit mintegy tíz naplófüzetben jegyezte le, így részletes információkkal rendelkezünk rabságának körülményeiről is. Fogolytársai között igen előkelő tisztekkel találkozunk, olyanokkal is, akik a későbbiekben jelentős politikai vagy katonai szerepet tölthettek be a két világháború közötti Magyarországon. Fogvatartásuk színhelye Monte Cassino volt, a híres apátság lábánál elhelyezkedő épület. Tóth-Kádár meglehetősen negatív benyomásokat szerzett az ott kialakuló ukrán, szerb, balkáni, délszláv nemzetiségi ellentétekről, a tiszti gyűléseken az összeomlás kérdéséről kialakult parázs vitákról. Naplója rendkívül értékes alakulattörténeti és helytörténeti adatokat, fényképeket tartalmaz, melyek feldolgozása még folyamatban van.

Bonhardt Attila *A magyarországi leszerelő táborok* megítélésében is kényes kérdéskörébe vezette be a hallgatóságot. A legemblematikusabb név Csóté, amely politikai szlogen né vált és internáláshoz hasonlították 1945 után. Eredendően azonban a leszerelő táborokat azért hozták létre, hogy gyorsítsák azt az adminisztrációt, amelynek a végén a katona visszavezethető a családjához. 1918 decemberében a spontán vagy szervezett hadifogoly-hazaszállítás kezdetekor született meg az utasítás a leszerelés menetéről. Fogadóbizottságok várták a hazatérőket, a további izgatások elkerülése és a járványmentesítés (nem vesztégzár!) érdekében táborba terelték őket. A táborok két részre oszlottak: az érkezőket fertőtlenítés céljából egy átmeneti részbe terelték, ahol három napig tartották őket, kiszűrve az egészségesek közül a betegeket, egy végső orvosi vizsgálattal lezárva az egészségügyi ellenőrzést. Ezt követően ruházatukat pótolták, majd következett az úgynevezett „bemutató”, a személyi azonosság igazolása. Az úgynevezett „bemutató lap” négy példányban készült, ebből egyet az illető kapott kézhez a leszerelési díj

átvétele során. A tétlenség ideje alatt unatkozó katonákat szórakoztató előadások és muzik segítségével kötötték le, leveleket ellenőrzés nélkül írhattak hozzátartozóiknak, végül ingyenesen utaztatták őket haza. A leszerelő táborok Zalaegerszezen és Csóton működtek, Miskolcon is létrehoztak egyet, s végül, a nagy hazaszállítások lezajlása után, a zalaegerszegit Inotára helyezték át. Eredendően ki volt tiltva a hírszerzés és a csendőrség, 1919 októberétől azonban az egészségügyi szűrést politikai is kiegészítette, a „nemzetvédelmi”, majd „tájékoztató” tisztek megjelenésével, s gyakoriá vált a 14 napon túli visszatartás is. 1922. november 1-jén feloszlatták, 1923. június 3-án pedig megszüntették a leszerelő táborok intézményét, amelyekben fennállásuk alatt mintegy 200.000 fő fordult meg.

Szántó Nóra *„Elvesztett idők” – Hadifogság művészszemmel* című záró-előadásában a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének gazdag hadifogoly anyagába engedett bepillantást értő kézzel kiválasztott diaanyaga segítségével. Nem a Sajtó(fő)hadiszálláshoz rendelt művészek, hanem a frontra és hadifogságba kerültek munkáiból válogatott: előbbieket, mint tudjuk, nem is kerülhettek olyan szituációba, hogy ellenséges kézre jussanak. A viszonylag védett helyzetben lévő művészekhez képest az alakulatoknál szolgálóknak bajtársaikhoz hasonlóan meg kellett küzdeniük a napi viszontagságokkal, s bár művészi kvalitásaik eltérhettek egymástól, hű krónikásai voltak a hadifogságnak is. Az előadó három kevésbé ismert művész: a balkáni halálmenetet és az olaszországi hadifogságot túlélő Szöllősy Aladár és Lakatos Artúr, illetve a Gyóni-rajongó iglói rajztanár, Tscherik Ernő oroszországi élményanyagán alapuló műveit mutatta be, kommentálva a látottakat s felhívva a figyelmet a történetileg érdekes apró részletekre.

A hallgatóság soraiból kérdések, hozzászólások is elhangzottak, amelyek világosan tükrözték a nagyfokú érdeklődést és mai napig tartó egyéni érzékenységet a téma iránt. A nap folyamán az interdiszciplináris megközelítésnek köszönhetően egy kutatási terület tükröcserepeiből összetett, még sok módon árnyalható kép kezdett formálódni a hallgatóság számára a hadifogoly-élet általános jellemzőiről és specifikumairól. A konferencia révén lehetőség nyílt arra, hogy előadással mutakozhassanak be fiatal kutatók, s a kialakuló diskurzusok során körvonalazódni látszik egy olyan tudományos fórum is, amely időről-időre teret ad az új kutatási eredményeknek. Öröm, hogy ennek a konferenciának, a háborús hátország-konferenciák sorozatához hasonlóan a színhelye és szervezője a magyar hadtörténet kutatásának kompetenciaközpontja, a HM HIM lehetett, amely a továbbiakban is boldogan vállalja ezt a szerepet.

A REPORT ON THE CONFERENCE ON FIRST WORLD WAR CAPTIVITY
TITLED *THE STONY PATH OF THE CALVARY, INSTEAD OF THE LAUREL WREATH OF GLORY*

On 20 September 2018, the Hungarian Military History Institute and Museum was the venue of yet another event focusing on the history of the First World War. The theme this time was captivity in the Great War. The report sums up the discourses of the 15 lecturers.

BERICHT ÜBER DIE WISSENSCHAFTLICHE VERANSTALTUNG MIT DEM TITEL:
„STATT LORBEERKRANZ AUF DEM DORNENVOLLEN LEIDENSWEG“ – KONFERENZ ÜBER
DIE KRIEGSGEFANGENSCHAFT IM ERSTEN WELTKRIEG

Am 20. September 2018 beherbergte das Institut und Museum für Militärgeschichte erneut eine wissenschaftliche Veranstaltung, die auf einen Teilbereich des Ersten Weltkrieges fokussierte: diesmal war das zentrale Thema die Kriegsgefangenschaft. Dieser Bericht stellt die Referate der fünfzehn Vortragenden auszugsweise vor.

Rákóczi Katalin

PONGÓ JÁNOS (1919–1998)

Ha egy ember életét meghatározza környezete, amelybe beleszületett, úgy Pongó János fegyvertörténész életére a zsellér- és kisparaszti származás volt meghatározó jellegű. Családja nagy szegénységéből legfőbb kincsként a föld szeretetét hozta magával, annak a termőföldnek a feltétel nélküli imádatát, amely emberek, állatok, növények életét meghatározza és fenntartja, és amely nélkül nincs élet. Minden gond és nehézség közepette ő a természetben keresett fogódzót.

1919. november 15-én született Jászapátiban. A nagy nélkülözés mellett ott talált a család lehetőséget arra, hogy a négy elemi iskolai osztály (1926–30) elvégzése után a város nyolcosztályos gimnáziumába írassa be tehetséges, jófejű gyermekét.

A jelentkező anyagi hiányosságokat magának a tanulónak kellett pótolnia, ezért gyenge előmenetelű osztálytársakat tanított délutánonként, korrepetálásokat tartott és egyéb feladatokat is vállalt. Bevallása szerint sohasem tudott elkészülni a másnapi leckével, de nem is volt szükség erre, mert, ahogy tanítványainak elmagyarázta a feladatokat, maga is elsajátította. 1939-ben érettségizett, majd a továbbfejlődés útjaként a hadsereg kínálkozott, az jelentett számára elfogadható megoldást.

A továbbiakban saját kezűleg írott önéletrajzából idézünk. *„Érettségi után, minthogy szegénységünk miatt továbbtanulásra nem volt lehetőségem, 1939. febr. 1-én bevonultam katonának a 20/I. gy. zj-hoz, Berettyóújfaluba. Mint karpaszományos, tartalékos tiszti tanfolyamon vettem részt, amit sikeresen elvégeztem. Mivel időben nem szereltek le, s a háborús viszonyok miatt kilátás sem volt rá, továbbszolgálatot vállaltam. Mint tsz. zászlóst a 16. hv. zj-hoz osztottak be, Bajára. 1940 végén gazdászati tiszti tanfolyamra jelentkeztem, amit 1941 júliusáig sikeresen el is végeztem. Beosztást a IX. hadtest pság. 2. sz. gbfőnöki helyére kaptam, Kolozsvárra. Ebben a beosztásban, a hadtest Sopronba telepített részlegénél kerültem hadifogságba, 1945. ápr. 1-én. A hadifogságot*

a SzU.-ban, a Krasznodári körzet több hf. táborában töltöttem, s 1947. jún. 27-én kerültem baza.²¹

A háborús tevékenységét vizsgáló bizottság igazolta, így maradhatott a Honvédség kötelékében tényleges szolgálatban. 1948 márciusában a Honvéd Levéltár és Múzeum gazdasági hivatal (gh.) főnöki helyére került. Augusztus 1-jétől már százados.²

„1949 végén – kérésemre – átminősítettek múzeumi tisztté s a Múzeum könyvtár-vezetői helyére osztottak be. 1951–1955 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szereztem, azt megelőzően 3 hónapos könyvtárosi szaktanfolyamot végeztem” – olvashatjuk tovább önéletrajzában.

Ebben az időszakban (1954-ben) írt Pongó János őrnagyról kötelező minősítést dr. Csillag Ferenc alezredes, a Múzeum parancsnoka: „A Múzeum közel tizenötezer kötetes szakkönyvtárának vezetője. Munkakörét nagy szeretettel és odaadással látja el. Szakismerete elmélyítése érdekében könyvtárosi szaktanfolyamokat végzett el – kiváló eredménnyel. Ezen felül a Tudományegyetem esti tagozatára is beiratkozott, ahol jelenleg negyedéves hallgató. Beosztásának kifogástalan ellátása mellett az egyetemet jó eredménnyel végzi, ami rendszeres és szívós munkáján alapszik. Katonai kiképzését a Pol. Fcsfég. alacsonyabb fokon tisztii csoportjával nyeri, az elméleti tárgyak többségéből kiváló előmenetelt mutat fel. Viszonylag gyöngébb a gyakorlat terén. /terefoglalkozások, fegyverismeret/. Pártonkívüli, az egyetemen vesz részt a politikai oktatásban, jó tájékozódottsággal rendelkezik. Különösen a marxista pol. gazdaságtant tanulja odaadással. [...] Szorgalmas, csendes természetű, feladatok elvégzésében példásan kötelességtudó. Fejlett szociális érzékkel rendelkezik, az intézet beosztottjaival szoros kapcsolatot tart, sorsuk iránt érdeklődik, de hibáik elnézésére is hajlamos. Munkaterületét szereti és megbecsüli, beosztásában kiválóan megfelel.”²³

1948 novemberében megnősült. Vagyontalanul kezdte meg életét házasságában is, felesége, Avar Katalin a Pénzjegynyomda dolgozója volt, szintén vagyontalan. Az első közös lakásukat a felesége és annak anyja bocsátotta a rendelkezésükre azzal a reménnyel, hogy a munkahelye majd hozzásegíti egy szolgálati lakáshoz, de erre nem került sor. Két gyermekük született: Péter (1949) és Katalin (1951).

Mint már említettük, történelmi szakképesítését 1951–55 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékének hallgatójaként szerezte meg és közben elvégezte a könyvtárosi szaktanfolyamot is. Párhuzamosan nyelvtudományokat is folytatott (német, latin) és németből felsőfokú nyelvvizsgát is tett.

Pályáján törést jelentett, hogy az 1956-os események következtében 1957 tavaszán kilépett a tényleges tisztii állományból, de polgári alkalmazottként továbbra is elláthatta a feladatait és munkakörét, anyagiakon kívül semmilyen más

1 HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Központi Irattár, Személyi okmánygyűjtő (tartalékos tisztiek részére) 38829. szám (a továbbiakban: Személyi okmánygyűjtő): Önéletrajz (1967) Rövidítések: gy.: gyalogos; zj.: zászlóalj; tsz.: továbbszolgáló; hv.: határvadász; pság.: parancsnokság; gh.: gazdasági hivatal; SzU.: Szovjetunió; hf.: hadifogoly.

2 Személyi okmánygyűjtő: Személyi adatlap, 40. pont.

3 Személyi okmánygyűjtő: Minősítési lap, 1954 okt. 27. Pongó János 1950. augusztus 1-jétől volt a Könyvtár vezetője. Pol.Fcsfég.: Politikai Főcsoportfőnökség.; Pol.: politikai.

hátránya nem származott ebből. Önéletrajzában úgy írt erről, hogy 1956-ot követően „*átszervezés folytán polgári állományba kerültem, előbbi munkaköröm megtartásával, majd fegyver-előadói helyre kaptam beosztást, mint tudományos munkatárs.*” Feladata volt, hogy a Múzeum állományában lévő régi fegyverekkel ismerkedjen meg, amit oly alaposan meg is tett, hogy a Múzeum parancsnoka, Dr. Csillag Ferenc ezredes mellett régi fegyverekkel foglalkozó más munkatársra nem is volt szükség.

Legfontosabb tevékenysége ekkor a háborús pusztítást túlélte régi fegyverállomány pontos meghatározása volt, ami sokszor külföldi szakmai segítséget is igényelt. Az 1960-as évek elején lehetőséget kapott arra, hogy a kelet-berlini Unter den Linden sétányon lévő Német Történelmi Múzeum [Museum für Deutsche Geschichte, más megnevezéssel: Arsenal] meghívására tanulmányútra menjen, ahol az akkori idők legképzettebb európai fegyvertörténészével: Dr. Heinrich Müllerral dolgozhatott együtt. A következő években elmélyült szakmai ismeretekkel kialakította a régi fegyverekre vonatkozó raktári rendet a pontosan leírt típusok ismertetésével.

Mindemellett be kellett kapcsolódnia a permanensen napirenden lévő kiállítási munkákba is.

Ő rendezte a „Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában” című kiállítást, a vezető füzetet is ő írta, amely 1964-ben jelent meg. A későbbiekben Halápi Lászlóval közös rendezésük volt a Magyar Néphadsereget bemutató kiállítás.⁴ Munkatársként vett részt az 1848–49-es szabadságharc történetét bemutató állandó tárlat 1971–73 között zajló munkálataiban. A kiállítás létrehozói – köztük Pongó János – a Művelődésügyi Minisztérium által „a tartalom és a megjelenítés tekintetében egyaránt kiemelkedő színvonalú kiállítás megrendezéséért” odaítélt, megosztott nívójutalomban (nívódíjban) részesültek.⁵ A Magyarország hadtörténete a honfoglalástól a Rákóczi szabadságharcig témájú kiállítás rendezője is Pongó János volt, az 1975-ben megjelent kiállítás-vezetőt is ő írta. Néhány más, szakmai kiállításban való részvétel mellett hatalmas feladatot jelentett a szép, modern installációban, a múzeumi kiállítási tér hét termében bemutatott, 1974 végén megnyílt fegyvertörténelmi kiállítás rendezése, amelyből három teremnyit Pongó János alkotott meg. (A kiállítás többi részének megrendezését Lugosi József, akkor ifjú katonatiszt-fegyvertörténész kollégánk végezte.)

A Múzeum első évkönyve, „Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 1.” címen 1971-ben jelent meg. Az intézmény történetének kutatásával és megírásával Csillag Ferenc parancsnok Pongó Jánost bízta meg. Pongó „Az Országos Hadtörténelmi Múzeum története 1. rész. A Múzeum életre hívásától a felszabadulásig” címmel, közel 50 oldalas, színvonalas tanulmánnyal tett eleget a feladatnak.⁶ Írása – mint a Múzeum második világháború előtti történetéről született első összefoglalás – ma is alapmű. Szakcikkei jelentek meg a Hadtörténelmi

4 A vezetőt Halápi László írta, 1968-ban jelent meg.

5 *Múzeumi Közlemények*, 1973. 2–3. sz. (Budapest, 1973.) 146. o.

6 Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 1. Szerk. *Molnár Pál*. Budapest, 1971. 7–71. o.

Közleményekben is. Kollégájával, szobatársával, Balázs József alezredes, történeüsszel „Pisztoly-könyvet” írtak.⁷

Precízen dolgozott, de különös szakmai ambíciók nem fűtötték, úgy tűnt, nem akar nagyobb karriert csinálni és nem akarta a figyelmet magára felhívni. Felkészültsége, ismeretei pedig sokkal több önbizalmat adhattak volna számára, de az sem látszott rajta, hogy várja az elismeréseket.

Nem volt vezető típus, bár rangidős civilként gyakran kellett osztályvezető-helyettesi feladatokat ellátnia. Természetesen őt is jellemezték a jó és a kevésbé pozitív megnyilvánulások, ahogy mindnyájunkat. De emberséges ember volt, aki előtt mi, a munkatársai sem szégyelltük hibáinkat, hiányosságainkat. Alapvető létformája volt, hogy jó barátként és bajtársként, szakmai segítségért vagy emberi gondjaival bárki hozzáfordulhatott. Társaságkedvelő, empatikus alkat, aki a tulajdonát is mindenkivel boldogan megosztotta. Ez a tendencia főleg a szőlővásárlása után bontakozott ki teljes mélységében, amikor bárki beállíthatott hozzá, nem volt alkalmatlan, az a kert biztos pont volt az életében. Csendes, halk szavú, nyugodt természetű, kötelességtudó, dolgozó, munkájában elmélyült és alapos volt. Így vívta ki a munkatársak megbecsülését és szeretetét. Ha azonban nagyon a földre nyomták a gondok és problémák, – például nagyon fájt neki, hogy munkás élete során még külön lakást sem tudott a családjának szerezni – szívesen nyúlt egy-egy pohár bor után. Nyugdíjba menetelét követően még mintegy két évtizedet töltött szeretett családjá, leszármazottai körében.

20 éve nyugszik a Farkasréti temetőben: „DÉDI”; felesége halála után vele egy sírban, egy sírkő alatt, eggyé válva az éltető földdel, amelyből vétetett. Legyen számodra könnyű a föld, kedves egykori kollégánk, Pongó János.

JÁNOS PONGÓ (1919–1998)

The short article commemorates arms historian János Pongó who died twenty years ago. János Pongó was born in 1919. After graduation, in 1939, he was drafted and at the end of the Second World War, he was taken prisoner by the Soviet Red Army. He returned from captivity in 1947. He worked at the Hungarian Military History Museum from 1948 until his retirement.

JÁNOS PONGÓ (1919–1998)

Mit dem kurzen Aufsatz erweist die Verfasserin dem Andenken des vor zwanzig Jahren verstorbenen Waffenhistorikers János Pongó die Ehre. Pongó wurde 1919 geboren, zog nach dem Abitur 1939 in die Armee ein, und geriet am Ende des Zweiten Weltkrieges in sowjetische Kriegsgefangenschaft, aus der er 1947 nach Hause zurückkehrte. Von 1948 bis zu seiner Pensionierung arbeitete er im Museum für Militärgeschichte.

7 Balázs József – Pongó János: *Pisztolyok, revolverek. Rövid fejlődéstörténet.* Budapest, 1977.

Tóth Orsolya

NÁDAS EGON (1945–2018)

Idén nyáron ismét búcsút kellett vennünk egy kollégánktól.

2018. június 3-án elhunyt Nádas Egon, aki 1966. október 1-jétől 2004. június 28-ig, 39 éven át a Hadtörténeti Múzeum fémrestaurátoraként dolgozott. A búcsúzás még a szokásosnál is fájóbb, hiszen személyében nemcsak egy kiváló és mindenki által nagyra becsült munkatársat, hanem egy hűséges barátot is elveszítettük.

Egon azon munkatársaink közé tartozott, aki munkás életét az intézmény falai között töltötte. Fiatalemberként lépte át először az intézmény kapuját, majd több évtizeden át lelkesen és kitartóan végzett munka után vonult nyugdíjba onnan.

Egész életében szenvedélyesen szeretete a Hadtörténeti Múzeumot, a várbeli épületet, a raktárakban őrzött tárgyakat, a múzeumi munkát és a hosszú idő során megismert sok-sok kollégát.

Közel négy évtizeden át azon dolgozott, hogy a Múzeum ütött-kopott, sérült és hibás fémtárgyait, szobrait, fegyvereit javítsa, megtisztítsa a ráakódott évtizedes-évszázados kosztól és visszaadja eredeti szépségüket. A munkája a hivatása volt.

A sors rendelte úgy, hogy ő az 1960-as évek közepén a Hadtörténeti Intézet és Múzeumhoz kerüljön és e falak között találja meg életre szóló hivatását, valamint munkájának köszönhetően széles baráti körét.

1965 nyarán sorkatonai szolgálatra az intézményhez vezényelték, ahol egy évig mozigépésszésként dolgozott. Ezen idő alatt megismerkedett a múzeumi munkával, amelyet annyira megkedvelt, hogy szolgálatának letelte után kérte áthelyezését.

1966. október 1-jétől állandó beosztásba került a „Hadiba” – ahogyan annak idején a kollégák becézték szeretett intézményüket –, mozigépész és vasipari szakmunkásként alkalmazták. 1970-ben elvégezte a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ alapfokú restaurátor tanfolyamát, ezért 1972. július 1-jétől iparművészi, később restauratori munkakörbe helyezték át.

A hosszú évek során elsajátított gyakorlati ismereteit szakmai képzésekkel igyekezett tovább fejleszteni. 1976 és 1978 között elvégezte a középfokú restaurátor tanfolyamot, majd 1992-ben felsőfokú fém restaurátori oklevelet szerzett.

Szakmai fejlődését mindig nagyon fontosnak tartotta, a restaurátorkollégákkal és a hazai műtárgyvédelem szakembereivel kialakult szakmai-baráti kapcsolatokat féltőn ápolta.

Munkája során több száz tárgyat restaurált, egy-egy problémás eset kapcsán nem volt rest több hetes munkával, szakmai kapcsolatainak „mozgósításával” felkutatni a legmegfelelőbb pótanyagokat. Az 1990-es években hetekig kutatott egy szablya markolatához szükséges cápa bőr, vagy a felsőfokú tanfolyam vizsgamunkájaként restaurált 17. századi török szablya markolatáról hiányzó kövek pótlása után.

Nagy megtiszteltetés volt számára, hogy restaurálhatta Klapka György török motívumos díszszabljáját.

Az ő munkájának köszönhetően kerülhetett a figyelem középpontjába Buttler János, a Ludovika Akadémia mecénásának mellszobra, amely évtizedekig az Akadémia parkjában állt, majd a háború után sokáig a Hadtörténeti Múzeum pincéjében porosodott elfeledve. Egon a baráti beszélgetések alkalmával mindig nevetve mesélte el, hogy amikor nekiállt a nagyméretű bronzalkotás megtisztításának, egyszerűen nem tudott rájönni, hogy milyen ismeretlen anyag fedi vastagon a szobrot. Elképzelése sem volt arról, miként került oda és hogyan tudja tőle megszabadítani? Idős kollégák, egykori ludovikás hallgatók elbeszéléséből derült fény a titokra. Elmesélték neki, hogy időnként a tisztjelölteknek ki kellett fényesíteni a parkban álló szobrot, hogy szépen csillogjon. Ők a szokásnak megfelelően cipőpasztával suvickolták és a felvitt rétegek alaposan befedték a szobor felületét. Egonnak sok fejtörést okozott a megoldás, de végül több hetes megfeszített és nehéz munka után a kiállítás egyik látványos eleme lett az eredeti állapotába visszaállított Buttler-szobor.

Egon, ha megtehetette volna, soha nem vált volna meg a Múzeumtól, de megromlott egészségi állapota miatt a munkát be kellett fejeznie. 2004. júniusban ment nyugdíjba, de kapcsolata az intézménnyel és a régi kollégákkal továbbra sem szűnt meg. Az utóbbi néhány évig, ha csak tehetette, meglátogatta a barátait, megnézte az új kiállításokat és lelkesen olvasta a Múzeum legújabb évkönyvét.

A Hadtörténeti Múzeum iránt érzett szeretetét és hűségét a közös kiállítás-építések, a munkahelyi kirándulások és baráti beszélgetések alkalmával akaratlanul is átadta a fiatal kollégáknak, akik ezt a szenvedélyt ma már továbbviszik és átörökítik az ifjabbaknak.

Egon személyében egy nagyon kedves kollégánkat és hű barátunkat veszítettünk el, aki nagyon fog nekünk hiányozni, de a hosszú idő sok közös emléke örökre megőrzi őt nekünk.

EGON NÁDAS (1945–2018)

On 3 June 2018, Egon Nádas, former metal restorer of the Hungarian Military History Museum died. He worked for the Museum for 39 years, from 1 October 1966 to 28 June 2004. The farewell was all the more painful, as the staff of the Museum lost not only an outstanding and respected colleague but also a loyal friend.

EGON NÁDAS (1945–2018)

Am 3. Juni 2018 verstarb Egon Nádas, der vom 1. Oktober 1966 bis zum 28. Juni 2004, 39 Jahre hindurch als Metallrestaurator im Museum für Militärgeschichte arbeitete. Der Abschied ist noch schmerzhafter als üblich, da in seiner Person das Museumskollektiv nicht nur einen ausgezeichneten und von allen hoch angesehenen Arbeitskollegen, sondern auch einen treuen Freund verloren hat.

B. Kalavszky Györgyi – Lukács Fanni – Szikits Péter

100 ÉV MUNKA, ÜNNEPLÉS, SZÓRAKOZÁS
ÉLETKÉPEK 1918–2018¹

A Mária Terézia-laktanyában lévő egyik kiállítási terem részlete, 1925

- 1 Képösszeállításunk eredetileg „A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 100.” (Budapest, 2018.) különszámában való megjelentetésre készült. Ez magyarázza a tematikát, egyúttal bizonyos témák hiányát továbbá azt, hogy a képeken megjelenő munkatársaink neve mellett a feliratokban – legtöbbször esetben – nem jelöltük rangjukat, beosztásukat. A terjedelem így is túllépte a lehetőségeinket, ezért tettük át az érdekes kép-együttest Értesítőnk következő számába. Az itt megjelenő archív képek a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumából származnak, az 1945 utáni fényképeket a Múzeum fotósai: Németh Ferenc és Szikits Péter készítették. A Szerkesztő Bizottság

Beköltözés a Nándor-laktanyába, 1929. június

Ideiglenes dolgozószoba a Nándor-laktanyában, 1929. június

A Görgei Artúr 1848–49-es honvéd tábornok szobrának alapozásakor talált török ágyúcső kiemelése, 1934

A Hadtörténelmi Levéltár egyik raktára az 1930-as években

*A Múzeum első állandó kiállításának megnyitása a Nándor-laktanyában,
1937. május 29. A képen középen Horthy Miklós kormányzó*

*Az egykori hadizsákmány 1848–49-es honvéd zászlók hazatérése a Szovjetunióból,
1941*

A Múzeum újbóli megnyitása a látogatók előtt, a második világháborút követően. A képen Sólyom László altábornagy, Szimonidesz Lajos vezérőrnagy, Nógrádi Sándor altábornagy, 1949. május 21.

Díszebéd Sztálin születésnapja alkalmából, 1952

Magyarország felszabadulásának 25 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepi gyűlés az Intézmény dolgozói részére. A képen Hazai György alezredes beszédet mond, 1970

Az 1963 és 1986 között a Múzeum udvarán létrehozott Haditechnikai Park, 1970

A Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjteménye, a képen Pogonyi József gyűjteménykezelő, 1973

A „Hadtörténelmi és katonai térképek” című kiállítás munkájában részt vett dolgozók összejövedele a Térképtárban, 1974

Lugosi József hadnagy kiállításrendezés közben, 1975

A Hadtudományi Könyvtár olvasószobája, 1975

Az Intézmény dolgozói társadalmi munkán a Hajógyári-szigeten, 1975

Katonazene-hangverseny a Múzeum udvarán, 1975

Disznótoros ebéd az Intézmény ebédlőjében, 1975

Nőnapi mulatság, 1975

Farkas Bertalan űrhajós tárlatvezetéssel egybekötve autogramot oszt, 1981

Az Intézmény tisztjei lögyakorlatból hazatérőben, 1983

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Új- és legújabb kori történelmi muzeológia szakos hallgatóinak gyakorlati foglalkozása a Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében Makai Ágnes vezetésével, 1983

A Magyarországon akkreditált katonai attasék látogatása a Múzeum 1848-as kiállításában, 1991

Állománygyűlés a Múzeumban, 1994

*Az Év Múzeuma Díj átadása a Hadtörténeti Múzeum részére, 2000.
A képen balról jobbra: Kreutzer Andrea, Szoleczky Emese, Ságvári György,
Lugosi József, Makai Ágnes*

Karácsonyi évbúcsúztató, 2001. A képen Lugosi József, Bús János, Veszprémy László, Czigány István, Holló József, Szíjj Jolán

*„Muzeológusok fakanállal” szakmai rendezvény, Szentendre 2002.
A képen: Nádás Egon, Angyal Istvánné, Illésfalvi Péter, Kalavszky Györgyi,
Jankó Annamária, Tóth Orsolya, Szoleczky Emese, Kedves Gyula, Lugosi József*

Hagyományőrző bemutató Nagyvászonban, 2007. A képen: Soós Péter

*Múzeumok Éjszakáján összegyűlt látogatók tömege a Kapisztrán téren, 2008.
A képen: Tóll László*

A Múzeum 90 éves születésnapjára ünnepség, 2008

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum fennállásának 100. évfordulója alkalmából szervezett ünnepség, 2018

Kiállításrendezés

Ságvári György és Arnold Ferenc a „Magyar Internacionisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban” című kiállítás rendezése közben, 1977. október

Kiállításrendezés 2010-ben. Nagy András, Palyaga László, Hangay Gabriella és Kurucz János elhelyezik a műtárgyat a vitrinbe

Nehézfegyverek mozgatása

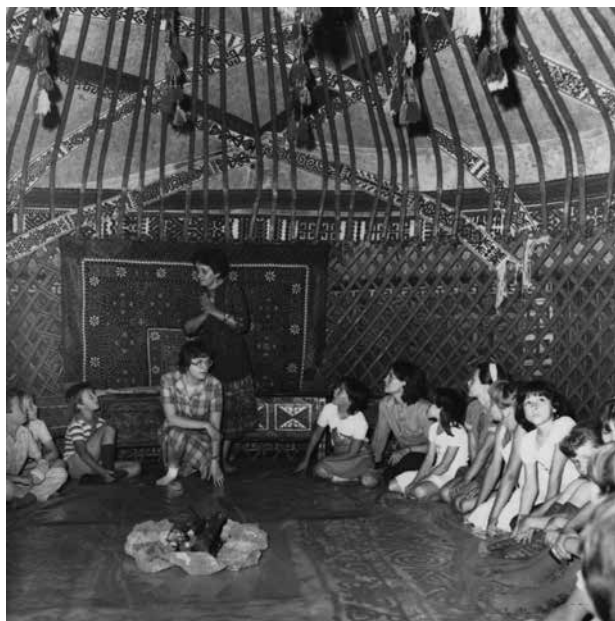

A Kapisztrán téri ágyúk átszállítása a bástyákra, 1935. május

Hegyi tarack mozgatása az udvaron, 2014. A képen: Gondos László, Soós Péter, Prím József, Hatala András, Kulybus József

Múzeumpedagógia

Múzeumpedagógiai foglalkozás egy kazah jurtában, Szoleczky Emese és Ésik Nóra vezetésével, 1983. május

Kézműves foglalkozás március 15-én a Díszteremben, a Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztály munkatársainak segítségével, 2017

Tanulmányi versenyek

*Általános iskolások részére rendezett történelmi vetélkedő középdöntője, 1975. március.
A képen: Rákóczy Katalin*

*Történelem verseny döntősei, a zsűri – Bolcsó István, Hidvégi András
és Fröhlich Dávid – előtt, 2017*

Nőnap

Farkas Márton nőnap alkalmából szendviccsel kínálja a nő dolgozókat, 1974. március

*A férfi munkatársak virággal ajándékozzák meg a hölgyeket, 2011. március.
A képen: B. Kalavszky Györgyi, Mátyássy Gabriella, Sallay Gergely, Kovács Beáta,
Hidvégi András, Soós Péter, Élesné Ilyés Gabriella, Bálint Ferenc, Baczoni Tamás,
Bonhardt Edit, Závodi Szilvia, Tóth Orsolya*

Mikulás

Télapó ünnepség a Díszteremben, 1959

Mikulás ünnepség a Díszteremben, 2007

Sportolunk

Kirándulás az Annavölgyi tábornoki üdülőben, 1987. A képen Szabó Péter, Okváth Imre, Ács Márta, Bonhardt Attila, Ságvári György, Domonkos György, Markó György

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum focicsapata, 2002. Állnak balról jobbra: Számvéber Norbert, Rác Balázs, Mayer Jácint, Soós Péter, Andabázi-Szeghy Viktor, Kovács Vilmos, Guggolnak balról jobbra: Bábory Csaba, Solymosi József, German István

Munkatársaink

*Múzeumi ünnepségen résztvevők csoportja a Mária Terézia-laktanyában,
1922. november*

*A Magyar királyi Hadilevéltár és Hadimúzeum 20 éves fennállásának ünnepségén
résztvevő munkatársak, 1938. november*

Otta István vezérőrnagy nyugállományba vonulása alkalmából összegyűlt intézeti dolgozók, 1970. április

A Múzeum dolgozóinak csoportképe, 1975. augusztus

A Levéltár munkatársainak csoportképe, 1975. augusztus

*A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Parancsnoksága és alárendelt osztályai
valamint a Hadisírgondozó Iroda munkatársai, 2008*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltári, irattári, könyvtári dolgozói és történészei, 2008

A Hadtörténeti Múzeum munkatársai, 2008

100 YEARS OF WORK, CELEBRATION AND ENTERTAINMENT
Anecdotes, 1918–2018

This unusual photo collage presents the everyday life of the Hungarian Military History Institute and Museum, comparing timelines where possible. The almost 60 pictures deal with various aspects of the Museum's life, from organising exhibitions through museum education to the traditional Santa Claus ceremonies.

100 JAHRE ARBEIT, FEIER, VERGNÜGEN
Genrebilder 1918–2018

Die außerordentliche Fotografie-Zusammenstellung stellt das alltägliche Leben des Instituts und Museums für Militärgeschichte mithilfe parallel geordneter Zeitebenen vor. Die fast 60 Bilder streifen alle Bereiche des Lebens der Institution: von der Organisation von Ausstellungen über die Museumspädagogik bis zur traditionellen Nikolaus-Feier.

RESTAURÁLÁS

Kontur Kata

TÁBORI ÉLETKÉP A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN CÍMŰ FESTMÉNY RESTAURÁLÁSA

A Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiumának 2017. márciusi pályázatán a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye számára megítélt támogatás eredményeként a *Tábori életkép a 18. század közepén* című festménye nyerte vissza eredeti állapotát.

A gyűjteményben egyedülálló módon csak a restaurálásra kiválasztott festményen láthatunk katonai tábori életet a 18. századból, ezért kiemelkedően fontos az alkotás jelentősége. A festmény jelöletlen, az alkotó személyére nem találtunk utalást. A kép az 1740–1770 közötti időszak tábori életébe enged bepillantást. A kép jobb oldalán markotányos nőket láthatunk, akik a festményen legmagasabb rangú katonatisztet kínálják pipával. A kép háttérében gyalogosokat, vérteseket fedezhetünk fel, a bal szélén két német ezredbeli gyalogos ücsörög. A távolban pedig kirajzolódnak a katonai tábor további sátrai.

A festmény 1976-ban került a Hadtörténeti Múzeum tulajdonába (gyarapodási száma: 3060/1976), sérült állapotban, ezért eddig még nem szerepelt kiállításon és publikálásra sem került.

A festmény restaurálás előtti állapota

A festmény már kritikus állapotban volt, amikor a restaurátorhoz került. Feltekereselt állapotban – a rövidebb irányból több rétegben összehajtogatva – volt és egy ideje már így is tárolhatták. Ez okozhatta a vászon nagymértékű gyűrődését, töredezését és ennek következtében keletkeztek a kipergések, hiányok az alapozó- és festékrétegben is. Mindkét oldala rendkívül poros, szennyezett volt.

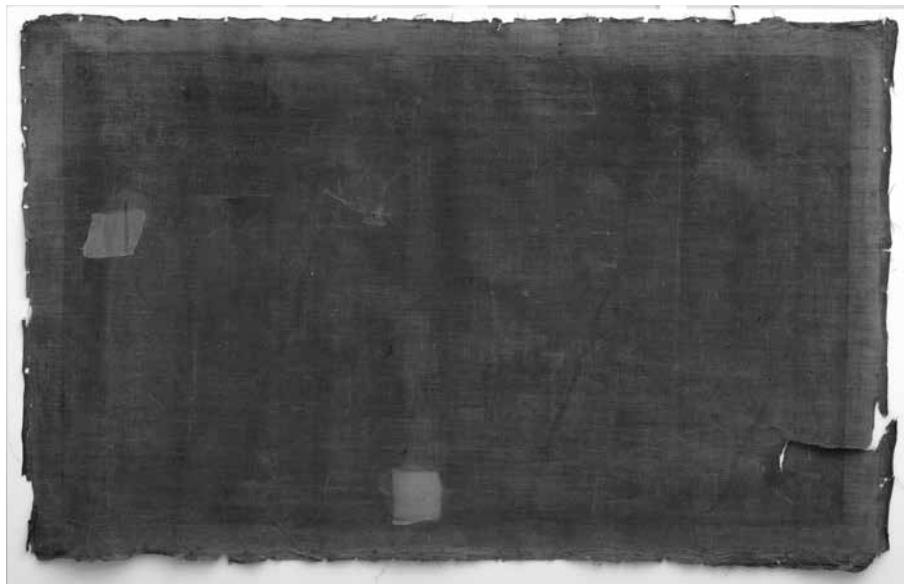
A vászonhordozó a baloldalon beszakadt, a két férfialakot ábrázoló figurákat keresztbeszelve, egy vízszintes, fordított „L” alakú szakadás volt látható. A festmény szinte teljes felületét behálózták a vízszintes, függőleges irányban váltakozó vászontöredezések, amelyek mentén a festékréteg az alapozással együtt kipergett. A hátoldalon két korábbi foltozás nyomát lehetett látni.

A kép közepe táján, kissé jobbra a vászon roncsolódott, átszakadt.

Korábban tartozott a festményhez vakkeret – ennek jelei észrevehetőek voltak a hátoldalról, illetve a képoldalról nézve is. Láthatóak voltak a vakkeret be nyomódásai, amelyek mentén a festékréteg megtöredezett, hiányos volt. A kép

szélei, illetve a helyenként megmaradt húzószélek szakadozottak, roncsolódtak, a vászon elvékonyodott.

A festmény felületét erősen szennyezett, sárgás-barnás, helyenként bemattult lakkréteg borította.

A vászonbordozó restaurálás előtti állapota

A festmény restaurálás előtti állapota

A szakadás, mely keresztbeszeli a két férfialakot

Roncsolódott, elgyengült vászonhúzószél

A festmény restaurálása

A festmény festékrétege annyira sérülékennyé és roncsolódottá vált, hogy elengedhetetlennek tűnt, hogy még a felület tisztításának megkezdése előtt egy úgynevezett megelőző konzerválást végezzenek rajta.

A restaurátor első lépésben egy puha porcset segítségével óvatosan eltávolította a festmény felületén lazán kötött szennyeződések, majd ezt követően

A korábbi vászonfoltozások eltávolítása

a korábbi restauráláskor felhelyezett hátoldali vászonfoltozásokat is. A meggyengült, szakadozott húzószéleket kiegyenesítette, levasalta. A hátoldalt szintén portalanította. Ezek után itatta át a hordozóvásznat a hátoldalról foltbenzinben hígított BEVA 371 konzerváló anyaggal, majd nagynyomású vákuumasztalon préselte, képdallal lefelé.

A megelőző konzerválás után már kisimult annyira a vászon, hogy a baloldali nagy szakadást a hátoldalról a restaurátor meg tudta ragasztani, azaz a szétszakadt részeket egymáshoz tudta illeszteni. Ahol a vászon megfelelően illeszkedett egymáshoz és nem volt hiányos, ott élberagasztotta, majd poliészterszövetet megerősítette. Ugyanezt tette a kisebb vászonszakadozásokkal is, amelyhez polivinil-acetát alapú ragasztóanyagot használt.

A szakadás poliészter szövettel való megerősítése a hátoldalról

Ezután következett a felület tisztítása. Az első konzerválás a festékréteget megfogta annyira, hogy már nem kellett további pergéstől tartani. Először

Tisztítóablakok

a visszamaradt konzerváló anyagot távolították el lakkbenzinnel a felületről, ezt követően tisztítópróbákat végeztek.

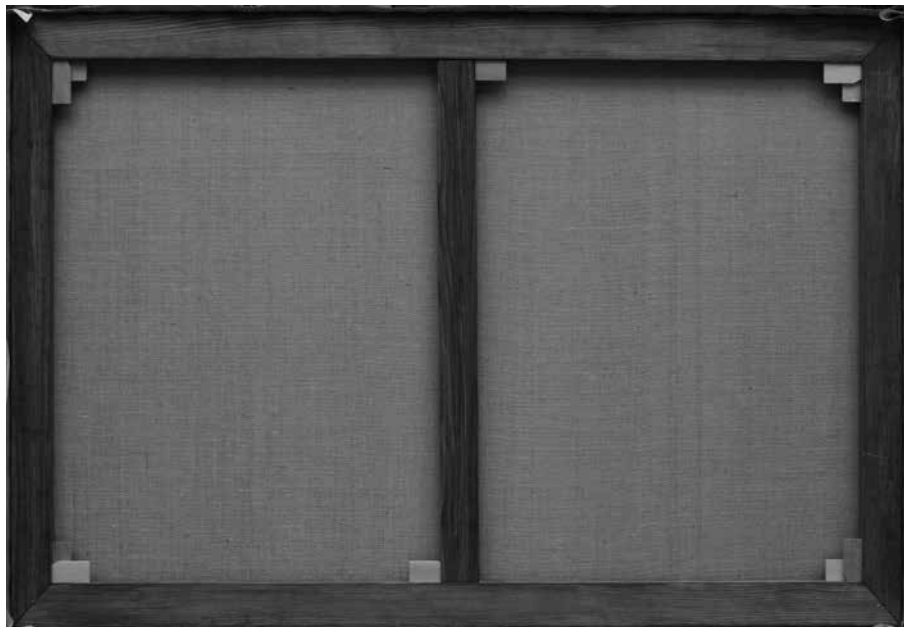
A szennyeződések eltávolításához felületaktív oldatot használtak, lakkbenzines áttörést alkalmazva. Az elsárgult lakkréteg leoldásához az acetont bizonyult a legmegfelelőbbnek.

A festmény erős deformációi, töredezései és a vászon gyenge tartása miatt szükség volt a festmény teljes konzerválására megismételni, illetve az eredeti hordozót egy dublívászonnal is megerősíteni.

A festékhányok, kipergések kiegészítését a restaurátor szükségesnek látta még a dublirózás előtt véghez vinni. A felületet krétás tömítőmasszával egyenlítette ki, az eredeti textúrához hasonló felület kialakításával. A tömítéseket sellakkal szigetelte le, majd megfelelő színű akvarellfestékkel festette alá.

A festmény tömített állapota

Az új vakkeretre felfeszített, dublázott festmény hátoldala

Ezután került sor a dublázásra. Az eredeti hordozóvásznat tömény BEVA 371 konzerválóanyaggal kenték át. Dublívászonnak alapozott vásznat választottak, amelyet az eredeti festmény méretéhez igazítottak. Az alapozott dublívásznat szintén lekenték BEVA 371 konzerválóanyaggal, és a két hordozót egymásra helyezve préselték képdallal lefelé a vákuumasztalon.

A már dublázott festményt egy új, keresztmerezítős, ékelhető vakkeretre feszítették fel. A folyamat végeztével lakkbenzinnel távolították el a felületen visszamaradt konzerválóanyagot.

Végül a festmény felületére dammár lakk és lakkbenzin 1:1 arányú keverékét hordták fel ecsettel. Az esztétikai helyreállításnál a retusálást csökkentett olajtartalmú olajfestékkel végezték, beilleszkedő retust alkalmazva, majd a kész festményt Talens védőlakkal fújták le.

A festmény számára javasolt optimális tárolási és kiállítási körülmények a következők:

- Relatív páratartalom: 40–50% között
- Állandó hőmérséklet: 18–22 °C között
- Megvilágítás: 150 lux

A festmény restaurált állapotban

THE RESTORATION OF THE PAINTING TITLED
LIFE IN A MILITARY CAMP IN THE MID-18TH CENTURY

The article presents the process of the restoration of the painting titled *Life in a Military Camp in the Mid-18th Century* preserved by the Hungarian Military History Museum. The restoration took place in the second half of 2017, with the help of the non-refundable support of the National Cultural Fund of Hungary.

Being the one and only painting in the Museum's Collection of Fine Arts portraying military camp life in the 18th century, this work of art is of utmost significance.

DIE RESTAURIERUNG DES GEMÄLDES MIT DEM TITEL
FELDLAGER-GENREBILD IN DER MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Der Aufsatz stellt den Restaurierungsprozess des im Besitz des Museums befindlichen Gemäldes vor. Die Restaurierung wurde durch die finanzielle Unterstützung ohne Rückerstattungspflicht des Kollegiums für Öffentliche Sammlungen des Nationalen Kulturfonds in der zweiten Hälfte von 2017 verwirklicht.

In der Sammlung für Bildende Kunst ist allein auf diesem Gemälde das Leben in den militärischen Feldlagern des 18. Jahrhunderts abgebildet, weshalb das Werk von herausragender Bedeutung ist.

Pállné Gyulai Orsolya

JANCSI, A NAGY HÁBORÚ KÖZKATONÁJA¹

Az első világháborús közkatonának beöltöztetett játékbaba 2015-ben vásárlás útján került a Hadtörténeti Múzeum tulajdonába egy magángyűjtőtől.² A Tár-
gyi Emlékanyag Gyűjtemény játékaik között kapott helyet. A bekerülésekor szá-
nalmasan nézett ki a műtárgy koszosan, rongyosan, üres szemüreggel, leesett és
töredezett kezével.

Ruházata jellegzetes, 1910-es évekbeli posztóból készült, az egész felszere-
lés pontos mása a Nagy Háború katonai viseletének. Ám ugyanakkor felmerült
a kétely: volt-e kaucsukjáték 100 évvel ezelőtt? Még jól emlékszem édesanyám
1935 után készült kaucsukfejű, rongytestű Kati babájára, ami a család elmondása
szerint akkoriban vált általánossá felváltva a korábbi porcelánfejű babákat.

Megkezdődött a játékbabák történetének áttekintése. A világhálón talált, tör-
ténetileg feldozott múzeumi babák – mint például a székesfehérvári Heted-
hét Játékmúzeum vagy Kiscelli Múzeum darabjai – már-már igazolni látszottak
azt a feltevést, hogy az 1920-as évek előtt nem készítettek kaucsukfejeket. Ezzel
szemben olyan adat is felbukkant, amely szerint már az 1880-as évektől alkal-
maztak műanyagokat a babagyártásban, például celluloidot.³ Sőt a székesfehérvá-
ri gyűjteményben 1890-es évekre datált gumibaba is szerepel.⁴

De nézzük milyen volt a babák fejlődése a 19–20. században:

A 19. század közepétől az igényes kivitelű bőrtestű, festett porcelánfejű hölgy-
babák voltak divatban. Jellemző rájuk a nőies alkat, a hosszú végtagok, amelyek
a varrás mentén tőben, könyökben és térdben hajlanak. Többségük jelzet nélkü-
li. Ezt típust követték a masszafejű, üvegszemű hölgybabák, kitömött textiltest-
tel és könyöktől, térdtől viaszos gipszből készült végtagokkal. 1880-as évektől
a biszkvitfejű⁵ hölgybabák jelentették az újdonságot, masszatesttel és gömbcsuk-
lós, fából esztergált végtagokkal, amelyek térdben és könyökben is hajlottak.

1 Jelen írás a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és
Vendéglátóipari Múzeum által szervezett „Háborús hétköznapiak III.” című tudományos konfe-
rencián, 2017. december 7-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Gyarapodási szám: 179/2015.

3 <http://regisegapro.hu/regiseg-cimkek/babak> (Megtekintés: 2017. november 12.)

4 <http://nxfmnr.museum-digital.de/hu/portal/index.php?t=objekt&oges=103407> (Megtekintés:
2017. november 12.)

5 A biszkvit (biscuit, bisquit, bisquitte, biskuit) a mázatlan porcelán (parianporcelán, szoborporcelán)
megnevezése, ritkábban mázatlan fajanszot vagy kőedényt is jelölnek vele.

*A játékbaba
bekerülési
állapota*

A 20. század elejétől a hölgybabák helyett a kislánybabák terjedtek el. Ennek oka, hogy a játék célja – a pedagógia akkori állása szerint – inkább az anyaszerep elsajátítása, mint a felnőtt élet más helyzeteinek utánzása volt. A fa végtagokat ekkor fokozatosan a csak combtöbén és vállban mozgatható masszakarok és -lábak váltották fel. A szegényebb gyerekek egyszerű, merev fabábokkal játszottak, vagy egyszerű kivitelű esztergált, hajlítható végtagú úgynevezett fakatókkal. A fakató az első világháború idején a legelterjedtebb öltöztetőbaba volt.

A magyar gyűjteményekben sok olyan, az 1910-es évekből származó baba van, amelyeknek esztergált, gömbcsuklókkal mozgatható a karja és a lába, a test, a kéz- és lábfejek masszából készültek, a vállas porcelán fejet a testhez ragasztották. Ezek közül való a legközelebbi analógia, ami legjobban hasonlít a Hadtörténeti Múzeum babájához. A Magyar Nemzeti Múzeum játékgyűjteményében található ez az első világháborús katonababa. Egyenruhája igazi profi munka, hivatásos egyenruhaszabó készítette. Ruházata köpeny, zubbony, sima nadrág a testre varrva, zokni, cipő, öv kardtartóval. Minden részletében a korabeli tiszti egyenruhát mintázza.⁶

Az áttanulmányozott szakirodalom a korai kaucsukfejű és -testű babákat nem részletezi, mindössze az 1930-as évekre datáltan kezdi el bemutatni.

A történeti kutakodás után érthető kíváncsisággal láttam neki a tárgy felmérésének.

A 45 cm magas babát az első világháborús közkatonák csukaszerűre posztóegyenruhájába öltöztették. Rézgombos köpenyét bőrvön fogta össze. Fején szemernyős posztósapkát viselt. Hátán „borjúnak” nevezett hátizsákot hordott, a tetejére a pokrócot bőr szíjakkal rögzítették. Benne két apró termosznak tűnő tárgyat találtam. Állónyakú zubbonya alatt zsinóros nadrággal összevarrt

⁶ Haider Edit: A Magyar Nemzeti Múzeum Játékgyűjteményének babái. *Folia Historica*, XXII. kötet 2002–2003. 117. o. 19. kép

A posztósapka

A köpeny

fehérneműt adtak rá. Lábán kapca és bakancs volt. Egyenruháját csukaszürke gyapjúfonalból kötött sapka és érmelegítő egészítette ki.

Az első pillanatra nyilvánvalóvá vált, hogy a nagymértékű szennyeződés mellett rovarfertőzés is érte: a molyok a ruházatot mindenütt alaposan megrágták, sőt szűcsbogár is lehetett a kártevők között, amely a bőrből fogyasztott. Szerencsére élet nyomaira már nem bukkantam a részekre szedés során. A károsodások szinte minden elemet érintettek: a posztósapka szemernyője a molyrágásoknál elvált, a sapkarózsaként szereplő apró rézgombon a nemzetiszín festés már csak nyomokban látszott. A köpenyen a lyukaknak se szeri, se száma, gombjaiból is hiányzott néhány. Derékszíja beszakadt, rovarrágott.

A „borjú”

A zubbony

A „borjú” anyaga nem tartalmaz gyapjút, mindössze az egyik szíja szakadt el.

Az állónyakú zubbony váll-lapjait és nyakát erősen kikezdték a molyok, egyik váll-lap gombja is eltűnt. Érdekesség, hogy az ujjakat egy-egy öltéssel a csuklónál beszűkítették. A zubbonyt elől összevarrták a testen, a különböző színű cérnákból arra lehet következtetni, hogy többször is szétbontották. A nadrágon és a vele egybevarrt ingen felvált a zsinórozás, természetesen a molyok ezt sem kímélték. Ezt a ruhadarabot is rávarrták a babára többször, más-más színű cérnával. A bakancsok felső szélét összeöltötték a nadrággal. A bakancs talpa hiányzott, csak az öltésnyomok utaltak rá. A bakancs alatt rongyos, fehér posztó kapcákat találtam. A kötött sapkán és az érmelegítőkön valaki már megpróbálta a lyukakat összehúzni, de még így is jókora hiányok látszottak.

*A nadrág
és az ing*

A bakancs

Az érmelegítő

*A babatest
a helyreállítás
előtt*

A legvégén szemrevételeztem a babát. A feje betörött, szeme beesett a koponyába, jól láthatóvá vált, hogy utólagos pótlás, mivel a jellegzetes úgynevezett „vállas” porcelánfej helye kirajzolódott a testen és előtűnt a kaucsukfej házilagos ragasztása. A lábszárak és kézfejek, valamint a test masszából készült, a kézfejelekről több ujj hiányzott. A végtagok többi része esztergályozott fa, az ízületeknél a hajlást gömbcsuklók teszik lehetővé. Ezeket a részeket olajfestékkel színezték, ami sok helyen lepergett. Az egész játékot belül gumival fűzték össze, ami eleresztett. Azonos elemekből felépülő, múzeumi babákat 1890–1925 közé datálnak a szakértők, de minden esetben porcelánfejjel. Összesen 17 darabból állt a tárgyegyüttes.

A Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény vezetőjével, Závodi Szilvia muzeológussal konzultálva úgy döntöttünk, hogy a baba testének rendbehozatalát a budapesti Múzeum körúti Babaklinikára bízuk. Barta Judit, a babadoktor is megerősítette, hogy eredetileg porcelánfej tartozott a játékhoz. Kerestünk a testen gyártóra utaló jelzést, de mindössze egy ceruzával felírt, elmosódott számot találtunk (általában a porcelánnyakra tettek pecsétet az üzem és a típus megjelölésével). Szerencsére egy szinte teljesen megegyező méretű, régi porcelánfej is előkerült a klinika készletéből. A következő alkalommal vittem a sapkákat és felpróbáltuk az új fejre. A baba eddigi jellegét akartuk megtartani, ezért végül eltekintettünk a haj kialakításától. Minden egyéb vonatkozásban az eredeti állapotot sikerült visszaállítani.

Az öltözet házilagos készítésű, gyakorlatilag szabásvonal nélküli darabokból állították össze. Ahol a testre kellett igazítani, ott néhány öltéssel húzták össze. A zsinórzatot négyes gömbölyű fonással, kézzel készítették. A szabás-varrás titka- it azért ismerte a készítő, ez abból is látszik, hogy a szűkítések mindig a megfelelő helyre kerültek, az állógallért pedig átlósan szabta a szép illeszkedés érdekében.

Megkezdődhetett az öltözet restaurálása. A posztó és kötött ruhadarabokat bontás nélkül, nedvesen tisztítottam zsíralkohol-szulfátos oldatban, vagy ennek habjával, majd méretre szárítottam. A kötött darabokhoz hasonló gyapjúfonalat festettem és amennyire lehetett, az eredeti technikával helyreállítottam a hiányokat.

*Az egyszerű
szabás*

*A restaurált
sapka*

A kötött darabok restaurálása közben eszembe jutott Széchenyi Zsigmond, a nagy vadász, aki az „Ahogy elkezdődött” című könyvében leírta, hogy az első világháború idején a család nőtagjai a hosszú téli esteken jótékonyaságból érmelegítőket kötöttek a lövészárokból fagyoskodó katonák részére. Ő mint egyetlen fiú a családban, unalmában megtanult kötni. A második világháborúban kamatoztatta is ezt a tudást, a fronton érmelegítőket és meleg rékliket kötött katonatársainak.

A posztón a nagyobb molyrágta lyukakat korabeli anyagból szabott foltok beültetésével, a kisebbeket megfelelő színű gyapjúszálak behúzásával javítottam ki. A rézgombocskák pótlásában Prím József fémrestaurátor kollégám sietett a segítségemre.

A restaurált zubbony és köpeny

Az öv és a bakancs kiegészítéséhez fémkomplex festékkel színezett kecskebőrt használtam, ebből készültek az új cipőtálpak és a bőr cipőfűző.

A darabokon meghagytam némi molyrágást, nehogy teljesen újszerűnek tűnjék az öltözék.

A bontáskor dokumentált módon öltöztettem fel újra a babát, ugyanúgy visszavarrva a ruhadarabokat. És ki állhatná meg, hogy fel ne próbálja valamennyi ruhát a munka végén...

A restaurált bakancs és nadrág

A restaurálás során mindvégig szem előtt tartottam, hogy a baba korhű maradjon, és a legjobban hasonlítson arra az összképre, amit bekerüléskor megismertük.

„Jancsi” főszerepet kapott a Hadtörténeti Múzeum „Műtárgyak a középpontban” című centenáriumi kiállítási sorozatában, 2018 májusában, gyermeknapkor rendbehozataláról nyílt kamaratárlat.

*A restaurált
babatest*

A rendbe hozott baba

JOHNNY, THE GREAT WAR PRIVATE

In 2016, a doll dressed in a First World War uniform was purchased by the Hungarian Military History Museum. Neither the doll nor its garment were in good condition. The article presents the restoration process of the doll and its clothes with a brief digression on toy history.

JANCSI, DER GEMEINE SOLDAT DES GROßEN KRIEGES

2016 gelangte durch Kauf eine Spielzeugpuppe, gekleidet in eine Uniform des Ersten Weltkrieges, in den Besitz des Museums. Weder die Puppe selbst, noch ihre Bekleidung war in gutem Zustand. Der Aufsatz stellt den Prozess der Restaurierung des Puppenkörpers und der Soldatenkleidung mit einem kurzen spielzeuggeschichtlichen Abstecher vor.

Fehrentheil Henriette

„TE! SÖTÉTBEN BUJKÁLÓ, RÉMHÍRTERJESZTŐ
ELLENFORRADALMÁR, RESZKESS!”

A Tanácsköztársaság idejéből származó tíz plakát restaurálása

PLAKÁTműVÉSzet

A litográfia

A plakát műfajának megszületését a tömeges nyomtatásra alkalmas litográfiai eljárás feltalálása tette lehetővé. A kőre rajzolást és arról való nyomtatást Aloys Senefelder kísérletezte ki 1798-ra Münchenben. Senefelder vándorszínész és drámaíró volt, kották és szövegek könyvek sokszorosításával kísérletezett. Egy véletlen felfedezés nyomán dolgozta ki a kőre nyomtatás aprólékos eljárását.¹ Az addig ismert magas- és mélynyomású eljárásokkal szemben a kőnyomtatás a zsír és a víz tasztításán alapuló kémiai síknyomtatás.

A Senefelder által rajzalapnak használt speciális állagú solnhofeni mészkő a Föld legkeményebb, legtömörebb mészköve, ami egyaránt képes a zsírt és a vizet magába szívni. (A követ épületek padlóburkolására is használják a 16. század óta, Magyarországon is számos műemlék díszé. A szállításában nagy szerepet játszó dunai Kelheim kikötővárosról az építészetben kelheimi kőnek is nevezik).² A későbbiekben elterjedtek más területekről – Franciaország, Horvátország, Anglia, Új-Kaledónia – származó litográfiai kövek is, de kőnyomtatásra mai napig a Solnhofenben bányászott mészkő a legalkalmasabb.³ Az 5-10 cm vastagságú kőlapok felszínét oly módon készítik elő, hogy csak a nyomandó, rajzos részek vegyék fel az olajos alapú festéket, a nem nyomandó részek viszont tasztítsák azt. Az eljárás ugyan hosszadalmas és igen összetett, de a megfelelően preparált kőről és rajzról szinte korlátlan számú lenyomatot lehet készíteni.⁴ A rajzhoz használt tus és kréta lényegét tekintve mai napig Senefelder receptje alapján készül.⁵ A kőről a rajz a nyomtatás után lecsiszolható, így egy-egy követ sokszor föl lehet használni.

1 Szenteczky 2003. 221.o.

2 <http://www.bníc.hu/meszkó-solnhofeni/> (Megtekintés: 2018. május 15.)

3 Krjeca 1985. 144. o.

4 Krjeca 1985. 164. o.

5 Krjeca 1985. 161–162. o.

A könyvnyomtatás különböző változatainak, technikáinak egy részét már Senefelder kidolgozta,⁶ de a kromolitográfia, vagyis a színes könyvnyomtatás területén csak a kétszínnyomásig jutott el. A többszínű litográfiát szintén Münchenben találta föl a Weishaupt testvérpár a 19. század első harmadában, de az eljárás tökéletesítése és egyszerűsítése végül Jules Chéret francia plakátművész nevéhez fűződik.⁷ A nyomtatás minden színéhez külön követ kell preparálni és megrajzolni, ami nagyon bonyolult és időigényes. Chéret újításának a lényege az volt, hogy a színeket nemcsak egymás mellé, hanem egymásra is nyomta, így árnyalatokban gazdag hatást tudott elérni kevesebb szín, azaz kevesebb litográfiai kő felhasználásával.⁸ Elsősorban kabarék és színházak számára tervezett élénk, színes, nagybetűs és nagyalakos plakátjai voltaképp egy új műfaj megszületését jelentik. Radikálisan szakít a tónusgazdag megjelenítéssel, síkszerű, tiszta színfoltokat alkalmaz. A plakátművészet első fénykora olyan nevekhez kötődik, mint Henri de Toulouse-Lautrec vagy Alfons Maria Mucha.⁹

A 19. század második felében a nyomtatás folyamatát jelentősen meggyorsította a bécsi Georg Sigl találmánya, a litográfiai gyorsajtó, amelyen óránként 800-1000 lapot lehetett lehúzni.¹⁰ Ez a technikai újítás tette lehetővé a plakátok olcsó és tömeges előállítását.

Magyar plakátművészet a 19–20. század fordulóján

Magyarországon az 1890-es években a historizáló stílusú, litografált falragaszok már hozzátartoztak a városképhez. A 19. században készült magyar plakátok a könyvek illusztrálására és a festmények olcsó reprodukálására használt sokszínűnyomású litográfiai stílust követték. Aprólékos kidolgozottsággal, gazdag tónusozással, sok szín alkalmazásával érték el plasztikus, térbeli hatást.¹¹ *„Külföldi művészekkel először az Iparművészeti Múzeum kiállításain találkozhatott a közönség a század utolsó éveiben; ezek és a szecesszió elterjedése játszott komoly szerepet a magyar plakát első, századfordulós fellendülésében, nemegyszer a kor legjobb képzőművészei, például Vaszary János, Rippl-Rónai József vagy Fényes Adolf közreműködésével. A századforduló környékén születtek a műfaj első hazai klasszikusai, például Faragó Géza szecessziós munkái, vagy a Zwack Unicum kultikus, Pachl Viktornak tulajdonított falragasza.”*¹²

Kialakult a plakátművészet külön formanyelve, a jellegzetesen tónusmentes nagy színfoltokból építkező képfelület, az egyszerűsített képszerkesztés, a kompozíciós elemként szereplő betűk és szavak, a vizuálisan ingerlő, harsány megjelenés.

6 Tapasztalatairól 1818-ban Münchenben, majd Párizsban és Londonban is kiadott egy munkát „Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerey” (A könyvnyomtatás teljes tankönyve) címen.

7 Földi 1998. 16. o.

8 Bakos 2007. 15. o.

9 Kovács 2011. július 22.

10 Leonhardt – Ludwig – Schwarze – Straßner 1999. 454. o.

11 Bakos 2007. 15. o.

12 Kovács 2011. július 22.

A plakátművészet népszerűsítésének és elemzésének feladatát több folyóirat is magára vállalta. Az új esztétikai elvekről maguk a művészek is jelentettek meg cikkeket, tanulmányokat.¹³ A társadalmi és művészi haladás összefonódását jelzi, hogy a Kassák Lajos által 1916-ban alapított *MA* első számának vezércikke *A plakát és az új festészet* címet viseli.¹⁴

A politikai plakát műfaja Európában a 20. század elején született meg. A kormányzatok hivatalos propagandája is alkalmazta a rajzos plakát új műfaját, de elsősorban az ellenzéki mozgalmak számára volt ideális fegyver. Magyarországon a szociáldemokrata munkásmozgalom használta először a tömegek meggyőzésére, mozgósítására. Kiemelkedő művésze Biró (olykor Bíró, született Bián) Mihály volt, akinek féltestvére a *Népszava* szerkesztőjeként dolgozott. Érett műveire jellemző az óriásira növelt főalak és a jelenet többi része közötti kontraszt, az erős érzelmi töltés, a pátosz vagy a szatíra.¹⁵ 1914-ben készített híres vörös alakos kalapácsos embere miatt nyilvános lázításért perbe is fogták.¹⁶

A magyarországi litográfiai műhelyek és nyomdák

Senefelder találmánya igen hamar eljutott Magyarországra, a 18. század utolsó évében már létrejött egy könyvnyomda Budán. A 19. század első felében számos litográfiai műintézet működött az ország területén. A nyomdászat és könyvnyomtatás igazi fellendülése a kiegyezés után kezdődött meg. Ritka volt a csak litográfiával foglalkozó műhely. A nagy nyomdák legtöbbször egyben kő- és könyvnyomda is volt, foglalkozott papírnemű gyártással, könyvkiadással és könyvkötészettel is. A nyomdák állandóan változtak, megszűntek, átalakultak vagy összeolvadtak.

A 20. század elején Budapesten magas technikai színvonalon dolgozott többek között a „Chromolithografia Seidner Plakát- és Címkegyár”, a „Kunossy és fia műintézet”, a „Kellner és Mohrlüder [Mohrländer] Műintézet” és a „Kultúra

13 Interieur [1912–1913], Szabad Művészet [1912], majd az ebből alakult Új Művészet, Litographia [1904–1948]

Biró Mihály így összegzi az új plakátművészet elveit a Litographia című folyóirat 1914. májusi számában: „két-három jól összeillő és kiabáló színbe belebozott ötletes, feltűnő rajz.” Közli Bakos 2007. 43. o.

14 „A jó plakát mindig a radikalizmus jegyében születik meg (mestere mindig egy megüledett masszát vagy egy ellenséges áramlatot akar áttörni vele), s ezért sobasem, mint a tömegnek csupán számot adó tagja, hanem mint egy magában álló abszolút erő ugrik ki a porondra. Természeténél fogva mindig agitatív, de lényegében sobasem korlátok közé szorított.” In: Csaplár 1999. 5. o.

15 Bakos 2007. 50–52. o.

16 „Művészeti értékű gyönyörű két plakátját, amelyeket festett, a sajtótörvény elleni küzdelemben elkobozták, mert a *Népszava* vörös emberét, amely a világosság, a tudás, az osztályuralom elleni bátor küzdelem és a gondolat szabadság jelképe, elvtársunk leláncolva újra megfestette. A láncot három csendőr és egy rendőr tartja döfésre emelt szuronyos puskákkal. Az ügyész, illetve a kiváló munkáját féltő gyorstalpaló ebben a plakátban lázítást látott. Már az elkobzás alkalmával nyilatkoztak legkiválóbb képzőművészeink a *Népszavában* és kultúrbotránynak, barbárságnak minősítették az eljárást, ami azonban nem akadályozta meg a művészet szabadsága elleni merénylet folytatását. Elvtársunkat vád alá helyezték két rendbeli lázítás miatt és csütörtökön a vádlottak padjára került a *Népszava* leláncolt vörös embere.” *Népszava*, 1914. június 19.

Rt. Lithographiai Műintézet.¹⁸ A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből most restaurált plakátok egy része is ezekben a nyomdáknak készült.

A *Grafikai Szemle* 1903. decemberi számában megjelent statisztika szerint a századfordulón Budapesten 40 könyomda működött.¹⁹ A könyomdászok két részre oszlottak: litográfusokra (kőrajzolókra) és könyomókra. A kőrajzoló mester vitte föl a kőre a rajzot, míg a könyomó dolga volt a kő kikezelése, nyomtathatóvá tétele, a nyomás elvégzése. Az 1903-as leírásból kiderül, hogy a szakmunkásokon kívül többféle segéd munkás (csiszoló, henger mosó, berakó stb.) is dolgozott a műhelyekben. Kevés forrásunk van arról, hogy amikor már a művészek is terveztek nyomtatványokat, főleg plakátot, mire is terjedt ki valójában az ő tevékenységük.²⁰

Az első világháború magyar plakátjai

Az első világháború kitörésével életbe lépett az 1912. évi LXIII. törvényekben előírt cenzúra, amelynek következtében a falragaszok is kizárólag a kormánypolitikát támogathatták. Elsősorban a hátsország számára készültek, az otthon maradtak lelkesítése, a hadikölcsönjegyzés²¹ és a jótékonykodás népszerűsítése volt a feladatuk.

A *Litographia* című lap 1915-ben arról számolt be, hogy a háború érzékenyen érintette a sokszorosító grafikai szakma egészét. A szakemberek nagy része bevonult, az üzemeket anyagihiány sújtotta. A litográfus mesterek békeidőben angol tollal rajzoltak, francia tust és krétát használtak, amit a háború alatt rosszabb minőségű német termékekkel kellett helyettesíteni. A rendelkezésre álló festékekből ritkán sikerült kikeverni a művész vagy a kőrajzoló mester által megadott színeket. Részben ebből adódik, hogy a háború alatt készült kisméretű művészi litográfiák szinte kivétel nélkül fekete-fehérek, csak a plakátokon alkalmazták a műfaj követelményeinek megfelelően a többszínnyomást.²²

18 *Földi* 1998. 17–18. o.

19 „A budapesti grafikai munkások egylete statisztikát készített a Budapest 40 könyomdájában uralkodó munkaviszonyokról. E kimutatás szerint a 40 könyomdában 119 kézi- és 85 gyorsajtón dolgoznak. Alkalmazásban van 91 kőrajzoló-segéd, kik közül 71 tagja szakegyletének, míg 20 szervezetlen. A 91 kőrajzolóval szemben az inasok száma 64. E szerint tehát 233 segéd 112 inast képez ki, a mi körülbelül megfelel a bécsi viszonyoknak, a hol az inasok a segédek 50% -ának felelnek meg. A vidéki statisztika még nem készült el, ellenben előre látható, hogy az inaslétszám ott még kedvezőtlenebb. Ezeken kívül a budapesti könyomdákban 317 segéd munkás és munkásnő dolgozik, kik közül 178 egyleti tag. A könyomdákban alkalmazottak heti fizetése szakok szerint a következő: kőrajzolóké 12 koronától 76 koronáig; az átlagos heti fizetés 38 korona 70 fillér. A könyomóké 12 koronától 64 koronáig; átlag 36 korona 50 fillér. Csiszolók és henger mosók heti fizetése 7 koronától 24 koronáig; átlag 16 korona 35 fillér betenkint. Felrakók 7–16 koronát kapnak betenkint; átlag 12 korona 80 fillért. Berakónók fizetése 5–17 korona, a mi 10 korona 30 fillér átlag betenkint, míg a kirakónók fizetése 2–11 korona közt váltakozik, mely összeg átlag 7 korona 40 fillér betenkint. A díjazás az ezelőtti két béttel lezajlott árszabálymozgalom folytán ma már másként alakul.” (*Grafikai Szemle*, 13. évf. [1903.] 12. szám. 199. o.)

20 *Földi* 1998. 20–21. o.

21 Többek között Biró Mihály, Moldován Béla, Bér Dezső és Haranghy Jenő híres hadikölcsönplakátjait említhetjük. (*Róka* 1998. 105–106. o.)

22 *Róka* 1998. 98. o.

A Tanácsköztársaság plakátjai

Az őszirózsás forradalom idején fölfüggesztett cenzúra a Tanácsköztársaság ideje alatt újra érvénybe lépett. Az 1918-as polgári forradalom alatt megalakuló Országos Propaganda Bizottság felelt a politikai plakátokért, az O.P.B. jelzéssel a most restaurált darabokon is találkozunk.²³ A 133 nap alatt több mint 800 plakát készült, így naponta átlag hat falragasz látott napvilágot az országban! Ezek közül 68 darab az úgynevezett rajzos plakát, alkotóik a kor vezető festőművészei, grafikusai, többek között Pór Bertalan, Berény Róbert, Jeges Ernő, Biró Mihály, Zádor István, Szántó Lajos, Kónya Sándor.

Tuszkay Márton invenciójából megszületik az úgynevezett betűplakát műfaja, ami a háttértől kontrasztosan elváló izgalmas struktúrájú betű-szövedékből építi fel a képfelületet.²⁴

A kommun bukását követően a politikai szerepet vállaló művészek többsége emigrációba kényszerült és csak évek múltán vagy sohasem tért haza, és volt, akit bebörtönöztek.²⁵

Plakátokkal teleragasztott kerítés²⁶

23 Bakos 2007. 55. o.

24 Tuszkay Márton mellett Kónya Sándor és Jeges Ernő alkottak magas esztétikai és tipográfiai színvonalú betűplakátokat.

25 „Nemes Lampérbet letartóztatják, csak 1920-ban sikerül Bécsbe szöknie. Négy évre rá elmegyógyintézetben hal meg. Utót is bebörtönzik, szabadulása után szintén Bécsben, Kassákkal együtt szerkeszt lapot, amikor azonban 1926-ban Kassák a hazajövetel mellett dönt, ő az akkor még az avantgárd fellegrárának számító Moszkvát választja.” Kovács 2011. augusztus 5.

26 A kép forrása: Fortepan 75863, fotó: Péchy László

A plakátok mérete a többszörösére nőtt, a legnagyobb Pór Bertalan „Világ proletárai, egyesüljetek!” alkotásai, amelynek oldalai 255 és 190 cm nagyságúak. E hatalmas falragaszokkal egész tűzfalakat, kerítéseket borítottak be, amire addig nem volt példa.

A Tanácsköztársaság alatt nyomtatott plakátok példányszáma is szokatlanul magas, Budapesten mindegyikből 800 darabot, vidéken 1200-at ragasztottak ki, ami ötszöröse volt az addigi mennyiségnek.²⁷

A plakátok többsége kétszínnyomással készült, jellemzőek a fekete-vörös kontrasztra épülő kompozíciók, kiegészítő színeként olykor megjelenik a sárga, zöld és a kék. Egy képen belül négy színnél több nagyon ritkán fordul elő. Ennek egyrészt a vizuális egyszerűsége való törekvés az oka, másrészt a nyomtatási idő lerövidítése (még ekkor is minden színhez külön követ kellett készíteni) és nem utolsósorban az alapanyag ellátás nehézsége is.

A korszakból fennmaradt plakátok ma a gyűjtemények féltett kincsei, de az aukciók kiemelt tételeinek is számítanak, esetenként több millió forintos leütési árral.²⁸ A plakátok külföldi és hazai ismertségét és művészettörténeti megítélését nagyban segítette a New York-i Museum of Modern Art-ban 2011-ben „*Seeing Red: Hungarian Revolutionary Posters 1919*” címen megrendezett kiállítás, amelyen az intézmény birtokába került Biró-, Bortnyik- és Pór-remeket mutatták be.²⁹

A PLAKÁTOK RESTAURÁLÁSA

A Hadtörténeti Múzeum gazdag plakátgyűjteményéből az alábbi tíz darab,³⁰ a Tanácsköztársaság idején készült plakát restaurálására került sor:

A plakát alkotója és címe	A plakát mérete
Tuszkay Márton: Proletárok! A tisztaság eddig a gazdagok kiváltsága volt (betűplakát)	94×62 cm
Jeges Ernőnek tulajdonított: Proletárok! Rendet! (betűplakát)	93×62 cm
Biró Mihály: Köztársaságot!	126×95 cm
Biró Mihály: Vörös parlamentet!	116×84 cm
Szántó Lajos: Proletárok! Előre! Ti vagytok a világ megváltói!	118×90 cm
Kónya Sándor: Te! Sötétben bujkáló...ellenforradalmár, reszkess!	118×90 cm
Zádor István: Adjatok élelmet!	125,5×94 cm
Dankó Ödön: Véd meg! a proletárok hatalmát!	117×90 cm
Gy. Sándor József: A bujkálóknak pusztulnia kell!	126×95 cm
Bardócz Árpád: Be a Vörös Hadseregbe	125×94,5 cm

A két betűplakát kivételével úgynevezett krétalitográfiairól van szó. Ennél a technikánál a körrajzoló közvetlenül a kőre dolgozik a különböző szemcsézetségű

²⁷ Tiszay 1959. 206. o.

²⁸ Kovács 2011. augusztus 5.

²⁹ R.G. 2011.

³⁰ Jelzetek: 1897/2/Nyt, 0631/Nyt, 1809/Nyt, 1816/Nyt, 1813/Nyt, 7177/Nyt, 2773/Nyt, 1831/2/Nyt, 1814/2/Nyt, 1827/1/Nyt.

Kónya Sándor híres plakátja a restaurálás előtt

zsíros litográfiai krétákkal. Tuszky Márton és Jeges Ernő betűplakátjai ecsettechnikával készültek, azaz a litográfiai tust ecsettel vitték fel a kőre. Mindkét alkotáson jól látszanak a monokróm felületek szélein az ecsetnyomok, Tuszky ezt a hatást tudatosan képalkotó elemként is alkalmazza. A rajzos plakátok alkotói közül Zádor István és Szántó Lajos a felirat elkészítéséhez szintén ecsetet használt,

kihasználva a széles ecsetvonások lendületes, spontán karakterét. A tíz restaurált plakát közül nyolc szignált, és szinte biztosan állítható, hogy a művészek saját maguk készítették a kőre a rajzokat.

A „Te! Sötétben bujkáló... ellenforradalmár, reszkess!” plakáton nem szerepel az alkotó neve, de ismeretes, hogy Kónya Sándor a hatvanas években azonosította magát a plakát rajzolójaként.³¹ A Magyar Nemzet hasábjain megjelent cikkből ismerjük levelének részleteit: *„Ami a 'RESZKESS' plakátot illeti, rajtam kívül csak két személy tudta biztosan, ki csinálta a plakátot: Gáspár, aki a Propaganda Osztálynál volt..., a másik: Dankó Ödön, jó barátom, a kitűnő grafikus. Ő állt modellt nekem a rajzhoz... Bár a plakát pszichológiai szempontból jó volt, nem vagyok büszke rá. Művészi szempontból alatta van Berény, Uitz és Dankó Ödön plakátjainak.”*

Kónya a Tanácsköztársaság bukása után emigrált, Magyarországra sohasem tért vissza.³²

A plakátok többsége kettő-négy szín alkalmazásával készült, csak Biró Mihály használt a „Köztársaságot!” című művéhez hat, illetve Kónya Sándor a „Reszkess!” plakáthoz hét színt.

A plakátok állapota a restaurálás előtt

A plakátok hordozója a korszakban használatos facsiszolat tartalmú úgynevezett mázolt litográfiai papír. A 19. századtól a tömeges papírgyártáshoz szükséges cellulózt már nem rongyok újrahasznosításából nyerték. A lapképzés új alapanyaga hosszas kísérletezés eredményeként a facsiszolat lett. A papírba került farostok lignintartalma³³ okozza a 19. és 20. századi papírok jól ismert gyors öregedését, savasodását, ami a lapok elbarnulásában, törékennyé válásában mutatkozik meg. A lignin bonyolult összetételű óriásmolekula, a fa szilárságát adja. Hátránya, hogy savcsoportok szakadnak le róla, amelyek reakcióba lépnek a levegőben és a papírban lévő vízmolekulákkal, megkezdődik a cellulóz savas hidrolízise, a fent részletezett kárképeket okozva. A papír alapanyagához a gyártáskor hozzákevert gyantás enyvezőanyag is elősegíti a savasodási folyamatokat.³⁴

31 M. Abonyi 1965.

32 Kónya Sándor Bécs után Berlinben, Párizsban, New Yorkban és végül Dél-Afrikában dolgozott grafikusként, színházi- és filmes díszlettervezőként. Amerikában építészmérnöki diplomát szerzett, több színházat és mozi tervezett. Pretoriában hunyt el. <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/konya-sandor-5187/> (Megtekintés: 2018. november 4.)

33 A lignin összegképlete: [-O13C12H20O8O-]n

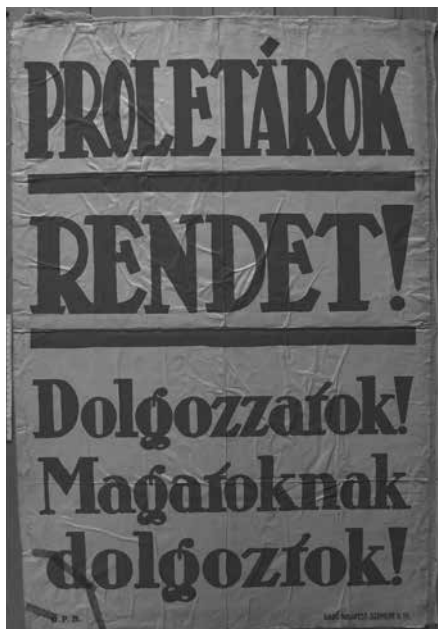
34 A papírok savasságát fokozza a gyantával történt úgynevezett anyagában enyvezés is. Az enyvezés célja a papír felületének tömörítése és víztaszítóvá tétele. A kézi papírkészítés időszakában a lapképzés után meleg állati enyvel végezték. A 19. század elején elterjedt papírgyártó gépek konstrukciója és nagyobb termelékenysége szükségessé tette az enyvezés módjának és anyagának megváltoztatását. Az enyvező anyagot a vizes cellulózhoz keverték, még mielőtt az a szitára került. Erre nem felelt meg a csak melegen alkalmazható állati enyv, ezért egy új anyagot, fenyőgyantát (kolofónium) kezdtek használni. A gyanta tapadását a cellulózzrostokra alumínium-szulfát (timsó) segítségével érték el. Az alumínium-szulfát vizes oldatának azonban erősen savas a kémhatása, és így a savas közegben enyvezett papír is savas lesz. Az eljárást még a 20. század második felében is alkalmazták.

Biró Mihály 'Köztársaságot!' című plakátja a restaurálás után

A litográfiai papírok felszínének tömörnek és simának kell lennie, ezért úgynevezett mázolt papírokat használtak erre a célra. A mázolt papír készítésekor a papírmagot egy vagy két oldalról krépor alapú réteggel vonták be. A kréta lúgos kémhatású, ezért képes hosszabb időn keresztül kémiaileg semlegesíteni a ligninből és a gyantás enyvezésből származó savakat. Ennek köszönhetően a most restaurált plakátok papírján is ugyan kimutatható volt a savas elváltozás, de szerencsére nem kritikus mértékben.

A nagyméretű plakátokat félbehajtva tárolták és a fizikai stabilitás érdekében öt alkotást (Biró, Jeges, Szántó, Kónya, Zádor munkái) különböző természetes és szintetikus alapú szövött anyagokra kasíroztak föl. Ezek közül Biró Mihály „Köztársaságot!” plakátját vörös vászonnal erősítették meg.

Jeges Ernő gyűrtött, gézre kasírozott és cellux-szal megerősített betűplakátja a restaurálás előtt és után

A kasírozáshoz használt ragasztók mindegyike keményítő alapú, de a vörös vászonhoz keményítő-nyv keveréket használtak. Több tétel szakadozott, gyűrtött és hiányos volt; a hibákat hátoldalról enyves ragasztócsíkkal, vinyettával, Jeges Ernő plakátját – sajnos – cellux-szal próbálták javíthatni.

Az összehajtvá tárolt dokumentumok közül Dankó Ödön és Gy. Sándor József munkáinak felszíne összeragadt, nagy területen letépvé a festékréteget.

*Gy. Sándor József
plakátján az összeragadt,
gyűrött felületek restaurálás
előtt és után*

Tuszkay Márton szép betűplakátjának egész felülete összegyűrődött, több helyen mélyen behasadt, a hátoldala kék tintával szennyeződött.

Tuszkay Márton betűplakátja a restaurálás előtt és után

Tuszkay Márton plakátjának hátoldala a restaurálás előtt a gyűrődésekkel, szakadással, kék tintás szennyeződéssel

Kónya Sándor plakátjának töredező papírja

Kónya Sándor plakátjának a hordozója volt a legrosszabb állapotban. Papírja nagyon vékony, a gyantás enyvezéstől meglehetősen savas kémhatású, elsárgult, rozsdafolttal és enyvmaradékkal szennyezett volt. Fehér lepedővászorra kasírozták föl, de ennek ellenére tovább töredezett.

A restaurálás lépései

Száraz tisztítás

A felületi poros szennyeződések radírokkal, radírporral és úgynevezett latex szivacsradírral távolítottam el. A száraz tisztítás után került sor az egyes darabok savasságának mérésére,³⁵ ami eldöntötte, hogy a tíz plakát közül hármat (Kónya, Szántó, Zádor plakátjai) kell majd savtalanítani.

Nedves kezelések

A nedves kezelések előtt oldáspróbát végeztem a színezékeken, a dokumentumok hátán lévő tulajdonbélyegzőkön és a leltári számok tintáján. A litográfiai festékek – ahogy várható volt – a vízre nem érzékenyek, jelen esetben a bélyegzőtinták sem. A leltári számokat esetenként a kasírozóvászorra írták, de legtöbbször a papír hátára. Íróanyaguk részben töltőtoll tinta, részben tintaceruza. A tintaceruza nedvesség hatására színét megváltoztatva megfolyik, levérzik.

Szántó Lajos plakátja nedves kezelés közben

35 Felületi pH-méréseket végeztem minden tételnél Merck-féle finomskálás indikátor papírral. A kapott értékek a még semlegesnek számító 6,5 pH-tól a már egyértelműen savas 4,5 pH-ig terjedtek.

Jeges Ernő plakátjának sarka a restaurálás előtt, jól látható a cellux átvérzett ragasztója és az erősítésre szolgáló hátsó kasírozás részlete

Kibaványított és retusált cellux foltok

Szántó Lajos plakátjának hátoldala a kasírozás leemelése és a száradás után

Ez a levérzés a jelen példányoknál már a korábbi kasírozás következtében megtörtént, az oldáspróbák alatt nem mozdult tovább a színezék, ezért külön nem fixáltam. Az itt használt töltőtoll tinta vízre, alkoholra és acetontra azonnali oldódással reagált, ezért a hagyományos színrögzítési eljárások helyett grafittal átírtam a számokat, hogy a vizes kezelés után az információ megmaradjon.

A következő lépés a plakátok tulajdonképpen nedves kezelése, a kasírozóvásznak, javítgatások eltávolítása, valamint a kiválasztott példányoknál a savtalanítás, semlegesítés volt. A nagyméretű plakátokat csak félbehajtva lehetett az áztatókádba helyezni, szintetikus alapú nem-szövött textilhordozók segítségével.

Kézmeleg tiszta vizet használtam a mosáshoz. A kasírozóvásznak rögzítésére használt keményítő alapú ragasztók a tíz-húsz perces áztatás során megduzzadtak, és a vásznak a papírról óvatosan lefejtethetőek lettek. Egyedül Biró Mihály „Köz-társaságot!” című plakátjának vörös kasírozóvászna okozott nehézséget, mivel itt a keményítőhöz enyv is keverték. Az enyv a keményítőnél nehezebben duzzad és oldódik, ezért itt melegebb, 45 C°-os vizet használtam, de még így is igen lassú és nehézkes volt a vászon lefejtése. Ráadásul a vörös textilről levált rostok nagyon erősen tapadtak a papír hátoldalára, így a kasírozás eltávolítása után a még nedves papírt ecsettel és szivaccsal is többször át kellett tisztítani.

A vízzoldható savak jelentős részét a tiszta vízben történő mosás is eltávolítja. A 6 pH-nál alacsonyabb, tehát kifejezetten savas kémhatású papíroknál vegyszeres kezelésre is szükség van a vízzel-nem-oldható savas bomlástermékek semlegesítésére. A savtalanításra alkalmazott eljárások közül az egyik leggyakrabban használt és leghatékonyabb a kalcium-hidroxid vizes oldatában történő áztatás. A telített

oldat erősen bázikus kémhatású, de papírok savtalanítására csak telítetlenül, 8-9 pH-n használjuk. A kezelés alatt a lúgos folyadék közömbösíti a papírban található savakat. Száradás közben a hátra maradt kalcium ionok a levegő széndioxid tartalmával reakcióba lépnek és kalcium-karbonát, azaz mészkő molekulák képződnek. Ez az úgynevezett alkali maradék pufferanyagként a papírban marad és hosszabb távon képes közömbösíteni a képződő újabb savakat.³⁶ A restaurálás során három tetelen (Szántó, Kónya és Zádor munkáin) végeztem el a savtalanítást.

Jeges Ernő plakátján a cellulux ragasztócsíkok egyben lepattantak, de a ragasztó anyaga teljesen átvándorolt a papírba, barna transzparens foltokat okozva. A foltok intenzitását a meleg vízben (45°C°) történt mosás is mérsékelte, majd száradás után metil-etil-ketonnal (acetonhoz hasonló vegyület) tamponálva próbáltam eltávolítani a papírból a ragasztóanyagot. Ennek ellenére még retust is kellett alkalmaznom a plakát kiegészítése és újraszírozása után.

Kiegészítés, bordozóra kasírozás és retusálás

A plakátok anyagának hiányait formára tépett japánpapír foltokkal egészítettem ki. A japánpapírok hosszú rostú távol-keleti növényekből³⁷ készülnek. Kémhatásuk semleges vagy enyhén lúgos, hosszú rostjaik miatt könnyen hasíthatóak. Ragasztónak metilcellulózt használtam, ami hosszú idő elteltével is vízben visszaoldható, így a kiegészítés egy esetleges későbbi restaurálás során könnyen eltávolítható.

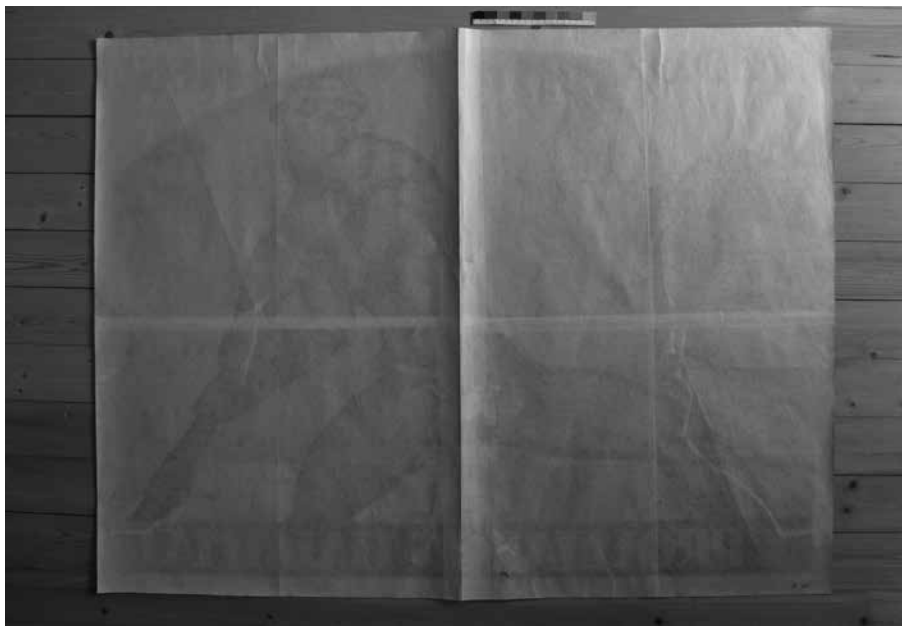
A plakátokat hátoldalról 'Filmoplast R' nevű vékony japánpapír fólia rákasírozásával erősítettem meg. A Neschen cég által gyártott fólia³⁸ alapja egy hosszú, erős rostú, 8,5 g/m² súlyú japánpapír, amit akrilsav-észter kopolimer ragasztóval vonnak be. A ragasztóhoz lúgos kémhatású magnézium-karbonátot adagolnak, ami a képződő savakat semlegesíti. Használata nagyon kényelmes, mert 100 C° körüli hőmérsékleten a dokumentumra vasalható, ugyanakkor vízzel vagy alkohollal bármikor visszaoldható. Előnye, hogy a japánpapír alacsony grammsúlya miatt a kasírozott tárgy megőrzi „vékony papír” jellegét, ami a plakátok esetében különösen fontos szempont volt.

A fölkasírozott nagyméretű példányokat félbehajtottam, mert biztonságos tárolásukra ekkora alapterület áll rendelkezésre.

36 A papírrestaurálás korábbi gyakorlatában magas koncentrációban használták a semlegesítő oldatokat és sokszor alkalmazták preventív jelleggel is. Az új kutatások 0,67%-ban optimalizálták a képződő pufferanyag mennyiségét. Megállapítást nyert, hogy erős lúg hatására a cellulózláncok szélein kisebb molekulák kilépése közben új vegyületek képződnek (béta-elimináció). A mai papírrestaurátor protokoll ezért az alacsonyabb pH-n végzett savtalanítást ajánlja és csak indokolt esetben tartja szükségesnek. Lásd: *Manfred Anders – Katharina Schubmann: Zum Umgang mit gealterten Papieren.* https://www.zfb.com/files/cms/pdf/Kundenblatt_Alkalische_Reserve.pdf (Megtekintés: 2018. május 21.), *Viera Jancovicova – Eva Belányiová – Zuzana Machatová – Bobuslava Havlíková: Influence of Deacidification on Aryl methane Dyes on Paper.* 2015. szeptember https://www.researchgate.net/publication/292949626_Influence_of_Deacidification_on_Aryl_methane_Dyes_on_Paper (Megtekintés: 2018. május 15.)

37 kozo, azaz papíreperfa (Broussonetia papyrifera), gampi (Wikstroemia sikokiana) és mitsumata (Edgeworthia chrysantha)

38 Lásd: <https://www.neschen.de/en/product/filmoplast-r-2/#pdetails> (Megtekintés: 2018. május 15.)

Dankó Ödön plakátjának hátoldala az új japánpapír kasírozással

Az esztétikailag is újra élvezhető, egységes hatás érdekében a munkát a sérült festékfelületek, kiegészítések retusálásával fejeztem be. Erre a célra a Derwent cég által gyártott akvarell ceruzák közül a magas fényállóságú színeket használtam.³⁹

Irodalomjegyzék

Bakos 2007.

Bakos Katalin: 10×10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890–1990. Budapest 2007.

Csaplár 1999.

Kassák Lajos: A plakát és az új festészet. In: *Kassák Lajos:* Reklám és modern tipográfia. Szerk. *Csaplár Lajos.* Budapest, 1999. 5–6. o.

Földi 1998.

Földi Eszter: A színes litográfia technikája és szerepe az alkalmazott grafika megszületésében 1896–1914. In: *Modern magyar litográfia 1890–1930.* Szerk. *Bajkay Éva.* Kiállítási katalógus. Miskolc, 1998. 35–44. o.

39 Lásd: <https://accoblobstorageus.blob.core.windows.net/literature/b2c50acc-9aa8-45c8-9701-80c254769c3b.pdf> (Megtekintés: 2018. május 15.)

Kovács 2011. július 22.

Kovács Dániel: Az elfelejtett műfaj: a plakát. <http://hg.hu/cikkek/design/12429-az-elfelejtett-mufaj-a-plakat> (Megtekintés: 2018. május 21.)

Kovács 2011. augusztus 5.

Kovács Dániel: Fegyverbe! Fegyverbe! A Tanácsköztársaság plakátjai. <http://hg.hu/cikkek/design/12517-fegyverbe-fegyverbe-a-tanacskozarsasag-plakatai> (Megtekintés: 2018. május 21.)

Krejca 1985.

Krejca, Ales: A művészi grafika technikái. A nyomtatott grafika eljárásainak és történetének kézikönyve. Budapest, 1985.

Leonhardt – Ludwig – Schwarze – Straßner 1999.

Medienwissenschaft. Ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen. Herausgegeben von *Joachim-Felix Leonhardt – Hans-Werner Ludwig – Dietrich Schwarze – Erich Straßner*. Berlin – New York, 1999.

M. Abonyi 1965.

M. Abonyi Arany: Jelentkezett az 1919-es plakát „ismeretlen” művésze. *Magyar Nemzet*, XXI. évf. 1965. május 8. 107. sz. 4. o.

R.G. 2011.

http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/magyar_plakatok_a_moma-ban.1319.html?pageid=119 *Artmagazin* 2011/3. 46. o. (Megtekintés: 2018. május.26.)

Róka 1998.

Róka Enikő: A magyar litográfia az I. világháborúban. In: *Modern magyar litográfia 1890–1930*. Szerk. *Bajkay Éva*. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1998. 95–112. o.

Szenteczky 2003.

Szenteczky Csaba: A nyomtatott grafika története és technikái. Budapest, 2003.

Tiszay 1959.

Tiszay Andor: A magyar tanácsköztársaság plakátművészete. *Magyar Könyvszemle*, 75.évf. Ötödik folyam 1959. ápr.–jún. 2. sz. 203–208. o.

YOU COUNTER REVOLUTIONIST, HIDING IN THE DARK AND MONGERING RUMOURS – TREMBLE!
THE RESTORATION OF TEN POSTERS FROM THE ERA OF THE HUNGARIAN
SOVIET REPUBLIC

From the rich collection of the Poster Collection of the Hungarian Military History Museum, ten posters from the era of the Hungarian Soviet Republic have recently been restored. Apart from two typo posters, these are all so-called chalk lithographs. Eight of the ten restored posters are signed, and it is almost certain that the artists themselves produced the designs on the stones. The designers are Márton Tuskay, Ernő Jeges, Mihály Biró, Lajos Szántó, Sándor Kónya, István Zádor, Ödön Dankó, József Gy. Sándor and Árpád Bardócz.

„DU! DICH IM DUNKELN VERBERGENDER, SCHRECKENSMELDUNGEN VERBREITENDER
KONTERREVOLUTIONÄR, ZITTERE!“ DIE RESTAURIERUNG VON ZEHN PLAKATEN
AUS DER ZEIT DER RÄTEREPUBLIK

Aus der reichen Plakatsammlung des Museums für Militärgeschichte wurden zehn, zur Zeit der Räterepublik gefertigten Plakate restauriert. Mit Ausnahme der beiden Schriftplakate handelt es sich um sogenannte Kreidelithographien. Von den zehn restaurierten Plakaten sind acht signiert, und fast sicher kann behauptet werden, dass die Zeichnungen von den Künstlern selbst auf den Stein verfertigt wurden. Die Plakate wurden von folgenden Künstlern entworfen: Márton Tuskay, Ernő Jeges, Mihály Biró, Lajos Szántó, Sándor Kónya, István Zádor, Ödön Dankó, József Gy. Sándor und Árpád Bardócz.

ISMERTETŐ

Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

*AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ TÁRGYI EMLÉKEI MAGYARORSZÁGI MÚZEUMOK
GYŰJTEMÉNYEIBEN* CÍMŰ ONLINE GYŰJTEMÉNY BEMUTATÁSA

2017. december 1-jén, a „Búcsúzzunk együtt a Néprajzi Múzeum tárlataitól! – Mindent a Néprajzi Múzeumról” című nyílt napon vált elérhetővé a nagyközönség számára a Néprajzi Múzeum által üzemeltetett *Az első világháború tárgyi emlékei a magyarországi múzeumok gyűjteményeiben* című online adatbázis (<http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.start.php>).

A Néprajzi Múzeum, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi tudásbázisára építve vállalkozott az első világháború magyarországi tárgyi emlékezetének hiteles bemutatására. A három közgyűjtemény a létrejött online felületen először tette hozzáférhetővé magas minőségű tárgyfotókkal, értelmező tanulmányokkal a Nagy Háború idején készült emléktárgyak válogatott anyagát.

A „Múzeum a világhálón – Frontemlékektől a hátországi emléktárgyakig” című megnyitón a három intézmény – az adatbázis elkészítésében részt vevő – tudományos munkatársai tartottak előadást a háborús tárgyakkal kapcsolatban.

A Hadtörténeti Múzeum két munkatársa (jelen írás szerzői) a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban megvalósuló tudományos együttműködésnek a mikéntjéről és eredményeiről, valamint az adatbázisban bemutatott tárgyakról tartott beszámolót. Ugyanis a Hadtörténeti Múzeum gazdag első világháborús gyűjteményében a témának mind katonai, mind polgári vonatkozásai nyomon követhetők, egyes tárgyak és tárgycsoportok a Nagy Háború összetett történetének számos epizódját felelevenítik. A sorozatgyártott tömegcikkek (fegyverek, egyenruházat, nyomtatványok) mellett a gyűjteményben egyedi készítésű emléktárgyak is találhatóak. Beazonosításukhoz, feldolgozásukhoz a tárgyismeret mellett a Hadtörténeti Múzeum munkatársai különleges forrásokra és ismeretanyagra támaszkodhatnak: így a személyes vonatkozások felderítéséhez a Hadtörténelmi Levéltár iratanyagára, a történeti háttér felvázolásához a Hadtörténeti Intézet munkatársainak szaktudására, a Hadtörténeti Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye forrásaira.

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága által támogatott online gyűjtemény közös létrehozásának ötlete 2016 elején merült fel. Az év folyamán a három múzeum szakemberei kidolgozták a szakmai koncepciót, miszerint 2016 év végére mindhárom közgyűjtemény 80-80 műtárgyról ad át műtárgyfotókat és metaadatokat a közös adatbázis számára. Meghatározták az első világháborús

emléktárgyak pontos körét is, három tárgykört jelöltek meg: frontemlékek, hadifoglytárgyak és hátországi emléktárgyak.

Az online gyűjtemény összeállításához a Néprajzi Múzeumból a Kerámia-, az Egyházi, a Gazdálkodás-, a Textil- és viselet-, a Táplálkozás, a Szokás- és játék-, az Európa- és a Bútorgyűjtemény adott műtárgyakat. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum két gyűjteménnyel, a Tárgyi Emlékanyag és a Numizmatikai Gyűjteménnyel képviseltette magát, míg a Magyar Nemzeti Múzeum az Egyedi Tárgyak Gyűjteményéből biztosította a tárgyakat elsősorban a frontemlékek és a hadifoglytárgyak témakörében.

Az online gyűjteményben található műtárgyak metaadatai a következők: leltári szám; a műtárgyat őrző múzeum megnevezése és webcíme; a műtárgyat őrző gyűjtemény megnevezése; tárgynév; gyűjtés adatai; készítési hely és idő; készítő neve; használati hely és idő; anyag és technika; méret; megjegyzés vagy kiegészítés; történet a használatról; tárgyleíró muzeológus neve; tárgyfotó készítője.

Az online gyűjteményben összetett kereséssel a következő tárgyszavak segítségével lehet keresni: tárgynév, múzeum, készítés helye, készítő neve, használat helye, használó neve, készítés és használat, tárgyleírás, leltári szám.

Az adatbázisban szereplő műtárgyak tanulmányozását segítik elő az oldalra feltöltött tanulmányok. A frontemlékekhez Sallay Gergely Pál és Závodi Szilvia *Lövészárok-művészet – harctéri hulladékokból az otthonok díszei*¹ című írása és Gál Vilmos *A lövészárok művészete – Első világháborús frontemlékek a Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteményében* című tanulmánya nyújt segítséget. A hátországi emléktárgyak meghatározásához pedig Závodi Szilvia *Háborús propaganda a hétköznapi tárgyakon*² című publikációja.

Az online gyűjtemény szakmai koncepciójának létrehozásában részt vett a Néprajzi Múzeum részéről Granasztói Péter, Sedlmayr Krisztina és Vida Gabriella, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum részéről Závodi Szilvia, a Magyar Nemzeti Múzeumból pedig Gál Vilmos. A tárgyválogatást és tárgyleírásokat a Néprajzi Múzeum tárgyai esetében Foster Hannah Daisy, Katona Edit, Kerezsi Ágnes, Kiss Margit, Sedlmayr Krisztina, Szabó Magdolna, Szarvas Zsuzsa és Vida Gabriella készítette, a Hadtörténeti Múzeum tárgyainál Sallay Gergely Pál és Závodi Szilvia, a Magyar Nemzeti Múzeumból pedig Gál Vilmos. A műtárgyfelvételeket Kerék Eszter és Sarnyai Krisztina (Néprajzi Múzeum), Szikits Péter (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) és Kardos Judit (Magyar Nemzeti Múzeum) készítette. A projektgazda Granasztói Péter (Néprajzi Múzeum) volt, az adatbázis kialakításáért és a feltöltésért Biró Gábor (Néprajzi Múzeum) volt a felelős. A honlapgrafikát Kemény Márton János (Néprajzi Múzeum) készítette.

A létrejött online gyűjtemény nem egy zárt egység, a fenntartó múzeum és az együttműködő közgyűjtemények tervezik a műtárgyak számának bővítését és várják más hazai muzeális intézmények jelentkezését is az adatbázis továbbfejlesztéséhez.

1 A tanulmány megjelent a *Használcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek*. Szerk. Berta Péter. Budapest, 2012. című tanulmánykötetben. 261–274. o.

2 A tanulmány megjelent a *Propaganda – Politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Szerk. *iff. Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó*. Budapest, 2016. című konferencia kötetben. 167–187. o.

Az online gyűjtemény kezdőlapja

THE ONLINE CATALOGUE TITLED *THE ARTEFACTS OF THE FIRST WORLD WAR IN THE COLLECTIONS OF HUNGARIAN MUSEUMS*

The online database titled *The Artefacts of the First World War in the Collections of Hungarian Museums* (<http://elsovilaghaboru.neprajz.hu/neprajz.start.php>) run by the Hungarian Museum of Ethnography became accessible to the public on 1 December 2017, at the open day called *Let's Say Goodbye Together to the Exhibitions of the Museum of Ethnography – All About the Museum of Ethnography*.

Based on the expertise of the Hungarian Military History Museum and the Hungarian National Museum, the Museum of Ethnography embarked on the authentic presentation of First World War Hungarian artefacts. The three public collections were first to make available a selected material of the artefacts created during the Great War to the public with high-quality photographs and interpretative studies.

VORSTELLUNG DER ONLINE-SAMMLUNG MIT DEM TITEL *OBJEKTANDENKEN DES ERSTEN WELTKRIEGES IN DEN SAMMLUNGEN DER MUSEEN UNGARNS*

Am 1. Dezember 2017, dem Tag der offenen Tür mit dem Titel „Nehmen wir gemeinsam Abschied von den Ausstellungen des Ethnographischen Museums! – Alles über das Ethnographische Museum“, wurde die vom Museum betriebene Online-Datenbasis *Objektandenken des Ersten Weltkrieges in den Sammlungen der Museen Ungarns*

(<http://elsovilagboru.neprajz.hu/neprajz.start.php>) dem Großpublikum zugänglich gemacht. Sie nahm sich vor, auf der Wissensbasis des Ethnographischen Museums, des Museums für Militärgeschichte und des Ungarischen Nationalmuseums aufbauend die Objektandenken des Ersten Weltkrieges in Ungarn authentisch zu präsentieren. Die drei öffentlichen Sammlungen machten erstmals auf der Online-Fläche das ausgewählte Material der zur Zeit des Großen Krieges entstandenen Objektandenken mit Fotografien von hoher Qualität, sowie erläuternden Abhandlungen zugänglich.

A KÖTET SZERZŐI

- Baczoni Tamás – őrnagy, történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- B. Kalavszky Györgyi – történész-muzeológus
- Fehrentheil Henriette – középiskolai tanár, könyv- és papírrestaurátor,
Ars Alba Restaurátor Bt.
- Fröhlich Dávid – történész, a nemzetközi ügyek koordinátora,
HM HIM
- Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Kontur Kata – festő-restaurátor, Magyar Nemzeti Galéria
- Kreutzer Andrea – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Lukács Fanni – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Makai Ágnes – történész-muzeológus, numizmatikus
- Nagybaczoni Molnár Ferenc – történetkutató
- Pállné Gyulai Orsolya – textil tárgyrestaurátor művész, restaurátor,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Polgár Balázs – régész, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Rákóczi Katalin – német-magyar szakos tanár, könyvtáros,
nyugalmazott tudományos kutató
- Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Soós Zoltán – régész, múzeumigazgató, Maros Megyei
Múzeum, Marosvásárhely, Románia
- Szikits Péter – múzeumi fotós, HM HIM
Hadtörténeti Múzeum
- Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Takács Bálint – doktorandusz, Debreceni Egyetem
BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
- Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Varga Imre – történész, segédlevéltáros,
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár
- Veres Mihály – nyá. mk. alezredes, kutató
- Závodí Szilvia – történész-muzeológus, tudományos titkár,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

KÉPMELLÉKLET

A zászló restaurálás előtt

A restaurált zászló

A címerpajzs lefejtés előtt és után, a német szövegsorokkal

A címer alatti félkörfeliratok restaurálás előtt

A Magyar Érdemrend rendi lánc III. Borisz bolgár királynak adományozott példánya részletei (Bolgár Nemzeti Katonai Múzeum, a szerző felvételei)

*A Magyar Érdemrend rendi láncának tokja III. Borisz bolgár király bagyatékából
(Bolgár Nemzeti Katonai Múzeum, fotó: Valeria Bineva)*

*A Magyar Érdemrend rendi lánc Risto Ryti finn köztársasági elnöknek
adományozott példánya tokjában (Huittisten Museo, Finnország)*

A Magyar Érdemrend rendi lánc Risto Ryti finn köztársasági elnöknek adományozott példánya részletei (Huittisten Museo, Finnország)

Pacsek József altábornagy, hímzett jelvényekkel szerelt kísérleti egyenruhában („Egy gyűjtőtársunk fényképe Pacsek József vezérezredesről, mely Londonban a 80-as évek végén készült. Kísérleti egyenruhát visel, melyet a látogatás után visszaalakítottak.” <http://uniform.extra.hu/modules/myalbum/photo.php?lid=611> – Megtekintés: 2018. február 20.)

A megvalósult, de kudarcnak bizonyult 82M „összfégyvernemi védőkészlet” korabeli ábrái a Technika Külkereskedelmi Vállalat reklám-brosúrájából, angol feliratokkal. Esetleges export-sikerekről nincsen adatunk...

A megvalósult, de kudarcnak bizonyult 82M „összefegyvernemi védőkészlet” korabeli ábrái a Technika Külkereskedelmi Vállalat reklám-brosúrájából, angol feliratokkal. Esetleges export-sikerekről nincsen adatunk...

A megvalósult, de kudarcnak bizonyult 82M „összefegyvernemi védőkészlet” korabeli ábrái a Technika Külkereskedelmi Vállalat reklám-brosúrájából, angol feliratokkal. Esetleges export-sikerekről nincsen adatunk...

A francia lovassági pisztolyok evolúciója 1763-tól 1873-ig. Felülről lefelé: 1763/66 M, 1777 M, 1763/66 Libreville, 1801 M, 1805 M, 1816/1822T

Biró Mibály 'Köztársaságot!' plakátjának hátoldala a vörös kasírozóvászonral és a vászonról a papírra áttapadt rostokkal

Dankó Ödön 'Védd meg! A proletárok hatalmát' című plakátján látható hiányok és összetapadt felületek

A hiányos és összetapadt felületek közelről a restaurálás előtt és után

Kónya Sándor plakátjának részlete restaurálás előtt és után

*Biró Mihály 'Vörös parlamentet!' című plakátjának hasadása
a restaurálás előtt és után*

*Bardócz Árpád 'Be a Vörös Hadseregbe' – a plakát sarka
restaurálás előtt és után*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum
2018-ban ünnepelte
fennállásának 100. évfordulóját.
A centenáriumi alkalmából jelent meg
az intézményt bemutató,
representatív kiadvány.

